

Franc Taurer

## DELAJSKO IZOBRAŽEVALNO DRUŠTVO VESNA 1923—1924 V ZALOGU

Leta 1923 je bila v Zalogu ustanovljena podružnica delavskega izobraževalnega društva Vesna. Centrala tega društva je bila v Zagorju ob Savi. Vodili so ga komunisti, dober del članstva je sestavljala komunistična mladina.

Za razumevanje vloge, ki jo je odigrala Vesna v razvoju delavskega gibanja v Zalogu in širši okolici, pa naj najprej na kratko opišemo takratne razmere.

Dne 29. decembra 1920. leta je zloglasna Obznana zadela predvsem Komunistično partijo in onemogočila njeno nadaljnje legalno delovanje. Vendar so komunisti kmalu obnovili neodvisni železničarski sindikat. Podružnico v Zalogu so vodili tedanji komunisti in napredni delavci: Viktor Sluga, Marjan Bertossi, Ivan Dorbež, Jaka Skuk, Janez Klavs, Anton Lupin, Tinče Židan, Peter Čermelj in drugi, vsi iz Zaloga. Pogoji za delo komunistov pa so bili zelo težki, da ne govorimo o aretacijah in odpustih iz službe, kot je to npr. doživel Peter Čermelj. Socialdemokrati so se ta čas omejevali na ekonomske zahteve delavcev, niso pa kazali nobenega smisla za politične pravice delavskega razreda in za revolucionarne cilje. Zaradi takega njihovega stališča je v Zalogu prihajalo do sporov med delavstvom in do zahtev po ustanovitvi novih organizacij.

Istočasno je v Zalogu delovala tudi liberalna stranka, ki si je nadelala naziv napredna, a je bila usmerjena povsem režimsko in protidelavsko. V letih 1921—1922 je ustanovila čitalnico in z njo hotela vplivati na tamkajšnje prebivalstvo. Manjši del prebivalstva v okolici Zaloga, posebno kmetov, je bil tudi pod vplivom klerikalne in že omenjene liberalne stranke. Revolucionarno usmerjeni del prebivalstva so sestavljali predvsem primorski priseljenci, ki so po prvi svetovni vojni pribežali v Jugoslavijo.

Sprva je vladal globok prepad med nekaj sto begunci in domačim prebivalstvom; v neki meri so ga še poglobljali tako klerikalci kot liberalci.

V takih političnih razmerah je bila ustanovljena Vesna predvsem iz vrst beguncev in manjšega dela mladine iz Zg. Kašlja. Vodstvo socialdemokratov je za protiutež sicer hotelo ustanoviti nekakšno skavtsko mladinsko organizacijo, vendar je vse ostalo le pri nameri.

V letih 1921—1922 so začeli zbirati mladino znani komunisti Gabrijel Žetko, Viktor Sluga, Peter Čermelj, Karlo Kralj in drugi. Čeravno v tem času še ni bilo mladinske organizacije, se je mnogokrat zbralo čez 50 mladincev na skupnih sestankih, kjer so jim starejši komunisti pripovedovali o zatiranju delavskega razreda in o terorju režima v stari Jugoslaviji pa o zmagi komunizma v Rusiji. Da bi bili sestanki še uspešnejši, so organizirali tudi izlete v naravo, kamor je mladina rada zahajala.

Pozimi leta 1922 je bila ustanovljena sankasška sekcija komunistične mladine, ki je v svoje vrste privabila mnogo mladih. Spomladi leta 1923, še pred ustanovitvijo podružnice Vesne, so mladinci že vadili telovadne vaje za skupni nastop vseh podružnic Vesne v Zagorju ali v Mariboru. Telovadci so bili razdeljeni v dve skupini: prva je vadila v Zalogu, druga pa v Zg. Kašlju poleg barak, kjer so prebivali begunci. Telovadne vaje je vodila Karla Bovčar. Telovadci se niso zadovoljevali le z gimnastiko, hoteli so vaditi tudi na telovadnih orodjih. Ker telovadnice niso premogli, so mladinci nekje dobili drog železniškega vagona, ga pritrdili med dve smreki in izvajali so lahko vaje na drogu. Prav tako so bili med dve smreki pritrjeni preprosti krogi, poleg pa je stala preprosta deska za skoke v višino. Na takem orodju je bila vadba sicer primitivna, vendar za mladino še kako spodbudna.

Poleti leta 1923 je bil v gostilni Ziherle redni občni zbor podružnice Vesne v Zalogu. Zbora so se udeležili tudi delegati iz Zagorja in Ljubljane.

Sestankom in zborom so mnogokrat prisostvovali in vodili predavanja tovariši, ki so prihajali iz Ljubljane; to so bili brata Franc in Mile Klopčič, Bratko Kreft in drugi.

Težnja komunistov je bila razširiti vpliv Vesne na domače prebivalstvo, ki je dotlej v njej le maloštevilno sodelovalo. Zato so uvedli poleg telovadbe še kulturno-prosvetno delovanje in ustanovili tamburaški zbor.

Vesna je imela izredno skromne možnosti za delovanje. Materialnih sredstev domala ni bilo — razen prostovoljnih prispevkov, ki so jih dajali komunisti. Lokali so bili v rokah nasprotnikov — z veliko težavo je npr. sindikalna podružnica dobila prostor v papirniški restavraciji za silvestrovanje leta 1923, kjer so člani Vesne nastopili s kulturnim programom.

Širšemu razmahu in pridobivanju domačega prebivalstva za sodelovanje v Vesni je bila precejšnja ovira tudi čitalnica v Zalogu. Vodili so jo liberalci — takrat so jim rekali naprednjakarji — ki pa so razvijali režimsko usmerjeno delovanje, še posebno naperjeno proti obstoju in delovanju Vesne. Zato so komunisti težili pridobiti za Vesno čimveč članov čitalnice. Kmalu so uspeli onemogočiti tamburaški zbor pri čitalnici, in sicer tako, da je čez polovico njenih tamburašev prestopilo k Vesni. Novoustanovljeni tamburaški zbor Vesnanov je vodil Bruno Bižmoht. Obstajal in deloval je poldrugo leto, potem pa je zaradi pomanjkanja finančnih sredstev in neprestanih napadov članov čitalnice z delom prenehal. V letu 1923 je priredil nastop na vrtu gostilne Ziherle v Zalogu in na veselici gradbenih delavcev v Bizoviku.

Ker je del članov čitalnice prestopil k Vesni, je prišlo v njej do razkola. Vendar je čitalnica kljub temu še delovala in revolucionarnemu delavskemu gibanju je uspelo šele leta 1928 zaustaviti njeno delovanje.

Kot je bilo že omenjeno, se Vesna ni razvijala edinole kot telovadno društvo. Posebna skrb je bila v njej posvečena kulturno-prosvetni dejavnosti in politični vzgoji mladine. Prav zato je vodstvo Vesne organiziralo nekaj izletov v naravo, in to na Rdeči grad nad Zalogom, v kašeljske pa v zadobrovske gozdove. Na vseh izletih so bila tudi predavanja o boju proletariata in terorju takratnega jugoslovanskega režima. Kot predavatelji so nastopali poleg že omenjenih še Ludvik Mrzel in starejši komunisti.

Zaloška napredna mladina se je že oktobra 1921 organizirano udeležila protestnega protidraginjskega zborovanja pred mestnim domom v Ljubljani.



Otroška skupina podružnice Vesne v Zalogu in ljubljanski skojevci ob proslavi oktobrske revolucije leta 1923 na izletu v Zadobrovi

Take demonstracije so mladino še bolj združevale in še dolgo je razpravljala o vsem, kar je na zborovanju slišala, videla, doživela.

O veliki aktivnosti zaloške mladine v Vesni priča tudi prvomajska proslava leta 1923 v Ljubljani. Za to proslavo je bilo določeno, da bodo na začetku sprevoda nosili tri rdeče zastave, in sicer eno starejši član Komunistične partije, drugo starejši in tretjo mlajši mladinec. Seveda so bili nosilci zastav iz območij, kjer je bilo delovanje organizacij najmočnejše in je tem organizacijam to pomenilo posebno priznanje. Ena zastava je bila poverjena tudi mladini zaloške Vesne. Ker pa je bila nevarnost, da bo policija sprevod preprečila in skušala zastave zapleniti, je zaloška mladina obljubila, da zastava nikakor ne bo prišla v roke policiji. To je tudi izpolnila. Ob tej proslavi je poleg policije stala pripravljena tudi žandarmerija, ki je bila zbrana v žandarmerijski šoli na Vilharjevi cesti. Ob povratku s proslave so zaloški mladinci razobesili zastavo na vlaku, ki jih je peljal iz Ljubljane v Zalog.

Tudi na tem izletu so komunisti pripovedovali mladini, to pot o terorju že precej organizirane Orjune, ki je bila po vzorcu fašizma železna pest režima. Mladinci so sklenili demonstrirati proti Orjuni. Iz Zadobrove se je res razvila povorka, ki je šla skozi Polje v Zalog. V Polju, kjer so bili med učiteljstvom tudi agitatorji za Orjuno in kjer je bil sedež občine, so se vnele bučne demonstracije. Vzklike proti Orjuni je spremljala takrat znana pesem: »Dol z Orjuno, nočemo je več, ker je Zalog proletarski...« Demonstracije so

zavzele posebno velik obseg v Zalogu, kjer so se mladini pridružili tudi starejši tovariši.

Ob demonstracijah so oblastniki sklenili zatreti delovanje Vesne. Predvsem jim je bila trn v peti otroška skupina v Vesni — takratni pionirji, šolska mladina. Žandarmerija je uvedla preiskave. Železniška uprava je uslužbenke klicala na zagovor, jim grozila z odpusti in premestitvami. Šolska uprava v Zalogu pa je pritiskala na šolarje in njihove starše. Upravitelj Drašček je staršem celo grozil, da bodo denarno kaznovani in otroci izključeni iz šole. S tem koncentriranim napadom na Vesno se je posebno mislil okoristiti liberallec Drašček, kajti s tem bi bila zavarovana čitalnica, na katero je Vesna vrgla svojo senco.

Mladinci Vesne so se resno zavedali boja delavskega razreda in bili pripravljeni tudi na žrtve, potrebne za zmago revolucije. Dokaz za to je bila akcija, ki so jo pripravljali ob pohodu Orjune v Trbovljah. Junija 1924. leta je bil sestanek Vesnanov, ki ga je vodil Janez Matul, prisostvovali pa so Bratko Kreft, Ivan Bitežnik, Rudi Taurer in še štirje člani Vesne. Na sestanku so govorili o tem, kako naj bi pomagali trboveljskim rudarjem ob navalu Orjune. Na predlog Janeza Matula so sklenili iztiriti posebni vlak, ki bo peljal ljubljanske orjunaše v Trbovlje. Po temeljitem ogledu železniške proge so se odločili, da ga iztirijo v Podgradu pri Zalogu. Bilo je vse točno dogovorjeno, kako naj akcija poteka, vendar do nje ni prišlo, ker ljubljanskih orjunašev ni bilo toliko, da bi se peljali s posebnim vlakom in so odšli iz Ljubljane kar z rednim.

Ta primer nam nazorno dokazuje, kako velika je bila zavest in pripravljenost Vesnanov na žrtve.

Julija 1924. leta je vlada prepovedala dejavnost vseh podružnic Vesne. To je zavrlo uspešno razvijajoče se delo med zaloškim delavstvom. Odpadle so mnoge prireditve, ni bilo več mogoče vaditi vaj za telovadne nastope, imeti sestankov in predavanj.

Mladina, včlanjena v Vesni, je povečini tudi kasneje stala ves čas sredi revolucionarnega delavskega gibanja in mnogi mladinci — Vesnani so kasneje dali tudi svoja življenja v revolucionarnem boju jugoslovanskih narodov. V narodnoosvobodilnem boju so padli brata Bertossija, brata Dorbeža, brata Velepicha in mnogo drugih nekdanjih članov Vesne.

Po razpustu Vesne so komunisti in napredna mladina sodelovali pri delavski kulturno-telovadni zvezi Svoboda. Oblast socialdemokratom ni prepovedala dejavnosti, zato so komunisti — med njimi najbolj vneti Gabrijel Žetko — pozvali Vesnane, naj prestopijo k Svobodi. Že leta 1925 je bil osnovan odbor, ki je pripravljaval ustanovitev tega društva v Zalogu. Prvi predsednik zaloške Svobode je bil Jernej Veretik.

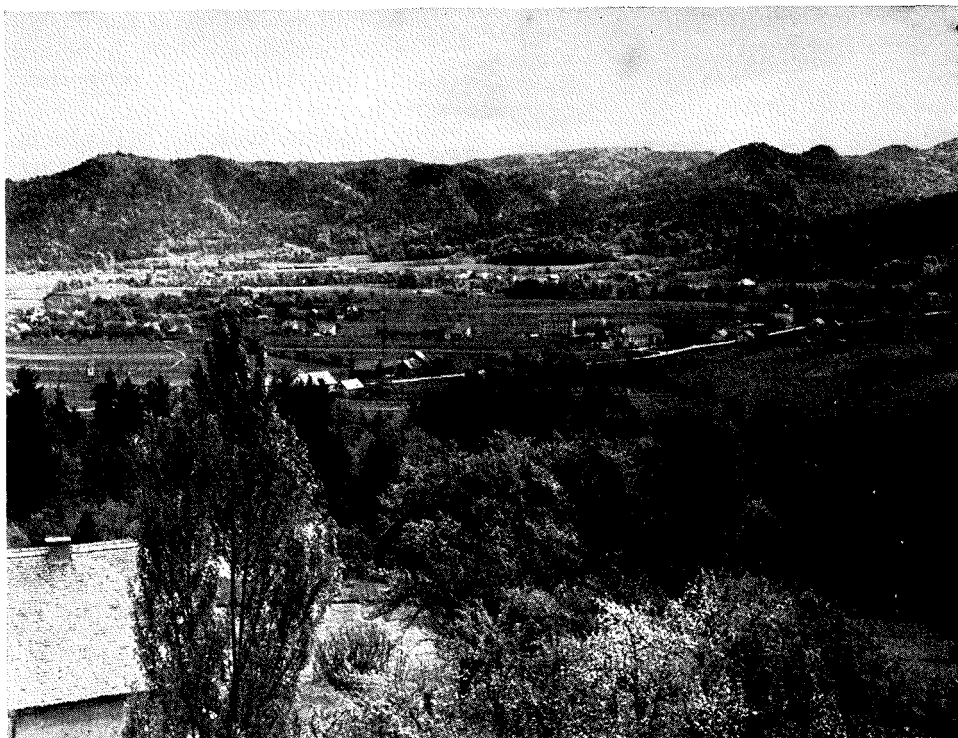
Naslednica Vesne je kmalu razmahnila svoje delovanje in leta 1928 je v Zalogu že prevladala ter ohromila obstoj čitalnice.

Marjan Moškrič

REVOLUCIONARNO GIBANJE PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO  
IN NARODNOOSVOBODILNI BOJ  
V DANAŠNJI KRAJEVNI SKUPNOSTI ZADVOR

Sedanja Krajevna skupnost Zadvor obsega jugovzhodni del naše občine Ljubljana Moste-Polje na desnem bregu Ljubljanice ter prve vzpetine Dolenjskega gričevja vse do Orel, vrha Molnika in Pugleda.

Pred drugo svetovno vojno so vasi Dobrunje, Zadvor, Sostro, Zavoglje, Češnjice, Zagradišče, Sadinja vas, Podlipoglav, Podmolnik in Šentpavel predstavljale osrednji del tedanje občine Dobrunje. Občina Dobrunje je štela tik pred drugo svetovno vojno skoraj 4500 prebivalcev, od katerih je več kot polovica živela v vaseh, ki sestavljajo današnjo krajevno skupnost Zadvor.



Zadvor in Sostro danes

Še v 19. stoletju je bilo to slabo razvito kmetijsko območje z malo obrti (samo za svoje najnужnejše potrebe) in s slabimi cestami, v glavnem s kolo-vozi. Vendar so se začele v zadnjih letih 19. in v začetku tega stoletja razmere polagoma spreminjati. Z rastjo industrije v Ljubljani, razvojem Papirnice Vevče in železnice se je večala možnost zaposlitve, tako da je hitro naraščalo število delavcev. Po drugi strani pa se je večala možnost prodaje kmetijskih pridelkov, kar je vplivalo na hitrejši razvoj kmetijstva. Število prebivalcev v dolinskih vaseh se je večalo predvsem na račun priselitev iz oddaljenejših, hribovitih območij.

Živiljenjske razmere, posebno za delavske družine, pa so bile slabe. Po več številnih družin se je stiskalo v nizkih bajtah ali slabih podstrešnih stanovanjih z enim samim prostorom in s skupno kuhinjo ali boljše vežo, ki je imela ilovnata ali kvečjemu opečna tla. Na delo v 8 km oddaljeno Ljubljano ali nekoliko bližji Zalog in Vevče so pešačili, kar je še podaljševalo naporne delavnike. Prehrana je bila skromna in enolična. Sok (močnik) in krompir sta bila osnova vsakodnevnega jedilnika. Kruha ni bilo na izbiro, temveč ga je slehernemu dodeljevala mati; meso je bilo na mizi dobesedno samo ob praznikih. Žene oziroma matere niso bile zaposlene in so hodile h kmetom na dnino, in to predvsem ob velikih delih (žetev, košnja, pletev), za kar so dobivale pičlo plačilo v pridelkih ali pa so z dninami odslužile manjše kose njiv, na katerih so zase pridelovale nekaj povrtnine. Tudi nabiranje gozdnih sadežev za svoje potrebe in ljubljanski trg je bilo vsakodnevno (sezonsko) opravilo žena in otrok. V mnogih delavskih ali bajtarskih družinah je po več otrok imelo samo en par primernih zimskih čevljev, ki so si jih po potrebi med seboj izmenjavali.

Takemu životarjenju je bilo primerno tudi politično, duhovno in družbeno življenje. Ljudje so bili vdani v svojo usodo in bili prepričani, da je tako stanje pač »božja volja«, ki se je ne da spreminjati. Cerkvena hierarhija s peščico klerikalnih veljakov — to so bili ponavadi veliki kmetje, gostilničarji in trgovci, včasih tudi vse to skupaj — so obvladovali celotno življenje in budno pazili, da ni kdo preveč dvignil glave.

Vendar so se razmere iz leta v leto spreminjale, in to na boljše. Zaradi stalnih, čeprav skromnih zaslužkov se je krepila materialna moč, ki je vplivala tudi na rast samozavesti. Zaradi izboljšanja šolstva in vedno večjega odpiranja v svet, iz katerega so prodirale nove ideje in pogledi, sta se širila razgledanost in prepričanje, da je mogoče svet urediti tudi drugače, boljše.

Tako v mezdnih gibanjih in štrajkih ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja že srečujemo tudi delavce iz teh naših krajev, ki so revolucionarni duh in zahteve po reformah prenašali tudi domov, na vas. Velikokrat ta gibanja niso uspela, čestokrat tudi zaradi slabe organiziranosti, vendar so že naznanjala nove čase. Do diferenciacije je prihajalo tudi med kmeti, saj prevladujoči mali kmetje iz materialnih razlogov niso bili sposobni slediti številnim novostim v kmetijstvu, ki so se hitro uveljavljale in zagotavljal večje pridelke in s tem tudi večje dohodke. Posamezne manjše kmetije so začele propadati in njihovi lastniki so se pridruževali industrijskim proletarcem.

Veliko prelomnico je pomenila prva svetovna vojna (1914—1918) in prva leta po njej. Že med vojno so bila vedno številnejša javna nasprotovanja avstro-ogrske vladavini in tistim, ki so bili njeni stebri. To nezadovoljstvo je

Prvi skojevci iz Zadvora  
(od desne proti levi: Ga-  
brijel Gašperšič, Srečko  
Smrekar in Tone Trtnik)



proti koncu vojne pospeševalo veliko pomanjkanje in nepravilna delitev že tako skromnih zalog živil. Nezadovoljstvo so širili tudi vedno številnejši vojaški dezertarji, ki so se združevali v tako imenovanem »zelenem kadru«.

Med enim izmed številnih lovov dezertarjev proti koncu vojne so žandarji obstrelili Jožeta Goršeta.

Še pred koncem vojne, še več pa tik po njej, so se začeli vračati vojni ujetniki iz Rusije. Nekateri so sodelovali v oktobrski revoluciji in prinašali s seboj boljševiške ideje ter jih vneto širili v domačem okolju. Posebno glasna in aktivna sta bila Franc Kocjančič iz Dobrunj in Jože Trtnik iz Zadvora. Na volitvah v ustavodavno skupščino novembra 1920. leta je tedaj še legalna Komunistična partija v občini Dobrunje dobila 80 glasov in je bila po moči na drugem mestu. Socialni demokrati, ki so na volitvah nastopali samostojno, so dobili 38 glasov. Skupaj je torej za levico glasovalo 118 od 482 volilcev. Tako se je pojavila nova politična sila in takoj predstavljala močno protiutež na-

zadnjaškim klerikalcem, ki so do tedaj popolnoma obvladovali tedanjo občino. Legalna Komunistična stranka oziroma po Vukovarskem kongresu Komunistična partija je imela enotno organizacijo in vodstvo za tedanjo občino Dobrunje in Polje.

Obznana in prepoved KP pa je zavrla hitro rast revolucionarnega gibanja. Toda uničila ga ni. Del članov Komunistične partije se je zaradi preganjanja umaknil iz aktivnega političnega delovanja, ki se je nadaljevalo v težkih ilegalnih razmerah. Težava pa je bila tudi v tem, da vse do ustanovitve Svobode leta 1927, ni bilo legalne oblike, v okviru katere bi komunisti lahko delovali tako politično kot kulturno, temveč so lahko uveljavljali politiko Komunistične partije samo znotraj drugih organizacij in društev. Vendar kažejo rezultati na vseh volitvah po 1920. letu, da levica ni nazadovala in bi lahko, če bi bila enotnejša, dosegala še večje uspehe.

V 20. letih je odrasčala mlada generacija, izredno kritična do vladajočega družbenega sistema, ki ji še zdaleč ni nudil tistega, kar je pričakovala, generacija, ki je pri iskanju zaposlitve ne samo v Sloveniji, temveč širom po državi, prihajala v stik z revolucionarnimi idejami in jih — ker so bile v njih uresničena njena lastna hotenja — tudi sprejemala.

Zato je prav gotovo pomembna prva skojevska skupina, ki pomeni obnovo organizirane oblike KPJ v Zadvoru. Trojko so sestavljali Tone Trtnik, Gabrijel Gašperšič in Srečko Smrekar. Ustanovljena je bila že leta 1924. Pobudnik za ustanovitev te skupine, Tone Trtnik, je bil poslej živa vez med ilegalnim delom v Ljubljani oziroma tamkajšnjim partijskim vodstvom in terenom. Prek te zveze so prihajali inštruktorji in literatura, ti mladi skojevci so organizirali zbiranje prispevkov za Rdečo pomoč. Veliko vlogo je odigrala trojka tudi pri združevanju mladine in pri povezavi s terenom tistih članov KP, ki so bili ali organizirani na delovnih mestih ali pa so nekateri po njeni prepovedi ostali nepovezani.

O delu trojke pravi Gabrijel Gašperšič med drugim tudi naslednje:

»... Od ustanovitve naše trojke v letu 1924 so naše sestanke večkrat posečali tovariši skojevci, pa tudi člani KPJ. Prinašali so direktive in razno ilegalno literaturo, katero smo potem študirali in razpečavali med zanesljive tovariše. Prav tako smo za različne akcije dobivali razne propagandne letake, ki smo jih lepili in trosili po vaseh. Sestanke smo imeli pri Trtniku, pri Smrekarju, pri meni ali kar v naravi.« In dalje: »... Imeli smo naslednje naloge: Da se čimbolj zblížamo z mladino, ki še ni bila v klerikalnih organizacijah Orel in Prosveta, in jo usmerjamo v naprednejše organizacije, ki jih je vodila KPJ. Zaupnejšim smo izročali ilegalno literaturo. Zbirali smo denar za Rdečo pomoč... Najprej smo se lotili dela v vasi Zadvor. Navezali smo prijateljske odnose z mladinci in fanti. Hoteli smo odpraviti medsebojne spore in sovraštvo med vami, kar se je do tedaj mnogokrat končevalo s pretepi. To nam je tudi uspelo. Od leta 1927 v vasi ni bilo več pretefov, mladina pa ni več hotela v klerikalno Prosveto — razen nekaj zagrizencev. Nastala je potreba in težnja po kulturni organizaciji, v kateri bi bilo možno napredno kulturno in prosvetno delo. Ob koncu leta 1927 smo uspeli dobiti dovoljenje in potrjena pravila za ustanovitev Svobode... V letu 1927 smo se zblížali tudi z nekaterimi starejšimi komunisti oziroma tovariši, ki so delali v naprednih organizacijah. Bili so to Viktor Vodnik, Jože Peršič, Niko Bricelj, Franc Kocjančič, Pa-

vel Moškrič, Jože Moškrič in še vrsta drugih. Prav ta skupni aktiv je vse pripravil za ustanovitev Svobode, ki je imela tako velik politični pomen za naš kraj . . .«

## USTANOVITEV IN PRVA LETA DELOVANJA SVOBODE (1928—1935)

Ustanovitev Svobode — pod socialdemokratskim dežnikom, kar je sploh bil pogoj za to — je narekovala neposredna potreba po širšem in organiziranem političnem delu. Še ne ustanovljeno pa je bilo društvo že naprej opozorjeno z aktom velikega župana ljubljanske oblasti, da kljub dovoljenju ne bo moglo delovati, če bo skušalo prekoračiti ozke okvire, ki so jih predvidevala pravila in je bilo v njih posebej poudarjeno, da je »podružnica nepolitična«.

Pripravljalni odbor je proti koncu leta 1927 pripravil vse potrebno za ustanovitev Svobode. Ustanovni občni zbor je bil v gostilni Mihe Jeriha pozno jeseni leta 1927. Decembra 1927 so bila pravila društva potrjena. Pri ustanovitvi društva so bili posebej aktivni: Niko Bricelj iz Bizovika, Franc Kregar in Tone Zorc iz Hrušice, Tone Trtnik, Franc Černe, Gabrijel Gašperšič, Karel Smrekar, Ciril Rome, Jože Perčič, Jože Berčič, Pavel Moškrič, Jože Moškrič, Srečko Smrekar, Franc Kocjančič, Rudolf Šimenc in drugi; vsi ti so bili tudi pozneje jedro društva in vseskozi njegovi aktivni člani in funkcionarji.



Prvi odbor Svobode leta 1928



Člani Svobode iz Dobrunj na izletu v Taborsko jamo leta 1929

Na ustanovnem občnem zboru je sodelovalo 51 članov, že v naslednjem letu se je njih število dvignilo na 120. V prvem upravnem odboru so bili: Niko Bricelj, mizar iz Bizovika — predsednik, Tone Trtnik, ključavničar iz Zadvora — tajnik, Jože Perčič, papirniški delavec iz Zadvora — blagajnik, člani pa Franc Kregar, mizar — Štepanja vas, Franc Rome, papirniški delavec — Dobrunje, Franc Gašperšič, pleskar — Zadvor, Gabrijel Gašperšič, klepar — Zadvor, Franc Breskvar, zidar — Bizovik, Polde Kuč, delavec iz Hrušice, Ciril Rome, vajenec — Dobrunje, Micka Jakopin, delavka — Bizovik, Janez Cankar, sodar — Zadvor. Med prvimi člani odbora sta bila poleg socialdemokratov Janeza Cankarja, Franca Kregarja in nekaterih drugih tudi skojevca Tone Trtnik in Gabrijel Gašperšič; oba kot komunista nista bila toliko kompromitirana kakor npr. Franc Kocjančič in drugi, ki zato niso mogli sodelovati v odboru. Prav tako glavarstvo ne bi potrdilo društva, če v njem ne bi sodelovali, oziroma bili med predlagatelji socialdemokrati.

Prvi občni zbor je bil januarja leta 1928 v Dobrunjah v gostilni »Pri grešniku«. Tu so bili tudi prvi društveni prostori, kjer so se člani zbirali k delu v sekcijah, ki so bile takoj ustanovljene, in imeli predavanja o marksizmu in o delavskem gibanju, kar je bila osnova vsega dela Svobode. Že od vsega početka je bila velika pozornost posvečena vzgoji mladine.

Prvi sekciji v letu 1928 sa bili *dramatska*, ki je že 19. aprila 1928 gostovala v Zalogu, in *tamburaška*, ki je za prvi izlet na Lisičji grad v poletju 1928 naštudirala koncert. Tamburaški zbor je vodil učitelj Rudolf Fajon. Prav tako je

bila že leta 1928 ustanovljena knjižnica, ki so zanjo prve knjige prispevali člani sami. Velike težave je imela dramatska sekcija, ker ni imela primernih prostorov. Edina dvorana v vsej občini Dobrunje — v Sostrem — je bila v rokah klerikalnega društva Orel, ki je užival vso podporo oblasti in seveda niti ni bilo moč misliti, da bi v njej lahko gostovala tudi dramatska sekcija Svobode. Njen odbor je kljub pričakovanju odklonilnega odgovora zaprosil za uporabo dvorane v Sostrem, a prošnja je bila res zavrnjena. Zadnja možnost je bila dvorana v Zalogu pri Cirilu Požarju. Tu je imela svoje prostore Svoboda Zalog, s katero je odbor Svobode Zadvor takoj po ustanovitvi navezal tesne stike. Zaloški svobodarji so zadvorške toplo sprejeli in v tej dvorani so bile prve prireditve dramske sekcije.

Klerikalna Prosveta kljub vsestranski podpori še zdaleč ni imela toliko uspeha kot novoustanovljena Svoboda, čeprav se je ta bojevala z vrsto težav, posebno s finančnimi. Zato je bilo še razumljivejše strupeno sovraštvo klerikalnih veljakov. Prosveta (kasneje organizacija Slovenski fantje) je čez leta postala pod vodstvom kaplana Filipa Žaklja središče najreakcionarnejših elementov. V sovraštvu do vsega naprednega se je v tem društvu vzgajal majhen del mladine in se pripravljajal za bodoče klavce na Sv. Urhu.



Dramatska skupina Svobode Zadvor v Zalogu leta 1928

»Pri grešniku« v Dobrunjah sedež društva ni bil niti vse leto 1928 — in je bil zaradi nesporazuma z lastnikom — prenesen v Zadvor. Širše možnosti za razvoj društva so bile dane leta 1931, ko je lastnik gostilne »Pri Glastovcu« Miha Jeriha zgradil dvorano, v kateri so bile poslej vse društvene prireditve. Še pred tem pa je tudi leta 1931 uredil v svoji novi hiši v Zadvoru št. 74 večji kletni prostor za potrebe društva Franc Kocjančič, ki je bil že med ustanovitelji društva pa je tudi pozneje v njem aktivno deloval ter bil tudi predsednik društva. V tem prostoru so bile godbene in pevske vaje in knjižnica, posebno dobro pa je služil za *predavanja*, razne *sestanke* in *pogovore*. To seveda ni ostalo skrito žandarmeriji v Hrušici, ki je čestokrat vpadala na razne sestanke in vaje.

Živkovićeve diktature leta 1929 se je nekaj članov ustrašilo in izstopilo iz društva, del pa jih je odpadel, ker je dotedanji predsednik društva Niko Bricelj odšel iz Bizovika in potegnil za seboj skoraj vse člane iz Hrušice. Pred nastopom Živkovićeve diktature je imelo društvo 134 članov, po izstopu pa se je število skrčilo na nekaj čez 60 članov, ki so bili večinoma iz Zadvora. Iz Sostrega so bili med najaktivnejšimi Viktor Vodnik, Franc Alič in Jože Omahen.

Po odhodu Nika Briclja je bil izvoljen nov odbor: za predsednika Franc Gašperšič, za tajnika Karel Smrekar, za blagajnika Gabrijel Gašperšič, odborniki pa so postali Franc Rome, Pavel Moškrič, Franc Kregar in drugi. Iz Bizovika in Hrušice je ostalo včlanjenih le še 7 vnetih delavcev.



Godbeni odsek Svobode v Dobrunjah leta 1931



Pevski zbor Svobode Zadvor leta 1932

Za *godbo* so bili zbrani prvi prostovoljni prispevki leta 1930. Vsak godbenik je prispeval za nabavo instrumentov 300 dinarjev, nekateri člani pa so denar posodili, oziroma položili kavcijo, saj so bili instrumenti naročeni samo s 3800 din gotovine, njih polna cena pa je znašala 22 000 dinarjev. Vsak godbenik je nato plačeval mesečno še po 10 dinarjev. Note si je nabavljal vsak sam. Godbo je vodil učitelj osnovne šole Rudolf Fajon, ki je vodil tudi *pevski zbor*, prav tako ustanovljen leta 1931. Rudolf Fajon je bil velik ljubitelj glasbe in požrtvovalen vodja vseh glasbenih sekcij v Svobodi. Klerikalni režim ga je z grožnjo prisilil, da je opustil to delo, in sicer z brezkompromisno alternativo: ali Svoboda ali šola — to je služba.

Leta 1930 je postal predsednik društva Jože Moškrič in bil na tem mestu dve leti, potem pa je moral zaradi pritiska klerikalnega vodstva v Jugoslovanski tiskarni, kjer je bil zaposlen, predsedniško mesto pustiti. Te posle je za Moškričem prevzel Tone Trtnik, ki je bil tedaj tajnik društva. Vodstvo društva se je stalno trudilo za politično in kulturno vzgojo delavstva in je veliko pozornost posvečalo predavanjem, ki so bila sprva »Pri grešniku«, pozneje pa »Pri Glastovcu« in pri Francu Kocjančiču. Predavali so Bogo Teply, Bratko Kreft, Mile Klopčič, Tone Seliškar, Favaj, Vinko Košak in drugi, med njimi tudi zobotehnik Ravnikar iz Dobrunj in domačini, največkrat Jože Mazovec in Jože Moškrič. Na teh predavanjih je mnogokrat prišlo do živahnih razprav. Bila so velikega pomena za izobraževanje članov, saj so prav tu dobivali prvo znanje o marksističnem svetovnem nazoru, se ideološko izpopolnjevali in se usposabljali za sprejem v KPJ.

Omenili smo že, da se je društvo bojevalo s hudimi finančnimi težavami. Edini vir dohodkov so bili prostovoljni prispevki članstva in del članarine. Malenkostne podpore so prispevale razne strokovne organizacije po tovarnah, a tega je bilo res malo, ker so bile tudi same v finančnih stiskah. Še redkeje je društvu uspelo dobiti podporo — samo po ostrih bojih — na sejah občinskega odbora, katerega člani so bili nekaj časa tudi Tone Trtnik, Franc Rome in Franc Gorše. Občinski odbor je dodelil finančno podporo šele na ostre zahteve, v posameznih primerih podprte tudi s strani članov društva, ki so prišli na odprte seje kot poslušalci. V nekem takem primeru je dobila Svoboda podporo v višini 300 dinarjev, kot v zasmeh izplačano v kovancih po 25 par. V vseh letih obstoja sta Svoboda in pozneje Vzajemnost dobili samo 865 din občinske podpore.

Stalna oblika društvenega dela, predvsem v poletnih mesecih, so bili tudi izleti članov in simpatizerjev Svobode. Večkrat so jih organizirali skupaj s sosednimi društvi, posebno s člani zaloške Svobode. Izleti so se skoraj vedno spremenili v prava politična zborovanja. Priljubljene so bile bližnje izletniške točke, kot npr. Pečar, Podgrad in Besnica. V sodelovanju z drugimi društvi so svobodarji pripravili tudi daljše izlete, kot npr. leta 1934 k Sveti Trojici, kasneje v Taborsko jamo in na Rašico. Na izletih sta sodelovala pevski zbor in godba, ki sta oba nastopala tudi na skupnih manifestacijah glasbenih ansamblov Svobod npr. v Kamniku, Trbovljah, na Jesenicah in v Celju. Vsako leto so svobodarji praznovali 1. maj in je praznovanje pri Pečarju postalo že tradicionalno. Žandarmerija ga kljub naporom ni mogla preprečiti. Prav tako je bilo tudi na raznih delavskih zborovanjih, ki so se jih člani društva pod vodstvom komunistov kolektivno udeleževali in na njih aktivno sodelovali.

Ko je Miha Jeriha zgradil v Zadvoru manjšo dvorano, v kateri je potem Svoboda stalno gostovala, je močno razvila svoje delovanje tudi dramska sekcija, ki je vsako sezono uprizorila več del in pri tem skrbno pazila na njihov izbor. Kot režiser je večkrat gostoval Jože Mazovec, ki je obiskoval režiserski tečaj. Stalni najboljši igralci v letih od 1930—1935 so bili Franc in Francka Miklavc, Srečko Smrekar, Feliks Vidergar, Rudolf Simenc, Jože Berčič, kasneje tudi Miha Berčič, Nace Ferfila, Franc Kocjančič in še vrsta drugih. Dramatska sekcija je večkrat gostovala tudi v sosednjih krajih, predvsem v Zalogu in Sentvidu, pa tudi na Delavskem odru v Ljubljani. Čutiti pa je bilo pomanjkanje naprednih in revolucionarnih dramskih del, ki bi delavce družila in jim vlivala moč v njihovem boju. To vrzel je hotel vsaj nekoliko izpopolniti Jože Moškrič (ki je tudi sodeloval v dramski sekciji) in začel je sam pisati drame. Prvo delo so bile Rdeče rože, ki so mu tudi najbolj uspele. Uprizorili so jih najprej v Zadvoru novembra leta 1932. Prvo predstavo je Jože Moškrič tudi sam režiral in igral glavno vlogo. Okrajno načelstvo je izdalo dovoljenje za uprizoritev šele potem, ko so bili popravljeni nekateri odstavki. Igra je imela velik uspeh tako doma kakor na drugih delavskih odrih. V naslednjih letih je Jože Moškrič napisal še drami Borba za kruh in Dani se. Obe prikazujeta boj delavcev in napredne inteligence ter razkrinkujeta socialdemokratske voditelje in njihovo klečeplazenje pred kapitalom. Poskušal se je tudi s komedijami ter dokončal Razkrinkano moralo ter Stari mož in mlada žena. Več del pa je ostalo nedodelanih. Seveda tudi niso niti dramsko niti jezikovno do-

Hrudel: "Si bi mi rekli, kajle do česa kradel."  
 Gorin: "To ne. <sup>Če bi mi rekli, kajle do česa kradel.</sup> Drugačini ne moremo govoriti o moralni domeni, saj smo po Motreju  
 ste vi finši do bogastva, ne smatrate, da je tatunio. Zato verjamem, da  
 ne namudi pri porabi v redni, če plačate delavca po ceni življenjskih  
 potreb, ne pa po vrednosti izvirnega dela. To delavci pa gledajo drugače,  
 oni vidijo v svojih delih vir bogastva, ki si ga pa lastijo vi. In prav imajo.  
 Hrudel: "Pa vi ne to resno govorite?"  
 Gorin: "Kuhar, Max ni tako. To ravnajo, ki pravijo, da je vsa, naveda ni nastala  
 sarkastično sibi in tudi ne na enkrat, postopoma sta jo gradili. Opletki za  
 opletanu, strgi za strgini. Dokler ste zaposlovali samo v delavci je  
 bil ost odlicni, ali kakor pravite vi, res zaslužiti, mišljen, ko ste  
 jih zaposlili so jo bil za večji, a ko ste jih 180 ne je vsaj zaslužiti  
 postenosti, ali ni tako? Torej je vendar delo in samo delo, tiste kadro  
 ki ustvarja vrednost, in samo zato, ker tega dela niste plačevali po  
 njegovi vrednosti, ste mogli zgraditi tovarno in nabaviti stroje, ~~zato~~  
 ki je pramo sicer naša last, in v resnici je pa plod živih <sup>rode</sup> ~~ki~~ so  
 vama stali. Morda se se št. št."

Faksimile rokopisa Moškričeve delavske igre Borba za kruh, ki so jo igrali pred 2. svetovno vojno

vršena, saj kot tiskarniški in vsestransko zaposlen delavec ni imel niti možnosti niti časa, da bi se posvetil globljemu študiju dramaturgije in jezika.

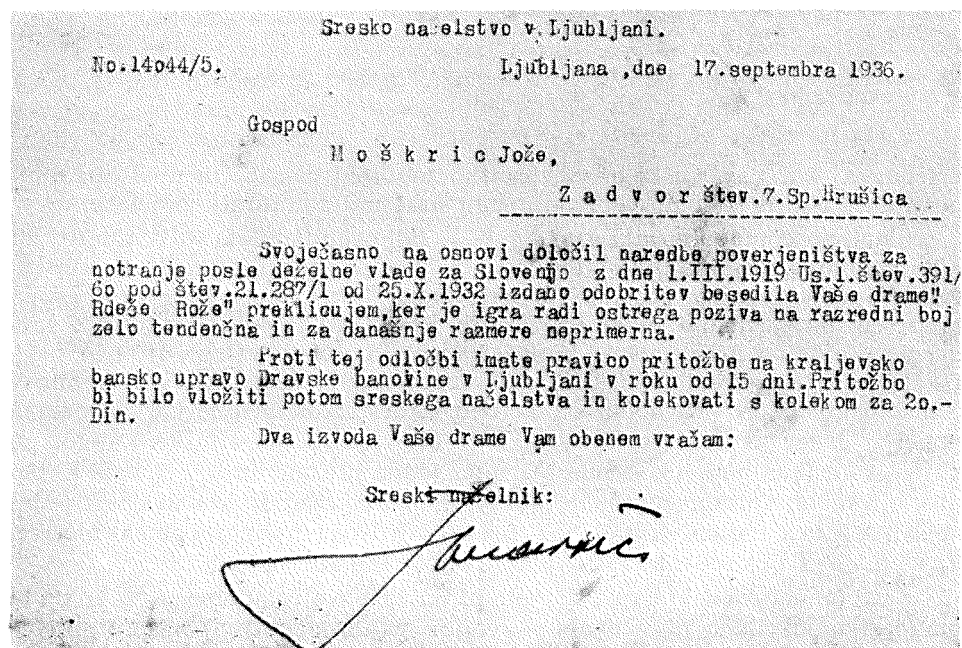
Člani, posebno odborniki društva, ki so bili osumljeni, da so komunisti ali njihovi simpatizerji, so bili stalno izpostavljeni policijski kontroli in preiskavam. To se je dogajalo posebno po šestojanuarski diktaturi. Policija je iskala predvsem propagandne letake in brošure. Prav tako je policija skupaj z žandarmerijo stalno pregledovala knjige članstva, posebno v letih 1932 in 1933. Iskala je imena vidnih političnih delavcev, a jih ni našla, ker jih ni bilo v članskih imenikih. V Svobodi so namreč stalno vodili dvojne knjige: ene za policijo, druge za društvo. Prav tako je bilo tudi v blagajniški knjigi: po knjigi, vodeni za policijo, je bila blagajna vedno prazna. Tudi v članski knjigi niso bili nikoli vpisani za policijo kompromitirani tovariši. Ves inventar je bil vpisan kot last posameznih članov, tako da društvo uradno ni imelo ničesar. To se je ob razpustu Svobode pokazalo kot izredno dobro.

Šestojanuarska diktaura 1929. leta ni dosegla svojega namena, to je, da bi buržoazija dokončno obračunala s svojimi najdoslednejšimi nasprotniki — komunisti. Za naše kraje lahko celo trdimo, da se je komunistična partija sedaj utrdila tako organizacijsko kot številčno. V letih 1930—1932 je bilo par-

tijsko življenje obnovljeno in so komunisti, ki so ostali trdni tudi po preganjanju v prvih letih šestojanuarske diktaure ali bili med tem sprejeti v KP, močno poživili svojo dejavnost. Znani člani partije so bili tedaj Franc Kocjančič, Tone Trtnik, Jože Moškrič, Gabrijel Gašperšič in Jože Perčič iz Zadvora, Franc Černe iz Dobrunj in Jože Berčič ter Viktor Vodnik iz Sostrega.

Bili so trdno povezani s komunisti v Polju in so z njimi vsestransko sodelovali. Rezultati naporov te skupine, ki jo je vodil Ivan Maček, so bili kmalu vidni. Že v letu 1932 so bili ustanovljeni partijski organizaciji v Zalogu in v vevški papirnici in rajonski partijski komite, ki je povezoval komuniste od Črnuč do Laz pa tudi komuniste v bivši občini Dobrunje. Tedaj je bila najbrž ustanovljena tudi partijska organizacija v Zadvoru ali pa je bil to stalni aktiv komunistov, ki so bili sicer povezani na svojih delovnih mestih. To partijsko delo je vodil najprej Franc Kocjančič, pozneje Jože Moškrič in Tone Trtnik.

Svoboda, ki se je medtem vsestransko utrdila, je omogočala, da so se komunisti v njenem okviru sestajali in prek nje najširše politično delovali. Brez Svobode bi to skoraj ne bilo mogoče. Zato je bila ena prvih nalog komunistov, da so si zagotovili vodstvo v društvu. To jim je tudi uspelo. Komunisti so zaradi svoje načelnosti in borbenosti pridobili skoraj vse člane (odpadli so le redki) in se utrdili v vodstvu društva. Delovanje v Svobodi je bilo tudi prvi preizkusni kamen vseh mladincev, ki so se vedno številneje vključevali. V Svobodi so se pod vodstvom najsposobnejših komunistov vzgajali mladinci ideološko in akcijsko, tako da je bila Svoboda široka kadrovska baza. Rezultat



Okrajno načelstvo v Ljubljani preklicuje Moškričevo igro Rdeče Rože



Člani Svobode Zadvor na izletu na Lisičjem leta 1932

tega načrtnega dela je bil, da je do leta 1934 zrastle vrsta odličnih mladincev, ki so postali predani in dobri politični delavci. Daleč vse pa je presegel Jernej Gašperšič, ki je postal eden najsposobnejših, najbolj predanih in najpožrtvovalnejših članov partije. Bil je neumoren propagandist in organizator tako predvojnega revolucionarnega kakor tudi kasnejšega narodnoosvobodilnega gibanja vse do svoje smrti leta 1942, ko je padel kot talec.

Razen Jerneja Gašperšiča so bili v letih od 1934 do 1939 sprejeti v komunistično partijo še Lojze Moškrič, Jože Gašperšič, Franc Miklavc, Rudolf Šimenc, Nace Ferfila in Feliks Vidergar iz Zadvora, Miha Berčič in Jože Omahen iz Sostrega in Ivan Kocjančič iz Sadinje vasi. Toda v teh letih je že odraščala generacija, ki je bila rojena prva leta po svetovni vojni in se že odločno vključevala v politično življenje. Do konca leta 1940 so bili v KP sprejeti še Stane Keber, Jože Kocjančič in Tone Vidergar iz Zadvora, Jože in Ivan Jager ter Karel Černe iz Dobrunj, Pavel Berčič iz Sostrega in Rudi Muzga iz Sadinje vasi.

Pri vsakokratnih volitvah v občinske odbore so se komunisti trudili, da so postavljali svoje kandidate. To jim je nekajkrat tudi uspelo. Pri državnih volitvah leta 1933 je dobila opozicija sicer samo 56 glasov, a že to pa velika abstinenca volivcev na voliščih je bilo znak, da se pojavlja nova politična sila, na katero je treba resno računati. To so potrjevali tudi ostri spopadi na pred-

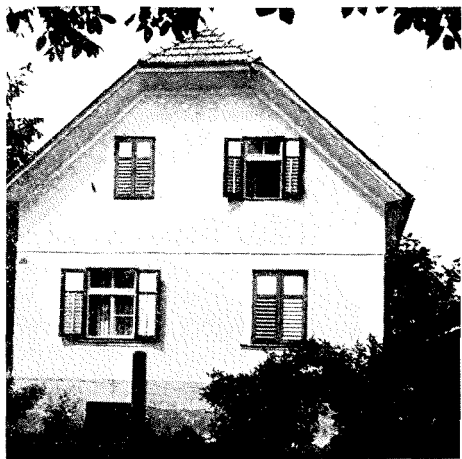


Člani Svobode Zadvor na izletu v Sneberjah leta 1934

volilnih zborovanjih med komunisti in člani Svobode ter poslanskimi kandidati ali njih zastopniki. V teh spopadih so vedno zmagali prvi. Zgodilo se je celo, da so komunisti nekemu predstavniku Žerjavove stranke, ki sta ga spremljala policijski komisar in žandar, popolnoma razbili sestanek, tako da so ti ogorčeni odšli.

V letih krize 1935 in 1936 so bile večkrat organizirane demonstracije brezposelnih pod geslom »DELO IN KRUH«. Demonstranti so se zbirali pred občinsko hišo v Dobrunjah; največ se jih je zbralo okrog 300. Orožniki so jih razganjali in čuvali pisarne, da demonstranti ne bi vdrli vanje. Glavna organizatorja demonstracij sta bila Tone Trtnik in Jernej Gašperšič, ki sta morala zaradi teh nastopov plačati denarno kazen. V nekaj primerih so demonstranti odšli na Vevče pred papirnico, kjer so prav tako zahtevali delo, se potem pridružili demonstrantom v Polju in skupaj z njimi odšli v Ljubljano. Pri teh demonstracijah je prvikrat prišlo do sodelovanja s krščanskimi socialisti, ki so v tem obdobju močno širili vpliv na račun klerikalcev. Vključevali so v svoje vrste vse tiste, ki se zaradi tradicij ali verskih predsodkov niso mogli vključiti v Svobodo (ta je veljala za komunistično), vendar se z režimom niso strinjali. Vodja krščanskih socialistov na demonstracijah je bil Štefan Pavšič.

Ta prvi nastop ni ostal osamljen, ampak je iz posameznih skupnih akcij nastajala koalicija, ki je bila velikega pomena za razvoj osvobodilnega gibanja na tem območju. Značilno za te demonstracije je bilo dejstvo, da so jih podpirali in v njih sodelovali tudi naprednejši kmetje, ki so še pred leti nezaupljivo gledali na nove politične pojave in se — razen nekaj veljakov — niso aktivno bavili s politiko. (Kot ilustracijo naj navedemo, da je bil med podpis-



Kocjančičeva hiša v Zadvoru, kjer je imela Svoboda vaje za svoje nastope



Ivan in Franc Kocjančič, dva izmed štirih bratov iz Sadinje vasi, padlih v NOB

niki resolucije, ki so jo sprejeli demonstranti, tudi srednji kmet Kržin iz Zadvora, ki je zato plačal 700 dinarjev kazni.) Tu že lahko iščemo zarodke zveze kmečkih fantov in deklet, ki je močnejše zaživela v zadnjih letih pred 2. svetovno vojno.

Boj komunistov in njihovih simpatizerjev proti »kuluku« in drugim ostan- kom političnega in gospodarskega življenja stare Avstro-Ogrske, kar so okoreli klerikalni veljaki še vedno vneto gojili, je še prispeval k popularnosti komu- nistov in k njihovemu boju.

Z doslednim zavzemanjem za napredek in pravice ter s podporo vsem naprednjakom, ki so se zanje zavzemali, so si komunisti pridobivali vedno več simpatizerjev in ugleda. Iz teh časov je še posebno znan oster politični boj za elektrifikacijo občine. Klerikalci so zaradi več vzrokov elektrifikaciji na- sprotovali. Pri tem so predvsem uporabljali tisto znano trditev: »Če je bilo dobro za prednike, je tudi za nas!« Sčasoma je spor postal vprašanje prestiža in politične moči klerikalcev in liberalcev, ki so bili v opoziciji. Elektrifikacija je bila uresničena v letih 1935—1936, ko je bil župan Franc Miklavc, vsestran- sko razgledan in napreden kmet iz Podmolnika.

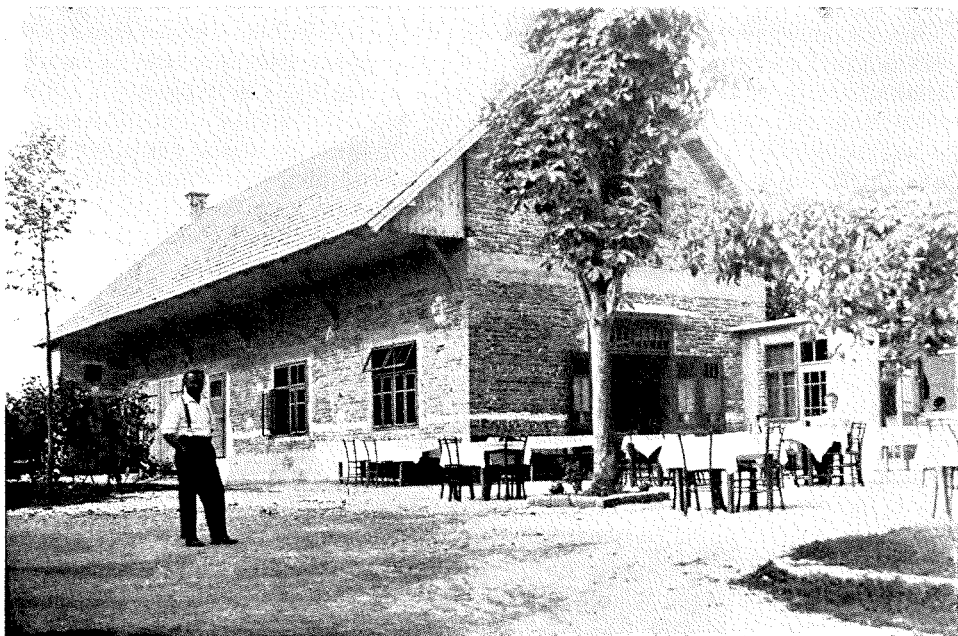
Tako je bila leta 1935 politična podoba bistveno drugačna kot pred sla- bim desetletjem, in to ne samo v Zadvoru, od koder je ta napredni val plju- skal, temveč tudi v drugih krajih bivše dobrunjske občine. Zaradi povečanega števila delavcev, boljših prometnih zvez in vedno močnejšega tiska je bilo raz- bito staro patriarhalno življenje vasi, porušen vsemogočni vpliv cerkve, ki je veljala za nedotakljivo, onemogočeni vsi njeni opričníki. Delavstvo se je za- čelo zavedati svoje moči in pomena ter se združevalo v močno revolucionarno gibanje. Temu je seveda mnogo pomagal tudi težak ekonomski položaj ne samo delavstva, temveč tudi manjših kmetov, in nezadovoljstvo z novo državo, ki še zdaleč ni dala tiseга, kar so od nje pričakovali.

Nemajhen delež pri tem je imela sicer majhna skupina komunistov, ki pa se je stalno večala in posebno prek Svobode močno vplivala na razvoj politične zavesti in dosledno razkrinkavala kapitalistični režim, ki se je že predajal fašističnim vodam.

#### USTANOVITEV IN DELO VZAJEMNOSTI V ZADVORU (1935—1941)

Zleta Svobod Slovenije 28. junija 1935 v Celju se je udeležilo 106 članov in simpatizerjev Svobode Zadvor. Sodelovala sta tudi pevski zbor in godba.

Nekaj dni po zletu je bila Svoboda razpuščena, ves inventar pa zaplenjen. Vendar je obvestilo o nameravanem razpustu prišlo še pravočasno. Veliko je bilo začudenje policije in sreskega načelstva, ko sta ob zaplembi in prevzetju imovine ugotavljala, da društvo premoženja sploh nima. V dveh dneh so bili vsi dokumenti in knjige tako urejeni, da dokazani lastnik inventarja ni bilo društvo, ampak posamezniki. Tako je bil lastnik knjižnice Franc Kocjančič, lastnik opreme v dvorani in kulis Janez Jančar, lastnik pianina Tone Trtnik, lastnik godbenih inštrumentov pa Franc Gašperšič. Enako je bila urejena tudi blagajniška knjiga: v trgovini pri Mihi Jančarju je imela Svoboda še 17 dinarjev dolga, ki ga je s prevzemom aktive in pasive društva poravnala občina. Od inventarja sta ostali za zaplembo samo Marxova slika in metla.



Dvorana »Pri Glastovcu« v Zadvoru, kjer je imela Svoboda svoje prireditve (slikana pred vojno)



Člani Svobode iz Zaloga, Zadvora in Zadobrove na izletu pri Sv. Trojici 8. julija 1934

Vendar zaradi vsega tega delo ni zamrlo, ampak se je pod drugimi oblikami takoj nadaljevalo. Godba je že teden dni po razpustu Svobode igrala na gasilski veselici v Sostrem s članskimi izkaznicami ljubljanske Zarje. O tem piše Miha Berčič v Socialistični misli leta 1955, št. 1—2, naslednje:

*»Uradni organi občine in sreskega načelstva so bili silno presenečeni, ko jim je udarec s te plati spodletel. Toda spodletelo jim je tudi z druge strani. Še isti teden je godba zopet nastopila, toda že kot glasbeni odsek glasbenega društva Zarja v Ljubljani, katerega pravila so to omogočala, kar smo seveda takoj izkoristili. Tedaj se je vse težišče dela preneslo na ta odsek; kmalu pa smo napravili predlog za ustanovitev društva Enotnost. Prav tiste dni se je januarski režim nagibal v zaton, pa nam je takrat župan Miklavc pokazal, kakšne karakteristike so žandarmerija in krajevni politični činitelji dali za podpisnike predloga. Bilo je seveda naravnost navedeno, da so to komunisti ali socialisti, ki se nagibajo h komunizmu, pa seveda zavoljo tega banovina ni hotela pristati na to, da bi društvo ustanovili.*

*Kmalu nato so socialdemokrati — dr. Jelenc et comp. — ustanovili centralo Vzajemnosti, kar smo takoj izkoristili in ustanovili podružnico oziroma društvo. Torej je bil rezultat razpusta Svobode tak, da smo imeli leto dni po razpustu več društev, toda eno in isto gibanje.*

*Tako stanje je delalo žandarjem mnogo preglavic. Po seznamu članov Vzajemnosti je imel pevski zbor npr. samo 12 članov, toda na nastopu jih je pelo 20 ali 23. Kakor hitro so to zvedeli, je takoj sledila preiskava, kaj se dogaja. Pojasnilo, da s člani pevskega zbora Vzajemnosti pojejo tudi člani glasbenega odseka Zarje, jih ne zadovolji. Sprašujejo, zakaj na vabilih ni označeno, da nastopata pravzaprav dve društvu. Odgovarjamo: Ni potrebno, ker Zarjani uradno ne nastopajo v tem primeru. In zopet vprašujejo: Zakaj pa imate potem dvoje društev? No, tega jim pa res nismo hoteli pojasniti po pravici.»*

Stalna je bila tudi skrb za pridobivanje mladih in njihovo vzgojo. Mladi so se največ zbirali v »godbeni sobi« v hiši Franca Kocjančiča. Organizirane so bile plesne vaje, pa posebej zanje predavanja in debatni večeri. Prav tako so mladi z velikim veseljem sodelovali pri pripravah za prireditve, prenašali kulise in stole. Ponovno se je začelo tudi s pripravami za ustanovitev tamburaškega zbora, v katerem naj bi sodelovali predvsem mladinci. Organizirana je bila tudi šahovska šola, ki jo je vodil Lojze Verbič. Prirejali so šahovske turnirje in simulanke.

Od leta 1935 pa se je uveljavljal tudi nogomet. Mladi so si v Gramozni jami sami urejali in uredili zasilno igrišče. To seveda ni bil registriran klub, vendar so vseeno odigrali tekme tudi z drugimi takimi pollegalnimi klubi v okolici, predvsem v Sostrem, pa tudi s klubi iz Hrušice, Vevč in Zaloga. Nogometnih tekem in treningov so se udeleževali tudi mladinci iz tistih družin, ki so nasprotovale »komunistični« Svobodi oziroma Vzajemnosti in niso smeli hoditi v dvorano ali godbeno sobo.

Mentor tega mladinskega gibanja je bil Stane Keber, ki je mladince vodil na razne izlete in na prireditve sosednjih društev. Sodelovali so tudi pri raznih političnih akcijah; več let zapored so na primer za 1. maj kurili kres na Marječku.

V letu 1940 so bili organizirani skojevski aktivni, in sicer dva v Zadvoru in eden v Sostrem.

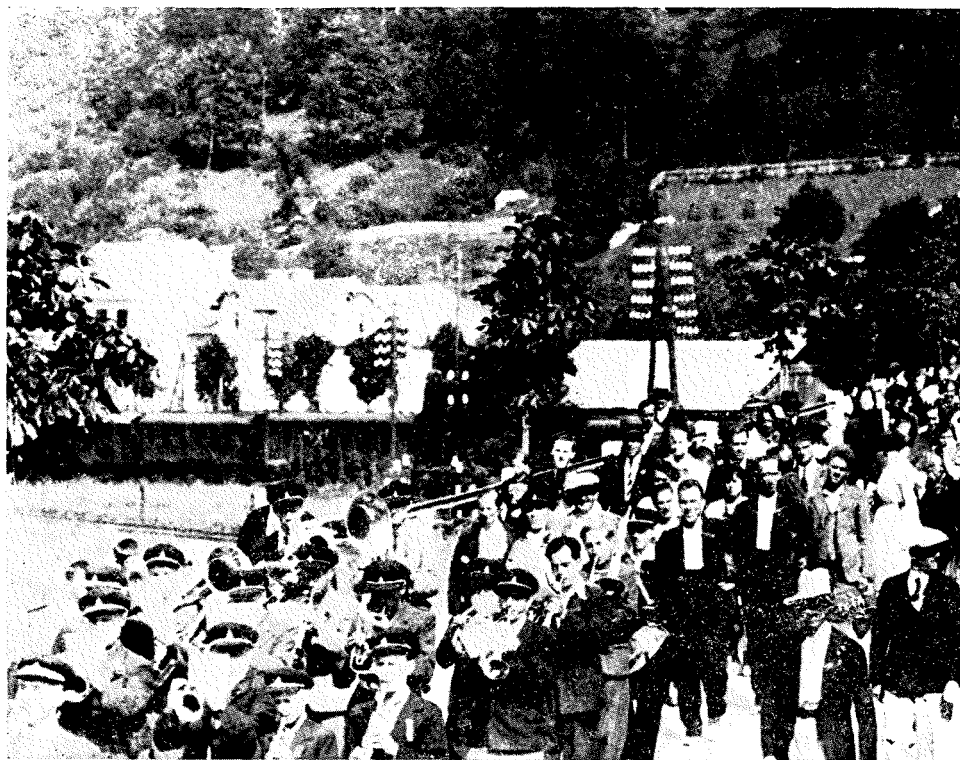
Tedaj so bili člani Skoja v Zadvoru Pavle Strojinc, ki je bil sekretar, Pavle Jeriha, Ivan Šircelj, Viktor Jeriha, Ivan Smrekar, Joško Šubelj, Ivan Kamnar, Tilka Moškrič in Alojz Trtnik, v Sostrem pa Ivan Dimnik, Ivan Omahen, Jože Žabjek, Karel Dimnik, Mile Alič in France Žabjek.

Ti aktivni so bili povezani v rajonski organizaciji Skoja v Polju, od koder so znani skojevci prihajali na sestanke.

Okrog teh jeder se je zbiral vedno širši krog delavske pa tudi kmečke mladine in dobival prvo politično vzgojo.

Mladina se je vedno bolj odtegovala klerikalnemu vplivu in društvu Slovenskih fantov in deklet, v katerem so ostajali samo še zagrizeni klerikalci; le-te pozneje vse najdemo med organizatorji bele garde.

Vzajemnost se je prav s sodelovanjem mladine tudi številčno okrepila: od 35 članov letu 1935 se je število članov dvignilo v letu 1939 na 80 in se je vse do začetka vojne še večalo. Programi prosvetnih večerov z revolucionarno vsebino so si sledili drug drugemu od zgodnje jeseni do zadnjih zimskih me-



Godba Zarja in člani Vzajemnosti iz Zadvora na velikem zborevanju na Jesenicah ob 30-letnici SMRJ l. 1936

secev. Pozno v noč so odmevale po Zadvoru revolucionarne pesmi, ki so bile sicer prepovedane. Čestokrat sta zahajala v društvo tudi Tone Čufar in Jože Mazovec. Neumorna voditelja tega gibanja sta bila Tone Trtnik in Jernej Gašperšič.

Izredno živahno je bilo kulturno in prosvetno delo, ki je vse bolj postajalo oblika rednega sestajanja s tako politično vsebino, s kakršno je bilo mogoče nevsiljivo, pa neposredno vplivati na gledalce.

Naj v ilustracijo navedemo število prireditev v zadnjih predvojnih letih:

|                        | 1936 | 1937 | 1938 | 1939 | 1940 | 1941 | Skupaj |
|------------------------|------|------|------|------|------|------|--------|
| gledaliških prireditev | 4    | 5    | 3    | 5    | 5    | 3    | 25     |
| prosvetnih večerov     | 1    | 2    | 4    | 2    | 3    | 1    | 13     |
| koncertov              | 1    | —    | —    | —    | —    | —    | 1      |
| zabavnih prireditev    | —    | 2    | 1    | 2    | —    | 1    | 6      |
| predavanj              | —    | 3    | 4    | 4    | —    | 2    | 13     |

V nepopolnih šestih letih dela Vzajemnosti je bilo torej 58 večjih prireditvev. Število predavanj je bilo še večje, saj so bila sestavni del vseh 13 prosvetnih večerov; poleg tega v zgornjem pregledu niso upoštevana predavanja, ki so jih imeli tovariši iz domačega ali sosednjega društva, posebno Jože Moškrič. (Pregled je namreč napravljen iz blagajniške knjige, v kateri so knjiženi izdatki za predavatelje. Za domače predavatelje pa stroškov ni bilo.)

Klerikalci so seveda z zavistjo spremljali tako uspešen razvoj društva in ga na vse načine zavirali. Vendar jim kljub močni politični in finančni podpori oblasti ni uspelo kakorkoli zadržati poleta Vzajemnosti. Društvo je kljub poostrenemu policijskemu nadzoru in cenzuri krepko delovalo. Potrebna je bila velika vztrajnost, potrpljenje in upornost, da so bile premostene vse ovire, ki jih je postavljala oblast. Tako npr. člani gledališke skupine že leta 1938 naštudirali dramo Skedenj, vendar je njeno uprizoritev okrajno načelstvo sprva prepovedalo, nakar je društvo vložilo pritožbo in se je to zavleklo tako, da je bila uprizoritev po stalnih urgencah dovoljena šele leta 1940! Prav tako so bila redno cenzurirana besedila pesmi ali odstavki v dramskih delih. Vendar na predstavah igralci nikdar niso upoštevali cenzuriranih besedil, temveč so »po pomoti« uporabljali necenzurirana.

Vzajemnost ni pridobivala novih članov samo iz Zadvora, Sostrega in Dobrunj, temveč se je širila tudi zunaj tega območja. Močno je prodrla tudi v Bizovik, kjer je število članov toliko naraslo, da so ustanovili svojo podružnico z manjšim prostorom, kjer so se sestajali. Njihova dramska sekcija je gostovala v dvorani Vzajemnosti v Zadvoru. Konec leta 1940 je podružnica v Bizoviku ustanovila tamburaški zbor. Matično društvo v Zadvoru je tej podružnici nudilo vso moralno in materialno pomoč. Predvsem prve je bila ta podružnica zelo potrebna, da je lahko kljubovala izredno močnemu pritisku klerikalne reakcije, ki ni hotela, da bi v Bizoviku nastal »novi Zadvor«.

Kakor pred leti Svoboda, se je tudi Vzajemnost bojevala s finančnimi težavami. Člani pevskega zbora in godbe so morali sami zbrati honorar za pevodajo in kapelnika, note so si vsa leta nabavljali sami. Ena izmed oblik zbiranja sredstev so bile tudi veselice; posebno znano je bilo vsakoletno silvestrovanje, ki je s kvalitetnim zabavnim in močno politično obarvanim programom postalo že tradicionalno. Podpora, ki jo je dala društvu občina, je bila minimalna.

Društvo pa je bilo kljub nenehnemu slabemu finančnemu položaju (v blagajni je ostalo po vsaki končani sezoni komaj nekaj sto dinarjev), vedno pripravljeno pomagati prosvetnim društvom in organizacijam. Tako je npr. februarja leta 1937 prispevalo za pomoč stavkajočim delavcem vevške papirnice 200 dinarjev. Ta znesek je na prvi pogled morda minimalen, upoštevati pa moramo, da je po tem izplačilu ostalo v blagajni le še 98 dinarjev, in to sredi sezone.

Značilni za Svobodo in kasneje za Vzajemnost sta bili velika povezanost in enotnost vseh članov. V društvu ni bilo večjih medsebojnih trenj in frakcij, ki bi zavirale delo. V vodstvu so bili vedno komunisti ali njihovi simpatizerji in so bili redki šibki poskusi frakcionaštva vedno neuspešni — posebno zaradi vsestranske podpore članstva, ki se je strinjalo in podpiralo revolucionarno politiko vodstva.



Skupina protifašistov iz Zadvora in Most na Orlah leta 1938

Društvo je ob prihodu okupatorja samo prenehalo delovati. Knjige in ves drugi inventar so prevzeli posamezni člani in ga shranili tako, da so ga po vojni ponovno zbrali. Vsak godbenik je spravil svoj inštrument, nekateri pa so tako imeli svoje. Poleti 1942 so inštrumente zbrali in jih poslali partizanom za prvo partizansko godbo. (Med roško ofenzivo so Italijani inštrumente odkrili v nekem bunkerju na Rogu in jih uničili.) Urejene so bile tudi vse premoženjske zadeve društva. Z denarjem, ki je bil ob okupaciji v blagajni (1200 dinarjev), so nabavili sanitetni material in municijo za pištole tipa Efenka. Drugače tudi ni moglo biti, saj je bilo med osnovnim delovanjem društva v zadnjih letih važna naloga razkrinkavanje fašizma in opozarjanje nanj. Sedaj, ko so se s tem sovražnikom spogledali iz oči v oči, je bilo slehernemu jasno, da bo z njim prišlo do boja na življenje in smrt.

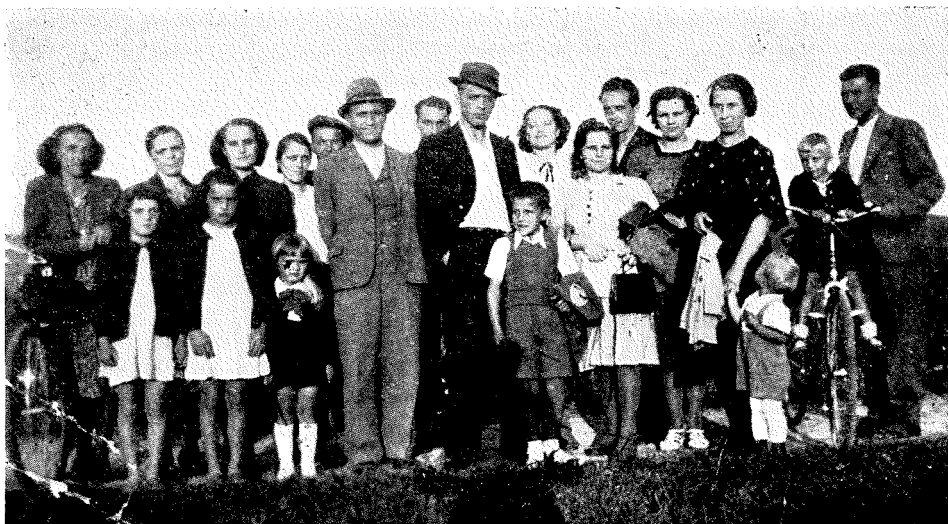
Zadnja godbena vaja, ki jo je vodil Tone Trtnik, je bila že po zasedbi Italijanov. Godbeniki so tedaj vadili Internacionalo. Vaja je bila kratka. Po njej je Tone Trtnik s kratkim nagovorom obrazložil nastali položaj, opozoril na fašistično nevarnost in pozval vse k vztrajanju na načelih boja delavskega razreda. Nato so odprli vsa okna v Kocjančičevi kleti in še enkrat zaigrali Internacionalo, ki je zadnjikrat za dolga štiri leta zadonela po Zadvoru. Ko je izzvenela, so se godbeniki molče razšli. Toda kmalu so se spet srečavali, a tedaj na streliščih pred okupatorjevimi puškami, na partizanskih položajih, v zaporih...

## HITRA RAST KOMUNISTIČNE PARTIJE

Kot je bilo že omenjeno, je bila prav Svoboda tista organizacijska oblika, prek katere so sprva maloštevilni komunisti lahko politično delovali in vzgajali nove člane. Novosprejeti člani so bili partijsko sicer povezani na svojih delovnih mestih, vendar zaradi tega njihovo politično delo na terenu ni bilo nič manjše. Poleg tega, da so sodelovali v raznih sekcijah Vzajemnosti, so vedno bolj prevzemali tudi organizacijske in politične naloge. Tako se je politično delovanje stalno širilo in so akcije postajale pogostnejše in uspešnejše.

Pri volitvah leta 1938 je za opozicijsko listo Franca Leskoška glasovalo 168 volilcev, medtem ko je za ostale opozicijske liste glasovalo le majhno število volilcev. Skupaj je za opozicijske liste glasovalo 242 volilcev in če k temu prištejemo še 215 volilcev, ki se volitev niso udeležili predvsem zaradi groženj na njihovih delovnih mestih, potem 643 glasov oddanih za JRZ ni bil uspeh. Člani Vzajemnosti so se pod vodstvom komunistov zbrali v Zadvoru in skupaj odšli na volišče, kjer so demonstrativno glasovali za Franca Leskoška.

Klerikalcem so na volitvah precej pomagali glasovi volilcev iz oddaljenejših kmečkih predelov, kamor napredna misel še ni prodrla in od koder so volilce s tovornjakom vozili na volišče ter jim med potjo stregli z žganjem. Zmaga je bila samo navidezna. Dosežena je bila s pritiskom, z grožnjami in z javnimi volitvami. Kakšen je bil strah pred naprednimi silami, kaže tudi to, da so komunistom in drugim naprednejšim govornikom žandarji in policijski zastopniki na predvolilnih zborovanjih jemali pravico govora, ker so se bali javno izpovedane žgoče resnice. Zato je bila manifestacija klerikalcev pred šolo pod vodstvom kaplana Filipa Žaklja po končanih volitvah samo prazna



Del udeležencev ilegalnega sestanka saturniških delavcev in domačinov na Sv. Urhu leta 1940



Prvomajski izlet zadvorške Svobode 1933. leta pri Alaufu

utvara in je šele opredelitev v narodnoosvobodilnem gibanju pokazala pravo politično pripadnost.

Tudi sicer klerikalnemu taboru ni kazalo dobro, saj se je stalno krčilo število njihovih pripadnikov. Pri tem so bili še posebno uspešni krščanski socialisti. Legalno osnovo za njihovo delovanje sta dajali Jugoslovanska strokovna zveza kot delavska organizacija v vevški papirnici in aktiv krščanske delavske mladine (KDM), ki je štel skoraj 30 članov — mladincev. KDM je imela svoje prostore pri Polančku (Gašperšič) v Sostrem.

Ustanovili so tamburaški zbor, ki je imel več nastopov in svojo knjižnico. Imeli so tudi redne študijske sestanke in predavanja. Najaktivnejši mladinci v KDM so bili Avgust Trtnik, Franci Galič, Franci Klemenc, Rezka Klemenc, Anica Šubelj, Jelo Gašperšič, Ciril Galič in še nekateri. Idejni vodja tega krščanskosocialističnega gibanja so bili Štefan Pavšič, Tone Hočevnar in Lojze Trtnik.

Tudi društvo Kmečkih fantov in deklet se je vedno bolj uveljavljalo in se širilo.

Z vsemi temi društvi so komunisti uspešno sodelovali in se je tako stalno utrjevala enotnost, ki se je potrjevala v skupnih nastopih.

Zbiranje pomoči za stavkajoče papirničarje leta 1937 je še povečalo medsebojno tovarištvo in povezanost. Prav taka je bila stalna akcija Rdeče pomoči, ki so zanjo mlajši komunisti in skojevci skoraj javno pobirali prispevke na raznih prireditvah. Na številnih srečanjih, tako na izletih kakor na zborovanjih in kulturnih prireditvah, se je boju za delavske pravice in razvijanju

razredne zavesti pridružilo še razkrinkavanje fašizma in boj za sodelovanje vseh naprednih sil. Odziv za udeležbo na večjih delavskih shodih je bil vedno zadovoljiv. Velikega zborovanja v Skaručni leta 1933, ki so ga sicer razgnali žandarji, se je npr. udeležilo pod vodstvom komunistov veliko število članov Vzajemnosti. Po dograditvi svoje hiše v Zadvoru je Lovro Omahen odstopil manjši prostor Vzajemnosti, kamor se je iz Kocjančičeve kleti preselila knjižnica. Tako je bil na razpolago še en prostor za manjše sestanke in pogovore ter bil otežkočen nadzor žandarmerije. V kleti Omahnove hiše so bile v letih 1939—1940 okrožne partijske konference. Intenzivni študij za komuniste, njihove simpatizerje in najboljše člane društva je bil v Kocjančičevi kleti ponavadi po raznih vajah, tako da je bilo zbiranje manj sumljivo. Na take sestanke so čestokrat vpadali žandarji, ki so že tako radi postajali okoli vogalov, a niso mogli nikoli odkriti nič sumljivega. Kakor hitro se je pojavil orožnik, se je pogovor preusmeril v popolnoma drugo smer, ponavadi o manj važnih problemih društva, in je žandar vedno samo razočaran odšel. Vsebina pogovora je bila vedno naprej določena, tako da ni moglo priti do nobenih presenečenj. Sestanke in pogovore so čestokrat obiskovali člani centralnega komiteja in drugih partijskih organov, poleg Borisa Kidriča tudi Edvard Kardelj, ki se je 1938. leta dva meseca zadrževal pri Gabrijelu in Francu Gašperšiču v Zadvoru.

Policija in domača klerikalna reakcija, ki se je združevala v katoliški akciji, s tem nista bili zadovoljni in sta stalno iskali dokaze, da bi lahko razbili sleherno akcijo, ki bi jo kakorkoli lahko imenovali komunistično. Pri tem sta se vedno večje posluževali denunciantov, ki so prisluškovali pod okni. Ni treba poudarjati, da so po okupaciji prav ti denuncianti postali prvi okupatorjevi sodelavci in narodni izdajalci. Vse češče so bile preiskave in zasliševanja osumljenih tovarišev. Tako je bil leta 1940 od septembra do decembra zaprt v policijskih zaporih Jože Moškrič, Jože Gašperšič pa je bil leto dni zaprt v Glavnjači. V Ivanjici sta bila internirana Franc Kocjančič in Rudolf Šimenc. Če je hotela policija s tem terorjem razbiti napredno gibanje, potem lahko trdimo, da je dosegla prav nasprotno. Vse take akcije so samo še podžigale aktivnost in se je npr. vrnitev Kocjančiča in Šimenca razvila v gostilni »Pri Glastovcu« v pravo manifestacijo. Pesem Bilečanka, ki sta jo Kocjančič in Šimenc prinesla s seboj, pa je postala najbolj popularna pesem.

Leta 1940 je centralni komitei KPS organiziral pri Antonu Dežmanu v Sardinji vasi ilegalno tiskarno; prostore je uredil Anton Marolt. Kurirske zveze pri prenašanju literature je vzdrževal Stane Keber v povezavi z Mirkom Zlatnarjem, ki je prinašal literaturo iz tiskarne.

Avgusta 1940 so bili v KP sprejeti novi tovariši, ki so ostali na terenu. Najprej so bili povezani v Polju, nato pa so se organizirali v tri skupine na terenu. Sprejeti so bili Stane Keber, Jože Kocjančič in Tone Vidergar iz Zadvora, Karel Černe, Jože in Ivan Jager iz Dobrunj, Pavel Berčič in Rudolf Muzga pa iz Sostrega. Sprejeti so bili pri Tonetu Trtniku in ostali z njim tudi povezani. Glavna naloga teh skupin je bila predvsem raznašanje ilegalne literature, zbiranje sredstev za Rdečo pomoč in pridobivanje članov za revolucionarno delo. Leta 1941, tik pred začetkom vojne, je bila ustanovljena celica, ki



Izlet zadvorške Svobode na Sv. Trojico 1934. leta

so bili v njej povezani vsi komunisti na terenu. Delo celice je vodil Jože Moškrič, sestankov, ki so bili na različnih krajih, pa so se skoraj redno udeleževali tudi Adolf Jakhel in drugi komunisti iz Polja.

## RAZPAD STARE JUGOSLAVIJE IN OKUPACIJA

Prvi meseci leta 1941 so minevali v znamenju negotovosti in pričakovanj. Prevladovalo je prepričanje, da bo prišlo še v istem letu do važnih političnih odločitev in dogodkov, ki bodo do tal pretresli starojugoslovansko državo in njeno politično ureditev. Fašistične sile so z vojaškimi ali političnimi akcijami osvojile že skoraj vso kontinentalno Evropo (razen Sovjetske zveze) in le na jugu se je še upirala Grčija. Okrog Jugoslavije je bil tako stisnjen trden obroč nemških in italijanskih sil ter njihovih zaveznikov, ki so kot temni nevihtni oblaki grozili z uničujočim neurjem. Uradnim zagotvilom, da ni neposredne nevarnosti in možnosti, da bi se Jugoslavija s komerkoli zapletla v oborožen spopad, so verjeli le redki naivneži.

Vojna psihoza je vladala vsepovsod. Pod njenim pritiskom so bili številni vojni obvezniki, ki so bili poklicani na orožne vaje za nedoločen čas, in njihove družine, ki so naenkrat ostale brez skrbnikov. Pomanjkanje živil, uvažanje živilskih nakaznic in vrsta vznemirljivih novic, za katere nihče ni vedel, od kod izvirajo — vse to je vnašalo tesnobo, negotovost in strah pred prihodnostjo.

Gostilne, ki so bile obiskane kot že leta prej ne, so bile središče razprav in debat o političnem stanju in prihodnosti. Stališča in pogledi so bili različni — vse od tega, da se je treba pripraviti in upreti vsakemu napadu, prek kapitulantstva, ki se je opravičevalo z našo majhnostjo in nemočjo, do odkritih hval novega nemškega reda, ki bi bil sposoben napraviti red in zagotoviti blaginjo tudi v Jugoslaviji. Teh zadnjih je bilo najmanj in njihovi glasovi niso imeli pomembnega vpliva.

Najbrž ni treba posebej poudarjati, da so bili zagovorniki in nosilci ideje o odločnem odporu proti fašističnim silam komunisti, njihovi simpatizerji in velik del revolucionarno usmerjenih delavcev, ki so predstavljali pomembno politično silo v bivši občini Dobrunje in že leta pred vojno opozarjali na fašistično nevarnost.

Takim stališčem so bili zelo blizu tudi krščanski socialisti, ki so predstavljali drugo pomembno politično silo v občini. S svojim ostrim političnim bojem proti socialnim krivicam in za delavske pravice so pridobivali vse več pristašev in simpatizerjev iz vrst klerikalnega tabora. V tem prorežimskem taboru namreč niso bili sposobni — zaradi svoje kapitulantske politike — voditi boja proti socialnim krivicam in je zanje to predstavljalo nevarno »komunistično rovarjenje«. Številni pošteni pristaši klerikalnega tabora — ki je s pomočjo cerkve in državne prisile imel oblast v občini — so trumoma prehajali v vrste krščanskih socialistov in pozneje skoraj v celoti tudi v vrste OF, mnogi pa med narodnoosvobodilnim bojem tudi v vrste Komunistične partije.

Seveda je taka politika krščanske socialiste vedno bolj zblíževala s komunisti, saj so bili mnogokrat na enotnih pozicijah. To sodelovanje se je še posebno utrdilo z vrsto skupnih akcij, kot sa bili na primer že omenjene protidraginjske demonstracije in stavka v Papirnici Vevče.

Zanimivo je, da so bili nosilci gesel o nesmiselnem odporu proti fašističnim silam prav tisti, ki bi se morali za »svojo« državo najbolj zavzemati — to je vladajoča klerikalno buržoazna klika. Klerikalni tabor je že takrat, ko je bil še na oblasti, prehajal na pot narodnega izdajstva in rušil tisto, kar je v dveh desetletjih obstoja stare Jugoslavije postavljaj kot eno osnovnih načel — lju-bezen do domovine.

27. marec 1941 je jasno napovedal velike dogodke. Komunisti so sklicali člane in simpatizerje na več posvetov, na katerih so obravnavali nastali položaj. Zaključki so bili jasni: fašističnemu napadu se bo treba upreti. Partijsko organizacijo je tedaj vodil Jože Moškrič, na sestanke pa so čestokrat prihajali tudi predstavniki rajonskega odbora KPS Polje (s katerim je bila celica povezana), med njimi predvsem Adolf Jakhel, Jože Perčič — Zadvorčan, ki je živel na Vevčah — in Jože Mazovec, sekretar celice v Papirnici Vevče.

Na območju sedanje krajevne skupnosti Zadvor je tedaj delovalo 26 članov partije. Res so bili večinoma povezani na svojih delovnih mestih, a jih to ni oviralo, da ne bi bili aktivni tudi doma, na terenu. Tako število komunistov je bilo za območje, ki je tedaj štel približno 2400 prebivalcev, dokaj pomembno in so bili najboljše organizirana politična sila, ki je skupaj s člani Skoja predstavljala resnično udarno silo revolucionarnega in naprednega gibanja.

Obenem z italijansko-nemškim napadom se je začel tudi razpad stare Jugoslavije. Nekateri vojaški obvezniki se niso odzvali mobilizacijskim pozivom ali oddaji konjskih vpreg in vozil. In spet so v tem prednjačili zagovorniki

in nosilci obstoječega režima. Žandarji niso kazali nobene vneme, da bi »dezerterje« lovili in jih pošiljali v enote. Vojaške transportne kolone, sestavljene iz vprežnih voz, so se prva dva dni še premikale organizirano, toda počasi in brez cilja; tretjega dne pa je že nastal popoln razkroj. Začeli so se vračati pripadniki 40. pešadijskega polka, ki je razpadel na Dolenjskem, in vojaki iz utrdb tako imenovane »Rupnikove linije« na jugoslovansko-italijanski meji. Ljudje so vdrli v vojaška skladišča in jih začeli prazniti. V gradu na Fužinah je bilo skladišče polno moke, polno je bilo tudi centralno vojaško skladišče na Kodeljevem, tovarna postaja Zalog je bila nabita z zastalimi vlaki, mnogi z blagom, namenjenim v Nemčijo. V dveh dneh je bilo vse izpraznjeno, mnogo pa je bilo tudi uničenega. Nekateri so blago — od grških lešnikov, bal tobaka, zabojev sladkorja, vreč moke pa do vojaških konzerv in oblek — prevažali kar z vozmi, drugi z ročnimi vozički, tretji na kolesih in ramah.

Žandarmerija je zbirala odvrženo orožje in ga shranjevala na sedežu občine v Dobrunjah, v dvorani v Zadvoru, v šoli, ubožnici in v gasilskem domu v Sostrem. Te prostore je zastražila sama ali z nekakšnimi pomožnimi policaji, ki pa niso kazali posebne vneme za straženje.

Člani partije so imeli že prve dni v tednu, ko se je začel razpad vojske, sestanek, na katerem so se dogovorili za organizirano zbiranje orožja.

Skojevci so odnesli orožje in drug material, ki je bil shranjen v Glastovčevi dvorani, kljub temu, da je bila zastražena. V dvorano so vdrli pri stranskih vratih čez kegljišče. Pobirali so tudi številne puške, ki so jih odvrgli v mejah ali jih puščali po hišah vojaki, vračajoči se na svoje domove na Gorenjskem in Štajerskem, kjer so bili, kot so domnevali, že Nemci. Iz Ljubljane pri Jožefcu v Zavogljju so skojevci potegnili iz vode za več kamionov municije; tja so jo ob razpadu stresali vojaki kar iz tovarnjakov. Da tako rekoč nobena puška ni ostala nepospravljenjena, kaže primer, da je Jože Kocjančič izvlekel več pušk iz ribnika pri Lukatu, kamor so jih odvrgli umikajoči se vojaki. Komunisti, ki so bili mobilizirani, so se vračali na domove s polno vojaško opremo; če je bilo treba, so orožje tudi odkupovali. Tako je na primer Lojze Moškrič kupil pištolo, iz društvenega (Vzajemnost) denarja pa je bila kupljena municija.

Mnogi so se, kot na primer Feliks Vidergar in Štefan Pavšič, vrnili domov v popolni vojaški opremi.

Obenem s komunisti so začeli zbirati orožje tudi krščanski socialisti, in to brez predhodnega dogovora. Krščanski socialisti so z zvijačo prišli do ključa gasilskega doma v Sostrem in ga spraznili. Prav tako so prevarili orožnika, ki je stražil pred ubožnico, češ da ga kličejo na občino, v njegovi odsotnosti pa odnesli skoraj ves vojaški material. Nedotaknjena so ostala samo skladišča na sedežu občine in v osnovni šoli v Sostrem, ki so bila premočno zavarovana.

Težko je ugotoviti, koliko je bilo tedaj zbranega in shranjenega orožja in municije pa tudi drugega vojaškega materiala, predvsem odej, šotorskih kril, oblek, sanitetnega materiala, poljskih prenosnih kuhinj, vojaških konzerv — skratka vsega, kar bi lahko koristilo za pripravo oboroženega odpora. Lahko pa rečemo, da je bilo orožja — med drugim tudi 6 lahkih strojnic »zbrojevka« in težka strojnica »švarcloze« — toliko, da so se z njim oboroževali vsi, ki so do pomladi leta 1943 odhajali v partizane; z njim so se oboroževali

tudi novinci, ki so prihajali iz Ljubljane v partizane neoboroženi že v jeseni leta 1941 in spomladi 1942. Z vojaško opremo (poljske kuhinje, šotorke, orodje) pa je bila opremljena skoraj vsa II. grupa odredov.

Oprema in orožje je bilo spravljeno na najrazličnejših mestih, od Papirnice Vevče, kjer so ga skrivali po kanalih, do hitro napravljenih bunkerjev, kot na primer pri Osredkarju (Trtnik) in Prodnikovih (Strojinc) v Zadvoru, kjer so imeli v nasteljaku vkopane in zamaskirane bencinske sode. Za skrivališča so uporabljali tudi najbolj nenavadne prostore, kot na primer podstrešje mrtvašnice na pokopališču v Sostrem. Veliko municije je Feliks Videgar zakopal kar na hišnem dvorišču, kjer je stanoval, in so imeli pozneje, ko so jo odkopavali, z njo veliko težav, saj je bila hiša v neposredni bližini italijanske postojanke pri Glastovcu. Za posamezne puške so izdelali pločevinaste kasete, ki so jih nato zakopali v zemljo. Te so pozneje posebno prav prišle Narodni zaščiti, saj je bilo mogoče puško hitro skriti, oziroma nepoškodovano potegniti iz zemlje. Da je bilo shranjevanje posebno domiselno, nam pove dejstvo, da Italijani, ko z javnim pozivom in grožnjo o oddaji orožja in vojaškega materiala niso uspeli, kljub številnim temeljitim preiskavam niso odkrili skoraj ničesar, materiala, ki je bil shranjen za odpor, pa vsekakor ne.

Zbiranje orožja in municije se je nadaljevalo tudi po okupaciji, čeprav je bilo treba zaradi številnih okupatorjevih vojakov, ki so povečini bivakirali še v šotorih, veliko več previdnosti. Tako je na primer Tone Trtnik (Polkov), ko je konec maja vozil z vozom municijo, ki so jo še vedno pobirali iz Ljubljane v Zavoglju, zašel v italijansko blokado in se iz nje komaj izvlekel.

Italijani, ki so 13. aprila popoldne zasedli Dobrunje in Zadvor, so bili zelo nebolgljeni, previdni in nezaupljivi. Podobno je bilo tudi tedaj, ko so zasedbene čete zamenjale stalne postojanke. To je bilo tudi razumljivo, saj niso poznali niti ljudi niti terena in so jim bili v glavno oporo pri opravljanju okupatorske oblasti starojugoslovanski žandarji, ki so v večini prestopili v italijansko službo kot pomožni karabinjerji, in občinska oblast, ki je ostala nespremenjena.

Po odhodu zasedbenih čet so Italijani začeli postavljati stalne postojanke. V Zadvoru se je v dvorani Mihe Jerihe — gostilna Pri Glastovcu — nastanilo 15 mož finančne straže, v Pekarni v Dobrunjah je bilo 20 pripadnikov obmejne fašistične milice, v prosvetnem domu v Sostrem je bilo okrog 100 mož kraľjeve vojske, ki so jih kmalu zamenjali fašisti. V Podlipoglavu je bil del čete fašističnih črnosrajčnikov. V gradu na Fužinah je bil bataljon sardinskih grenadirjev, prav tako je bila vojaška posadka tudi v jedilnici in kolesarnici Papirnice Vevče. Na Malem Lipoglavu je bila postojanka obmejne fašistične milice. Nekaj časa je imela svojo postojanko v Reki (pri Ipavcu) kraľjevna finančna straža. V Hrušici in na Vevčah, kjer sta bili pred vojno orožniški postaji, pa so se nastanili karabinjerji.

Toliko obmejnih posadk je bilo zaradi neposredne bližine demarkacijske črte med Italijo in Nemčijo. Ta »meja« je potekala iz Podgrada po vrhu Kašeljkega hriba, prek Pečarja in naprej po Žagarskem vrhu do Javora, kjer je zavila levo proti Dolenjski. »Meja« je potekala tako, da so imeli Nemci v svoji posesti vse vrhove in grebene.

Ta »meja« ali demarkacijska črta prvi mesec okupacije ni bila dokončno določena in se je premikala — verjetno tako, kot se je zazdelo lokalnemu

nemškemu komandantu. Tako je nemška obmejna enota za nekaj časa zasedla osnovno šolo v Sostrem in tudi sredi ravnine postavila demarkacijsko črto, ki so se ji Italijani pač prilagodili.

Ko se je demarkacijska črta dokončno ustalila, so jo Nemci takoj začeli utrjevati. V 300-metrskem pasu so odstranili vse drevje in poslopja; do sredine leta 1942 je bilo v obmejnem pasu Javora (od Pečarja, prek Žagarskega vrha do Teličarja) porušeni 20 stanovanjskih hiš in 65 raznih gospodarskih poslopij. Na tako očiščenem terenu so Nemci postavili močne žične ovire in postavili več vrst min, kar je izredno otežkočalo prehod meje. Patrulje iz nemških postojank, ki so bile na gradu v Podgradu, Pri Pečarju, v Besnici, pri Teličarju (Ravno brdo) in v Velikem Trebeljevem, so s stalnimi obhodi še dodatno otežkočali prehod.

## USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE

Tako se na videz — razen dvojezičnih napisov in vojaških patrulj — ni nič spremenilo. Bilo pa je zatišje pred viharjem.

Za čas od zasedbe do sredine maja lahko rečemo, da je bilo to obdobje političnih priprav in dogovorov. Sklicani so bili številni posveti in pogovori o političnem položaju in nalogah. Svoj vrh oziroma realizacijo so dosegli ti pogovori po ustanovitvi Protiimperialistične fronte 27. aprila 1941, ki se je 22. junija preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. V začetku maja so bili pogovori in usklajevanje med predstavniki raznih organizacij in strank že tako daleč, da je bila omogočena ustanovitev Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte.

O nekem takem sestanku pripoveduje Štefan Pavšič, ki je postal član rajonskega odbora OF Polje, kateremu je bila priključena tudi dobrunjska občina:

*»... Odbori strokovnih organizacij so v začetku maja leta 1941 sklicali sestanke, na katerih so razpravljali o ustanovitvi Osvobodilne fronte, sklepu o odporu proti okupatorju in o skupnem sodelovanju v odporu. Čeprav je bil položaj zelo nejasen, so se vsi strinjali, da mora delavstvo tudi pod okupatorjem delati enotno, saj je bilo to še posebno potrebno tedaj, ko smo se lotili organiziranja Osvobodilne fronte na Vevčah in na terenih.*

*V začetku maja 1941 je nekega večera prišla k meni nepoznana tovarišica. Ko se je prepričala, da sem tisti, katerega išče, je vzela iz svojih las zviti papirček in mi ga izročila. Dobil sem nalogo, da na svojem domu za naslednji večer organiziram sestanek, katerega naj se udeležijo zastopniki komunistov in krščanskih socialistov. Sestanka so se udeležili Jože Moškrič-Ciril, Jože Mazovec, Edvard Rešek, Henrik Sotler in jaz. Ko smo bili že zbrani, sta prišla Boris Kidrič, ki sem ga poznal že s sestankov v Ljubljani, in Tone Fajfar. Ker fašistična postojanka ni bila daleč od hiše, v kateri sem stanoval, se je bilo treba zavarovati. Postavil sem obveščevalce, ki naj bi nas pravočasno obvestili o morebitnem prihodu Italijanov, da bi se lahko umaknili v gozd. Zvezo z obveščevalci je imela moja*

*žena. Na sestanku je v glavnem govoril Boris Kidrič, ki je na kratko razložil politični položaj v svetu in Jugoslaviji, govoril o organizaciji Protiimperialistične fronte, o programu, organiziranju rajonskega odbora, ki naj bi bil skupen za poljsko in dobrunjsko občino, o ustanavljanju terenskih (vaških) odborov, o tem, kako jih organizirati na terenu, o načinu dela in zvezah. Poročali smo mu o sestankih posameznih organizacij in sklepu o skupnem sodelovanju, kar ga je izredno zanimalo ...»*

Takoj zatem je bil ustanovljen odbor OF (tedaj še Protiimperialistične fronte) v Papirnici Vevče, ki je nasploh povezovala poljsko in dobrunjsko občino, saj so se v njej srečevali delavci iz obeh občin.

V bivši dobrunjski občini je bil ustanovljen prvi odbor OF v Zadvoru, in sicer že v prvi polovici maja. Sestavljali so ga Jernej Gašperšič in Stane Keber kot predstavnika komunistov in Tone Hočevar kot predstavnik krščanskih socialistov. Ta odbor je predstavljal osnovo in se dopolnjeval, posebno še po 13. juliju, ko sta Jernej Gašperšič in Stane Keber odšla v Molniško partizansko četo. V odbor so bili vključeni še Miha Jančar, ki je postal tudi predsednik odbora, Pavle Strojinc, Alojz Trtnik (Osredkarjev), Alojz Trtnik st. (Polk), Filip Jančar in Avgust Vidergar.

Podobno je bilo tudi v drugih vaseh. Najprej so bili postavljeni zaupniki, okrog njih pa so se začeli širiti odbori. Ustanavljanje odborov je še pospešil napad na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941.

V Dobrunjah so terenski odbor ustanovili v gostilni Pri Jakšetu. Prvi predsednik odbora je bil Jože Prepeluh, ki ga je pozneje zamenjal Janez Bricelj, Prepeluh pa je bil njegov namestnik; člani so bili Janez Omahen, Franc Rome, Tone Kocjančič, Franc Marolt in Pavel Jančar. Na ustanovnem sestanku so sodelovali tudi Dominik Lambergar, Ivan Jager, Ciril Anžič in še nekateri, od katerih pa je del pozneje odpadel.

Podobno je bilo v Podmolniku, kjer je bil zaupnik Tone Anžur. Sklical je več sestankov, na katerih so se dogovarjali o nalogah in ustanovitvi Osvobodilne fronte. Prvi odbor je bil ustanovljen konec junija, po napadu Nemcev na Sovjetsko zvezo, a pred 13. julijem. Prvi predsednik je bil Lojze Porenta, člani pa Rezka Marolt, ki je bila blagajničarka, Anica Šubelj, Tone Anžur, Ivan Lampič in Ivan Šubelj (ki pa pozneje nista bila več aktivna).

V Sostrem so bili prvi zaupniki Viktor Vodnik, Jože Omahen, Rudolf Vodnik, Franc Alič, Rafael Matos in na širšem sestanku, na katerem so sodelovali še Cene Omahen, Ivan Alič, Andrej Alič, Franc Dimnik, Viktor Parovel in drugi, se je izoblikoval prvi odbor.

Tudi v Podlipoglavu je bil do konca junija ustanovljen terenski odbor, v katerem so bili Polde Kavčič, Ivan Kocjančič, Anton Drglin, Janez Hribar, Jože Habič, pozneje — ko se je bolan vrnil iz Molniške čete — pa še Rudolf Muzga. V območju tega odbora sta bili tudi vasi Šentpavel in Sadinja vas.

V nekaterih manjših vaseh, kot na primer v Zavogljju, so delovali samo zaupniki. V Zavogljju je bil zaupnik Ivan Porenta.

Prav tako so bili ustanovljeni terenski odbori OF v Hrušici, na Fužinah in v Bizoviku. Sekretar odbora v Bizoviku je bil Franc Mojškerc, člani pa Franc Bricelj, Franc Brajer, Maks Galeti, Anton Žitnik, Franc Bezljaj, Franc Vrbinc, Jaka Mojškerc in Franc Leben.

Za obe občini, to je poljsko in dobrunjsko, je bil organiziran enoten ra-jonski odbor Protiimperialistične fronte — pozneje Osvobodilne fronte, ki ga je vodil Polde Maček. Dobrunjsko občino sta v njem zastopala Nace Ferfila in Štefan Pavšič.

Ti posveti in dogovori so se po 22. juniju 1941 — napadu fašističnih sil na SZ — še pomnožili. Tak sestanek je bil prav na dan napada na SZ v go-stilni »Pri Jergcu« v Zavogljju, na katerem so sodelovali Viktor Vodnik, Tone Trtnik, Jože Moškrič, Miha Jančar, Jože Omahen in Štefan Pavšič. Le dva dni kasneje je bil v gozdu nad Zadvorom širši sestanek najodgovornejših organi-zatorjev OF obeh občin, na katerem so ocenili nastali položaj.

Prve naloge članov odborov so bile pridobivati nove aktivne člane in ustvarjati gosto, med seboj povezano mrežo, ki naj bi segala domala v sleher-no hišo. To jim je v nekaj mesecih tudi uspelo. Nadalje so še naprej zbirali in shranjevali vojaški material, zbirali denarne prispevke in širili ilegalno lite-raturo, ki je prihajala po več kanalih.

V tem času so se odbori tudi organizacijsko utrjevali in so bile razdeljene naloge oziroma funkcije. Poleg predsednika oziroma sekretarja so bili v od-boru obvezno še intendant, blagajnik, obveščevalec in pozneje komandir Na-rodne zaščite. Število članov odbora ni bilo določeno in so odbori šteli od treh članov (Lipoglav) naprej.

Napad na Sovjetsko zvezo je na terenu močno odjeknil in razvoj osvobo-dilnega gibanja še pospešil. Oboroženi odpor je po mnenju ljudi dobil večji smisel, saj je Rdeča armada veljala za najmočnejšo armado na svetu. Splošni komentar tiste dni je bil, da so si Nemci z napadom na SZ sami sebi izkopali grob in da vojna ne bo dolgotrajna. Borbeno razpoloženje je rastlo. To so do-kazovali številni in glasni komentarji na javnih mestih ter demonstracije in protesti proti Italijanom, kar so ti tudi registrirali. V Podlipoglavu je bilo pri tem aretiranih več mladincev, med njimi tudi njihov vodja Ludvik Smrekar, ki je pozneje v začetku avgusta skupaj s Francem Leskoškom-Luko pobegnil iz policijskih zaporov.

Vse te organizacijske priprave so bile opravljene v strogi ilegali in to ne samo — ali pa še najmanj — zaradi Italijanov, ki niso imeli nobenega pre-gleda, ampak predvsem zaradi domače reakcije. Vsem zagrizenim pristašem klerikalnega režima, ki so se zelo hitro sprijaznili z okupatorskim režimom, se mu vdinjali in ga hvalili (»Boljši so kot Nemci, pustili so nam duhovnike, župana in jezik«), so bili naporj komunistov in krščanskih socialistov za usta-novitev enotne fronte trn v peti. Vendar njihovi politični poskusi, da bi zavrli razvoj osvobodilnega gibanja, zaradi maloštevilnosti in neprepričljivosti niso uspeli. V posameznih primerih so se hoteli vriniti v terenske odbore, da bi jih razbijali, a jim to zaradi budnosti ni uspelo. Tako jim je ostala edina pot, za katero vemo, kako se je končala: izdajstvo in vedno bolj odkrito sodelovanje z okupatorjem. Njihova udarna pest so bili člani katoliške akcije, ki so se si-stematično pripravljali za množično izdajstvo. Prvi rezultai take politike so se pokazali v noči z 12. na 13. julij, ko so hoteli Italijani z aretacijo 38 komu-nistov in njihovih simpatizerjev spodrezati korenine osvobodilnemu gibanju. Toda uspeli so prav nasprotno: sprožili so plaz.



V gozdovih na Molniku je bila 13. julija 1941 ustanovljena Molniška četa

## PRVE ARETACIJE IN USTANOVITEV MOLNIŠKE ČETE

Prva italijanska protiakcija, ki naj bi zaježila narodnoosvobodilno gibanje, ni uspela, ampak ga je še pospešila in povzročila ustanovitev Molniške partizanske čete.

O tem pripoveduje Miha Berčič v ediciji, izdani ob 30-letnici Molniške čete:

*»... V začetku julija je Tone Trtnik obvestil člane KP in druge vidne svobodaše, da so Italijani dobili spisek 38 članov Svobode in je pričakovati, da bodo Italijani ukrepali. Postavljalo se je vprašanje: Zakaj in kdo so ti izbranci, saj je imela Svoboda oziroma Vzajemnost mnogo več članov? Tudi če bi tak celoten spisek Italijani dobili v arhivu žandarmerije, ne bi mogli vedeti, kateri ljudje so vodilni, kajti nedvomno je šlo za to, kar je bilo pozneje tudi potrjeno. Teh 38 ljudi so mogli dati na spisek samo tisti, ki so stvari neposredno poznali, ljudje, ki so jim bili svobodaši dolga leta trn v peti. Toda če so bili svobodaši tudi vajeni policijskega in žandarmarijskega pritiska, preiskav in celo napadov krajevne reakcije, tega niso pričakovali. Pojavilo se je vprašanje — do takrat neznano — ali bo raz-*

redno politični sovražnik stopil tudi na pot narodnega izdajstva. Žal se je to kmalu zgodilo. Zato lahko trdimo, da je bil to prvi primer organiziranega izdajstva v takratni Ljubljanski pokrajini in ne samo v občini Dobrunje in ne posamično, temveč na podlagi spiska.

Na rezultat ni bilo treba dolgo čakati. Dne 12. julija 1941 popoldne je kot posebni kurir prispel v Zadvor Lojze Nussdorfer, delavec in član KP v Saturnusu, ter se oglasil pri Tončki Berčičevi s sporočilom, da je treba takoj obvestiti vse člane Svobode, naj se umaknejo, ker bo v noči z 12. na 13. julij italijanska racija.



Miha Berčič, borec Molniške čete, roj. 1911, umrl 1973

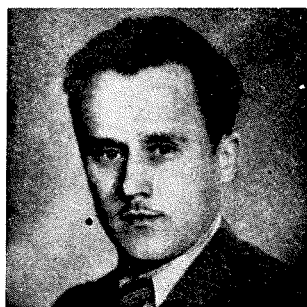
Prvi borci Molniške čete ...



**PAVEL BERČIČ**  
delavec  
rojen 1913      padel 1942



**JERNEJ GASPERSIČ**  
pleskar  
roj. 1915, ustreljen kot talec 1942



**FRANC GORŠE**  
delavec  
rojen 1909      padel junja 1942



**STANE KEBER-KOGO**  
delavec  
rojen 1918



**FRANC KOCJANČIČ-STARI**  
papirniški delavec  
rojen 1896      umrl 1946



**JOŽE KOCJANČIČ**  
zidar  
rojen 1917      umrl 1981

Obvestilo je šlo takoj po vaseh k vsem članom. Racija se je pričela ponoči 12. julija ob tričetrt na 11. uro in se končala ob 6. uri zjutraj dne 13. julija. Aretiranih je bilo 18 ljudi, iz Zadvora Lovro Omahen, Pavle Moškrič, Miha Keber, Anton Keber (ta dva pomotoma), iz Sostrega Viktor Vodnik, Jože Berčič, Franc Dimnik, Ivan Dimnik in Jože Muzga, iz Dobrunj pa Karel Černe, Pavel Černe, Ivan Jager, Franc Rome, Mirko Rome, Rihard Gorše, Mirko Gorše in Maks Peterca.

Dopoldne 13. julija (bila je nedelja) je imel Jože Moškrič v „grabnah“ kratek posvet s člani KP, ki so bili v tem trenutku dosegljivi in kot sklep tega sestanka je bil izdan poziv, naj se vsi, ki jih je iskala italijanska vojska, zberejo ob 14. uri popoldne v Zadvorških hribih; nekateri, ki so se izognili aretaciji, pa so bili že tam. Aretaciji se je ognil tudi Tone Trtnik, ki je tedaj odšel v Ljubljano. Bil je šibkega zdravja, ker je nedavno prestal težko operacijo. Tega sestanka se je udeležilo tudi več tovarišev, ki niso bili na seznamu za aretacijo: Tone in Franc Marolt, Lojze Trtnik, Anton in Avgust Vidergar, Jože Škrlj, Franc Vidergar in še nekateri. Po kratki presoji položaja — pogovor je vodil Jože Moškrič — je bilo odločeno, naj se tisti, ki niso bili iskani, vrnejo na teren, da tam ne bi nastala še večja

Prvi borci Molniške čete...



FRANC MIKLAVC  
knjigovez  
rojen 1907 padel avgusta 1942



ALOJZ MOŠKRIČ-TROCKI  
papirniški delavec  
rojen 1911 padel avgusta 1942



narodni heroj  
JOŽE MOŠKRIČ-CIRIL  
tiskarniški delavec  
rojen 1902 ustreljen febr. 1943



RUDOLF MUZGA  
delavec  
rojen 1911 ustreljen marca 1943



RUDOLF ŠIMENC  
pleskar  
rojen 1911 umrl 1984



FELIKS VIDERGAR  
papirniški delavec  
rojen 1904 umrl 1987

vrzel, saj je šlo v zapor 18 ljudi. Preostalih 13 tovarišev se je premaknilo na drugo mesto in tam so soglasno ustanovili partizansko četo. To je bila prva partizanska četa v Sloveniji.

Prvi borci Molniške čete so bili: Jože Moškrič, Jernej Gašperšič, Franc Kocjančič, Lojze Moškrič, Miha Berčič, Franc Miklavc, Stane Keber, Feliks Vidergar, Rudi Šimenc, Jože Kocjančič, Pavle Berčič, Franc Gorše in Rudolf Muzga. Za komandirja čete je bil določen Feliks Vidergar, za politkomisarja pa Franc Kocjančič.

Jože Moškrič je še isti večer odšel v Ljubljano, da o ustanovitvi čete obvesti Glavno poveljstvo, vzpostavi zvezo in prinese navodila.

Formiranje čete je bila pobuda in sklep komunistov in svobodašev samih. Sestavljali so jo sami delavci. Če pa bi takrat razmere narekovale, bi bilo možno še istega dne sestaviti četo najmanj 30 mož ali tudi več.»

Nadalje opisuje Miha Berčič ustanovitev čete:

»Še istega popoldneva (13. julija) se je četa premaknila višje na Molnik, na severno pobočje nad vasjo Podmolnik. O oborožitvi skoraj ni bilo

moč govoriti. V četi je bila ena sama puška z nekaj municije. Vsi člani oziroma borci so bili tudi brez primerne obleke in obutve — taki, kot so se v noči izognili aretaciji. Zato je bilo kakih 10 nadaljnjih dni intenzivno porabljenih za oboroževanje in opremljanje; hrano pa je četa dobivala pri zanesljivem in požrtvovalnem Antonu Maroltu, delavcu iz Podmolnika, ki je imel svojo hišo blizu gozda. Pri opremljanju in oboroževanju so bili četi v veliko pomoč mladinci iz Zadvara, med katerimi so prednjačili Lojze Trtnik, Ivan Šircelj, Tone Vidergar, Pavle Jeriha in drugi. Med oborožitvijo je imela četa sedaj tudi puškomitraljez „zbrojevko“, s katerim pa je znal ravnati en sam borec in je bilo potrebno intenzivno priučevanje ostalih. Kljub temu, da je bilo skritega dovolj orožja, ni bilo vedno lahko priti do njega. Italijani so pri hišah tistih, ki so se izognili aretaciji, še dolgo potem postavljali močne zasede. To dejstvo, pa goste postojanke in patrole so zelo otežkočale nočno gibanje in prenos orožja. Dogajalo se je celo, da so mladinci podnevi na vrvici navezано puško vlekli po tleh med njivami in travniki do gozda.

Dva ali tri dni po ustanovitvi čete se je vrnil Jože Moškrič; z njim je prišel Tone Dolinšek. Ob tej priložnosti so v četi prvič obravnavali partizanski način bojevanja, ki pa je bil glede na poznejše izkušnje kaj nepopoln in pomanjkljiv. Večina borcev je sicer služila v stari jugoslovanski vojski, toda v tej vojski je bilo partizansko bojevanje neznana stvar. Tudi kaka tovrstna literatura takrat ni bila na razpolago.

Sicer pa je bila od vsega začetka prva želja razčistiti problem izdajstva in racije 13. julija. Četa je o tem držala nekaj niti v rokah. Obstojali pa so pomisleki s strani organizacije OF na terenu, češ kako bi radikalen poseg vplival na razmere na terenu in koliko bi mlada organizacija OF uspela to politično utemeljiti brez škode za celotno gibanje. Zato so borci od te akcije odstopili. Toda čas je dal svojo sodbo o tej svari. Ko se je enota II. grupe odredov ob pomoči krajevne narodne zaščite 17. maja leta 1942 lotila akcije proti začetnemu jedru belogardizma na Urhu, je prišla šest belogardističnih organizatorjev; toda pravo jedro ni bilo prizadeto in povsem verjetno je, da Urh v poznejših letih ne bi bil tako krvav, če bi radikalna akcija izruvala korenina izdajstva.

Kot mnogokje drugje, je zaradi neomajnega zaupanja v SZ vladalo tudi v četi prepričanje, da bo vojna kratka in bo trajala največ 3—6 mesecev. (Obstajala pa so tudi mnenja, da se svetovna vojna ne končuje v mesecih, marveč v letih.) Iz take ocene o hitrem koncu vojne se je rodil sklep, da četa hkrati napade vse italijanske posadke na tem področju. V zvezi s tem so v četi že formirali posamezne skupine — toliko, kolikor je bilo postojank — ki so pričele organizirati po vaseh pristaše kot dodatne moči za napad. To naj bi bila pravzaprav splošna vstaja. K takim nameram so precej prispevale tudi zelo napihnjene informacije o poteku razvoja partizanstva drugod. Toda prek zveze z Ljubljano je bila akcija odsvetovana, hkrati pa so bila dana navodila, naj se četa usmeri na manjše akcije, pa tudi na politično delo v širšem akcijskem območju. Tako se je v prvih dneh obstoja čete izoblikoval realnejši načrt za delovanje čete. Taborišče na Molniku ali Pugledu naj bi bilo samo izhodišče za akcije v rajonu Višnje gore, kjer naj bi četa delovala politično in vojaško. Kmalu

nato je imela četa v vasi Peč pri Polici prvi vaški politični sestanek in se informirala o gibanju Italijanov na tem področju.

Toda nadaljnji dogodki so spremenili načrte. Samo nekaj dni po ustanovitvi je četa že sprejela prvega novinca. Nekje pod Kašeljskimi hribi so Italijani lovili Ivana Ferleža iz Zaloga, ki jim je ušel in se takoj napotil v Molniško četo, kamor je prispel — kar brez enega čevlja, katerega je izgubil pri preganjanju.

Čez dva dni je četna patrulja nedaleč od taborišča prijela dva moška in ju privedla. V četi je prevladovalo mnenje, da sta ogleduha. Zatrjevala sta, da sta iz Most in da nameravata v Bosno v partizane. To je bilo precej nenavadno in sumljivo, zato sta ostala pod stražo, dokler ni bilo po terenskih zvezah ugotovljeno, da sta poštena človeka, ki sta jo na svojo pest in brez vseh zvez mahnila v partizane. Tako sta Viki in Pepi ostala v Molniški četi. Takoj zatem pa so prek zveze z Ljubljano pričeli prihajati v četo novi borci. Med prvimi je prišel Janko Sekirnik-Simon, prišel je Ljubo Šercer, prišla sta španska borca Nose in Mato Busič, prišel je Slavko Židanek in drugi. V tem času je četo obiskoval tudi Franc Rozman-Stane. Borci — domačini so bili polno zaposleni s preskrbovanjem, saj je vse orožje in municija, pa tudi ostalo, prihajalo iz skrivališč na tem terenu.

Okrog 20. julija se je četa premaknila v novo taborišče na vzhodni strani pod vrhom Molnika; 22. julija je štela že 24 mož in tega dne je tako naraslo enoto slovesno zaprisegel predstavnik glavnega poveljstva. V dneh od 22. do 26. julija je bilo reorganizirano vodstvo čete. Komandir je postal Ljubo Šercer, politkomisar pa Slavko Židanek. Takoj 26. julija se je četa odločila za akcijo, in sicer za napad na italijansko preskrbovalno kolono, ki je z mulami dovažala proviant italijanski posadki v Podlipoglavu iz Smarja na Dolenjskem prek vasi Repče in Brezje. Ta posel je običajno opravljalo kakih 12—15 mož italijanske kraljevske vojske, zato je v napad krenil en sam vod; vodil ga je Ljubo Šercer, ki je pripravil zasedo Italijanom na poti med Podlipoglavom in Brezjem. Šercer se je odločil, da bo sam, samo z revolverjem zaustavil čelo kolone in Italijane pozval k predaji. Če bi šlo vse po načrtu, bi Šercer tako dejanje gotovo plačal z glavo. Do take čudne odločitve je prišlo zato, ker je bilo v četo zaneseno zmotno mnenje, da je italijanska vojska — razen fašistov — zaradi dolgotrajnega bojevanja v Abesiniji, Španiji in Grčiji, zaradi nezaupanja do fašistov, dolgega staža pod orožjem itn. tako demoralizirana, da je potreben samo poziv na predajo, pa bodo vojaki orožje odvrgli.

Iz takih pojmovanj in ocen je nekaj dni pred tem napadom v vodstvu čete prišlo do sklepa, naj bi četa stopila v »parlamentarni« stik z Italijani, da bi videli, kaj mislijo o tem. Prek terenskih zvez je bil vzpostavljen stik s tremi Italijani iz vrst 'finančne straže' v postojanki Pri Glastovcu v Zadvoru. Ti trije Italijani so bili res protivnojo razporejeni in kot vojaki nezadovoljni. Za pogovor z njimi sta bila iz čete določena španski borec Mate Busič, ki je znal italijansko, in domačin Miha Berčič, bil pa je pozno popoldne v hiši delavca Antona Kocjančiča v Zadvoru (Zabja vas) tik ob cesti, ki pelje v Podmolnik. Ta sestanek z Italijani seveda ni dal nikakršnega rezultata, kajti Italijani si niso mogli zamišljati nikakršne druge

družbene ureditve kot fašistične, glede na vojno pa so bili prepričani, da jo bodo dobili. Sestanek je bil razmeroma hitro končan, kajti nepričakovano je prišla po cesti skupina kakih 20 Italijanov z dvema mulama in oba partizana sta že mislila, da sta padla v naprej nastavljeno past. Bila sta sicer oborožena s pištolama in bombami, toda ker je hiša stala na planem, bi ob morebitni obkolutvi skoraj ne bilo upanja na rešitev. Toda že kratek pogled na Italijane — sogovornike — ju je prepričal, da so ti še bolj nervozni kot ona dva. Italijani so po cesti odšli dalje, brez rezultata pa je ostal tudi pogovor z Italijani ...

Tistega dne — 26. julija — ko je vod Molniške čete krenil v zasedo, je bila italijanska transportna kolona ojačena in je štela kakih 40 mož. Ko je prišla v zasedo in preden je bilo dano povelje za ogenj, pa se je nekemu partizanu sprožila puška. V italijanski koloni je nastala zmeda. Razkropili so se in neorganizirano streljali na vse strani. Ker je presenečenje propadlo, se je zaseda umaknila, le borec-domačin, ki je bil v zasedi-zaščitnici proti Podlipoglavu, je težje ranil italijanskega podoficirja.

Akcija vojaško sicer ni uspela, toda zaradi nje in zaradi nekaterih drugih akcij v okolici tega področja se je nekaj dni pozneje italijanska posadka v Podlipoglavu umaknila in vse do konca vojne ni bilo v tej vasi sovražne postojanke. Verjetno je bil to prvi primer v tedanji Ljubljanski pokrajini, da so Italijani pustili postojanko zaradi partizanskega pritiska.

Po navodilih poveljstva v Ljubljani se je naslednjega dne — 27. julija — četi na Molniku priključila tudi Zaloška skupina (8 mož, ki jih je vodil Franc Mazovec-Risto). Prvi člani te oborožene skupine so se zbrali že v začetku junija 1941 v Kašeljškem hribu nad Mazovčevo domačijo. V začetku julija je skupina štela že 12 mož, oboroženih z dvema strojnicama, puškami, revolverji in bombami. Skupina je bila prek rajonskega komiteja povezana s poveljstvom v Ljubljani in čakala na povelje za pričetek oboroženih akcij. To prvo partizansko skupino v tedanji poljski občini je obiskal tudi sekretar CK KPS Tone Tomšič.

Prvi oboroženi spopad je imela Zaloška skupina že 16. julija. Na osnovi sporočila, da bo tega dne italijanska vojska blokirala in preiskala Kašeljški hrib, je skupina sklenila, da se premesti prek tedanje nemško-italijanske 'meje' v predel pod Vnajnarji in ta premik izkoristi tudi za zbiranje orožja pri tamkajšnjih kmetih. 'Mejo' vrh Kašeljškega hriba je skupina nemoteno prešla. Ko pa se je okrog poldneva spustila v dolino pod vasjo Besnica in se je del borcev že vzpenjal v nasprotno pobočje Murjevke, se je na stezi ob potoku nenadoma pojavil nemški vojak in jih začel ustavljati. Na njegove klice sta Franc Mazovec-Risto in Albin Grajzer, ki sta bila v zaščitnici, z nekaj strelji Nemca podrla in ta je mrtev obležal. Bil je to Johan Toeffeles, nemški obmejni stražar, ki je pripadal postojanki na Pečarju. Ubitemu Nemcu so partizani zaplenili orožje in opremo. Nemci ga v svojih dokumentih omenjajo kot prvo žrtev, ki je padla v Sloveniji pod partizanskimi strelji. Istega dne proti večeru so Nemci blokirali 'mejo' vzdolž Kašeljškega hriba in celotno področje med Savo, Jančami in Besnico do Pečarja. Tudi naslednji dan — 17. julija — so preiskovali gozdove, vendar je skupina spretno manevrirala in nemške patrulje je niso odkrile. Čez nekaj dni se je skupina vrnila prek 'meje' na italijansko oku-

Tone Trtnik-Tomaž, narodni heroj, ključavničar, rojen 1908, ustreljen kot talec junija 1942



*pacijsko področje in se 27. julija v večini priključila Molniški četi, nekaj borcev pa se je vrnilo politično delovat na teren.*

*Zaradi akcij Zaloške skupine in Molniške čete sta ljubljanska kvestura in komanda nemške policije organizirali skupno akcijo proti partizanom. Dne 30. julija zjutraj so tri čete italijanske vojske, okrepljene z okoli 200 fašisti in karabinjerji — skupaj okoli 1000 mož — blokirale in pričele preiskovati gozdni teren med Zalogom, Sostrom, Podlipoglavom in Panško Reko v smeri italijansko-nemške ‚meje‘. Nemška policija je operirala na drugi strani ‚meje‘ ter zaprla tudi dolino od Podgrada do Besnice. Vsa ta akcija pa je udarila v prazno, ker ni zajela Molnika, kjer sta tedaj bili Molniška četa in Zaloška skupina. Tudi na dolnjski, južni strani Molnika, so Italijani 10. avgusta preiskovali prostor med Šmarjem in Škofljico do Lanišča, a višje v Molnik, kjer bi prišli v stik z Molniško četo, niso šli. Ta italijanski izpad je bil posledica napada na italijansko patruljo med Škofljico in Šmarjem, ki ga je izvedla terenska borbena skupina iz okolice Lavrice in Škofljice, in miniranje proge (7. avgusta) pri Lavrici, kate-rega je izvedla sabotažna skupina iz Štepanje vasi. Ker Italijani s svojimi akcijami niso imeli uspeha ne ob ‚meji‘ ne na južni, dolnjski strani Molnika, so pričeli pripravljati širšo akcijo, v kateri je sodelovalo več kot 3500 vojakov. To je bila največja vojaška formacija, ki je v letu 1941 na slovenskem ozemlju nastopila proti partizanom. Razumljivo je, da Italijani niso mogli prenesti tega, da so partizani v neposredni okolici Ljubljane napadali njihove vojaške enote in izvajali diverzije. Ta italijanska akcija je bila izvedena 17. avgusta s široko zunanjo blokado Molnika, notranjost gozdov pa so vse do vrha preiskali z več kolonami, ki so štele od 100 do 200 mož.*

*... Molniška četa se je po napadu 26. julija številčno okrepila z novimi borci. Za izhodišče nadaljnjih akcij je bil sprejet načrt prvotne Molniške čete, namreč premik v rajon Višnje gore, smer premika pa je bila določena v bližino vasi Polica.*

*Na ta pohod je dne 1. avgusta zvečer krenilo 58 oboroženih partizanov, vključno z Zaloško skupino. Toda premik ni uspel. Vzrok je bila slaba odločitev vodstva čete, da se pohod usmeri od Molnika prek Podlipoglavske ceste čez Razore, nato pod nemško ‚mejo‘ na Žagarskem vrhu prek ceste v Reki, kjer pa so ponoči patruljirali Italijani. Teren je zlasti od*

Razorskih hribov pa do vasi Javor zelo strm, grapast in v tej smeri brez vsakih poti in steza. Neprimerno lažja je bila smer premika Molnik—Pugled mimo Lipoglava, Panc in Dol do zaželenega mesta. Zato je kolona ob svitu naslednjega dne obtičala onstran Razorškega hriba v grapi tako imenovanega Žagarskega potoka nad mlinom pri ‚Dolencu‘ v Reki.

S četo je bil kot delegat poveljstva v Ljubljani sedaj že pokojni Marko Kumar. Temu so borci domačini obrazložili, da ne kaže nadaljevati pohoda v tej smeri, marveč naj se četa vrne na Molnik. Z manjšo patrolo naj bi preverili drugo, lažjo smer prek Pugleda, nato pa naj bi krenila vsa četa. Toda odločitev je bila drugačna, namreč da četa zvečer v temi preide cesto, se vzpne na od tiste strani zelo strmi Pugled in nadaljuje pot v že določeni smeri. Ker so Italijani tudi na tej cesti ponoči zelo pogosto patroljirali — na poti so bile od manjše italijanske postojanke Pri Ipavcu do Sostrega hkrati kar tri do štiri patrolje po 8 do 12 mož — sta bili k cesti poslani dve izvidnici, da ugotovita, v kakšnih intervalih prihajajo patrolje.

Ko je od ene teh izvidnic v četo šel poročat Mate, je iz čete proti cesti na svojo pest odšel na ogled mlad, nediscipliniran borec ter opazil pred sabo Mata, ki je bil ogrnjen v odejo, in imel ga je za Italijana v vojaškem plašču. Sprožil je nanj dva strela iz revolverja, toda na srečo ga ni zadel. V četi je nastal preplah in nekemu borcu je tudi ušel strel. Konspirativni prehod in pohod čete je propadel. Četa se je od tod premaknila nazaj na drugo, Razorško stran in tam predanila. Naslednji večer je četa krenila nazaj na Molnik. Toda na prvem grebenu nad vasjo Podmolnik je predhodnica v temi naletela na tri neznane postave in takoj oddala na njih nekaj strellov. K sreči predhodnica ni nikogar zadela, kajti hitro se je pokazalo, da so to bili dr. Aleš Bebler s spremljevalcem in vodnikom domačinom. V tej noči se je od Molniške čete ločila Zaloška skupina in odšla na svoje področje.

Pogovori, ki jih je imel v četi dr. Bebler, še niso privedli do kake odločitve, ko je že moral oditi na poročanje v Ljubljano. Po nekaj dneh pa sta prispela na Molnik Boris Kidrič in Jernej Gašperšič. Odločeno je bilo, naj glavnina čete odide na Mokrc, 11 domačinov in še dva druga borca, skupaj 13 mož, pa naj ostane na tem področju, kajti dotedanji razvoj dogodkov je pokazal, da je do tod najbolj dostopen pa tudi najbolj organiziran prehod za nove borce iz Ljubljane in za kurirske zveze. (Zato tudi ni slučaj, da so to bili kmalu po odhodu II. štajerskega bataljona proti Pugledu — po borbi 23. marca 1942 — po nalogu glavnega poveljstva pri vasi Sela formiran tako imenovani ‚šolski logor‘ kot center za sprejemanje in opremljanje borcev ter za vzdrževanje zvez z Ljubljano.)

Četa je tedaj brez borcev, ki so bili določeni, da ostanejo na tem terenu, in brez Zaloške skupine štela najmanj 40 mož. Pod vodstvom Ljube Šercerja se je pričela pripravljati za pohod na Mokrc. Odšla je 16. avgusta zvečer in morda prekoračila dolenjsko železniško progo samo uro ali dve prej, preden je 17. avgusta (v nedeljo) pričela zjutraj — še ponoči — močna italijanska skupina 3500 mož blokirati Molnik. Skupina 13 mož, ki je ostala na Molniku — formalno še vedno Molniška četa — pa je padla

v obroč izredno obsežno zasnovane akcije Italijanov, ki o njej nista bila obveščena niti prejšnja sestava čete niti skupina, ki je ostala na Molniku.

Preostala četa na Molniku je že zvečer, pred odhodom glavne skupine na Mokrc, sklenila, da se ob prvem svitu naslednjega dne — 17. avgusta — premakne iz prejšnjega skupnega taborišča vrhu Molnika na vzhodno stran Molnika, precej pod sam vrh. Ta zgodnji premik je tej mali četi najbrž rešil življenje. Ves čas bivanja na Molniku je četa rano pošiljala na vse strani patrolje in imela opazovalne točke za premike v dolino. Ta skupina pa tega dne zaradi zgodnjega premika izvidnic ni poslala — in to je bilo skupini pravzaprav v korist.

Ko je zjutraj okrog 5. ure iz mesta novega — začasnega — taborišča stopil neki borec nekoliko višje proti vrhu, je na gozdni poti nad sabo opazil kakih 15 do 20 Italijanov; toda to je bil — kot je bilo pozneje ugotovljeno, le rep močnejše kolone. O tem je takoj obvestil skupino in misleč, da gre samo za patroljo, je proti tej poti odšlo pet borcev s puško-mitraljezom. Na primernem mestu so pripravili засedo, da napadejo Italijane, ko se bodo vračali. Vzporedno z grebenom, na katerem je zaseda poglela, pa poteka le dobrih 200 m vstran drug greben in na njem je zaseda opazila Italijane v koloni. Eden od borcev je kontroliral njen premik in v kratkem času naštel 100 Italijanov, ki so se med drevjem po robu pomikali proti vrhu. Javil je zasedi in jasno je bilo, da gre za močne italijanske sile, ki jih je imela zaseda že za hrbtom in na vrhu. Umik zasede je postal problematičen, kajti pred seboj je imela brisan prostor — posek, primeren za napad, za umik v teh okoliščinah pa kaj malo prikladen. Kljub temu se je zaseda neopaženo izvila, kajti nujno je bilo o položaju obvestiti ostale člane skupine. Po kratkem pretresu položaja komisar čete Franc Kocjančič ni hotel verjeti, da bi bili na Molniku Italijani, ter je menil, da pač ljudje nabirajo borovnice ali gobe — čeprav takrat ni bilo ne enega ne drugega. Odločil se je, da gre sam s še enim borcem pogledat navzdol. Toda po kakih 200 ali 300 metrih je naletel na italijansko kolono, ki je šla po grapi navzgor in k sreči krenila na levo v neki odcep grape, sicer bi prišla naravnost v taborišče. Oba sta se komaj še neopazno pritajila v steljo in nista mogla ne naprej ne nazaj.

Ostala skupina 11 mož je nekaj časa čakala na njuno vrnitev, toda dolgo se ni mogla obotavljati. Z vsem orožjem in opremo je krenila na sever v smer proti vasi Šentpavel. Toda že na prvem grebenu se ji je dopolnil pogled na situacijo. Okrog vasi je bilo Italijanov kot mravelj, bili so na poti, ki vodi po grebenu iz vasi na vrh Molnika, bili so tudi v gozdu v smeri proti skupini, le kakih 300 m proč. To ni bilo težko ugotoviti, kajti vojaki so delali precejšen hrup in se med seboj klicali. Kaj sedaj? Močne italijanske enote so bile tako južno in severno od čete kot tudi na vrhu Molnika. Trdna ocena je bila, da imajo Italijani zasede tudi v dolini in da je s tem četi zaprt edini možni umik na Pugled. Ta domneva je bila točna, kajti Italijani so postavili močno blokada na liniji Podlipoglav—Brezje—Repče in dalje proti Šmarju. Zato je bil sprejet sklep: četa se premakne na domnevno sredino med severno in južno nahajajočimi se Italijani, a se spusti tudi nekoliko nižje. Na tem mestu so se borci razporedili v strelce. Če bi prišli Italijani, bi enota udarila po njih, toda samo toliko, da bi jih

prisilila k tlom, nato pa bi se takoj umaknila, krenila proti dolini in se, če ne bi bilo drugega izhoda, z jurišem prebila na Pugled, kajti v obroču tako številnega sovražnika bi enota izginila do zadnjega borca. V napetosti je mineval čas. Ura je šla že na tretjo popoldne, ko je četa poslala v izvidnico v smeri proti Šentpavlu borca Mata, da ugotovi, kaj je z Italijani na južni strani, kjer je bil najboljši pregled. Mato se je kmalu vrnil in sporočil vest, da Italijani kličejo vojake v zbor in odhajajo; edini med borci je namreč znal italijansko in je razumel glasna italijanska povelja. Čez kako uro je odšel v dolino še borec Ludvik Smrekar iz Podlipoglava, ki je naletel na dva domačina; povedala sta mu, da so Italijani malo prej odšli. Akcije 3500 vojakov na 13 borcev je bilo konec . . .

. . . Nekaj dni zatem je prišel na Molnik Jernej Gašperšič in sklenjeno je bilo, da gre na terensko delo Franc Kocjančič zaradi šibkega zdravja — najbrž je imel že takrat v sebi kal bolezni, za katero je umrl takoj po osvoboditvi — in Rudi Šimenc, ki je imel neko kronično vnetje in se mu je stanje slabšalo; na teren pa je zaradi bolezni odšel tudi Jože Kocjančič.

Tako je proti koncu avgusta ostalo v četi le še 10 mož. Toda ne za dolgo. Že po nekaj dneh je prišel Milan Majcen, ki pa je kmalu nadaljeval pot na Mokrc oziroma na Dolenjsko. Prihajali so novinci in do srede oktobra je četa narasla na 24 mož, se oborožila in opremila. Skupina 10 mož pa je pričela tudi z akcijami. V začetku septembra je napadlo nemško patruljo, ki je iz Javora na nemški 'meji' hodila na 'italijansko ozemlje' do 'Ipavca' pod Pugledom. Ubit je bil en Nemec, ostali pa so ušli. Likvidiranih pa je bilo tudi več izdajalcev.

V noči s 16. na 17. september je med Javorom in Ravnim Brdom prešel nemško-italijansko »mejo« del Kamniškega bataljona (Radomeljska četa s štabom bataljona) in se ustavil na Pugledu. Takoj je dobil zvezo z Molniško četo in se premaknil na Molnik. Kamniški borci so prek Molniške čete dobili zvezo z Ljubljano ter oddali svojega ranjenca v bolnišnico na Studencu. Na Molniku so se zadržali do 4. oktobra. Med tem jih je dodatno oborožila delno Molniška četa, nekaj opreme pa so dobili tudi iz Ljubljane. Kamniškemu bataljonu je bila na predlog glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet kot odlikovanje slovesno izročena bataljonska zastava, ki jim jo je izročil predstavnik IO OF Slovenije.

Tudi v tem času so se vrstile partizanske akcije. Ker stara jugoslovanska vojska na področju Zadvara ni pustila nikakega eksploziva, iz Ljubljane pa ga tudi ni bilo moč dobiti, so Nace Ferfila in drugi v Papirnici Vevče izdelali veliko železno coklo, s katero naj bi iztirili vlak. Formirana je bila skupina borcev iz Molniške čete in Kamniškega bataljona, za vodnike pa so bili določeni nekateri borci iz Zaloške skupine. Vsa skupina je prešla nemško-italijansko »mejo« in coklo postavila na železniški progi Ljubljana—Zagreb med Podgradom in Gradovljami. Toda pod kolesi lokomotive tovrnega vlaka je nastal le velik kup isker, lokomotiva pa se ni iztirila, dasi so borci verovali v stodontni uspeh. In da bi bilo razočaranje še večje, je v istem hipu pripeljal po drugem tiru še vlak iz nasprotni smeri. Ako bi akcija s coklo uspela, bi se tu zaletela dva vlaka. Tako so kljub pripravljenosti na akcijo borci plačevali davek neizkušenosti, kajti

REGIA QUESTURA LUBIANA

C I R C O L A R E

Lubiana 8.8.1941.XIX

AGLI UFFICI DI P.S. GORNJI LJ=COCEVJE=NOVO ESTO=  
SEZIONI DI POLIZIA=1=2=3=4=5=6=7=8=9=10=  
AI COMANDI DI CO TACITA CO.R. LUBIANA INTERNA= LUBIANA ESTERNA=  
" " " " " " NOVO ESTO= COCEVJE=

=====

N°02531 Gab- Pregasi rintraccio fermo facendoli accompagnare nelle locali carceri a disposizione di questo ufficio Polistico, gli individui sottoelencati, sospetti di attività comunista resisi irreperibili.-

1°)- TRTNIK Antonio di Ianez e di Kravn Antonia; nato il 12.1.1908, a Zadvor (Lubiana) ivi residente.-

CONNOTATI:- Statura m/1.72, viso ovale, colorito pallido, capelli castani, barba rasa.-

2°)- GASPERSIC Jernj di Franc e di Terskan Franciska nato a Zadvor il 13.8.1915, ivi residente, pittore

CONNOTATI:- m.1.74, corporatura snella, viso scarno occhi castani, capelli castani, barba rasa, colorito pallido.-

3°)- MOSKRIC Iosef di Ivan e di Neza Auzur, nato il 12.3.1902, a Zadvor, ivi residente, operaio.-

CONNOTATI;- Statura m.1.70, occhi celesti, viso scarno, barba rasa, capelli biondi.-

IL QUESTORE

(Ettore Messana)



*Trini originale nel fascicolo Cat. AP/41 N°02531  
Trtnik Antonio in Jank*

Tiralica, ki jo je 8. avgusta 1941 izdala italijanska kvestura v Ljubljani za komunisti Tonetom Trtnikom, Jernejem Gašperšičem in Jožetom Moškričem

*takrat ni nihče vedel, da bi najpreprosteje in najzanesljiveje iztirili vlak, če bi tračnice na spoju odvili in nekoliko prestavili.*

*Kmalu nato je mešana patrola borcev Kamniškega bataljona in Molniške čete nad Šmarjem napadla italijansko patroljo ter ubila enega karabinerja, slovenski orožnik v italijanski službi pa je bil ujet. Borci so zaplenili puško in revolver z municijo.*

*Se istega večera — 4. oktobra — je Kamniški bataljon odšel z Molnika čez ‚mejo‘ in Savo na svojo operativno področje. Pridružilo se mu je tudi pet borcev Molniške čete. Pri prehodu ‚meje‘ in Save je sodelovala tudi Zaloška skupina. Takoj zatem je Molniška četa zapustila Molnik in se premestila v Kižljevko pod Razori. To je bilo mišljeno kot krajši manevrski premik, da bi četa preverila možnost začasnega taborišča na Pugledu, pa tudi možnost premika na Dolenjsko . . .»*

\*

*Prevod faksimila tiralice na prejšnji strani:*

**KRALJEVA KVESTURA LJUBLJANA**  
Okrožnica

Ljubljana, 8. 8. 1941 — XIX

*Uradom javne varnosti Črnomelj — Kočevje — Novo mesto*  
*Policijskim odsekom 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10*

*Komandam kompanije kraljevih karabinerjev Ljubljana mesto — Ljubljana okolica — Novo mesto — Kočevje*  
*Št. 02531 Gab*

*Izdaja se tiralica s tem, da se spodaj navedene osebe, osumljene komunistične dejavnosti, na begu, po aretaciji odvedejo v krajevne zapore in stavijo na razpolago tukajšnjemu političnemu uradu.*

- 1. Trtnik Anton, sin Janeza in Kren Antonije; rojen 12. 1. 1908 v Zadvoru (Ljubljana), stanujoč pravtam.  
Osebni opis: višina 1,72 cm, obraz ovalen, polti blede, lasje kostanjevi, brado brije.*
- 2. Gašperšič Jernej, sin Franca in Terškan Franciške, rojen v Zadvoru 13. 8. 1915, stanujoč pravtam, slikar.  
Osebni opis: 1,74 m, vitke postave, upadlega lica, oči rjave, lasje kostanjevi, brado brije, polt blede.*
- 3. Moškrič Jožef, sin Ivana in Neže Anžur, rojen 12. 3. 1902 v Zadvoru, stanujoč pravtam, delavec.  
Osebni opis: višina 1,70, oči svetle, obraz upadel, brado brije, lasje svetli.*

(Ettore Messana)  
Kvestor

## KREPITEV NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA

Z ustanovitvijo Molniške čete je narodnoosvobodilno gibanje dobilo nove, povsem konkretne naloge, kar je še pospešilo vnemo aktivistov. Četo, ki je stalno naraščala, je bilo treba oskrbovati tako s hrano kot z vsem drugim materialom. Pričelo se je veliko preseljevanje orožja in municije pa tudi druge opreme na Molnik. Pri tem so imeli glavno nalogo mladinci in skojevci iz Zadvara. Mnogi novi borci, ki so prišli iz Ljubljane, so bili neopremljeni in neoboroženi.

Organizirana je bila obveščevalna služba, ki je skrbno zbirala podatke in opazovala italijanske posadke ter vsako nenavadno gibanje ali zbiranje takoj javljala Molniški partizanski četi.

Vse to je narekovalo ustanovitev organa, ki bi posamezne terenske odbore čvrsto povezal. Že konec junija ali v začetku julija so se začele priprave za ustanovitev rajonskega odbora OF za občino Dobrunje in julija je bil res ustanovljen — kmalu po ustanovitvi Molniške čete. Njegov prvi sekretar je bil Štefan Pavšič, člani pa so bili Jože Omahen, Miha Jančar, Tone Hočevnar — blagajnik in Alojz Trtnik — intendant. Kasneje je bil odbor izpopolnjen in so postali člani še Janez Bricelj, Franc Vrbinc iz Bizovika, Franc Černe-Klemen, ki je bil sekretar rajonskega komiteja KPS, Pavle Strojinc, ki je odgovarjal za mladino in po vrnitvi iz zapora konec oktobra tudi Viktor Vodnik. V taki sestavi je rajonski odbor deloval vse do srede junija 1942.

Kljub temu, da se je narodnoosvobodilno gibanje v bivši občini Dobrunje oddvojilo od Rajonskega odbora OF Polje, je med njima še vedno obstajala tesna povezava. Zaradi številnih skupnih akcij in vzdrževanja prehodov preko Ljubljanice. Ne navsezadnje pa je bila povezava dosežena v delu zelo razvitega narodnoosvobodilnega gibanja v Papirnici Vevče. V papirniškem odboru



Franc Černe, rojen 1898, umrl 1955, prvi sekretar rajonskega komiteja KPS Dobrunje



Štefan Pavšič, prvi sekretar rajonskega odbora OF Dobrunje



Viktor Vodnik, papirniški delavec, roj. 1902, član rajonskega odbora OF in RK KPS Dobrunje, ustreljen kot talec leta 1942



Miha Jančar, član rajonskega odbora OF Dobrunje, roj. 1901, ustreljen na Urhu leta 1943



Janez Bricelj, roj. 1912, zidarski delovodja, član rajonskega odbora OF Dobrunje, padel 1944

OF so sodelovali delavci iz obeh občin. Po odhodu v Molniško partizansko četo in po aretacijah 13. julija pa je ostalo na terenu samo osem članov komunistične partije.

Partijsko organizacijo, ki je ostala v sestavi rajonskega komiteja KPS v Polju, je vodil od 13. julija naprej Jože Jager, ki je skrbel tudi za povezavo med Molniško četo in komitejem. Jože Jager je bil sekretar do svoje aretacije 28. septembra 1941, ko so poleg njega Italijani aretirali še Toneta Vidergarja, Viktorja Jeriho, Ivana Smrekarja, Pavla Jeriho in Edija Smrekarja. V tem času so bili sprejeti v KP Alojz Trtnik, Pavle Strojinc in Justina Trtnik.

Konec septembra ali v začetku oktobra je bil ustanovljen tudi rajonski komite KP za dobrunjsko občino. Njegov prvi sekretar je bil Franc Černe-Klemen, ki je že tedaj živel v ilegali, člani pa so bili Nace Ferfila, Pavel Strojinc, ki je bil sekretar rajonskega komiteja Skoja, po vrnitvi iz zapora v oktobru pa še Jože Berčič, Viktor Vodnik in Lojze Porenta. Predstavniki partijske organizacije Vevške papirnice v komiteju je bil Edo Tomažič.

Rajonski komite KPS je do pomladi 1942 organiziral partijske celice v Zadvoru, Sostrem, Dobrunjah in Podmolniku. Prav tako je bilo v tem obdobju sprejetih v KPS na terenu in v podjetjih več novih članov in kandidatov. To so bili Franc Alič, Tonca Berčič, Lovro Omahen, Ivan Kamnar, Janez Bricelj, Anton Kocjančič, Ivan Alič, Tone Marolt, Tone Anžur, Lojze Porenta, Matija Šuštar, Stane Šubelj, Alojz Šuštar, Franc Alič, Andrej Alič, Franc Kocjančič in še nekateri. Kot pred vojno, je veljalo načelo, da so člani partije, ki so bili vključeni v celice po podjetjih, delovali tudi na terenu. Partijske organizacije so bile ustanovljene tudi v Bizoviku, Fužinah in Štepanji vasi. V Bizoviku je bil sekretar Maks Galeti, člani pa Franc Mojškerc, Franc Bezlaj in Franc Vrbinc. Kandidati pa Jaka Mojškerc, Franc Bricelj, Franc Brajer in Anton Vrbinc.

Obenem s partijsko so se krepile tudi skojevske organizacije. V vrste Skoja je bilo sprejetih več deset mladincev, ki so postali središče mladinskega gibanja. Že 13. junija 1941 (kot se očitno spominja Tone Trtnik) so bili v Zadvoru sprejeti v SKOJ Tone Trtnik, Tone Strojinc, Mirko Jeriha in Jože Mehle.

Do spomladi 1942 so bili sprejeti v Zadvoru še Miro Trtnik, Franc Trtnik, Ema Strojinc, Marija Vidergar in Dragica Šimenc. V Sostrem pa Avgust Omahen, Mirko Omahen, Milan Rojc, Mirko Alič, Franc Gašperšič, Tončka Dimnik in še nekateri.

Skojevski aktiv je bil tudi v Dobrunjah, kjer so bile članice Anica Žabjek, Zinka Žabjek, Zofija Lambergar, Zinka Lambergar, Minka Lambergar, Francka Menard in Tilka Menard. Močan je bil tudi skojevski aktiv v Bizoviku, kjer so bili člani Stane Babnik, Marjan Babnik, Vinko Mojškerc, Andrej Grum, Anton Vrbinc, Jože Anžič, Marjan Mežnar, Anton Štefančič, Lado Mojškerc, Franci Babnik, Ivanka Bricelj, Mici Mojškerc, Cilka Bricelj in Pavla Smrekar. Aktiv SKOJ pa je bil tudi v Podlipoglavu, kjer so bile članice Angelca Habič, Ana Habič, Darinka Habič, Silva Bečan.

V mesecu oktobru je rajonski odbor OF začel ustanavljati enote Narodne zaščite. Po vaseh so bile ustanovljene čete, ki so bile razdeljene na desetine. V Dobrunjah je bil sprva komandir čete Jože Prepeluh, pozneje pa Janez Bricelj, v Zadvoru je bil komandir Filip Jančar, komisar Alojz Trtnik, po njegovem odhodu v partizane pa Lojze Verbič, v Sostrem je bil komandir Viktor Parovel, komisar pa Jože Omahen. Zaščitniki Podmolnika in Sadinje vasi so skupaj sestavljali četo, katere komandir je bil Ivan Kocjančič iz Sadinje vasi, njegov namestnik pa Martin Lavrič. Vse čete v rajonu so sestavljale bataljon, katerega komandant je bil Štefan Pavšič, komisar pa Viktor Vodnik. Vseh pripadnikov Narodne zaščite je bilo več sto. V svoji oborožitvi so imeli tudi puškomitraljez. Pušk ni bilo za vse, ampak so jih za posamezne akcije dobivali iz skritališč. Vsi pripadniki Narodne zaščite so tudi svečano prisegli.

K prisegi so se ponekod zbirale cele vasi, drugod pa je bila opravljena po posameznih manjših skupinah. Zaprisege so vodili Franc Černe, Ivan Kavčič-Nande, Viktor Vodnik in Štefan Pavšič. Pred prisego je bil pogovor o delu in nalogah OF in Narodne zaščite. Viktor Vodnik je na hrbtni strani objavljenega faksimila prisege zabeležil naslednje točke za nagovor:

Jaz vojak, osvobodilne ljudske vojske, slovenskega naroda, ki se ob boku slavne Delavske Kmečke Rdeče armade, Sovjetske Zveze ter vseh ostalih in za svobodo se borečih narodov, borim za osvoboditev in združitv slovenskega naroda, za mir, bratstvo med narodi, ter za srešno bodočnost delovnega ljudstva.

Prisegam pred svojim narodom in svojimi bojnimi tovariši, da bom oddal vse svoje sile in vse svoje sposobnosti, osvobodilni bojni slovenskega naroda, delovnega ljudstva, ter vsaga naprednega in svobodnega, slovenskega, svetli vojni, proti fašističnim, tlačiteljem in barbarom. Ne bom zapustil vrst, slovenske osvobodilne vojske, v katero bom, prostovoljno in zavestno vstopil, in ne bom odnehal v boju, do popolnega zmage nad fašističnimi okupatorji, do popolnega uresničenja velikih osvobodilnih ciljev, slovenskega naroda, in delovnega ljudstva.

Prisegam, da v boju za te velike cilje, ne bom štedil svojih sil, da se ne bom ustrašil žrtv in težav, da bom še be treba, žrtvoval za svoj narod, tudi svoje življenje.

SMRT FAŠIZMU, SVOBODO NARODU!

Prisega članov Narodne zaščite

*»Partizani akt. voj.  
N. Z. rezervno,  
V vrste NZ se mobilizirajo od 18—50.  
Osnovna vrsta je vod od 10—15 mož s poveljnikom.  
Disciplina vojaška.  
Namen NZ osvoboditi in združiti slov. narod.  
Prisega je pred narodom in tovarišem.  
Prisega se prostovoljno.  
Konspiracija  
Orožje«*

Za tem so vsi navzoči ponavljali besedilo. Prisega so bile zelo svečane in resne. Udeležila se jih je velika večina moških, med njimi tudi nekateri, ki so kasneje v jeseni 1942 odpadli in se pridružili belogardistom.

Narodna zaščita je izvedla vrsto uspešnih akcij, od katerih bomo nekatere še omenili. Njene glavne naloge so bile, da je organizirala prenose in prevoze blaga, organizirala zaščito tovarišev, ki so iz Ljubljane prihajali v partizane, in opravljala varstveno službo v vaseh. Po potrebi naj bi priskočila tudi na pomoč partizanskim enotam.

Urejena je bila tudi obveščevalna služba, ki je sodelovala z VOS pri razkrinkavanju in likvidaciji posameznih izdajalcev.

V terenskih odborih OF, poveljstvih Narodne zaščite, kurirski in obveščevalni službi je sodelovalo prek 140 aktivistov, ki so bili pri svojem delu ne-umorni in imeli natančen pregled nad vsem območjem. Odborniki so redno pobirali denarne prispevke. Prav tako je potekalo tudi zbiranje hrane in obleke, kar so zbirali v vsaki vasi na nekaj mestih in od tam odpremljali naprej. Vzpostavljene so bile redne kurirske zveze, in to ne samo v območju rajonskega odbora, temveč tudi zunaj njega. Že v tem času je bil mogoč stalni prehod čez Ljubljano v Slapah. Ilegalno literaturo, ki so jo prenašali iz Polja, so aktivisti redno delili po terenu. Družine, katerih svojci so bili zaprti ali so že odšli v partizane, so po potrebi dobivale redno mesečno podporo.

V jeseni leta 1941 se je po posameznih terenih začela organizirati tudi mladina. Jedro mladinske organizacije so bili skojevci. Mladina je redno imela svoje sestanke, na katerih se je dogovarjala o akcijah in se politično dopolnjevala; na sestankih v začetku leta 1942 je Osvobodilni fronti tudi zaprisegla. Vsako, celo na prvi pogled morda nemogočo nalogo je mladina izvedla in nikdar ni bilo slišati: »Ne morem!« ali »Ne bom!«. Prve mladinske akcije so bile že v poletnih mesecih. Večkrat je bila prekinjena elektrika. Bile so napisne in potresne akcije. V juliju je neka taka akcija bila istočasno z napisno akcijo fašistov, ki so po hišah pisali svoje parole. Pri tem je prišlo do streljanja, ki je bilo k sreči brez posledic.

Obmejni fašistični miličniki iz postojanke v Dobrunjah so v juliju streljali na zadvorške mladince, ki so zvečer odhajali v gozd, kjer so prenočevali, ker so se bali napovedanih aretacij. Mladinci so bili predvsem zadolženi za razširjanje literature; prevažali so jo s tricikli z dvojnimi dnom. Prav tako so izvajali tudi napisne in potresne akcije, ki so jih organizirali vzporedno s takimi akcijami v Ljubljani, npr. v noči na 1. december, ob spominu na Šerčerja in Šlandra, ko so bile povsod razdeljene njune slike.

Posebno je spravila fašiste v bes napisna akcija decembra leta 1941, ko so mladinci popisali njihove parole. Fašisti so namreč s svojimi parolami popisali več hiš v Zadvoru, mladinci pa so hitro za tem prek njih izpisali svoje in pri tem domiselno izrabili posamezne besede njihovih parol. Fašisti niso našli krivcev; osumili so Štefana Novaka (ki je res sodeloval v akciji), a se jim je pravočasno umaknil in odšel v partizane.

Posebno skrbno je bila pripravljena manifestacija za 8. februar, Prešernov dan, ki so v njej sodelovali tudi starejši tovariši. Rajonski odbor je imel skupaj z zastopniki mladine poseben sestanek, na katerem so se dogovorili o akciji. Ves material so pripravili v vevški papirnici. Narejenih je bilo na tisoče rdečih, belih in modrih lističev, da jih je bilo čim težje pobirati, in zastavice. Mladinci so s tem posuli vse ceste, posebno v bližini postojank in na najbolj obljudenih krajih. Franc Selan pa je na robu gozda pri Sv. Urhu izobesil 8 m dolgo slovensko zastavo. Razumljiv bes fašistov tudi to pot ni rodil nobenega uspeha; silili so ljudi, da so te listke pobirali, pobirali so jih tudi sami, a vse zaman. Bilo jih je preveč in so ceste ostale tako okrašene vse do pomladi, ko je skopnel sneg. Ker zastave s smreke niso mogli ali se je niso upali sneti sami, so nalovili okrog 30 ljudi in jih odvlekli v gozd. Prisilili so



Skojevci Tone Vidergar, Viktor Jeriha in Ivan Smrekar iz Zadvora, slikani leta 1943 v taborišču Ferromonti. Zadnja dva sta padla v NOB kot borca Prve prekomorske brigade

jih, da so smreko podrli, nato pa so zastavo zažgali. Smreko pa so morali aretiranci odvreči v postojanko in jo tam razžagati.

Razen redkih izjem je mladina Italijane prezirala in mladinci so demonstrativno nosili rdeče rože, mladinke pa rdeče rute. V Zadvoru so bili že 28. septembra 1941 zaradi izpadov aretirani mladinci Tone Vidergar, Jože Jager, Ivan Smrekar, Viktor Jeriha, Pavel Jeriha in Edi Smrekar.

Nasploh so Italijani na jesen začeli kazati svoje pravo lice. Na razne načine so ljudi nadlegovali in jih poniževali. V tem so prednjačili pripadniki obmejne fašistične milice, ki so imeli postojanko v pekarni v Dobrunjah. Ko so hodili po patroljah, oziroma se prepeljavali s kolesi, ki so jih pobrali pri družinah, katerih svojce so aretirali ali so ti odšli v partizane, so ustavljali, legitimirali in pretepali ljudi. Pred postojanko so na drogu vsak dan izobešali zastavo, ki so jo morali vsi mimoidoči pozdravljati s fašističnim pozdravom. Kdor tega ni storil, so ga pretepli. Zato so se ljudje izmikali hoji mimo postojanke in raje izbirali druge, čeprav daljše poti. Enako je bilo pred postojanko v prosvetnem domu v Sostrem in na Vevčah. S takim ravnanjem pa seveda Italijani niso dušili osvobodilnega gibanja, ampak je bil uspeh prav nasproten. To so čutili tudi sami in postojanke so začeli utrjevati, posebno še po ustanovitvi Molniške čete, po streljanju na financarje v Zadvoru in po napadu na Golobovo hišo v Zadvoru (1/10-1941). Po tem napadu je moral Ivan Šircelj, eden od udeležencev napada, oditi v partizane.

Pozimi leta 1941 so bili organizirani bolničarski tečaji, ki so trajali do maja leta 1942. Prve tečaje — za mladinke — je organizirala in vodila Justina Trtnik in prvi tečaj je bil kar v njeni hiši, kjer so se stalno zdravili in okrevali ranjenci. Drugi tečaji so bili pri Janezu Jančarju in Jožetu Šublju v Zadvoru, pri Šublju (Vazarju) v Podmolniku, pri Žabjeku (Brajerju) v Dobrunjah, v Bizoviku in v Sostem. Na prvih tečajih je predaval zdravnik Anton Čuk iz Studenca, sodelovali pa so tudi Jože Perčič, Gogala in Vilfanova iz Vevč. Poleg prve pomoči in zdravljenja ran so na tečajih obravnavali tudi politična vprašanja, predvsem o organizaciji, pomenu in vlogi OF. Pozneje so mladinke, ki so obiskovale prve tečaje, same vodile in organizirale nove tečaje po posameznih krajih. Na prvih tečajih so bile: Rezka Trtnik, Mici Vidergar, Ema Strojinc, Tilka Moškrič, Fanči Šubelj, Lojzka Kocjančič, Pepca Dežman, Angelca Habič, Ana Habič, Tončka Dimnik, Darinka Habič in druge. V Dobrunjah pa so tak tečaj obiskovale Žabjekova, Lambergerjeva, Menartova in Lampretova dekleta. Mladinke, ki so opravile tečaje, so potem oskrbovale ranjence, ki so bili na zdravljenju in okrevanju pri mnogih zanesljivih hišah v vseh vaseh. Nekaterim, kot npr. Pepci Dežman in Ani Habič, pa je tečaj koristil kot bolničarkam v partizanih.

V Molniško četo, ki je imela taborišče v Kižljevki, so stalno prihajali novi borci, od tam pa so mnogi odhajali tudi naprej v druge partizanske čete, ki so vznikale na Dolenjskem. Četi se je stalno priključil Alojz Trtnik, ki je bil od vsega začetka njen obveščevalec in oskrbovalec ter stalna zveza med vodstvom rajona in četo. Njegovo delo ni ostalo nezapaženo in so ga Italijani iskali, tako da se ni mogel več tako svobodno gibati po terenu. Partizan je postal tudi Ivan Šircelj iz Zadvora, ki se je moral za to odločiti po že omenjenem atenu na Golobovo hišo.



Ludvik Smrekar, borec Molniške čete od avgusta 1941, pozneje komandant 3. bataljona Zapadnodolenjskega odreda, roj. 1918, umrl 1982



Lojze Trtnik se je Molniški četi pridružil prve dni njene ustanovitve



Ivan Šircelj je stopil v Molniško četo oktobra 1941

V partizane, in to v Mokronoško četo, ki so jo prav tedaj ustanavljali, sta odšla Jože Anžič (padel 1944. leta pri Podturnu) in Miha Selan (padel v spopadu z Nemci na Libergi 24. decembra 1941) iz Dobrunj.

Sicer pa poslušajmo, kaj govori o tej prvi partizanski jeseni Miha Berčič:

»... Medtem je prišlo toliko novincev, da je bila četa prisiljena poskrbeti za nadaljnjo oborožitev in opremo. Pri tem je četo presenetil sneg, katerega je 14. oktobra padlo okrog 50 cm — nenavadno za ta čas. Ker je bilo pričakovati, da bo sneg v nekaj dneh vsaj nekoliko skopnel, se je četa zadržala na tem mestu skoraj do konca oktobra. V tem času je z Dolenjske prišel v četo kurir z nalogom, da vsa četa krene čez nemško mejo v vas Mamolj pri Polšniku nad Savo, kjer naj bi dobila nadaljnjo zvezo z enotami, ki bi napadle Bučko na Dolenjskem. Toda kurir se je zakasnil in prišel v četo proti večeru, naslednji večer ob 10. uri pa bi četa že morala biti na Mamolju. Tako je bila na razpolago za marš v visokem snegu ena sama noč in očitno je bilo, da četa v tem času ne more dospeti pravočasno na odrejeno mesto.

Za 20. oktober je četa v proslavo obletnice oktobrske revolucije sklenila napasti italijansko patruljo, ki je okoli 9. ure zvečer običajno hodila iz Zg. Kašlja prek Kašeljskega mostu v Sostro. Zaseda je bila postavljena konec mostu na desnem bregu. Toda kot nalašč je tisti večer patrulja prišla samo do bližine mostu na levem bregu in se vrnila, o čemer sta se pogovarjala dva moška, ki sta prišla čez most in zasede nista opazila. Tako je akcija spodletela.

V sporazumu in tudi po nalogu organizacije OF na terenu je četa likvidirala nekaj izdajalcev. Eden od borcev Molniške čete (prej v Zaloški skupini), ki je prešel v VOS, je 18. avgusta opravil s predvojnim komandirjem žandarmerijske postaje na Vevčah Josipom Sušnikom. Ta se je že pred vojno 'odlikoval' s strupeno zagrizenostjo proti delavskemu gibanju, po okupaciji pa je takoj pričel izdajati v službi okupatorja.

Dne 31. oktobra je bil na kašelskem mostu likvidiran Osvald Porenta, gestapovski agent, ki je deloval na nemški in italijanski strani meje. Četa ga je lovila — kajti vohljaj je tudi za njo — od julija do konca oktobra zasedami in patruljami. V organizacijo OF na dobrunjskem področju ni mogel prodreti, ker so ga ljudje poznali. To mu je uspelo v Zg. Kašlju, toda preden je mogel doseči svoj namen, mu je bilo to preprečeno.

V Papirnici Vevče je bil 14. oktobra ponoči na delovnem mestu ustreljen denunciant — gestapovec Jernej Chiodi, stalna in neposredna nevarnost za organizacijo OF v tovarni.

Dne 30. novembra pa je bil na cesti pod »Pečarjem« likvidiran italijanski zaupnik in gestapovski agent Tone Porenta.

Po nalogu okrožnega odbora OF v Ljubljani je bil 11. decembra zvečer pri železniški postaji Polje ustreljen Vinko Vrankar. Bil je poznan kvizling, sodelavec Živka Topalovića v Beogradu in zelo poznan po svojem negativnem delovanju v škodo delavstva v Saturnusu kot tajnik Saveza metalskih radnika Jugoslavije.

V začetku novembra se je četa premaknila na Pugled, na mesto, kjer je pozneje od 7. januarja do 23. marca leta 1942 imel svoje taborišče II. štajerski bataljon.

Tudi v tem času so prihajali v četo novi borci, med katerimi jih je bilo največ z Ježice, in v tako pojačano četo sta bila od glavnega poveljstva poslana tudi nov politkomisar in komandir čete.

Nekaj dni za tem je četa dobila iz Ljubljane nalog, naj minira brzi vlak, ki bo na določen dan in uro peljal na progi Ljubljana—Zagreb hitlerjevske pilote, ki so bili na okrevanju in počitku v italijanskih obmorskih okrevališčih. Akcija je bila dobro pripravljena. Četa je imela električni vžigalnik za eksploziv, toda nikakor ni mogla dobiti dovolj eksploziva. Zato je odšla na pot čez 'mejo' z enim samim kosom trotila in manjšo količino nekega drugega eksploziva. V akcijo je krenilo 16 borcev z dvema puškomitraljezoma, kot vodniki pa so sodelovali borci Zaloške skupine. Na ovinku med Podgradom in Gradovljami so bile postavljene zaščitne zasede in opravljeno miniranje. Zasede so se umaknile in skupina je zavzela položaj za napad s strelnim orožjem. Transport oziroma brzi vlak je bil zavarovan proti miniranju tako, da je pred njim peljala lokomotiva z nekaj tovornimi vagoni, lokomotiva brzega vlaka pa je rinila pred sabo še dva tovarna vagona. Vžig mine je bil pravočasen — pod lokomotivo — saj je bila zaseda v neposredni bližini. Toda eksplodiral je samo detonator, ne pa tudi eksploziv. Še večje pa je bilo razočaranje, ker novi komandir ni dovolil streljati na vlak. Zato je na mestu samem prišlo do ostrega spora z njim. Zlasti so bili nezadovoljni borci — domačini, ki jim je bilo že dovolj neuspešnih akcij. Pričelo je smrdeti celo po medsebojnem streljanju, toda v taborišču na Pugledu se glede tega ni nič premaknilo. Tudi poznejši dogodki okrog tega komandirja so pokazali svoje, največ takrat, ko se je četa v sestavi II. štajerskega bataljona ob novem letu 1942 premikala s Kremenka na Dolenjsko proti Turjaku in je ob postanku v vasi Korinj v Suhi Krajini ta komandir dezertiral.

*Proti koncu novembra 1941 je četo obiskal Franc Rozman-Stane, kasnejši komandant II. štajerskega bataljona, in ji dal navodila za pripravo in odhod proti Dolenjski. V začetku decembra je v četo prispel ter ostal v njej Dušan Kveder-Tomaž, poznejši komisar II. štajerskega bataljona.*

*Dne 8. decembra je četa izpopolnila zalogo municije, ki jo je oskrbela Zaloška skupina. Opravljen je bil splošen pregled fizične sposobnosti borcev in odločeno je bilo, da štirje tovariši ostanejo ilegalno na tem terenu, preostalih 28 borcev pa je pod vodstvom Dušana Kvedra-Tomaža 14. decembra krenilo proti Dolenjski. Po vaseh nad Grosupljem se je četa gibala podnevi, zvečer pa je prešla glavno cesto na Peščeniku pri Višnji gori in ponoči počivala v takratni turistični koči na Polževem. Proti jutru je četa prešla Muljavsko dolino med Muljavo in Gorenjo vasjo ter prek Lužarjevega kala dospela v taborišče Stiške čete pod Srebotnicami. V naslednjih dneh je bil iz Mokronoške, Stiške in Molniške čete formiran II. štajerski bataljon, v katerega je bila vključena Molniška kot III. četa.*

*V sestavi tega bataljona se je četa udeležila boja z Nemci na Libergi in — po vrnitvi — z Italijani na Primskovem. Nato se je bataljon vrnil na izhodiščno mesto pri Srebotnicah in po dveh dneh krenil proti Turjaku. Na poti se mu je priključila še Grosupeljska četa in 5. januarja so skupaj napadli Italijane, ki so bivali v dveh hišah te vasi. Po tej akciji se je bataljon podal na Pugled, kamor je prispel 7. januarja 1942. Tam je tudi prezimoval. Dotok novih borcev pa je bil vse večji in februarja so bile reorganizirane vse čete, katerih število borcev se je povečalo. In ob tem so prenehale obstajati Stiška, Mokronoška in Molniška četa, ki so do tedaj tvorile II. štajerski bataljon ...»*

## OSVOBODILNA FRONTA — DRŽAVA V DRŽAVI

Po boju na Libergi in po napadu na italijansko postojanko na Turjaku se je 2. partizanski bataljon — bolj znan pod imenom Štajerski — 7. januarja 1942 po visokem snegu prebil na Pugled, kjer je nameraval prezimiti. Bataljon se je najprej ustavil v Šentpavlu, kjer se je za silo odpočil, potem pa se je premaknil na Pugled in borci so pod vrhom postavili taborišče. Da pa bi se zaščitili pred hudo zimo, kakršne ni bilo že od 1929. leta, je bilo potrebno v taborišču mnogo slame in desk; vse to so prispevali predvsem kmetje iz Podlipoglava, Šentpavla in Sadinje vasi. V Šentpavlu (pri Kraščevih — Šubelj), je bila prirejena tudi zasilna kopalnica, kamor so borci odhajali v manjših skupinah na kopanje. Iz doline so aktivisti takoj poslali odeje, topla oblačila in obutev, saj je bil bataljon po napornem pohodu močno potreben nove opreme. Številne nogavice in jopice (tudi kar iz starih nogavic), ki so jih jeseni in v začetku zime napletle žene, so prezeblim borcem dokazovale, koliko ljudi je neprestano mislilo nanje. Poskrbeti je bilo treba tudi za dobro prehrano — in z vseh strani so dovažali hrano. Hrano in drug material so vozili tudi iz Ljubljane, in to z vozovi pa tudi z osebnimi avtomobili. Material, ki so ga zbirali po raznih kanalih, so potem odvažali v Podlipoglav. Važno zbirališče je bilo v Zadvoru pri Trtniku (Osredkarju) — Alojz Trtnik je bil intendant rajonskega odbora — in pri Strojincu (pri Prodniku). Pri Strojincu je bila urejena klav-

nica, kjer so klali prašiče, topili slanino in pripravljali meso. Klali so tudi na drugih krajih, npr. pri Viktorju Parovelu in izdelovali salame za suho hrano. Ves material so odvažali v Podlipoglav največ k Smrekarju (Kajžarčku), Hribarju (Slivarju) in Habiču (Malenskim). Sem so ga potem hodili iskat partizani in ga odnašali po strmi drči v taborišče. Iz Zaloga so prek Kašlja dobili v taborišče znatno količino sladkorja, ki so ga železničarji odnesli iz železniskega transporta. Iz pekarn so prinašali kruh, ki so ga aktivisti dobivali na krušne karte, prinesene iz vevške papirnice. Več zimskih mesecev zapored so namreč Italijani pripeljali na Vevče že pred koncem meseca neuporabljene živilske nakaznice, da bi jih v papirnici zmleli kot odpadni papir. Vendar je bilo kljub kontroli zmletih le manjši del teh odvečnih krušnih kart. Aktivisti so jih odnašali iz tovarne in nanje kupovali kruh, del pa so jih oddajali v Ljubljano za preskrbo ilegalcev. Komandant bataljona Franc Rozman-Stane je sredi februarja zapovedal zbrati čimveč hrane in drugega materiala predvsem iz Ljubljane — verjetno je bilo že tedaj znano, da bodo Italijani Ljubljano blokirali. Zato je bil dovoz hrane še pospešen.

Vse to gibanje Italijanom in posameznim konfidentom ni ostalo prikrito — kakor tudi to, da je na Pugledu močnejša partizanska enota. Italijanska aktivnost se je vse bolj usmerjala na Podlipoglav, vendar se tja niso upali, oziroma so to kdaj storili le podnevi, ponoči pa so sem prihajali partizani. Neki italijanski smučarski patrolji (bili so to fašisti obmejne milice) pa se je 15. februarja posrečilo presenetiti tri partizane, ki so se nedeljskega jutra v začetku februarja vračali s kopanja iz Šentpavla. Tedaj je padel en partizan, ranjen pa je bil Ludvik Smrekar. Ranjenega so odpeljali v sanatorij Emona na zdravljenje. Dne 27. februarja so bili aretirani Avgust Vidergar, Jože Kocjančič in Roza Kocjančič, ko so se vračali s praznim vozom iz Podlipoglava, kamor so peljali hrano za bataljon. Istega dne je bil aretiran tudi Polde Kavčič.

Večja blokada je bila 8. marca. Ponoči je zapadlo za dobro ped snega. Italijani so blokirali Zadvor in Sostro, pobirali moške in jih vodili v prosvetni dom, kjer je bila njihova postojanka. Tam so aretirancem pregledovali osebne izkaznice in jih po skupinah izpuščali domov. Tedaj je bil zajet skoraj ves rajonski odbor, vendar med aretiranimi ni bilo izdajalcev in so bili vsi aretirani izpuščeni. Italijani so preverjali predvsem osebne izkaznce in jih primerjali s sezname stalno prebivajočih v vaseh Sostro in Zadvor.

Zrtev te blokade je bil požrtvovalni mladinec Franc Galič, ki se je hotel italijanski blokadi izogniti. Izmužnil se je zasedam in odšel proti Šentpavlu. Italijanska patrola pa ga je prestregla in še istega dne je bil ustreljen v Dimnikovem hribu pri cerkvi v Sostrem. Več ljudi pa, ki so se Italijanom zdeli sumljivi, so aretirali in odpeljali v zapore (Janeza Novaka, Franca in Cirila Galiča in druge).

Drugi štajerski partizanski bataljon se je med prezimovanjem (od januarja do konca marca 1942) številčno močno okrepil. Od 68 borcev, kolikor jih je prišlo na Pugled, je do konca marca narastel že na 150 mož. Bolni in poškodovani borci so bili poslani na zdravljenje v Ljubljano, v bolnišnico na Studencu (Polje), pa tudi k aktivistom v Zadvor, Dobrunje in Sostro. Nekateri so okrevali na Razorih, kjer so se na posestvu bolnišnice v Polju zdravili njeni lažji bolniki.

Kljub temu, da so bili mrzli zimski meseci velika ovira pri taborjenju, je bataljon ta čas dobro izkoristil za vojaško in politično usposabljanje. Iz dneva v dan je postajal trdnjša in vse bolj usposobljena enota, kar se je kmalu potrdilo v boju. Opravljena je bila reorganizacija. Bataljon je bil razdeljen na štiri čete in mitralješko četo. Vsakodnevne vojaške vaje, urjenje v uporabi orožja, usposabljanje minerskega voda in pouk v taktiki so bile vsakodnevne naloge borcev. Velika skrb je bila posvečena tudi političnemu usposabljanju, saj naj bi bil vsak borec tudi aktivist narodnoosvobodilnega gibanja. Borci so bili večinoma člani KP ali njeni kandidati oziroma skojevci.

Bataljon je tudi dopolnil in uredil oborožitev ter drugo vojaško opremo. S terena, pa tudi iz Ljubljane je bilo pripeljano dodatno orožje, med njim tudi več lahkih mitraljezov in težka strojnica, odnesena iz dvorane v Zadvoru, popularni »švarcloze« (podnožje zanj so pod vodstvom Naceta Ferfile naredili v delavnicah Papirnice Vevče), ki je imel v bitki 23. marca pomembno vlogo. Prav tako se je bataljon primerno opremil tudi z drugo vojaško opremo, obleko in obutvijo. Organizirana je bila zveza in so bila vsa stražarska mesta povezana s telefonskim omrežjem. Postavljena je bila tudi radiooddajna in sprejemna postaja, ki pa je služila predvsem za poslušanje poročil, saj tedaj drugje v Sloveniji take postaje ni bilo.

Zanemarjeno tudi ni bilo kulturno in zabavno življenje. Ustanovljen je bil pevski zbor, ki ga je vodil Miha Berčič in nastale so že prve partizanske pesmi. Med temi je bila najbolj znana Tam na Pugled gori, ki jo je priredil Ludvik Kukavica-Papež po znani ponarodeli pesmi. V taborišču so bile stalne kulturne prireditve. Najbolj znana je tista v počastitev Prešernovega dne — 8. februarja. Že prejšnji večer, to je 7. februarja, je vod borcev prek Molnika in Orel, po grebenu Golovca v spremstvu pripadnikov Narodne zaščite iz Bizovika, ki so dobro poznali teren, neopaženo prišel nad Hradeckega vas. Okrog devetih zvečer je začel streljati na domobransko kasarno in med italijanskimi vojaki povzročil veliko paniko. Na skrbno pripravljeno proslavo, ki je bila naslednji večer v taborišču, so povabili tudi najvidnejše aktiviste iz rajona Dobrunje in iz Ljubljane.

Januarja in februarja bataljon ni izvajal večjih akcij in vznemirjal italijanskih postojank, kar je bilo zaradi visokega snega in ostre zime razumljivo in je moral bataljon predvsem prezimiti. Toda tudi Italijani so mirovali in se nekako izogibali možnosti srečanja s partizani. Postavlja se vprašanje, ali so sploh vedeli, da so na Pugledu partizani. Zaradi vrste znakov so to morali vedeti. Iz taborišča se je videl dim, slišali so se posamezni po nesreči sproženi strelji in navsezadnje najbližja postojanka na Velikem Lipoglavu je bila oddaljena komaj pol ure hoje in imeli so posamezne praske ob srečanjih s partizanskimi patruljami. Prav gotovo pa so tudi izdajalci vedeli za prisotnost partizanov in o tem obveščali svoje gospodarje. Toda verjetno Italijanom v ostri zimi ni bilo do tega, da bi se spopadali in zato o neposredni bližini bataljona niso sporočali višjim poveljstvom, ki bi jih pognalo v napad.

Z bližajočo pomladjo pa je vsestransko okrepljeni bataljon pričel z akcijami, ki so se kar vrstile. Naj naštejemo nekatere:

13. marca je 3. četa napadla vlak pri Grosupljem in postavila zasedo na cesti Grosuplje—Višnja gora. V zasedo je padel osebni avtomobil, ki so ga borci napadli, pri čemer sta padla karabinjer in italijanski major;

17. marca je 2. četa obkolila in preiskala grad v Lisičjem, kjer naj bi nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja skrivali orožje. Kljub temu, da so grad preiskali, orožja niso našli;

naslednji dan je četa postavila zasedo ob železniški progi in ustavila ter preiskala vlak. Sovražnih patrulj, katere je četa v zasedi čakala, pa ni bilo;

1. četa je izvajala svoje akcije proti Dolenjski in 20. maja razstrelila dolensko progo;

2. in 4. četa sta se 20. marca pri Šmarju spopadli z močnejšo fašistično patruljo;

21. marca sta v zasedi, ki jo je na cesti Lipoglav—Šmarje postavila 2. četa, padla dva fašistična obmejna miličnika, eden pa je bil težko ranjen. Zato so Italijani še istega dne zažgali na Malem Lipoglavu štiri domačije, na Repčah eno, požigali pa so tudi v Sp. Slivnici in Paradišču. Vendar so fašisti v strahu pred partizani sklenili 23. marca izprazniti svojo postojanko na Velikem Lipoglavu. S to njihovo namero pa je bil seznanjen tudi štab bataljona in sklenil ponovno pričakati fašiste v zasedi. To je bataljonu popolnoma uspelo: razbil je italijansko kolono in rešili so jo šele Italijani, ki so bili v Šmarju zbrani za napad na Pugled.

Okrog tretje ure istega dne, to je 23. marca, so začeli deli bataljona črnih srajc Monvisio iz smeri Velikega in Malega Lipoglava napadati Pugled. Naleteli so na zasedo voda 4. čete, ki jih je z močnim ognjem pognala nazaj proti Lipoglavu, kjer so se začeli pripravljati za organizirani napad. V Razore in Reko pa so že prodrli fašisti iz Polja, Zaloga in Sostrega. Karabinjerji in pehota so se hoteli na kamionih prebiti v Podlipoglav, a jih je ogenj iz težke strojnice (»švarclose«) ustavil na cesti med Sadinjo vasjo in Podlipoglavom. Vojaki in karabinjerji so poskakali iz kamionov in se razbežali v kritja, iz katerih so se dvignili šele tedaj, ko se je stemnilo, in zasedli Podlipoglav.

Medtem so fašisti začeli z novimi, srditimi napadi z Velikega Lipoglava, a so bili vsi njihovi poskusi, da prebijejo bataljonske položaje, zavrneni. Prav tako so proti vrhu Pugleda začele prodirati enote iz Reke, a so bile z bojem iz neposredne bližine tudi zavrnjene in pognane v dolino. Z nočjo je streljanje ponehalo. Bataljon je še pred ponovnim napadom začel zapuščati položaje in je zaščitnica okrog devetih zvečer kot zadnja zapustila taborišče. Bataljonova pot je vodila navzdol po strmi grapi do ceste Repče—Podlipoglav in nato na vrh Molnika. To področje še ni bilo zasedeno in se je tako bataljon izvil brez strele. V boju so padli štirje partizani in po italijanskih poročilih 8 Italijanov, toda verjetno jih je bilo več. Ponoči so Italijani z vseh strani s kamioni dovažali okrepitve. Po glavni cesti iz Ljubljane proti Podlipoglavu so se pomikale kolone tovornjakov, polnih vojaštva.

Ponoči so Italijani z vseh strani s kamioni dovažali okrepitve. Po glavni cesti iz Ljubljane proti Podlipoglavu so se pomikale kolone tovornjakov, polnih vojaštva.

Naslednjega dne, 24. marca, so Italijani po pripravi z minometi in topovi znova napadli, a so našli le prazno taborišče, ki so ga zažgali in razbili. V onemoglem besu so začeli divjati po okoliških vaseh in v Podlipoglavu in Lipoglavu požgali 11 hiš, na Velikem Lipoglavu ustrelili štiri vaščane in iz obeh vasi odpeljali v zapore čez 50 ljudi. »Očiščevalna akcija« — ropanje — je trajala še dva dni in zajela vse vasi, mimo katerih so se Italijani vračali. Pri



Justina Trtnik, rojena 1908  
članica rajonskega komite-  
ja KPS Dobrunje, ustrelje-  
na na Urhu 1943



Franc Mojškerc-Frenk, član  
rajonskega odbora OF Do-  
brunje. Leta 1948 so ga  
doma ubili belogardistični  
begunci

tem so aretirali več ljudi, med njimi tudi Jožeta in Franca Mehleta, ki sta še dopoldne, pred napadom na Pugled, peljala v partizansko taborišče vola; še več pa so pobrali raznega materiala, predvsem hrane in živine. Na mestu, kjer so Italijani 8. marca ustrelili Franca Galiča, so 25. marca ustrelili Jožeta Vidica iz Sostrega.

Ob tem napadu naj omenimo še dve akciji OF, ki kažejo, kako hitro so znali aktivisti ukrepati.

Takoj po napadu na Pugled se je začela Narodna zaščita pripravljati, da bi napadla Italijane od zadaj in tako bataljonu olajšala preboj iz obkolitve. Kljub temu, da je bilo povsod polno Italijanov, so bile takoj obveščene vse čete, vzpostavljeni pa so bili tudi stiki s Poljem, da bi priskočila na pomoč tudi tamkajšnja Narodna zaščita. V načrtu je bilo, da bi manjši del bataljona Narodne zaščite napadel Italijane prek sostrških hribov in Sadinje vasi, glavni del pa bi napadel od Sentpavla. Ker pa se je bataljon ponoči sam rešil iz obroča, akcija ni bila potrebna.

Že ko so Italijani požigali Podlipoglav, so žene pod vodstvom Justine Trtnik odšle v Podlipoglav in pomagale reševati imetje, kolikor ga je po italijanskem ropanju še ostalo. To je bilo ženam v Podlipoglavu v veliko pomoč, saj so ostale s preplašenimi otroci same, ker so moške Italijani aretirali — kolikor se niso pravočasno umaknili. Že naslednji dan je v Podlipoglav prišla organizirana prva materialna in denarna pomoč ljudem, ki so jim bile požgane hiše.

V noči z 2. na 3. maj so Italijani zopet v velikem številu obkolili vasi Zadvor, Zavoglje in Sostro ter začeli s preiskavami in preverjanjem prebivalcev, počasi pa so prodirali proti Sadinji vasi in požganemu Podlipoglavu.

Zaradi izdajstva pa so sledile tudi posamezne aretacije.

Prav tisto noč, še pred prihodom Italijanov, se je na Kržetovem kozolcu v Sostrem zbralo 11 prostovoljcev, ki so čakali na zvezo, da odidejo v partizane. Večinoma so prišli iz Ljubljane, prek Ljubljance, in so se zbirali za odhod. Nenadna blokada je prekinila zvezo in so Italijani čakajoče preseneli. Razbežali so se, na kozolcu pa pustili svoje nahrbtnike. Italijani so jih

zasledovali, a se je vsem, razen Florjanu Žagarju iz Zelene jame in Božu Tomažiču iz Novih Jarš, posrečilo zbežati. Oba ujetnika so Italijani pretepali in zahtevali, da povesta, kdo vse so tisti, ki so pustili nahrbtnike, a nista ničesar izdala. Zvečer, še istega dne, v nedeljo 3. maja, so oba ustrelili v Dimnikovem hribu, kjer so že padale žrtve.

## POLOSVOBOJENO OZEMLJE

V začetku maja so Italijani izpraznili vse svoje postojanke in na tem območju je nastalo nekakšno polosvobodno ozemlje, na katerem je OF izvajala tako rekoč vso oblast. Do jeseni so Italijani prihajali sem le v daljših časovnih razmikih, in to samo z močnimi patruljami ali v večjih enotah. Ponoči je bila gospodar Narodna zaščita, ki je imela na izpostavljenih mestih stalna stražarska mesta, od koder je pazila na vse premike Italijanov in obveščala o njih aktiviste. Povsod so bile stalne patrulje, ki so imele tudi nalogo vzdrževati red.

Rajonski odbor je sprejel vrsto odlokov, med drugimi tudi odlok o prepovedi prodaje živine in pridelkov okupatorju. Odlok je bil javno razglašen in so proti kršilcem izvajali tudi sankcije; najprej je bil kršilec opozorjen, če pa je kljub opozorilu še naprej prodajal Italijanom na Vevče ali Ljubljano, mu je bila za kazen odvzeta enaka količina blaga, kot ga je prodal okupatorju. Sprejeti so bili tudi odloki o cenah živil in vsi odkriti špekulanti in prekupčevalci so bili kaznovani z odvzemom blaga oziroma dobička. Kmetom je bila določena višina obvezne oddaje živil in višina denarnega prispevka. Sprejeti so bili tudi odloki o javnem redu in dana opozorila javnim in skritim sodelavcem okupatorja. Velika večina prebivalcev je odloke upoštevala in se po njih ravнала.

Mladinci so v organiziranih skupinah pomagali pri težjih poljskih delih, kot sta košnja in žetev, na tistih domačijah, kjer so bili domači moški v zaporih ali partizanih.

V aprilu in maju 1942 se je začel množični odhod v partizane (samo iz Sostrega je tedaj odšlo v partizane 19 tovarišev, predvsem mladincev). Množično so prihajali v partizane tudi iz Polja in Ljubljane. Za sprejem novincev je bilo ustanovljeno sprejemno taborišče, ki so ga imenovali tudi »šolski logor«. V njem so vsi novinci dobili opremo, se seznanili s partizanskim življenjem, potem pa so odhajali naprej v enote, največ v II. grupo odredov, ki se je pripravljala na pohod na Štajersko. Samo v nekaj dneh pred pohodom je iz šolskega logorja odšlo v II. grupo odredov prek 80 novih borcev.

Za hitro naraščanje števila borcev je bilo potrebno mnogo opreme, ki je v glavnem prihajala iz Ljubljane. Dovažali so jo kar z vozmi; čevlje so npr. prepeljali v vozu za gnojnico, drugo opremo v kesonih. Ves material, ki se je stekel po številnih zvezah, so aktivisti zbirali v skladiščih, od koder so ga potem odvažali v sprejemno taborišče ali v II. grupo odredov. Središče intendantске službe je bilo v Sadinji vasi pri Antonu Dežmanu, kjer je bila pred vojno ilegalna partijska tiskarna. Tam je imel sedež intendant glavnega poveljstva Karel Poljanšek-Marko. Urejene so bile tudi delavnice — največji sta bili krojaška pri Antonu Dežmanu v Sadinji vasi in čevljarska pri Smrekarju (Kajžarčku) v Podlipoglavu.



Italijanski vojaki ženejo Florjana Žagarja iz Zelene jame in Božidarja Tomažiča iz Novih Jarš 3. maja 1942 na streljanje proti Dimnikovemu hribu v Sostrem

Krojaška delavnica, ki jo je vodil Ivan Puc-Don iz Ljubljane, je bila v Sadinji vasi do julija 1942, potem pa so jo preselili v bunker nad Reškim kovačem; čevljarstvo delavnico, ki je delovala od prihoda štajerskega bataljona na Pugled, pa so že marca (po italijanskem napadu in požigu Kajžarčkove hiše) preselili na Razore in pozneje na Pugled. Bunkerja, v katerem so delali čevljarji, Italijani in belogardisti v številnih hajkah niso odkrili. Čevljarji so celo med hajko januarja 1943, ko so se vse ostale partizanske enote umaknile na Mokrc, ostali v bunkerju in jih niso odkrili. Bunker je ostal neodkrit tudi po 24. februarju 1943, ko so se vsi partizani umaknili od tod na Dolenjsko.

Opremo so šivali in izdelovali tudi pri številnih hišah; različni obrtniki so izdelovali posamezne kose opreme. Anton Peterca, kovač v Zadvoru, je npr. popravljal razno orožje in izdeloval kovinske okvire za bunkerje, pri čemer so mu pomagali Ivan Anžur, Mirko Alič in Anton Gašperšič, ki je varil posamezne dele. Orožje je popravljal tudi Anton Gašperšič, mehanik iz Dobrunj.

Izdelovanje nadomestnih delov in popravilo orožja je bilo dobro organizirano v kovinskih delavnicah vevške papirnice. Tam so izdelovali tudi razne naprave za sabotaže. Ta dela so vodili in bili v tem posebno spretni Nace Ferfila, Srečko Smrekar in Ivan Anžur. V papirnici so pripravljali tudi propagandni material za potresne akcije in oskrbovali s papirjem ne samo dobrunj-

ski rajon in II. grupo odredov, temveč tudi ilegalne tiskarne. Papir so z vozmi in celo s tovornjaki pod napačnimi naslovi vozili v Ljubljano, uslužbenci — aktivni sodelavci OF — pa so uredili vse formalnosti v knjigovodstvu. V papirnici so razmnoževali tudi radijske vesti (OF je imela v električni centrali dva radijska aparata), odloke in obvestila rajonskega odbora OF. Poleg papirja so bile v papirnici pripravljene za potrebe partizanov velike količine klobučevine, usnjenih gonilnih jermenov, vagonskega platna, s pomočjo dr. Andreja Jenka pa tudi mnogo sanitetnega materiala.

Prek papirnice so prihajale tudi večje pošiljke partizanom namenjenega materiala iz Ljubljane. Nekajkrat so prispele na Vevče kar vagonске pošiljke. Tako je npr. konec maja 1941 prišel prek Zaloga v papirnico poln vagon različnega materiala. Železničarji v Zalogu so »prazen vagon po pomoti« poslali v vevško papirnico, kjer je imel dobrunjski rajon OF nalogo vagon res izprazniti in prepeljati blago do Police. Za take naloge je bil mobiliziran ves bataljon Narodne zaščite.

Štefan Pavšič se te akcije spominja takole:

*»Potrebovali smo precej ljudi. Več kot polovica tistih, ki so bili določeni za prevoz blaga iz vagona čez ograjo na skrito mesto v gramozni jami pri Goršetu, je delala v dopoldanski izmeni; nalogo pa smo morali opraviti ponoči. Zunaj delovnega časa smo težko prišli v tovarno. Zato so nekateri žigosali karte ob 14. uri, nato pa so se vrnili v podjetje in se tam skrivali do večera, drugi pa so prišli ponoči v tovarno kar čez ograjo. Za varen prevoz so odgovarjali Nace Ferfila, Edvard Rešek, Viktor Vodnik, Avgust Vidergar, Lojze Trtnik in Franc Sotler, urejeni sta bili tudi stražarska in obveščevalna služba. Z delom smo morali počakati do pozne nočne ure, pa vendar še tako zgodnje, da bi lahko ponoči prepeljali blago vsaj do Podlipoglava. Poleg tega smo si morali rezervirati še čas za morebitno nezgodo. Rov pod ograjo smo začeli kopati takoj v mraku. Vagon smo premaknili na pripravno mesto in pričeli s prekladanjem. Glavno delo so vodili Edvard Rešek, Franc Sotler, Ivan Anžur in Avgust Vidergar. Akcija je v redu potekala vse do polnoči. Tedaj pa je obveščevalna služba javila večjo italijansko patruljo, ki je šla z Vevč ob ograji papirnice proti Dobrunjam. Straže so bile za morebitno akcijo pripravljene. Rov pod ograjo je bil od ceste oddaljen okrog 50 metrov, pot, po kateri so prenašali material do voz v gramozni jami, pa je šla čez cesto, po kateri je prihajala patrulja. S skrivnimi znaki so bili o prihodu patrulje takoj obveščeni vsi sodelujoči in vsak se je na svojem mestu pritažil. Patrulja je prišla na kritično mesto in videti je bilo, kot da so Italijani nekaj zaslutili, kajti ustavili so se, se ozirali proti tovarni in si med seboj nekaj dopovedovali. Trava od rova do ceste je bila precej pohojena, posebno sumljivi pa so bili madeži na cesti, nastali zaradi zaboja jaje, ki so se kot nalašč razbila na cesti. Tovariši so sicer lupine pravočasno pospravili, vsebine jaje pa ni bilo mogoče več odstraniti. Toda Italijani niso raziskovali, od kod in zakaj madeži, in so se odpravili naprej. Obveščevalna služba, ki jih je nelišno sledila, je poročala, da so se Italijani sicer ozirali, vendar da niso ničesar zaslutili. Čez dobro uro pa je obveščevalna služba javila, da prihaja glavna patrulja. Toda zavila je proti Zadvoru . . . V gramoznici so ma-*

*terial nakladali na vozove in ga po poljskih poteh odvažali naprej. Prevoz so oskrbeli kmetje iz Zadvora in Dobrunj, ki so konjem zavili noge v vreče, da je bilo čimmanj hrupa. Posebne preglavice nam je prizadejal težak tiskarski stroj, ki smo ga le mukoma spravili skozi rov . . .*

*Po končani akciji smo morali zravnavati teren, zasuti rov, zapečatiti vagon, ki je sedaj res postal prazen, in zbrisati vse sledove. Kljub naši kar največji pazljivosti je jutranja patrulja sumljivo ogledovala cesto in okolico — a takrat je bilo že vse na varnem . . .»*

Material je bil čez dan shranjen v Podmolniku in Podlipoglavu, od tam pa so ga kmetje — zaščitniki iz Podmolnika in Podlipoglava — naslednjo noč z oboroženim spremstvom odpeljali na Polico, kjer so ga prevzeli partizani II. grupe odredov.

Bataljon Narodne zaščite je s sodelovanjem partizanske (Albinove) čete 17. maja 1942 obkolil in poskusil zajeti belogardistično skupino pri Sv. Urhu. Zbrale so se vse čete, obkolile Sv. Urh z vseh strani ter prehajkale ves gozd. Vendar se je večini belogardistov posrečilo umakniti, oziroma so to storili, preden je bil obroč sklenjen. Partizanski oddelek, ki je prišel na pomoč, pa je aretirал šest organizatorjev bele garde.

Vse poletje so pripadniki Narodne zaščite zagotavljali varen prehod vsem, ki so prihajali v partizane, žene in mladinke pa so vodile novince na zborna mesta. Za prehod prek Podlipoglava so bile potrebne dovolilnice. Stalen prehod prek Ljubljane je bil v Sigah pod Slapami, kjer so pripadniki Narodne zaščite sprejemali ljudi in material in varno odpremljali naprej proti Podlipoglavu in v »šolski logor«.

Ko so okrog 23. maja šli iz Ljubljane prek Polja na osvobodeno ozemlje člani CK KPS, IO OF in glavnega poveljstva, je Narodna zaščita dobila nalogo, da jim zavaruje prehod in jih spremlja do prvih partizanskih enot. Tovariši iz Polja in Slap so organizirali prehod čez blok in Ljubljano, od tam dalje pa so jih spremljali člani Narodne zaščite. Na vsa nevarnejša mesta so bili neopazno razporejeni zaščitniki, posebni kurirji pa so člani CK KPS, IO OF in glavnega poveljstva, med katerimi so bili tudi Boris Kidrič, Ivan Maček, Josip Vidmar, dr. Marjan Breclj, Tone Fajfar, Jaka Avšič, Zoran Polič, dr. Zoran Rus, Franc Lubej in Edvard Kocbek, vodili do Podmolnika, kjer so se zbrali v hiši in gozdičku nad Šuštarjevo hišo. Od tam so s spremstvom okrog 20 članov Narodne zaščite krenili mimo Orljega proti Lavrici, kjer naj bi prekoračili progo. Ker pa prehod čez progo ni bil varen, so se vrnili in prek Police (kamor je pravkar prispela II. grupa odredov po bitki na Jančah) odšli na Dolenjsko.

Konec maja je odšel na Dolenjsko sekretar rajonskega komiteja KPS Franc Černe-Klemen, ki je tam prevzel novo dolžnost. Posle sekretarja je predal Pavlu Strojincu, v komite pa je bila vključena Justina Trtnik.

Ko se je po bojih na Jančah (od 20.—22. maja) II. grupa odredov vrnila na Polico, je bilo treba oskrbeti ranjence. Prenesli so jih najprej v Sadinjo vas k Vrečarju (Jeričku), kjer jim je dr. Rihard Gregorčič iz Polja nudil prvo pomoč, nato pa na varna mesta, kjer so okrevali. Nekaj se jih je zdravilo tudi na Razorih, kjer je imela svoje posestvo bolnišnica za duševne bolezni s Studenca. Na Razorih so se stalno zdravili ranjenci, tam so bile opravljene

razne operacije in bila julija 1942 izvedena tudi prva transfuzija krvi zunaj bolnišnice. Prvo transfuzijo je dobil ranjenec, ki so ga prinesli preko Polja z Gorenjske. Ranjenci so prebivali v velikem čebelnjaku, oskrbovali sta jih sestre Juga in Marta iz bolnišnice na Studencu.

Italijani so z močnimi patruljami večkrat nepričakovano vdrli iz svojih postojank v okoliške kraje in vsakokrat odpeljali nekaj ljudi; 9. maja so tako aretirali Avgusta Grada iz Sostrega in druge. Večkrat pa so izvedli tudi močnejše ofenzivne akcije, kot na primer 24. junija, ko je močna kolona fašistične legije prodirala proti Podlipoglavu; fašistov je bilo nekaj sto, a so jih v Sadinji vasi Ivan Kocjančič in še dva tovariša s streljanjem iz pušk pognali v beg.

Z naraščajočo aktivnostjo belogardistov so se začela tudi izdajstva in Italijani so z aretacijami vedno bolj prodirali v vrste aktivistov. Dne 17. junija 1942 so obkolili Papirnico Vevče in začeli z aretacijami. Imeli so večji spisek vidnih aktivistov, na katerem je bilo tudi več članov rajonskega odbora OF. Vendar večino tovarišev niso dobili, ker tedaj niso delali ali so se pravočasno umaknili, drugi pa so bili samo še formalno zaposleni in jih ni bilo na delovnih mestih. Zato so nekatere iskali po domovih (npr. Toneta Hočevarja), vendar jih tudi tam niso našli. Zaradi vsega tega je odšla v partizane skupina enajst aktivistov, med njimi tudi trije člani rajonskega odbora (Štefan Pavšič, Tone Hočevar in Alojz Trtnik). Sekretar rajonskega odbora OF je postal Viktor Vodnik, člani pa so tedaj bili Nace Ferfila, Justina Trtnik, Miha Jančar, Franc Bricelj in Jože Omahen. Spremembe so nastopile tudi v terenskih odborih OF, ker je več članov v spomladanskih mesecih odšlo v partizane ali pa so bili aretirani.

Med aretiranci v Papirnici — 17. 6. (bil jih je poln tovarnjak) je bil tudi Avgust Trtnik iz Zadvora, aktiven mladinec, ki se je pred Italijani, ko so ga iskali, skril v tovarni. Po naključju ali po izdajstvu pa so ga našli in aretirali. Ko je kamion odpeljal proti Ljubljani, je Trtnik na Vevčah skočil s kamiona in stekel proti Sigam. Skočil je v Ljubljanico in jo hotel preplavati. Italijanske patrulje, ki so bile v Sigah, so streljale za njim in ko se je na desnem bregu že dvigal iz vode, ga je zadel rafal iz mitraljeza . . .

Morda naj omenimo še eno podrobnost: prav tedaj, ko so Italijani aretirali v papirnici, je pred njo čakal na zvezo intendant glavnega poveljstva Marko; toda aktivistom je uspelo, da so ga obvestili in pravočasno se je umaknil.

Pogoji za delo na terenu so bili vedno težji. Zaradi izdajalcev so imeli Italijani v rokah vedno popolnejše spiske najvidnejših aktivistov, ki so vedno bolj prehajali v ilegalo. V gozdovih so začeli graditi spretno zamaskirane podzemske bunkerje, v katere so se zatekali aktivisti ob nenadnih napadih. Take bunkerje so imeli aktivisti iz Bizovika, Dobrunj in Sostrega. V njih so se aktivisti večkrat rešili pred aretacijo. Italijani so jih le redko odkrili, in še to le po zaslugi izdajalcev. Več uspeha so imeli pri tem belogardisti, ki so dobro poznali teren, vendar niso odkrili vseh. Delo terenskih in rajonskega odbora OF se je še vedno odvijalo normalno in so bile po vsaki prekinjeni zvezi takoj vzpostavljene nove. Literaturo so aktivisti redno, tudi dvakrat tedensko, prinašali iz Polja in jo prav tako redno razdeljevali po vaseh. Mladinke so v

poletnih mesecih zbrale in vložile večje količine stročjega fižola za potrebe partizanov v jeseni.

V noči z 31. julija na 1. avgust so prebrodili Ljubljano borci 2. čete 2. bataljona in strojničnega voda Pohorskega odreda, ki so na Gorenjskem izgubili stik z glavnino II. grupe odredov. Prebili so se nazaj v Dolomite in nato nad Ljubljano prek Ježice v Zadobrovo, od tam pa čez progo Ljubljana—Zalog in čez Ljubljano na Pugled.

Isto pot sta napravili še dve četi II. grupe odredov, in sicer 1. četa 2. bataljona Pohorskega odreda in 1. četa 1. bataljona Savinjskega odreda. V noči na 16. avgust sta četi prešli Ljubljano in se utaborili na Pugledu.

Ranjeni in bolni borci so odšli na okrevanje k aktivistom, obenem pa so čete zaradi nadaljnjih nalog iskale zvezo z glavnim poveljstvom.

Mesec avgust je bil relativno miren, saj so bile vse italijanske sile mobilizirane v Roški ofenzivi. Pojavljali so se partizanski dezertjerji, katere je Narodna zaščita lovila. Med drugimi je bil ujet tudi Jelo Capuder iz zloglasnega belogardističnega bataljona; izdajal se je za partizana pa se mu je posrečilo uiti.

Vse poletne mesece 1942 Italijani niso izdajali krušnih kart (razen tistim, ki so bili zaposleni v Papirnici Vevče, a še tem neredno), tako da je bilo glede prehrane za marsikoga zelo težavno. Posebno občutno je bilo pomanjkanje maščob, mesa in kruha. Da bi to vsaj nekoliko omilili, so v sprejemnem taborišču klali več živine in del mesa in loja dodeljevali družinam, katerih svojci so bili v partizanih ali v zaporih, saj so bile te v najtežjem položaju in odvisne samo od podpore OF.

Da bi razbremenil ofenzivni pritisk italijanskih sil na Rog in odtegnil del sil, je 27. avgusta prišel na Pugled I. bataljon Tomšičeve brigade z namenom, da napade ljubljansko letališče. Drugi namen napada naj bi bil dokazati Ljubljani, da italijanske govorice, češ da so v Roški ofenzivi uničeni vsi partizani, niso resnične.



Nace Ferfila, član rajonskega komiteja KPS Dobrunje; rojen 1909, umrl 1952



Tone Hočevár, član rajonskega odbora OF Dobrunje; rojen 1912, umrl 1970



Alojz Trtnik st.-Oreh, član terenskega odbora OF Zadvor, rojen 1892, od leta 1942 v NOV s štirimi sinovi, umrl 1947

Bataljonu so se pridružile tudi prej omenjene čete II. grupe odredov, ki so se vrnile z Gorenjskega in borci iz sprejemnega taborišča — »šolskega logorja«.

Napad se je začel v soboto, 20. avgusta. Izveden je bil na široki fronti od Rudnika in Rakovnika pa z Golovca. Napravil je velik preplah v domobranski vojašnici ob Roški cesti. Napaden in zavzet je bil bunker na Studencu (ob bolnišnici), zaplenjeno orožje in municija. Poseben bombaški vod se je prebil na letališče in zažgal dve letali.

Napad na postajo Zalog, ki so ga izvedli partizani iz »šolskega logorja«, ni bil najbolj uspešen, ker so jih Italijani predčasno opazili in se srdito branili, tako da postaje niso mogli zažgati.

Še najbolj je uspel napad na Papirnico. Borci so vdrli v Papirnico, zaminirali in poškodovali dimnik ter zažgali skladišče papirja. Škode je bilo več kot za tri milijone lir. Poskus, da bi zaminirali karabinjersko postajo na Vevčah pa ni uspel, ker ni bilo primernih odprtih za namestitev eksploziva in je ostalo samo pri obstreljevanju. Prav tako so pravočasno zbežali iz postojanke financarji, ki jim je grozilo uničenje.

Med borci ta večer ni nihče padel ali bil ranjen, Italijani pa so imeli več mrtvih, posebno v bunkerju na Studencu.

Naslednji večer, to je 30. avgusta so enote ponovile napad, in sicer na Papirnico Vevče in na železniško postajo Zalog. V papirnici je bilo zažgano skladišče lesa, del brusilnice, skladišče celuloze in delavnice. Ogenj je bil še večji kot prejšnjo noč.

Ponovni napad na Zaloško postajo pa spet ni uspel, ker so bili Italijani zaradi predhodnega napada opozorjeni in so se pripravili na obrambo.

V postojankah, ki niso bile napadene, so se Italijani pritajili in niso delali izpadov, kot na primer fašisti 22. bataljona v Polju. Za tolažbo pa so s topovi streljali z ljubljanskega gradu, z minometi pa iz Bizovika in Polja. Mina iz minometa je zažgala poslopje pri Strojincu (Brolincu) v Zadvoru, druge škode pa ni bilo.

Napad je povzročil veliko vznemirjenje in preplah med Italijani, ljudem pa je dokazal, da partizani v Roški ofenzivi seveda niso bili uničeni.

Goreča Brovlinčeva hiša pa je že simbolično nakazovala prihod najtežjega obdobja narodnoosvobodilnega gibanja.

## VELIKA PREIZKUŠNJA

V zgodnjih jutranjih urah 31. avgusta 1942 so Italijani obkolili Papirnico Vevče. Vsem delavcem, ki so bili na nočnem delu — mnogi pa so se v jutranjih urah sami zatekli v papirnico, kjer so se počutili varnejše —, so prepovedali izhod iz tovarne. Po nekaj dneh so vse nagnali v ograjeni prostor okrog bazena, tu so jih zasiljevali in jim grozili z internacijo. Nekateri, ki so jih pokazali izdajalci, so aretirali, med njimi tudi Viktorja Vodnika, sekretarja rajonskega odbora OF. Ker pa bi bila z internacijo ogrožena nadaljnja proizvodnja, se je vodstvo tovarne zavzelo za delavce pri Italijanih, ki so od obratovanja tudi imeli svojo korist, in jih »rešilo« pred internacijo. Zelo pa je bil poostren nadzor — tako ob vhodu v tovarno kakor tudi na samih delov-

nih mestih. Tovarno so v širokem krogu ogradili z bodečo žico in na več mestih postavili bunkerje. V Zadvoru se je v petih hišah, ki so bile najbližje papirnici, naselilo vojaštvo in hiše spremenilo v utrjene postojanke. Prehod iz Zadvora do papirnice in prek mostu na Vevče je bil mogoč samo s posebnimi dovolilnicami, ki so jih izdajali karabinjerji po predhodnih preverjanjih.

Medtem se je, prav tako 31. avgusta, pomikal od žičnega bloka, ki je obkrožal Ljubljano, nov val. Italijani so prodirali v več gostih strelskih vrstah proti Podlipoglavu, ki so ga dosegli po dveh dneh. Od tam se je ofenzivni val valil prek Pugleda proti Grosupljemu. Preiskali so vse hiše in prehajkali gozdove. V Bizoviku, Dobrunjah in Podmolniku so moške sprva seganjali v skupine, jim pregledovali dokumente, potem pa so jih izpustili. A kmalu jim je bila namenjena hujša usoda: ob ustanovitvi bele garde v Bizoviku in Dobrunjah so bile tam množične aretacije in streljanja; v Podmolniku pa so bili zaman vsi napor belogardistov, da bi pridobili vaščane za vstop v belo gardo in s tem opravičili ustanovitev postojanke. V vseh drugih vaseh so Italijani aretirali vse moške, kolikor so jih dobili doma: v Zadvoru 37, v Sostrem 20, v Podlipoglavu in Sadinji vasi 21 itn. Vse so odpeljali v internacijo, od koder se jih mnogo ni vrnilo. Internaciji so se poleg papirničarjev izognili tudi nekateri aktivisti, ki so se pravočasno umaknili ali s partizanskimi enotami ali pa so se poskrili po bunkerjih. V gozdu pri Sv. Urhu so Italijani ujeli Franca Marolta, ki je bil namenjen v bunker, in ga na mestu ustrelili. Med aretiranimi je bilo tudi veliko aktivistov, kot na primer Pavel Strojinc, sekretar rajonskega komiteja KPS.

Zveza s Poljem je bila otežkočena, še posebno glede prenašanja najrazličnejšega materiala, ker so Italijani onesposobili most pod Kašljem in s svojo postojanko, ki je obkrožala vevško papirnico, onemogočali prehod čez Ljubljano v Slapah. Koliko toliko varen je ostal samo prehod po plitvini pod Zavogljem, ki so ga aktivisti iz Sostrega in Kašlja uporabljali že od pomladi 1942. Ta prehod je ostal neodkrit do konca vojne in so ga požrtvovalne mladinke in žene iz Sostrega uporabljale tudi v najhujši zimi ter bredle ledeno mrzlo vodo.

Blokada in aretacije v rajonu Dobrunje, ki so se začele 31. avgusta, so bile obenem začetek pete faze velike italijanske ofenzive. Ta val je zajel ozemlje med dolensko železnico in nemško-italijansko demarkacijsko črto. Partizanske enote in aktivisti so se pred tem valom umikali globlje na Dolenjsko, se skušale izviti iz obročja in prodreti na območja, ki jih je ofenziva že prešla. Manjši del pa je ostal na terenu in se poskril po skrivališčih in podzemeljskih bunkerjih.

Takoj ko se je glavni val italijanske ofenzive pomaknil globlje na dolenjsko, so se začeli borci ponovno zbirati in oblikovati enote. Z dolenjskega so se začeli vračati posamezniki ali manjše skupine, ki so se na razne načine samostojno prebijale iz obročev. S svojo skupino (24 borcev) je prišel iz Suhe krajine Albin Grajzer, zbrala se je četa »šolskega logorja« in z Roga je s svojo skupino prišel tudi Ludvik Smrekar.

Ko se je vojno politično vodstvo srečno prebilo iz Roške ofenzive, so njegovi člani začeli v skupinah prihajati v Podlipoglav. Prvi je 10. septembra prišel s svojim spremstvom v bližino Police in nato naprej v Podlipoglav Edvard Kardelj. Takoj je bila vzpostavljena zveza z Ljubljano (prek Justine

Trtnik). 27. septembra je prišel s svojo skupino Boris Kidrič in kot zadnji 7. oktobra še Ivan Maček.

Člani CK KPS, IO OF in Glavnega poveljstva so se namestili v bunkerjih pod Zagradiščem, ki sta ju zgradila Franc in Ivan Alič, in v velikem bunkerju pod Razori. Ta bunker je bil dobro zamaskiran in lepo opremljen, imel je celo električno razsvetljavo.

V dneh 29. in 30. septembra 1942 je bila v gozdu nad Podlipoglavom in v hiši pri Malenskovih skupna seja CK KPS, IO OF in Glavnega poveljstva. Analizirali so dogodke zadnjih dveh mesecev in sprejeli sklepe glede na nastali položaj.

Pri Malenskih so tudi kuhali in pekli kruh za vodstvo in partizane, ki so se zbirali.

Oblikovani sta bili dve četi, prva pod poveljstvom Albina Grajzerja in druga s komandirjem Ludvikom Smrekarjem. Prva četa je opravljala kurirske naloge in spremljala člane družbenopolitičnega vodstva, druga pa je varovala celotno območje. V začetku oktobra se je iz obeh čet oblikoval 3. bataljon zapadnodolenjskega odreda, ki je bil pod neposrednim poveljstvom vojnopolitičnega vodstva, kateremu je bil dodeljen. Komandant bataljona je postal Ludvik Smrekar in zato so ta bataljon čestokrat imenovali kar »Smrekarjev bataljon«, ali tudi »Ludvikov bataljon«.

Dne 27. septembra so Italijani obkolili Bizovik in aretirali 60 vaščanov; 5 so jih takoj ustrelili, in sicer Jakoba Mojškerca, Lada Mojškerca, Alojza Janežiča, Rudolfa Lobodo in Emila Hlebša.

Okupatorje so vodili v italijanske uniforme preoblečeni belogardisti, ki so v Bizoviku že čez 2 dni ob podpori belogardistov z Ježice ustanovili svojo postojanko. Prav tako je bilo v Dobrunjah, kjer so Italijani ponoči med 5. in 6. oktobrom obkolili vas, belogardisti pa so začeli z aretacijami. Nekaterim tovarišem se je posrečilo zbežati, na begu pa je bil ranjen in ujet Pavle Lambergar, ki so ga pozneje ustrelili kot talca. Naslednji dan, to je 6. oktobra, so Italijani po obsodbi domačih belogardistov ustrelili 6 aktivistov OF: Franca Rometa, Filipa Rusa, Franceta Selana, Franca Vrečarja, Avgusta Černaka in Dominika Lambergarja. Svojce pobitih in več drugih družin so odpeljali v zapore v belgijsko kasarno, domove pa izropali.

Že v noči s 6. na 7. oktober se je prvič spopadla partizanska patrolja z belogardistično. Pri tem je bil en belogardist (Babnik) ubit, dva pa ujeta. Naslednji dan, 7. oktobra, so sledile nove aretacije. Belogardisti so aretirance vlačili v Bizovik, jih tam pretepali in več ustrelili. Pobiti so bili tudi starejši ljudje s številnimi družinami, med njimi Pavla Lukanc iz Dobrunj, Franc Klemenčič iz Sadinje vasi in Ivana Bricelj iz Bizovika. Del aretirancev so belogardisti po zaslišanjih oddali Italijanom, del pa so jim jih Italijani zaradi protestov in intervencij odvzeli, jih odpeljali v internacijo in tako rešili takojšnje smrti.

Tako so belogardisti že s prvim nastopom pokazali svoje pravo lice. Taki so ostali do konca vojne. A ne samo pobijanje, sestavni del njihovega »boja proti komunizmu« je bilo tudi ropanje, pri čemer so celo prekašali Italijane. Povsod, kjer so koga aretirali, so oropali domove in si plen med seboj razdelili ter ga preprodajali. Drugače tudi ni moglo biti, kajti jedro belogardistov so sestavljali zagrizeni člani Katoliške akcije, ki so postali s svojimi zlo-

čini v razvpitem »štajerskem« bataljonu okoreli zločinci; del njih pa je izhajal iz vrst kriminalcev in delomrznežev, ki jim je bil edini smoter življenja živeti čimbolje na račun drugih. Oboji so bili brez vsakih predsodkov ter za denar in plen pripravljeni storiti vse. Del moštva teh prvih postojank pa so sestavljali tudi mobiliziranci iz Bizovika in Dobrunj, od katerih so nekateri, posebno mlajši, kmalu postali vredni učenci svojih učiteljev.

## JESEN 1942

Na terenu je postal položaj zelo težak, močno se je poslabšal. Za to je bila vrsta vzrokov. Naj naštajemo najpomembnejše.

Od začetka okupacije do srede oktobra 1942. leta je bilo iz območja sedanje krajevne skupnosti Zadvor ustreljenih, zaprtih ali interniranih 210 ljudi, 120 pa jih je odšlo v partizane. Med temi so bili predvsem aktivisti in člani odborov, ki so nosili glavno breme narodnoosvobodilnega gibanja. V zaporih ali v ilegali (v partizanih) so bili že vsi člani prvega, pa tudi v juniju 1942 obnovljenega rajonskega komiteja KPS Dobrunje, prav tako je bilo tudi z rajonskim odborom OF. Zaradi aretacij in odhodov v borbene enote skoraj ni bilo več terenskih odborov. Ostal je komaj še kak posameznik, ki je lahko vsak dan pričakoval aretacijo. Skrbno stkana zaupniška mreža je bila praktično raztrgana, v nekaterih krajih, kot npr. v Bizoviku in Dobrunjah, pa popolnoma uničena.

Izdajalci in belogardistični obveščevalci so do podrobnega poznali celotno sestavo in mrežo OF. To je bilo tudi razumljivo. Iz globoke ilegale v letu 1941 je postala OF nekako pollegalna organizacija. Italijani in njihovi informatorji ob prvih aretacijah očitno še niso poznali vodilnih aktivistov OF; tedaj so aretirali samo člane KP ali njihove simpatizerje, ki so bili poznani že pred vojno. Spomladi 1942. leta pa že opažamo, da so aretacije točneje usmerjene na vodilne aktiviste OF. V številnih akcijah, ki jih je izvajala OF in v katerih je sodelovalo veliko ljudi, med njimi tudi tedanji pritajeni ovaduhi in bodoči izdajalci, so nujno izstopali člani odborov in vodilni aktivisti. Zato so bili udari vedno bolj boleči in vedno točneje usmerjeni.

Del simpatizerjev in sodelavcev narodnoosvobodilnega gibanja se je zaradi vedno hujšega okupatorjevega nasilja, ki se mu je pridružila še strahovlada belogardistov (to so jasno kazala dogajanja v Bizoviku in Dobrunjah, ki so se širila tudi na Zadvor in Sostro) prestrašil in umaknil iz aktivnega dela. Nekateri so nekako postali utrujeni in malodušni. Še v jeseni 1941. leta so pričakovali, da bo vojna kmalu končana; uspehi v pomladi 1942 so še vlivali upanje, da bo kmalu vsega konec. A pojačani teror je vse te upe pokopal. Prefinjena propaganda begunske vlade prek radia London, češ da še ni čas za upor in da je treba čakati, da bodo s fašizmom obračunale velike sile in da bo vojna še dolga, je dobivala vedno več poslušalcev. Izredno pomanjkanje (omenili smo že, da vse od pomladi 1942. leta ni bilo redne preskrbe) je povzročalo bojazen, kaj bo v prihodnje.

Literatura je prihajala neredno in še težko jo je bilo razdeljevati. Pobiranje prispevkov za OF je bilo moteno in se je močno zmanjšalo. Višina

mesečnih prispevkov, ki je sredi poletja še znašala od 12 000 do 15 000 lir, je septembra padla na okrog 2000 lir.

Pred belogardističnim divjanjem so se umaknili vsi aktivisti, ki jih ni zajel prvi val aretacij ali so se mu izognili v septembru iz Bizovika in Dobrunj, v začetku oktobra pa še iz Zadvora in Sostrega. Tedaj je na primer iz Zadvora 8. in 10. oktobra odšlo v partizane 11 tovarišev.

Območje Pugleda ni bilo pomembno središče narodnoosvobodilnega gibanja samo za rajon Dobrunje, temveč tudi širše, saj so prek njega vodile številne kurirske zveze. Posebno pomembna je bila kurirska zveza z Ljubljano. Po ofenzivi v začetku septembra in posebno še po ustanovitvi bele garde so to območje obdale številne postojanke — belogardistične v Bizoviku, v kolarski delavnici Selan in v župnišču na Urhu v Dobrunjah in v Polju; italijanske pa so bile v Polju, Zalogu in na Vevčah (okrog Papirnice). Za vsemi temi pa je bil povezan niz bunkerjev ob žici okupirane Ljubljane. Na severu je potekala utrjena demarkacijska črta »meja« med italijansko in nemško okupacijsko cono. Na vzhodu je bila močna, mešana italijansko-belogardistična postojanka na Polici. Močne posadke so bile tudi ob dolenski železniški progi v Grosupljem in v Šmarju-Sap. Iz vseh teh postojank je bilo mogoče v dobri uri prodreti v središče Pugleda.

Tako so se od sredine oktobra, ves november in december 1942 vrstili neprestani spopadi. Belogardisti so ob velikokratni podpori Italijanov z vseh strani vdirali proti središču Pugleda. Ti vpadi in vdori so se dogajali samo podnevi, medtem ko so ponoči tičali v svojih postojankah, ki so jih mrzlično utrjevali z bunkerji in jih ogradili z bodečo žico. Nasprotno pa so ponoči partizani — to so bili borci 3. bataljona Zapadnodolenjskega odreda in Tomšičeve brigade oziroma njenega 3. in 2. bataljona — obvladovali celotno območje od Bizovika do Police, kamor so vsako noč odhajali v akcije in postavljali zasede. Vse partizanske akcije so morale biti hitre in končane do jutra, ker so z dnem prihajali belogardistom na pomoč Italijani, ki se ponoči niso ganili iz postojank, ampak samo brezglavo streljali slepo v noč.

Ponoči pa so se podajali na pot tudi aktivisti, ki so nanovo, spet kot na začetku odpora, globoko v ilegali postavljali organizacijo OF in vezali zaupniško mrežo.

V začetku oktobra je bilo več posvetovanj in pogovorov komunistov in aktivistov o tem, kako obnoviti Partijo in Osvobodilno fronto; vodil jih je Jože Moškrič-Ciril, zaupnik CK KPS za ljubljansko okolico, ki je po Roški ofenzivi prišel na Pugled.

Postavljena sta bila nov rajonski komite KPS in nov rajonski odbor OF. Sekretar komiteja je postal Nace Ferfila, člani pa so bili Jože Gašperšič-Matija, Janez Bricelj-Hrastar in Franc Mojškerc-Frenk. Sekretar rajonskega odbora OF je bil sedaj Jelo Gašperšič-Matija, člani pa Franc Mojškerc-Frenk, Nace Ferfila, Janez Bricelj-Hrastar, Tone Hočevvar-Martin, Jože Gašperšič-Gustl in Rezka Klemenc. Vsi razen zadnje so bili v ilegali oziroma v partizanih.

Tako komite kot rajonski odbor sta takoj začela z delom. Navezani so bili stiki v vseh vaseh, tudi v Dobrunjah in Bizoviku. V globoki ilegali in konspirativno so bili navezani novi stiki z zaupniki, ti pa so se spet povezovali naprej in organizacija OF se je kot pahljača zopet razširila. Ustreljene in areti-



Pogled na Pugled, kjer so bila taborišča prvih partizanskih enot in 2. štajerskega bataljona

rane aktiviste so nadomestili novi. Zamenjali pa so se tudi tisti, ki so bili najbolj kompromitirani in so belogardisti budno pazili nanje.

Problem literature je bil rešen, ko je v bunkerju pod Razori začela delovati ciklostilna tehnika, v kateri so do marca 1943. leta razmnoževali Radijske vesti in Slovenskega poročevalca. Vsaj dvakrat pa je priskočila na pomoč še tehnika grosupeljskega okrožja in natisnila letake. Literatura je tako spet redno prihajala in vlivala v ljudi zaupanje v moč OF. Že v novembru so bile izplačane sicer zmanjšane podpore potrebnim družinam v višini 100 do 400 lir. Prav tako se je že v novembru dvignil nabrani znesek na 4000 lir.

Belogardistični teror in grožnje, da bodo tako kot v Bizoviku in Dobrunjah očistili vse vasi, je sprva zbudil v ljudeh strah, a le-ta je kmalu prerastel v mržnjo, ki so jo povzročali belogardisti s svojim ponašanjem. Do ljudi so bili grobi, nagnjeni k ropanju v svojo osebno korist in bahaški. Najraje so na ves glas grozili, kako bodo vse »pospravili«. V svoje postojanke so vlačili dekleta, ki so jim morala čistiti in pospravljati. Moški, predvsem mladinci, so morali graditi bunkerje in kopati strelske jarke ter jim pripravljati drva. Mlajši moški iz Dobrunj in Bizovika so morali zvečer v postojanke in so jih

silili, da so prevzemali orožje, če ne, so jih pretepli. Zaradi tega so številni, ki orožja niso hoteli sprejeti, zbežali v Ljubljano, da so se jim umaknili.

Prišlo je do dokončne diferenciacije. Večina je ostala zvesta narodnoosvobodilnemu gibanju, manjši del, ki mu že prej ni bil naklonjen, se je odkrito opredelil za belo gardo, del pa se je predvsem zaradi strahu — umaknil.

V poročilu izvršnemu odboru OF rajonski odbor OF za Dobrunje z dne 28. 11. 1942 takole ocenjuje stanje.

*»...Rajonski odbor drži stike z vami le osebno po zaupnikih (ves odbor, razen tovarišic, je v partizanih). Terenski odbori, kjer se jih je ponovno postavilo, seveda ne funkcionirajo, kot bi bilo želeli, ker se ljudje še vedno bojijo drug drugega. Poleg tega visi nad vami stalna nevarnost, kdaj bo vdrla vanje be-ga in napravila pokol, kot ga je v Bizoviku in Dobrunjah.*

*Poleg tega je treba upoštevati, da je (približno) 20 % moških v partizanih (iz nekaterih vasi celo 50), 40 % zaprtih oziroma konfiniranih, 10 % je be-ga, a 30 % je omahljivcev, ki drviijo za tistim, kdor je močnejši. Niso pa seveda po vsem rajonu enake razmere. So vasi, ki so takorekoč prazne, posebno Zadvor, Sostro, Podlipoglav, a druge zopet, kjer je še 60 do 70, v Javoru celo 100 % moških doma, ki pa še nočejo v partizane, a so pripravljeni s pomočjo partizanov braniti svoje vasi pred be-ga nasiljem.*

*S tem pa seveda zopet ni rečeno, da v teh vaseh ni posameznikov, ki prikrito simpatizirajo z belo gardo in bi tudi ob prvi priliki sprejeli orožje...«*

## BOJI IN SPOPADI

S spopadom patrulje Albinove čete z belogardistično patruljo ponoči 7. oktobra, ko je en belogardist padel, eden je bil ranjen, dva pa ujeta, se je začelo obdobje neprestanih spopadov, bojov in prask.

Dne 10. oktobra popoldne je močna italijanska kolona, katero so spremljali tudi belogardisti iz Grosupljega in Police, preko Panc vdrla v Reko. Njen namen ni bil jasen, kajti v dolini Reke jo je napadla zaseda Albinove čete in jo pognala prek Podlipoglava. Italijanski in beli vojaki so bežali in se ustavljali, a uredili svoje vrste šele v Sostrem.

12. oktobra je odšel s Pugleda v Ljubljano Edvard Kardelj, za njim pa so Podlipoglav zapuščali tudi drugi člani CK KPS in IO OF ter odhajali v Polhograjske Dolomite.

Z namenom, da napade belogardistične postojanke, je 19. oktobra prišla na Molnik Tomšičeva brigada. Naslednji dan sta poveljstvu brigade in 3. bataljona Zapadnodolenjskega odreda napravili načrt za napad, ki naj bi bil v noči z 21. na 22. oktober.

Italijani so zaznali, da so na Molniku partizani ter 21 oktobra za dne bombardirali Molnik in taborišče Tomšičeve brigade. Brigada ni utrpela hujše škode, bilo je samo nekaj lahko ranjenih. Zvečer pa sta brigada in 3. bataljon Zapadnodolenjskega odreda izvedla predvideni napad na Bizovik, Dobrunje in Polje, kjer je bila posadka v Prosvetnem domu.

*[Illegible handwritten text]*

Del Cirilovega (Jožeta Moškriča) poročila o stanju Partije v bataljonu ZDO in na terenu rajona Dobrunje

V Bizoviku so napadali borci 2. bataljona Tomšičeve brigade in Nebošmetova (Anton Vrbinc) četa 3. bataljona Zapadnodolenjskega odreda. Zažgali so Rekarjevo gostilno, kjer je bila glavna postojanka. Partizani so mislili, da so belogardisti uničeni, toda ti so se splazili v močno obokano klet in tam skriti preživel poži. Že ko je gostilna gorela, so belogardisti porinili skozi vrata Janeza, Ivano in Angelo Vrbinc, očeta, mater in sestro Nebošmeta, ki so jih imeli zaprte. V vsesplošnem streljanju je bil oče Janez ustreljen, hči Angela pa smrtno ranjena.

Postojanko v Dobrunjah, ki je bila v kolarski delavnici Mežnarjevega Jožeta (Selan) sta napadli Efenkova četa iz 3. bataljona Tomšičeve brigade in Matičkova četa iz Zapadnodolenjskega odreda. Postojanke, ki je bila trdno zgrajena in že utrjena, borci niso mogli zavzeti. Okrog postojanke so bile same njive, po katerih so se partizani plazili proti stavbi. Od dežja razmočena zemlja je tako zapacala mitraljeze, da ti niso delovali. Zažgali pa so župnišče pri Sv. Urhu, iz katerega so belogardisti pravočasno pobegnili.

Najtežje delo so imeli borci 1. bataljona, ki so napadali postojanko v Prosvetnem domu v Polju. Prebresti so morali Ljublanico in postaviti močne zaščite proti Zalogu, Vevčam in v samem Polju. Neslišno so se bližali postojanki in pri tem ujeli namestnika komandanta postojanke. Vendar je ta zaradi nepazljivosti stražarjev začel kričati in mu je celo uspelo pobegniti. Postojanka je bila opozorjena in belogardisti so začeli streljati z vseh strani, tudi iz sosednjih hiš, tako da napad ni uspel.

V celotni akciji so imeli partizani enega mrtvega, štiri lažje in štiri težje ranjene (trije od njih so umrli). Belogardisti so imeli pet mrtvih in štiri ranjene.

Že takoj naslednji dan, 22. oktobra, so se zopet pojavili bombniki in metali bombe tja, kjer so domnevali, da so brigadna taborišča; a škode niso napravili. 23. oktobra so belogardisti iz Bizovika napravili izpad na Orle, a jih je patrulja Tomšičeve brigade po kratkem spopadu zavrnila.

Tudi v naslednjih dneh so se vrstili letalski napadi. Najhujši je bil v nedeljo 25. oktobra, ko so štirje bombniki obstreljevali in bombardirali Orle, Molnik, Šentpavel, Pugled, Reko, Lipoglav in Pance, kjer je zaradi tega zgorelo več hiš, a človeških žrtev ni bilo. Mitraljezec iz Tomšičeve brigade pa je med obstreljevanjem tako poškodoval italijanski bombnik, da se je ta na Barju zrušil na tla.

Hude pa so bile posledice bombardiranja taborišča na Molniku 28. oktobra, ko je snop bomb zadel kuhinjo in je bilo ranjenih 16 partizanov, od teh 14 težko. Teh hudih žrtev ni moglo odtehtati poškodovano letalo, ki je bilo zadeto z rafalom iz mitraljeza.

Prvi in drugi bataljon Tomšičeve brigade sta 31. oktobra odšla na Dolenjsko, ker sta dobila nove naloge. Na Pugledu pa je ostal njen tretji bataljon.

Prvi teden v novembru je minil med vsakodnevnimi praskami in spopadi patrulj v širokem obroču okrog Pugleda, saj se belogardisti s svojimi silami brez pomoči Italijanov, niso upali prodirati dlje. Posebno so bili aktivni belogardisti in Italijani iz postojanke na Polici, ki so skoraj vsakodnevno prodirali proti Pugledu, a so bili vedno zadržani pri Panchah, kjer je imela svoje taborišče Matičkova četa iz Zapadnodolenjskega odreda in kasneje še 1. četa 2. bataljona Tomšičeve brigade. Obe četi sta uspešno zadrževali in zavračali

vdore. Ponoči pa so borci odhajali v dolinske vasi, večkrat tudi v Polje na razne akcije in na rekvizicije pri vodilnih belogardistih.

Po odkritjučasne bolnišnice pri Repčah je 8. novembra 3. bataljon Tomšičeve brigade z ranjenci odšel na Dolenjsko, da jih odda v varne bolnišnice. Na njegovo mesto pa je prišel 2. bataljon iste brigade.

V noči z 10. na 11. november so partizani zažgali Prosvetni dom v Sostrem, ker je bilo zelo verjetno, da nameravajo v njem ustanoviti belogardistično postojanko. Že naslednji dan (to je 11. novembra), je kakih 60 belogardistov iz Bizovika in Dobrunj vdrlo v Sostro in na pogorišče. Ko so se pomikali po cesti pod gozdom (sedanja Sostrska cesta) proti središču Sostrega, jih je napadla zaseda Nebošmetove čete. V trenutku, ko se je puškomitraljezec premeščal na ugodnejši položaj, je iz neznanih vzrokov začel Lojze Vodnik-Jaka na belogardiste streljati. Vnel se je kratek boj, v katerem so se belogardisti panično razbežali v kritje na vse strani.

Že naslednji dan je okrog 200 Italijanov prodiralo proti Podlipoglavu, vendar se vanj niso upali.

Ponoven spopad je bil tudi na Panchah. 13. novembra so belogardisti vdrli do prvih hiš v Podmolniku — v središče vasi pod Molnikom se niso upali — oropali dve hiši in odpeljali več ljudi. Ponoči 14. novembra pa so partizani zažgali Gasilski dom v Sostrem, spet z namenom, da bi preprečili ustanovitev postojanke. Na Sv. Urhu so belogardisti popravili požgano župnišče in spet vzpostavili postojanko, ki so jo 15. novembra ponoči napadli partizani Zapadnodolenjskega odreda. Postojanke sicer niso zavzeli, je pa napad povzročil med belogardisti veliko paniko. Po 17. oktobru, ko je zapadel prvi sneg, je bil na Panchah vsak dan spopad, vedno hujši pa so bili pritiski belogardistov z vedno številnejšo udeležbo Italijanov.

Prvi tak močnejši napad je bil v nedeljo 22. novembra prek Molnika in Šentpavla do Podlipoglava in iz V. Lipoglava na Pugled, kjer so belogardisti in Italijani prodrli do taborišča Nebošmetove čete in bili tam zaustavljeni. Spopadi so trajali tudi še naslednji dan, ko so borci komaj še odbijali napade na Panchah.

24. novembra so po dolini prek Sadinje vasi prodrle v Podlipoglav močne italijanske sile (bilo je prek tisoč vojakov s topovi). Ropali so po Podlipoglavu, zažgali mlin in gospodarsko poslopje pri Malenskovih (Anton Habič), nato vdrli proti Razorom, ki so jih tudi požgali, se čez Javor vrnili pri Rekarju v Reko in odšli proti Grosupljemu.

Že čez dva dni, to je 26. novembra, so iz Police ponovno napadli taborišče pri Panchah. V teh dneh je s svojo patruljo ponovno prišel iz Dolomitov v Podlipoglav komandant glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Ivan Maček-Matija s svojim spremstvom. Trije borci iz njegove patrulje so proti večeru napadli italijanski bunker na Friškovcu, kar je močno vznemirilo Italijane.

Ko so 28. novembra belogardisti skrivoma prišli v Javor, verjetno z namenom, da bi novačili moške ali pa da bi pobirali nemške mine ob »meji«, kot so to stalno delali partizani, sta jih napadli dve četi 3. bataljona Zapadnodolenjskega odreda. Belogardisti so pravočasno zbežali čez »mejo« pod zaščito Nemcev in se prek Podgrada vrnili domov. Nastopajoča zima in stalni napadi, ki so bili vedno globlji, so narekovali pripravo primernih in skritih zimova-

lišč. Poleg že zgrajenih zamaskiranih podzemnih zemljank ali bunkerjev, kot so jih imenovali, so gradili še celo vrsto novih. Nekateri večji so bili prav udobno opremljeni, imeli so celo železne pečice ali »gašperčke«, kot so jih imenovali. Pod zemljo so bile tudi krojaške in čevljarске delavnice, kjer so za silo popravljali obutev in obleko, kar oboje je veliko trpelo v neprestanih pohodih in bojih. Vodja krojaške delavnice je bil še vedno Dinko Puc-Don, čevljarске pa Karel Černe. Bunkerji so bili spretno zamaskirani, tako da so Italijani oziroma belogardisti hodili po njih, a jih niso odkrili. Največ je bilo odkritih zaradi izdajstva ali povsem slučajno. (Tako je bil na primer povsem slučajno odkrit velik bunker pod Razori spomladi leta 1943. Belogardisti so opazili, da je po utoru na električnem drogu speljana žica in zakopana v zemljo. Sledili so žici in prišli do bunkerja, v katerega je bila napeljana elektrika.)

Na severni strani Molnika je delovala bolnišnica, ki je bila nameščena v treh bunkerjih (za 12, 6 in 4 može) in nadstrešnica v Kladniku pod Molnikom. Bolnišnico sta oskrbovala in vodila Feliks Vidergar in Adolf Boben. Pomagali so vaščani iz Podmolnika Tone Marolt-Trškanov, Matevž Lenče-Keber in Franc Lampič-Hubič. Žena in sestra Toneta Marolta pa sta pripravljali in kuhali hrano. Zdravnik je bil dr. Marjan Južnič-Niko Kraševce, ki je v Podmolniku zdravil tudi domačine.

Prve decembrske dni je 2. bataljon Tomšičeve brigade, katerega 3. četa je taborila na Molniku, usmerjal napade predvsem na dolensko železniško progo od Škofljice do Višnje gore. Prav tako so bili stalni tudi spopadi na območju Panc, kjer so v napadu 2. decembra iz zasede padli trije partizani, med njimi tudi Franc Trtnik iz Zadvora. Belogardisti so se že sredi noči pritajili v hiši in čakali patrolje Zapadnodolenjskega odreda, ki so stalno krožile. Prvo številčnejšo patroljo so spustili brez strela, ko pa se je za njo pojavila manjša petčlanska patrolja, so začeli streljati nanjo.

Popoldne 8. decembra je nenadoma pridrvel v Podlipoglav v oklepni avto predelani tovornjak, poln italijanskih vojakov in nekaj belogardistov iz Polja. Kamion je ustavil sredi vasi in so se vojaki takoj zapodili na ropanje, kar je bil verjetno njihov edini namen. Vlačili so vkup prašiče in pšenico, a pri tem jih je presenetila partizanska patrolja s puškomitraljezom in jih takoj napadla. Belogardist in več Italijanov je padlo, drugi so pustili plen, se hitro zdrenjali na kamion in oddrveli iz vasi. Pri tem so nekega vojaka, ki ni pravočasno prišel do kamiona, pustili na cedilu in je bil kasneje ujet. Ta dan so prišli v Podlipoglav oficirji, ki jih je Tito poslal v Slovenijo in so iz Dolenjske potovali skupaj z Ivanom Mačkom-Matijo v Dolomite.

Naslednji dan so Italijani ponovno vdrli v Podlipoglav, tam ropali in kot za povračilo zažgali Malenskovo hišo.

10. decembra je bilo na Pugledu posvetovanje, na katerem je bilo dogovorjeno, da se 3. bataljon Zapadnodolenjskega odreda razpusti, oziroma priključi 2. bataljonu Tomšičeve brigade. Reorganizacija je bila tudi takoj opravljena.

Partizanski obveščevalci so ugotovili, da je del beogardistov iz postojanke odšel v Ljubljano, kjer je sodeloval pri »božičnih racijah«. Zaradi tega je bil 20. decembra izvršen nenaden napad na to postojanko. Obenem so bili izvedeni motilni napadi na postojanke v Bizoviku, na Sv. Urhu in v Polju. Toda

Izvršni odbor

Protokoli št. 1.

28. 11. 1942 5228

Politični položaj v rajonu Dobrunje, je razen vasi Dobrunje in Trjovnik, ki sta zadovoljivi. Politično delo v rajonski oblasti v Matanu so bili lov. iz K. P. in 2 lov. in 1 ma. lov. in 1 K. P. Rajonski odbor drži stališče, da ni potrebno po razpisih (Ves odbor razen lov. in 1 K. P. in 1 ma. lov. in 1 K. P.) Forenski odbori, ki so se jih je poravnalo postavit, naveda ne bomo izvedli, kot bi bilo želeli; Ra. se pa ne more ločiti drug drugega. Polg tega misli, da nam ni status nevarnost, da bi bovarja vasi tega in vnaprejšnjega postoj. Kot pa je v Trjovniku in Dobrunji.

Polg tega je bilo upoštevati, da je (politično) 20 oseb, imenovanih v partizane (in nekatere vasi celo 10) 40 oseb, posredno opozicije konfirirani, 10 oseb, je tega a 30 oseb, je omaknjen, ki drugo za listino Ra. je imenovani. Niso pa vedno po vseh v rajonu enake razmere. Lov. in, ki so lastniki doma, postane dano, kot, Podlaskov, a druge gospod, ki so si 60 do 80, in pa vasi celo 100 oseb. moški doma, ki pa gospod vasi si v partizane, ki pa so pripravljeni s partizani braniti, vasi vasi tega tega navedeno.

Če pa naveda gospod in vasi, da v tel. vasi in forenskih, ki postane simpatizirajo, bi seveda in bi tudi ob prvi priložnosti sprejeli orožje.

Če opozicija na zmanjšanje politični razpored, Ra. in, ki pa postane pojav vasi literature in partizanov na tujem

prav tisti večer so se belogardisti vrnili, česar partizani niso vedeli, in zato napad ni uspel.

Belogardisti so imeli na Pugledu vsaj enega obveščevalca, ki jim je sporočal o premikih in moči enot; to jim je omogočalo vpade na nezaščiten območja. Tako so s prevaro ujeli partizana Franca Pezdirja-Čorta in Karla Polka, ki sta vzdrževala zvezo čez Savo. Čort je navidezno pristal na sodelovanje (na to kaže dejstvo, da ni izdal, kako poteka pomembna zveza) in je 24. decembra pripeljal belogardiste do bunkerjev nad reškim kovačem, za katere je vedel, da so opuščeni, ker je bila nevarnost, da so morda izdani. Toda tisto noč je v njih prenočevalo pet partizanov, ki so prišli iz obhodov in tisto noč niso odšli v taborišče na vrhu Pugleda. V kratkem spopadu so partizani srečno ušli, toda trije so bili pri tem ranjeni, med njimi tudi domačin Jelo Gašperšič.

V zadnjih dneh leta 1942, in sicer 26. in 28. decembra, so Italijani dvakrat vdrli na Pugled in napadli taborišče bataljona. Pri tem so naleteli na minsko polje, ki so ga partizani postavili iz min, pobranih na meji, in je bilo več vojakov mrtvih.

Ne glede na težke čase — bilo je okrog 70 cm snega — je bil bataljon kar dobro oskrbovan. Za novo leto 1943 so bili vsi obdarovani, zbrano je bilo za tri vozove daril, ki so bila razdeljena borcem. Poleg priboljškov v hrani je bilo med darili tudi toplo perilo, pa srajce, nogavice in rokavice, česar so bili borci še posebej veseli.

Ze 5. januarja so bila vidna znamenja, da se pripravlja na območju Pugleda obsežna ofenziva. Zbirale so se enote in se vkopavale v Sostrem in na Orlah, Nemci pa so ojačali straže in zasede na »meji«. In res, že naslednji dan so začeli prodirati proti Pugledu. Zaprli in obkolili so tudi Lipoglav. Zato se je bataljon še pred popolno obkolutvijo umaknil na Mokrc. Še prej pa so borci zaminirali taborišče, spet seveda z nemškimi minami, med katerimi so bile tudi odskočne — tako imenovane »mustafarice«. Naslednji dan je odšla na Mokrc še zadnja četa, posamezniki, predvsem bolni in nesposobni za pohod, pa so se poskrili po bunkerjih. Ofenzivni val je šele 8. januarja dosegel taborišče na Pugledu, pri čemer je bilo spet ubitih več italijanskih vojakov in neki oficir. S seboj so zopet imeli Franca Pezdirja-Čorta. Le-ta je v paniki, ki je nastala ob eksploziji mine, pobegnil. Toda na begu je naletel na belogardiste, ki so ga ujeli in ustrelili, ker so mislili, da je Italijane namenoma zapeljal na minsko polje. Bunkerjev in bolnišnice v Podmolniku niso našli, tako da med partizani ni bilo žrtev.

Sredi januarja se je iz Mokrc vrnil 3. bataljon Tomšičeve brigade. Tako so bile spet postavljene zasede, a belogardisti so zopet, čim so začutili prisotnost partizanov, občepeli v postojankah in hodili podnevi v patroljah samo po dolini; gozdov so se izogibali. Partizanske patrolje so ponoči prihajale v vse vasi, tudi v Bizovik.

Proti koncu januarja 1943. leta je prešel Savo bataljon Kamniško-zasavskega odreda in se prek nemške »meje« prebil na Pugled. Tam se je s 3. bataljonom Tomšičeve brigade udeležil nekaterih manjših akcij in z neoboroženimi borci izpopolnil enote bataljona. Oba bataljona sta se v začetku februarja vrnila v svoje enote; Kamniško-zasavski odred na Moravsko, 3. bataljon Tomšičeve brigade pa je razen njegove 4. čete, ki je še ostala na Pugledu, odšel v sestavo brigade.

Četa — vsega je bilo okrog 25 borcev — je imela predvsem nalogo ščititi aktiviste in zveze, ki so vodile iz Dolenjske proti Dolomitom in čez Savo. Belogardisti so hitro začutili, da ni večjih partizanskih enot in so z vseh strani vdirali tako na Pugled kot v Reko. Četa in aktivisti so se morali stalno premikati in premeščati taborišče.

Ko so 22. februarja belogardisti iz Bizovika prek Orel in Molnika nenadoma vdrli v Šentpavel, so tam presenetili in ujeli Jožeta Šublja st. iz Zadvora in domačega sina Jožeta Šublja (Kraščevega), ki sta bila na zdravljenju; aretirali so tudi gospodarja, Filip Šubelj pa jim je srečno ušel. Istega dne so ujeli tudi Valentina Porento iz Slap. Ujete so morali belogardisti izročiti Italijanom.

Naslednji dan, 23. februarja, so belogardisti in Italijani iz Police in Grosupljega zopet hajkali na območju Reke in Pugleda. Pri tem so ujeli ranjenega Jožeta Moškriča-Cirila in Franca Habiča ter ju na Polici ustrelili.

Naslednji dan se je četa umaknila in prešla v sestavo Zapadnodolenjskega odreda.

Na terenu je ostalo samo še nekaj aktivistov, kot Franc Mojškerc-Frenk, Janez Bricelj-Hrastar, Nace Ferfila, ki je bil bolan in ni bil sposoben udeleževati se pohodov, Rudolf Muzga, Franc Alič, ki je bil prav tako na zdravljenju, in še nekateri skoraj negibni bolniki.

Položaj je bil vedno težji. Po izdajstvu sta bila 23. marca ujeta Rudolf Muzga in Franc Gašperšič iz Sostrega; slednji se je zdravil doma. Franc Mojškerc in Janez Bricelj sta odšla na nove dolžnosti v litijsko okrožje, Nace Ferfila in Franc Alič pa po ozdravitvi v vojaške enote. Tako so ostali samo terenski aktivisti Jože Omahen, Viktor Parovel in Ivan Anžur. Konec aprila 1943 se je vrnila iz zaporov Justina Trtnik, ki je predvsem vodila mladince in skojevce. Le-ti so prevzemali vse glavne naloge.

## NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA NI BILO MOČ UNIČITI

Po kapitulaciji Italije je spet prišla na Lipoglav večja partizanska enota, in sicer 4. bataljon Cankarjeve brigade, ki je imel nalogo, da prepreči nenaden napad Nemcev prek »meje« in zadrži morebitne napade belogardistov, ki so že bili pod okriljem novih gospodarjev, proti Dolenjski. Tretji dan po prihodu, to je 18. septembra, je bataljon napadel postojanko na Sv. Urhu. Napad je bil hiter in nenaden, tako da so se belogardisti zatekli v cerkev in se iz nje partizanom krčevito upirali. Kazalo je že, da bodo belogardisti uničeni, ko so jim iznenada prišli na pomoč Nemci z Vevč in Ljubljane in napadli bataljon v hrbet. Le-ta se je moral hitro umikati. Pri tem nenadnem napadu je padlo 19 borcev.

Po odhodu bataljona Cankarjeve brigade so prišli na Lipoglav deli Levstikove brigade; najdlje se je tam zadrževal njen 3. bataljon. Tiste dni po kapitulaciji Italije so vstopali v partizane številni mladinci, ki so še bili doma. Bataljon pa je izvedel tudi mobilizacijo predvsem po vaseh, kjer je bilo doma še kaj moških, kot na primer v Podmolniku in v Javoru. Potem je napadel in uničil nemške obmejne postojanke pri Pečarju, Teličarju in na Prežganju.

Del bataljona je v noči med 17. in 18. oktobrom nameraval napasti postojanko na Sv. Urhu ob podpori topništva in minometov. Četa, določena za napad, se je v največji tišini bližala postojanki in čakala na topniško podporo. Tedaj je nenadoma nastopila megla in napad je bil preklican.

Po kapitulaciji Italije so se iz internacije vrnili tudi nekateri aktivisti, predvsem starejši in onemogli, ki ne bi mogli prenesti naporov v bojnih enotah; kot npr. Miha Jančar in Jože Berčič. Iz internacije pa se je vrnil tudi Pavle Strojinc.

Na pobudo Poldeta Mačka-Boruta sta bila ponovno ustanovljena rajonski odbor OF in rajonski komite KPS, ki je bil vključen v grosupeljsko okrožje. Za sekretarja rajonskega komiteja in rajonskega odbora je bil postavljen Pavle Strojinc, ki je seveda deloval v ilegali. Člana komiteja sta postala tudi Jože Omahen in Viktor Parovel, ki sta se pred novim belogardističnim divjanjem umaknila v ilegalo. Aretirali pa so Justino Trtnik, Jožeta Berčiča in Miha Jančarja ter jih na Sv. Urhu takoj ustrelili. Ivanu Anžurju pa se je posrečilo, da jim je ušel že izpred jame. Aretirali so vse, za katere so sumili, da so aktivni sodelavci narodnoosvobodilnega gibanja.

Rajonski odbor je imel sedež na območju Janč, od koder so Pavle Strojinc, Jože Omahen in Viktor Parovel stalno prihajali preko »meje« in prinašali literaturo. Vse delo je bilo globoko ilegalno in je slonelo na zaupnikih, ki so se povezovali naprej. Vendar vsak samo z nekaj somišljeniki. Zbirali so denar, obveščevalne podatke, sanitetni material in zdravila ter vse odpošiljali naprej, čeprav je nad aktivisti vedno visel meč morišča na Sv. Urhu. Toda to so bile predvsem mladinke in skojevke, ki so znale kljubovati.

Od jeseni 1943. leta do konca vojne je bilo aretiranih 57 aktivistov. Od teh jih je bilo 14 ustreljenih na Sv. Urhu, več kot 50 tovarišev in tovarišic pa je v tem času odšlo v partizane.

Pri Glastovcu (Marija Dežman — v gozdičku nad Sostrim) je bila stalna javka, kamor so poleg članov rajonskega odbora prihajali kurirji s kurirske postaje TV 2 na Jančah, od tu pa so šle zveze naprej po terenu, v Polje in v Ljubljano.

Zadnje večje aretacije so bile 22. septembra 1944, ko je domobranska policija aretirala večje število žensk, predvsem mladink, med njimi tudi Emo Strojinc, Marijo Vidergar, Mimi Klemenc, Ivanko Novak, Rezko Trtnik, Tonco Trtnik, Ano Kocjančič, Marijo Kastelic, Francko Jager, Slavko Dežman, Angelo Habič, Zorko Omahen, Tončko Dimnik, Rozo Moškrič, Darinko Habič, Tonco Drglin, Mici Mojšker, Anico Šubelj in še nekatere ter jih odvlekli v internacijo.

Pavle Strojinc je še 26. decembra 1944 po visokem snegu prišel čez okupacijsko »mejo« in znova vzpostavljaj zveze, ki so jih pretrgale aretacije. Obljubil je, da se bo v kratkem vrnil, toda 16. februarja 1945 je v spopadu na Vnajarjih padel.

Narodnoosvobodilno gibanje v bivši občini Dobrunje, posebno v krajih, ki danes sestavljajo krajevno skupnost Zadvor, kljub naštetim težavam, terorju in pritiskom, ki so bili od jeseni 1942. do konca 1944. leta med najhujšimi v Sloveniji, nikoli ni prenehalo. Svojo moč je črpalo iz množičnosti. Brez tako številne in odločne opredelitve že 1941. leta bi bilo zaradi divjanja domačih izdajalcev — kar v prispevku ni podrobno opisano, ker to je vidno iz knjige

Brata Pavel in Tone Strojinc, oba padla v NOB: Pavle, član RK KPS in RO OF Dobrunje, je padel leta 1945; Tone, rojen 1923, pa je padel leta 1944 na Štajerskem



Štefanije Podbevšek Sv. Urh — popolnoma uničeno. Zato je bil resničen junak ljudstvo, mlado in staro, delavci in kmetje, skratka prebivalci teh krajev. Mladi so se vzgajali in rasli ob delih starejših in stopali na njih mesta, ko so ti žrtvovali svoja življenja, kot je že 1941. leta dejal Jernej Gašperšič.

V narodnoosvobodilnem boju je padlo, bilo ustreljenih ali umrlo v taboriščih 123 krajanov, 170 jih je bilo v partizanih, 150 pa v taboriščih in zaporih; 3 so bili proglašeni za narodne heroje, 36 pa jih je dobilo Partizansko spomenico 1941.

— — —

Sestavek je samo kratek pregled dogajanj, brez številnih podrobnosti in opisov akcij, ki bi šele v celoti prikazali vso razgibanost in množičnost. Mnogo tega je opisanega v raznih zapiskih, ki so jim avtorji posamezni aktivisti, mnogo pa je še ohranjenega v ustnem izročilu. Vse to bo treba čimprej zbrati, da bo prikazalo vso veliko razgibanost tako pred vojno kot med narodnoosvobodilnim bojem v bivši občini Dobrunje.

Pri pisanju sem se opiral predvsem na ustne vire, pisane pa uporabljal pri preverjanju datumov. Podrobneje pa se ne dotikam dogodkov, ki so že opisani v drugih delih, tako kot na primer v razvoju in zločinih bele garde, saj že imamo o tem obsežno delo Štefanije Podbevšek Sv. Urh. O težkem obdobju v jeseni 1942. leta je zbrano mnogo dokumentov v zborniku Jesen 1942 — korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča.

Pomembna so še dela: knjiga Ivana Ferleža II. grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942, monografija Francija Sterleta o Tomšičevi brigadi ter vrsta spominskih člankov, ki so izšli v periodičnem tisku ali ob raznih obletnicah, kot na primer publikacija Trideset let Molniške čete.

Zahvaljujem se vsem, ki so s svojimi spomini in pričevanji prispevali k nastajanju prispevka.

Avtor

Miroslav Kokolj

## VEVŠKI PAPIRNIČARJI V BOJU ZA SVOJE PRAVICE (1842—1945)\*

### I. Obdobje Terpinčeve družbe (1842—1870)

Vevče so bile med prvimi kraji, kjer se je začela industrija na Slovenskem.

Eden izmed predstavnikov nastajajočega slovenskega meščanstva — *Fidelis Terpinč* — ljubljanski veleposestnik in trgovec, tudi lastnik gradu in gospostva *Fužine* pri Ljubljani, je kot podjeten in daljnoviden gospodarstvenik spoznal, da je industrija tista panoga gospodarstva, ki omogoča večjo in cenejšo proizvodnjo, povečuje materialno blaginjo in zanesljivo prinaša uspehe tistemu, ki zna izkoristiti njene prednosti. S trgovino ustvarjeni kapital je vložil v industrijsko podjetje. Ker pa ni imel dovolj svojega kapitala, se je povezal v kapitalistično delniško družbo.

Leta 1840 je kupil na Vevčah, na desnem bregu Ljubljanice, mlin za žito in ga preuredil v mehanizirano oljarno, nato pa 1842 organiziral družbo, ki so jo poleg njega sestavljali še trgovec in posestnik *Franz Galle*, steklarnar *Valentin Zeschko* in veleposestnik *Bischof*. Ustanovil je firmo »C. kr. privilegirano mehanično tovarno olja, papirja in barvnega lesa«. Predvidevanja so se mu uresničila v tolikšni meri, da je postal prvi in največji slovenski industrijec svoje dobe.

V glavnem zaradi vode, ki je za papirno industrijo zelo pomembna, pa tudi zaradi bližine mesta, ki je bilo v tistih časih vir surovin — večje količine cunj — in prvo najbližje mesto potrošnje, je iz predelanega mlina nastala ob slapovih Ljubljanice na Vevčah *papirnica*, ki že od 24. junija 1843 izdeluje papir.

Tako je sredi kmetijskega okolja, nedaleč od tedanjega deželnega glavnega mesta, zaživela *tovarna* in postala odločilen dejavnik v spreminjanju življenja in sestave prebivalstva v svoji okolici.

Njeni prvi strokovno izobraženi delavci so bili priseljeni tujci iz razvitejših avstrijskih pokrajin. Razen teh je tovarna potrebovala še več delavcev, ki so se sčasoma priučili in spopolnili za strokovna tovarniška dela.

Sprva je papirnica zaposlovala nekaj čez 70 ljudi, nato pa vedno več. Prihajali so iz najemniških kočarskih in propadajočih maloposestniških domov okoliških vasi Zgornji in Spodnji Kašelj, Zadvor, Sostro, Polje, manj pa iz Slap in Studenca, kjer so bili nekoliko trdnější kmetje.

---

\* Prispevek je povzet po obširnem in dokumentarno obravnavanem delu istega avtorja, ki so ga pod zgornjim naslovom izdale Združene papirnice Ljubljana leta 1970.

Z nastankom papirnice v tedaj izrazito kmetijski okolici sta se pojavila nova družbena sloja — *industrijsko meščanstvo* in njegov kasnejši grobar *proletariat*, ki se je nabiral iz ubužanih kmetov in propadajočih obrtnikov.

Ob nastanku in še vse stoletje pozneje (1842—1945) je bila vevška papirnica last kapitalističnih podjetnikov, delavci in delavke pa so lastnikom papirnice prodajali svojo delovno silo. To je bila kapitalistična oblika proizvodnje, v njej so vladali kapitalistični odnosi, delavci so bili izkoriščani papirniški proletarijat. Vendar se v prvih letih obstoja papirnice delavci še niso zavedali izkoriščanja in niso kazali nikakršnega odpora do Terpinčeve družbe.

Nenehno povpraševanje po papirniških izdelkih je ustvarjalo gospodarsko rast, ki je omogočila, da je Terpinc leta 1868 kupil še papirnico v Goričanah in s tem postal utemeljitelj velepodjetja papirniške stroke Vevče — Goričane — Medvode. Zaradi tolikšnega uspeha, piše zgodovinar Jože Šorn, so bili odnosi Terpinca do delavca in obratno še skoraj patriarhalni. Nikdar ni zavzel ostrega stališča do delavcev. Njegov odnos je bil bolj podoben odnosu gospodarja do poslov; delavci v njem niso videli modernega lastnika proizvodnih sredstev in o sodobnem delavskem gibanju po Evropi skoraj niso imeli pojma.

Vsekakor si je tudi Terpinčeva družba prisvajala neplačano presežno delo papirničarjev, je pa spričo ugodnega položaja papirnice, ki še ni imela veliko konkurence, mnogo zaslužila in so tudi njeni delavci bili razmeroma dobro plačani.

## II. *Leykamova družba — lastnica papirnice* (1870—1919)

Terpinčeva družba ni ostala ves čas v brezkonkurenčnem položaju. Zaradi močne konkurence je podlegla močnejši papirniški družbi LEYKAM s sedežem v Gradcu. Leta 1870 je postala vevška papirnica z vsemi obrati (Vevče, Janezija, Verje, Medvode in Goričane) last omenjene nemške družbe, odslej imenovane *Leykam — Josefthal d. d. za papirno in tiskarsko industrijo v Gradcu*. Družabniki graškega podjetja so naložili del svojega kapitala v vevško papirnico in postali lastniki dobičkonosnega podjetja v zaostalem delu kranjske dežele.

Dotlej »naše domače« *industrijsko podjetje na Vevčah, ki je bilo v rokah ljubljanskih kapitalistov, je prešlo v last nemškega kapitala, ki je spodril slovenski kapital in vse bolj obvladoval slovenske dežele. Z gospodarskim širjenjem si je utirala pot nemška nacionalistična politika in gradila nemški nacionalni »most do Jadrana«, do Trsta, poglavitnega avstrijskega pristanišča.*

To je bila doba najbolj brezobzirnega pritiska nemškega liberalnega meščanstva, da bi si utrdilo nadvlado v slovanskih deželah monarhije.

V vevški papirnici so pod novimi gospodarji prenehale nekdanje »patriarhalne« *razmere. Stopnjevalo se je izkoriščanje delavcev, stopnjevala sta se njihova beda in trpljenje.*

Tedanji Slovenski narod poroča (29. XII. 1882, 297/3): »...dognalo se je namreč, da morajo v papirnici na Velčah delavke vsaj nekatere dni delati do 11. ure ponoči, zjutraj pa že ob 6. uri zopet delo pričeti: da tedaj delajo po

sedemnajst ur na dan. Če se pomisli, da ima vsaka iz papirnice do doma vsaj pol ure daleč in da jej za večerjo, zajutrek, spanje itd. preostaja samo pičlih šest ur, da plača ni baš sijajna, se more smelo trditi, da tu kapital na neupravičen način sreba mozeg delovnih moči in da je stanje murov na ameriškanskih plantažah prava 'obljubljena dežela' nasproti življenju naših tovarniških delavcev.«

Navzlic težkim delovnim razmeram in pobudam, ki so silile k odporu, med vevškimi papirničarji še ni prišlo do organiziranega delavskega gibanja; njihova razredna neprizadetost je izvirala iz popolne gmotne odvisnosti od lastnika tovarne.

Delavska zavest in razmere v delavskem gibanju so se začele spreminjati, ko je po kongresu v nižjeavstrijskem mestu Hainfeldu 1889 nastala enotna avstrijska socialnodemokratska stranka.

Borbenost delavcev je poslej vse bolj rasla. Med znake delovanja socialnih demokratov spada *ustanovitev pravovarstvenega društva v Ljubljani* (1892). Njegov tajnik Grablovic je nameraval tako društvo ustanoviti tudi v *Spodnjem Kašlju*. Prijavil je delavski shod, ki je bil 24. julija 1892 in se ga je udeležilo 155 delavcev iz vevške papirnice. Naslednji shod je oblast prepovedala pa tudi gostilničar Bajt je odločno odklonil, da bi dal socialnim demokratom prostor za njihove namene. Prvi poskus ustanovitve socialno-demokratskega društva v območju vevške papirnice je propadel.

Ko je na Slovenskem začela napredovati socialna demokracija, se je zoper njo postavilo krščanskosocialno gibanje. Razširilo se je z Dunaja, glavnega mesta Avstrije, na Kranjsko, kjer je bil njegov začetnik dr. Janez Evangelist Krek, bogoslovni profesor v Ljubljani. Med svojim študijem na Dunaju se je navzel duha krščanskega socializma in postal njegov glavni organizator. Da bi krščanski socialci uspešno ovirali in prehiteli socialne demokrate, so 26. aprila 1896 organizirali shod katoliškega delavskega društva pri Devici Mariji v Polju. Namen shoda je bil odvrniti delavstvo papirnice od socialnih demokratov in ga pridobiti za svojo organizacijo.

Po neuspelem poskusu (1892), da bi osnovali socialdemokratsko organizacijo v Spodnjem Kašlju, so *socialdemokrati* z namenom, da zanesejo socialdemokratsko misel med vevško delavstvo pred krščanskimi socialci, leta 1896 spet sklicali shod pri Rojšku v *Spodnjem Kašlju* in *ustanovili svojo organizacijo*.

Tedaj so se podvzivali tudi krščanski socialci. Dne 11. oktobra 1896 so sklicali ustanovni občni zbor v gostilniških prostorih Jožefa Mrcine v *Zgornjem Kašlju*. Udeležil se ga je tudi *dr. Krek*, in sicer kot predstavnik osrednje krščanskosocialne organizacije v Ljubljani. Ob njegovi spodbudi so ustanovili *Katoliško slovensko delavsko podporno društvo v Polju*. Sprva je imelo namen podpirati delavce med boleznijo, kmalu pa se je iz njega razvilo vse krščanskosocialno delovanje v papirnici, kjer je dobilo premoč, v tem ko so socialdemokrati prevladovali med železničarji v Zalogu.

V vevško papirnico sta vdrla oba tokova, a glede na organizacijske prednosti je bil Krekov močnejši, ker se je opiral na katoliško miselnost polproletariata in na Cerkev ter duhovnikom vdano podeželsko zaledje.

S tem da so krščanski socialisti psovali »socialistične kolovodje«, niso omejevali kapitalističnega pohlepa Leykamove družbe po dobičku. Ta je ne-

moteno izkoriščala papirničarje, raztegovala delovni dan, ni dovoljevala nedeljskega počitka, nalagala pa najtežja dela za najnižjo plačo.

Ker so gmotne razmere postajale vse slabše, se je med vevškimi delavci krepila misel na odpor. Dotlej razredno manj osveščeni delavci so v prvi polovici leta 1900 stavkali za izboljšanje gmotnega položaja in odpravo krivic.

Njihova mezda je znašala za moške 1 krono in 80 vinarjev, za ženske pa 60 vinarjev do 1 krono na dan, kar ni bilo primerno plačilo za trdo delo.

Nezadovoljni so bili s poslovanjem bolniške blagajne. Njen uradnik Mayer je samovoljno ravnal z delavci, a nič boljši ni bil bagajniški zdravnik, ki je vsakogar zavrnil z besedami: »Saj vam nič ni!«

Ko so nekemu delavcu, ki se je ponesrečil, namesto pokojnine dali nedogovarjajoče delo, je vzplamtelo ogorčenje. Delavci so poslali deputacijo k ravnatelju, da jim izboljša plačo, odpusti nepriljubljenega uradnika Mayerja in uredi razmere pri bolniški blagajni. Ravnatelj je deputacijo zavrnil, enega njenega člana — delavca Briclja — pa za 14 dni izplačal in spodil. Ravnateljevo ravnanje je učinkovalo, kot če pade iskra v smodnik.

Dne 18. maja 1900 se je začela stavka. Iz Ljubljane sta prišli dve stotniji vojakov, da bi »branili« tovarno in aretirali tri delavce, med njimi odpuščenega Briclja. Zaradi aretacije pa je nastalo še večje razburjenje. Na delo ni mislil nihče, krščanskosocialno delavsko društvo pa je nameravalo prirediti shod v Slapah. Okrajni glavar ga je prepovedal in delavci so s svojimi zahtevami odšli v Ljubljano. Uprava tovarne in okrajno oblastvo sta poskusila pridobiti delavce. Pozvala sta jih na shod na Vevčah, toda brez uspeha — delavci so zahtevali svoje. Ostali so enotni in dosegli podporo javnosti, ki je prispevala prostovoljne prispevke za stavkajoče. Stavko je podprlo tudi socialdemokratsko delavstvo Leykamovih papirnic v Gratweinu na Štajerskem in sklenilo organizirati stavko, če zahtevam vevških delavcev ne ugodijo.

Po treh tednih stavke so socialni demokrati na vrtu gostilne pri Majarončku v Vodmatu (danes Šlajmerjeva ul. 1), sklicali shod, na katerem je govoril *Ethin Kristan*, ustanovitelj socialdemokratske stranke in pisatelj. Zavel se je za pravice delavcev.

Še istega dne (6. junija 1900) kot je bil shod pri Majarončku, so predstavniki ljubljanskega volilnega okraja z dr. Krekom na čelu v deželnem zboru na Dunaju predložili interpelacijo, s katero so zahtevali, da delniška družba Leykam ustreže upravičenim zahtevam delavcev in delavca Briclja izpusti iz zapora.

V prizadevanjih, da bi dosegli uspeh delavcev, ni bila pretežka niti pot k škofu Jegliču, ki je obljubil podporo.

Zaradi enotnega in nepopustljivega nastopa delavcev ne glede na njihovo politično pripadnost, zaradi nastopa gratweinskih delavcev, interpelacije poslancev v državnem zboru in široke podpore javnosti so lastniki pristali na nekatere zahteve delavcev in po 26 dneh so se le-ti vrnili na delo.

\*

Po stavki se je nadaljeval politični boj za vevške delavce. Zaradi podpore socialdemokratskih delavcev v Gratweinu, ki je imela odločilen vpliv na uspeh vevške stavke, je narastel vpliv socialnih demokratov, ki so v papirnici usta-



Vevška papirnica pred 2. svetovno vojno

novili socialnodemokratsko strokovno društvo. Njihovo snovanje je vznemirilo krščanske socialce, ki so na Vevčah sklicali shod, na katerem je zopet nastopil Krek. Temu je kmalu (1. 7. 1900) sledila ustanovitev *krščanskosocialnega strokovnega društva papirniških delavcev*.

V tej strokovni organizaciji je večkrat zavrelo proti grobem ravnanju vodilnih oseb, ne pa proti ureditvi, ki je dovoljevala izkoriščanje delavcev. Krek in njegov sodelavec Gostinčar, krščanskosocialni politik, sta načelovala boju delavcev za izboljšanje njihovih gmotnih razmer, hkrati pa mirila odnose med delavci in delodajalci in tako topila ostrino razrednemu boju.

Z nenehno agitacijo so krščanski socialci večali število članstva. Imeli pa so tudi podporo župnišča in županstva. Te okoliščine so jih opogumljale, da so napadali zdaj nemške lastnike tovarne zdaj liberalne uradnike in nadzornike pa spet socialdemokratske delavske zaupnike. Že od konca stavke je bilo politično ozračje v papirnici nabito s ponavljajočimi se očitki krščanskih socialcev socialnim demokratom, nanje pa so slednji žolčno odgovarjali.

\*

Z rastjo in utrjevanjem delavskih organizacij se je vse bolj krepila delavska zavest, ne glede na to, ali so bile same dovolj revolucionarne ali ne. To se je izkazalo ob izbruhu *druge stavke*. Začela se je 22. *julija* 1908 zaradi nizkih plač, psovanja in neznosnih razmer sploh med papirničarji v Medvodah in Goričanah. Iz solidarnosti so začeli stavkati tudi papirničarji na Vevčah. Tovarniško vodstvo je hotelo zlomiti stavko, a mu to kljub raznim grož-

njam in odpovedim stanovanj ni uspelo. Delavstvo v obeh podjetjih se je skupaj bojevalo za svoje pravice. Ne povečane orožniške patrulje ne prihod komisarjev okrajnega glavarstva niso mogli omajati delavcev. Preizkušnja delavske skupnosti je vzdržala 76 dni, ko se je stavka po dolgotrajnih pogajanjih (5. okt. 1908) končala z delnim uspehom delavcev. V glavnem se je uspeh našal na povečane mezde. Toda prazničnih dni pogodba ni natančneje določila. Udeležba pri pogrebih njihovih tovarišev je bila dovoljena le pogojno. Tudi nepriljubljenih uradnikov-priganjačev niso odstranili.

\*

Po končani stavki so se nasprotja med delavstvom in tovarno nekoliko poglela, a ne za dolgo. Tovarnar je prikrajševal delavce, kjer je le mogel. Ravnatelj Tittel si je posebej prizadeval okrniti moč strokovne organizacije. Delavke so spet morale delati čez uro, zvečer do devetih pa tudi do enajstih. Položaj je spet postal tako napet, da je delavstvo poslalo podjetju prošnjo za izboljšanje gmotnih razmer. Namesto ugodne rešitve pa je tovarnar kljub dvajsetletnemu službovanju odpustil delavskega voditelja Antona *Jeriho* in s tem okrnil moč strokovne organizacije. Odpovedal pa je tudi delavcu Ciglarju, ki je delal v papirnici že nad petindvajset let. Med drugimi neprimernimi opazkami je ravnatelj dejal, da delavci niso več sposobni za delo, ko presežejo trideseto leto starosti.

Nejevolja je postala tolikšna, da so delavci 5. oktobra 1912 zapustili delo. To je bila *tretja stavka*. Šeststo delavcev je šlo v boj za svoje pravice.

Da bi vodstvo papirnice prisililo delavce k povratku na delo, je zahtevalo, da 60 delavcev takoj izprazni stanovanja, ki jih je zgradila tovarna. Toda sodišče je temu nasprotovalo in zavrnilo zahteve tovarne. Delavci so pohajali brez dela in brez zaslužka, sneg pa je zgodaj pobelil tudi nižino ob Ljubljani. Po posvetovanju z vladnim komisarjem je ravnatelj sprejel delavske zastopnike in ponudil zaposlitev, če pristanejo na izločitev trideset delavcev. Predlog so odbili. Delavska solidarnost ni bila vseh orožnikom, ki so v velikem številu patruljirali po Vevčah in mirili ali pa nasilno razganjali zbirajoče se delavce. Ravnatelj je poskusil zlomiti odpor delavcev z zvijačo. Šel je v Hrušico, da bi pregovoril vsaj nekaj delavk, vendar brez uspeha. Temu je sledil nov pritisk. Sklenil je vreči na sneg pohišstvo tistih družin, ki so stanovale v tovarniških hišah. Iz Ljubljane so prišli najeti postrežki praznit delavska stanovanja na Vevče. Česar niso zmogli prvi dan, so pod varstvom orožnikov nadaljevali naslednji dan in zmetali na sneg še tisti borni živež, ki so ga premogle delavske družine. Deložiranih družin so se ljudje usmilili in jim pomagali v sili.

Zadnjemu poskusu vodstva papirnice, da bi zlomilo odpor, so sledili shodi delavcev in vnovična pogajanja. Ravnatelj pa je začel vabiti delavce s Hrvaškega in ti so res začeli prihajati na Vevče. Seveda je to razkrojevalno delovalo na papirničarje. Nobenih izgledov ni bilo, da bi kaj dosegli, lakota in pomanjkanje pa sta se stopnjevala. Vse več delavcev in delavk je začelo spet hoditi na delo. Na delavce je pritiskala tudi deželna vlada, kamor so šli delavci protestirat. Pogajanja so trajala ves teden, toda tovarna ni skoraj nič

popustila. Po skoraj petih mesecih stradanja je bilo delavstvo 17. februarja 1913 prisiljeno »častno skleniti mir«.

Naslednje leto se je 26. julija pričela prva svetovna vojna. Mobiliziranih je bilo nad dve tretjini delavcev. Razpoložljive prostore v obratih so zasedli vojaki in mobilni vojaški bolnišnici. Delavske organizacije ni bilo več. Šele po vojni, v maju 1919, so na Vevčah spet začeli obratovati stroji.

### III. *Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode* *d. d. — lastnice med obema vojnama*

Po nastanku nove države se je spremenilo lastništvo vevške papirnice. Prenehala je biti del dunajskega koncerna, h kateremu je spadala družba Leykam Josefsthall.

Z »nacionalizacijo« v novi državi so postali lastniki papirnice slovenski finančniki.

Delavci so menili, da bo njihov položaj pod novimi gospodarji boljši, kot je bil pod nemškimi. Toda zmotili so se. Njihovim zahtevam za povišanje plač novi ravnatelj ni ustregel. Obenem pa se je začela kriza v Združenih papirnicah. Zaradi pomanjkanja surovin so začeli delavce postavljati na cesto. Najprej so odpustili 48, pozneje 152 delavcev. Kriza, ki je nastala sredi aprila 1921, se ni unesla. V tovarni je vladal nenehni nemir, delavskim zahtevam so sledila pogajanja in spet novi dogovori. Toda večjega napredka ni bilo. Stanje v papirnici se je celo slabšalo. Zastoj blaga v skladiščih papirnice je bil zmeraj večji. Lastna cena je bila tolikšna, da ni prenesla tekme s tujim blagom. Avstrijska papirna industrija je preplavila jugoslovanski trg s papirjem. Podjetje je našlo samo en izhod iz težav: v krčenju obratovanja in odpuščanju delavcev. Po razpravah na oblastni inšpekciji dela je podjetje obljubilo, da bo upoštevalo težak položaj delavstva. Če bo reduciralo število delavstva, bo to izvedlo v sporazumu z delavskimi zaupniki.

Kmalu zatem (29. julija 1924) je delavstvo zahtevalo povišanje mezd. Upalo je, da ne bo prerekanja, češ ako ima podjetje milijonske izdatke za posamezne osebe, bo zmoglo tudi povišanje mezd delavcem. Pri tem so imeli v mislih »gospo« generalnega ravnatelja, katere gospodovalnost in razkošje je delavski list Pravica označil takole:

*»Pri nas v vevški papirnici imamo razen dveh ravnateljev in inženirjev še eno nad vse vzvišeno osebo v podobi soproge generalnega ravnatelja. Ta gospa si je mislila, da se ji mora vse delavstvo in uradništvo od najmanjšega do najvišjega brezpogojno pokoriti, če ne, gorje tistemu, ki bi se ji skušal v najmanjši stvari zoperstaviti. Groziti je začela, da bo prijemala za ušesa, če se ne bo zgodilo po njeni volji.*

*Mi pa pravimo: Dobro, naj kar prijemlje za ušesa, kogar hoče, delavstvo naj pa pusti lepo v miru! Če ji ni dovolj razkošno stanovanje (13 sob), 'kurji' paviljon, moderna pralnica, stroj za izdelavo umetnega ledu, luksuz-avto, par konj z vso priprego, ki mora biti samo zanjo vsak čas pripravljena, če ji vse to ni dovolj, naj si dá napraviti 'štalco', kupi naj si*

*koštrunčke in naj jih eksercira! Vevško delavstvo se ni in se ne bo pustilo komandirati nobeni ženski, pa če je tudi gospa generalnega ravnatelja!»*

Rešitve ni bilo kmalu. Po neuspehih pogajanjih in sestankih delavstva so sledile ponovitve. Šele po treh mesecih (26. sept. 1924) sta krščanskosocialna Jugoslovanska strokovna zveza in Zveza papirniškega delavstva pristali na maksimalne koncesije, ki jih je ponudil predsednik upravnega sveta dr. Triller.

\*

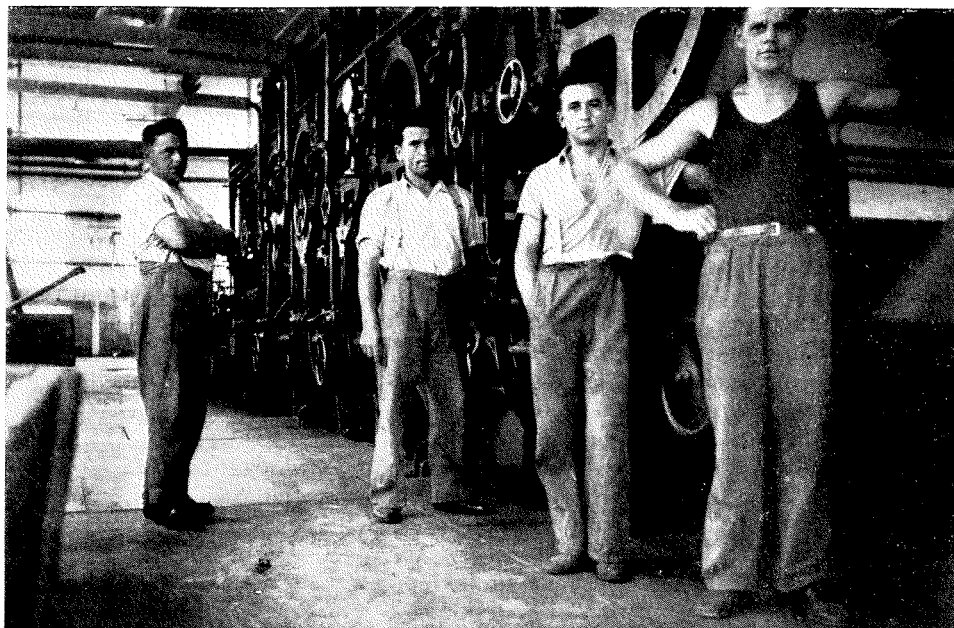
V Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ) so se tedaj začele kazati načelne razlike. To je bil čas, ko se je novi rod krščanskih socialcev začel razredno osveščati, ko je mladi delavec Ivan *Pangeršič* iz Zaloga osnoval organizacijo Krekove mladine. Bila je to mlajša smer v delavskem gibanju, ki pa še ni bila dovolj močna, da bi JSZ prenehala biti služabnica klerikalne stranke. Bilo bi naravno, da bi razredno prebujajoči se krščansko-socialni »mladini« kot zastopniku večine delavcev in malih kmetov pomagali komunisti, toda ti niso marali sklepati zvez z njimi; zaprli so se v okvir svoje organizacije in se izločili kot voditelji celotnega delavstva.

Kmalu pa JSZ ni marala biti več služabnica klerikalne stranke. Posebno mlajši krščanski socialci so grajali kapitalistično izkoriščanje, zmeraj bolj razodevali radikalna mnenja in kritično spoznavali bistvo kapitalističnega gospodarstva. To se je poznalo tudi v občini, ko so jo krščanski socialci hoteli dobiti v svoje roke, a so pri občinskih volitvah 1. 1925 dobili še premalo glasov.

\*

Da bi tovarnar čimbolj izkoristil delavce, je začel pripravljati nov »*delovni red*« in po oddelkih razobesil polno letakov, ki so oznanjali, kaj vse bo delavec prejel, če se bo ravnal tako, kakor je zapisano. Po mnenju delavcev novi delovni red ni soglašal z zakonskimi predpisi, krivičen je bil in za delavce nesprejemljiv. Zato so prizadeti nastopili proti omejevanju svojih pravic.

Dne 5. februarja 1927 so Združene papirnice vrgle na cesto 18 delavcev. To je bil odgovor uprave na zahtevo, da je treba sporazumno izdelati nov in pravičen delovni red. Odpust je tako razburil papirničarje, da so sklicali protestno zborovanje, na katerem sta poročala delavska zaupnika Karel *Pintar* za krščanske socialce in Jakob *Žulovec* za marksistične delavce z zahtevo, da uprava skliče razpravo o službenem redu. Zahtevali so, da podjetje prekliče odpust delavcev; le-to pa ni pristalo na nobeno zahtevo. Tudi krščanski sociallec Gosar, minister za socialno politiko, ni mogel doseči, da bi bili odpuščeni delavci spet sprejeti na delo. Uprava papirnice se je izgovarjala, da namerava vlada znižati carino na rotacijski papir, s čimer bodo tuje tovarne uspele z izvozom papirja v Jugoslavijo spodriniti Združene papirnice, ki bodo morale zato ustaviti izdelovanje rotacijskega papirja in odpustiti nad sto delavcev. Do tega ni prišlo, ker so razne deputacije dosegle, da je vevška papirna industrija ostala zaščitena. Pač pa je ravnatelj 9. aprila 1927 odpustil delavca — mazača, češ da je zakrivil, da se je vžgal nek osni ležaj. JSZ je protestirala



Delavci pri papirnem stroju (Janezija, leta 1936)

proti odpustu mazača, a ravnateljstvo je razglasilo, da bo 21. maja odpustilo na Vevčah 88 delavcev, v Preski pa 54, ker da je vlada znižala carinsko postavko za rotacijski papir, zaradi česar je tovarna prisiljena ustaviti izdelovanje rotacijskega papirja. Zaradi razglasa so se razburjeni delavci zbrali na protestnem shodu na Vevčah in obsodili početje družbe. JSZ je iskala izhod iz krize in skušala vplivati na vlado, da bi bilo Združenim papirnicam pod primernimi pogoji omogočeno še nadaljnje izdelovanje rotacijskega papirja in da bi delavstvo še ostalo na svojih mestih. Finančni minister ni omejil uvoza, a tovarna je dobila nova naročila iz Grčije, Turčije in Egipta.

\*

Nepomirljivi boj med delom in kapitalom ni ponehal, nemirnemu razpoloženju v tovarni ni bilo konca. Podjetje je razburjalo delavce zdaj z odpusti zdaj z grožnjami in šikanami, a premij kljub kolektivnemu dogovoru ni izplačevalo. Veliko nezadovoljstvo je nastalo, ko so bili vsemu delavstvu odtegnjeni enaki zneski za nabavo novih šip, razbitih v zadnjih letih. Delavci so dokazovali, da so se šipe razbile zaradi naravnih neprilik in že trhlih okvirjev, uprava pa je brez dokazov dolžila delavce. To je bil nov povod za pritisk na delavce, ki so sklenili stavkati. Toda po nastopu ministra Gosarja in drugih so sklenili sporazum. Združene papirnice so povrnila odtegljaj za razbite šipe, delavci pa so se zavezali stroje, orodje in tudi šipe vzdrževati in za morebitno škodo materialno odgovarjati.

To je bil zadnji sporazumarski nastop podružnice JSZ na Vevčah. Poslej se je ta klerikalna organizacija za delavce vse bolj trgala od klerikalnega vodstva in postajala prava delavska organizacija.

\*

Aprila leta 1928 se je začel boj za novo *kolektivno pogodbo* in je trajal več kot pol leta. Ravnatelj Maks Seller je zahteval, da morajo delavci delati na dan pred veliko nočjo, binkoštni, božičem, na pustni torek popoldne in tudi ob sobotah polnih osem ur. Delavstvo se je temu uprlo, se sklicevalo na dotedanjo pogodbo in delalo te dni le šest ur.

Generalni tajnik Pavlin pa je na ugovore delavcev odgovoril, da s 1. majem odpoveduje vse dotedanje delovne pogodbe, češ da previsoke mezde in zagotovljene ugodnosti ovirajo uspešen razvoj papirnice. Delavci se niso strinjali. JSZ je predložila osnutek nove kolektivne pogodbe, s katero pa se ni strinjala tudi Zveza industrijcev; na njene točke je odgovorila JSZ, njenega odgovora pa Seller ni upošteval, ampak je občutno kaznoval delavca Klešnika in Malenška, češ da sta z nespretnim ravnanjem napravila tovarni veliko škodo. Sledilo je protestno zborovanje delavcev, a Seller ni hotel preklicati kazni. Na dvorišču tovarne je zagomazelo kot v mravljišču. Delavski zaupnik Pintar je, stoječ na vagonu, povedal Sellerjev sklep, nakar je zavrelo: »Krivice morate popraviti takoj!« Čuli so se klici: »Gospod Seller je inozemski Nemec, ki vleče mastno plačo iz naših žuljev. Stran z njim! V Ljubljano ga nesimo, delovodja Chiodi mora tudi stran!«

Ker so celodnevna pogajanja ostala brezuspešna, je (16. avg.) sledila *tridnevna stavka*. Delavci so nastopili z geslom: »Naj živita enotnost in solidarnost papirničarjev! Vsi za enega, eden za vse!« Z delom so nadaljevali šele po posredovanju inšpekcije dela, ko je podjetje pristalo na nova pogajanja. Delavci so odgovarjali: »Papirničarji vemo, da smo nosilci papirne industrije in papirne proizvodnje v državi, da ne delajo delničarji in upravni svetniki, ampak mi; da je zato proizvodnja že zdavnaj naša, tovarna prav tako. Te naše pravice danes izrabljajo kapitalisti, so pa naše in tudi bodo naše! Zato pravimo: Gospodje, smo v letu 1928 in ne 1878 in zreli dovolj!«

Miru v tovarni ni bilo vse do 19. novembra 1928, ko so predstavniki obratnih zaupnikov in predstavnik JSZ podpisali novo kolektivno pogodbo. Končalo se je sedemmesečno gibanje papirničarjev zoper kratenje dela prostih dni, zoper zmanjšanje mezd in odtegnitev nekaterih ugodnosti, ki so jih bili deležni delavci.

Uspeh delavcev ni bil velik, a dosegli so starostno zavarovanje in si okrepili delavsko zavest. Te niso več netili le marksisti, marveč tudi mladi krekovci, ki so začeli vnašati razredno zavest tudi v krščansko družbo in se bojevati zoper izkoriščevalski kapitalizem. Zaradi sodelovanja Koroščeve klerikalne stranke v Živkovičevi diktatorski vladi JSZ ta odslej ni hotela biti več privesek klerikalne stranke, marveč je postajala strokovna organizacija krščanskega delavstva, ki si je izbiralo svojo pot.

Smrt papirničarskega delavskega voditelja Antona Jerihe 12. maja 1929 je bila prisposodba zloma nekdanje več kot trideset let trajajoče enotnosti pod

krščanskosocialno delavsko strokovno organizacijo in klerikalno stranko, ki je izhajala iz pokorščine duhovščini. Krekovci so tudi poslej nastopali in odločali v gibanju papirničarjev, toda ne več v prid stranke katoliške buržoazije.

\*

Pritisk tujega blaga na naše tržišče je postajal vedno močnejši. Odpušcanje delavcev, ki se je v papirnici začelo leta 1930, se je nadaljevalo vse do konca naslednjega leta. Dne 23. januarja 1931 so Združene papirnice odpovedale službo 38 delavcem v Goričanah in 42 na Vevčah. Nekateri med njimi so bili v papirnici celo nad 50 let. Med krizo so mnogi delavci »praznovali« 30 dni, nekateri celo 60. Redkokateri je imel vse šihte.

Delavci so tedaj po svojem zastopniku v občinskem odboru zahtevali posebno postavko za brezposelne. Sami so prisostvovali občinski seji in glasno opominjali, da ne bodo mirovali prej, dokler ne bodo njihove zahteve sprejete. Šele tedaj je župan sprejel proračunsko postavko 13 000 din, da so brezposelni dobili vsaj nekaj.

Predzadnji dan v letu 1931 se je v tovarni raznesla vest, da bo uprava ustavila delo za osem dni. Na Silvestrovo se je vest uresničila. Tako so papirničarji neprostovoljno podaljšali novoletni praznik z neplačanim dopustom. Poleg tega je uprava ta dan odpovedala službo embalažnemu mizarju Karlu *Pintarju*, večletnemu glavnemu delavskemu zaupniku. Hotela se ga je znebiti, ker je dosledno zagovarjal delavske pravice. Delavci so se nemalo vznemirili, sledilo pa je novo razburjenje. Uprava je odpovedala službo priučenim in vsem drugim, ki dotlej niso dobili odpovedi. Z odpovedjo so bili vsi delavci postavljeni na razpoloženje.

Medtem so bile razpisane volitve delavskih zaupnikov; delavci, organizirani v JSZ, so kandidirali za zaupnika odpuščenega *Pintarja* in ga z veliko večino izvolili. Kljub odpovedi so delavci imeli *Pintarja* za zaupnika, saj še ni zapustil tovarne, ker ga je ščitil zakon o delavskih zaupnikih.

Narodna strokovna zveza v Ljubljani se je pritožila zoper izvolitev. S tem se je strinjalo tudi ministrstvo za socialno politiko. Šele na pritožbo strokovne komisije je državni svet razveljavil rešitev ministrstva. Upravi podjetja pa je vendarle uspelo docela znebiti se *Pintarja*; obtožila ga je, da je kot dežurni gasilec zapustil tovarniški prostor in s tem kršil gasilsko disciplino.

S *Pintarjem* je odšel iz tovarne pogumen in odkrit bojevnik za delavske pravice. Odločno se je bojeval zoper nepravilnosti in krivice, ki jih je podjetje prizadejalo delavcem, ni pa poskušal odstranjevati vzrokov zanje. Ti so tičali v notranjih odnosih podjetja, v kapitalistični družbeni ureditvi. Pristajal je na ureditev, ki sta jo zagovarjali cerkev in politična stranka. Zato *Pintar* še ni mogel povedi delavcev na revolucionarno pot, je pa s svojim pogumom in vnemo nemalo pripomogel k uveljavljanju delavskih zahtev in s tem k vse večji delavski samozavesti.

Na revolucionarno pot so delavce povedli tisti, ki so sledili *Pintarju* v vodstvu krščanskosocialne organizacije: *Edvard Rešek* z Vevč, *Ivan Pangeršič* iz Zaloga in *Henrik Sotlar* iz Zgornjega Kašlja so postali novi voditelji, ki so odločilno vplivali na razvoj delavskega gibanja med krščanskimi papirničarji. Poiskali so stike s člani komunistične organizacije na terenu, se odlo-

čili za sodelovanje in tako privedli do osnovanja enotne delavske fronte. *Iz krščanskih socialcev so postali krščanski socialisti*, ki so prek delavske enotnosti privedli velik del papirničarjev in drugih okoličanov najprej v Ljudsko fronto in nato v Osvobodilno fronto.

\*

Ko je upravi papirnice uspelo znebiti se glavnega delavskega zaupnika Pintarja, je vse bolj omalovaževala delovanje drugih obratnih zaupnikov in jih skušala spraviti na kolena. Slab odnos uprave do delavcev nasploh in do njihovih zaupnikov, naraščajoča brezposelnost in s tem padec življenjske ravni so močno povečali nezadovoljstvo delavcev. Vsi delavci so ne glede na svetovni politični nazor vse bolj čutili potrebo po skupnem nastopanju proti delodajalcu.

Prvo priložnost za skupni nastop so izkoristili 28. januarja 1933, ko so volili obratne zaupnike. Postavili so dve listi: krščansko-socialistično in marksistično, ki jo je postavila strokovna komisija; njen pobudnik je bila krajevna partijska organizacija, snujoča v duhu navodil pokrajinskega komiteja KPJ o potrebi legalnih oblik političnega dela. Krščanski socialisti so dobili 5 zaupnikov, marksisti 2. Dopisnik Delavske pravice je označil odnose med novimi zaupniki: »Kljub temu, da sta v odboru dve struji, je *popolna enotnost v delu za delavske težnje*.«

V papirnici je poslej nastajalo ugodno ozračje za delovanje dveh dotlej nasprotujočih si skupin. K temu so pripomogli oboji: nesektaški komunisti (Mazovec) in mlajša skupina krekovcev (Pangeršič). Tako je v vevški papirnici *nastal eden prvih zaupniških odborov v Sloveniji, ki ga je prevečala delavska enotnost*, ne glede na svetovni nazor.

Enotnost naprednih sil se je še bolj odrazila ob nameravanih volitvah delavskih zaupnikov v začetku leta 1935. Takrat so vložili *samo eno kandidatno listo*, ki sta jo sporazumno sestavili krščanskosocialistična JSZ in marksistična Splošna delavska strokovna zveza, nakar so *volitve obratnih zaupnikov sploh odpadle*.

Krščanski socialisti in komunisti v papirnici so to leto storili *na skupni poti spet nov korak naprej*.

Januarja 1936 so vevški papirničarji spet postavili enotno listo in tako listo so postavili tudi na Količevem.

\*

Zaradi povečanega uvoza papirja zlasti iz Avstrije se je uprava Združenih papirnic znašla v hudi zadregi. Prav konkurenčna kriza je izzvala načrt o preureditvi in prenovitvi obratov. Tako naj bi se znižali obratni stroški. Uprava podjetja je uresničila svoj načrt od septembra 1935 do srede julija 1936. S tem je dosegla višjo stopnjo proizvodnje, temu pa naj bi sledilo znižanje števila zaposlenih in njihovih mezd.

Dne 1. septembra 1936 je uprava odpovedala kolektivno pogodbo s tri-mesečnim odpovednim rokom, obenem pa za 22 % znižala mezde. Temu je sledil boj za sklenitev nove kolektivne pogodbe. Po pogajanjih je uprava popustila najprej na 16% nato pa na 12% odstotno znižanje. Na zborovanju de-

lavstva 22. novembra na Vevčah je delavska delegacija zahtevala od navzočih, naj povedo, če so pripravljeni pristati na znižanje mezd. Zborovalci so soglasno izjavili, da niso pripravljeni na nikakršno znižanje in sklenili, da »bo delavstvo branilo svoj košček kruha do skrajnosti«. Pogovori za sklenitev kolektivne pogodbe so se nadaljevali. V nedeljo, 29. novembra, so papirničarji znova glasovali. Niso hoteli pristati na znižanje mezd in ne podpisati kolektivne pogodbe s slabimi pogoji. Odločili so se za *brezpogodbeno stanje*.

Dne 30. novembra, ko je potekla stara pogodba, je uprava odpustila 70 delavcev in delavk, starih nad 60 let in jih vrgla na cesto brez priznanja še tako skromne starostne rente. Četudi delavci niso podpisali pogodbe, so se vendarle uklonili sili uprave in spet šli na delo pod pogoji, ki jim jih je določila uprava. Boj za kolektivno pogodbo so odložili na poznejši čas. Delavski zaupniki so to opravičevali s tem, da je delavstvo ostalo v boju, dokler ga ne bo uspešno izbojevalo v ugodnejših okoliščinah.

Napeto stanje po odpovedi kolektivne pogodbe ni več popustilo, zaradi krivic je naraščalo ogorčenje.

V brezpogodbenem stanju so delavci dobivali nove udarce. Omejevanje zaposlitve delavcev se je nadaljevalo še tako, da so jih prestavljali z oddelka na oddelek, preostalim pa nalagali opravljanje povečanih nalog. Tako je ravnatelj Jahn brez pojasnila prestavil nekega delavca z oddelka »holandcev«, kjer meljejo surove odpadke, dva pa prestavil drugam, čeprav so bili tam že močno preobloženi z delom. Ravnateljev ukrep je bil povod za ostra pogajanja. Delavci so zahtevali normalizacijo razmer glede na organizacijo dela, če ne, bodo prenehali delati. Ravnatelj je ostal pri svojem sklepu. Zaradi njegove nepopustljivosti so delavci 14. decembra 1936 odšli pred tovarno, se odločili za *stavko* in izvolili *stavkovni odbor*, sestavljen iz predstavnikov vseh delavskih organizacij.

Predsednik odbora je bil Polde Tomšič iz Spodnjega Kašlja, sprva kovec, tedaj pa *komunist* in predsednik zaloške Svobode, člani pa so bili Jože Mazovec iz Spodnjega Kašlja, član Svobode, rajonskega komiteja Partije in sekretar ilegalne partijske organizacije v papirnici, ves čas povezan s Francem Leskoškom, predsednikom strokovne komisije Slovenije in skorajšnjim sekretarjem CK KPS, Jože Perčič iz Zgornjega Kašlja, član rajonskega komiteja KPJ v Polju, Ivan Pangeršič iz Zaloga, vodja krščanskih socialistov v papirnici, Edvard Rešek z Vevč, krščanski socialist, Henrik Sotlar iz Zgornjega Kašlja, krščanski socialist. Tudi režimska desničarska Zveza delavcev, imenovana »zelena«, je v stavkovni odbor delegirala dva člana: Feliksa Pogačnika iz Zgornjega Kašlja in Jakoba Kukovico z Vevč.

Uprava je pred vhomom nabila razglas, da bo brez odloga in brez odpovedi odpustila vsakogar, ki se ne bo javil na delo 22. decembra, zaslužek in delovne knjižice stavkajočih pa bo poslala na občinski urad.

Stavkovni odbor se ni ustrašil odgovora delodajalcev, marveč je takoj postavil pred vhode straže, ki so imele nalogo preprečevati morebitnim stavkazom prihod na delo in varovati naprave v tovarni. Hkrati je pričel pripravljati shode, da bi na njih utrjeval zavest enotnosti in vzajemnosti stavkajočih in z njimi usklajeval zahteve do delodajalcev.

Uprava podjetja je odločno zavrnila delavske zahteve in vztrajala, da se morajo mezde v novi kolektivni pogodbi znižati in da bo razmestitev osebja

v prenovljeni tovarni takšna, kakršno si je sama zamislila in izvršila že pred sporom. V svoji nepopustljivosti je celo prešla v napad, prepričana, da se bo delavstvo zaradi političnih razlik razcepilo. Toda na delavskem shodu so delavci navzlic različnim političnim prepričanjem ugotovili popolno solidarnost in enotnost. Vzajemno so organizirali akcijo za delitev podpor najpotrebnejšim.

Okoliško prebivalstvo in tudi širša slovenska javnost je bila na strani delavstva. O stavki so poročali vsi vodilni časniki. Ker so papirničarji vse bolj kazali, da so njihove vrste strnjene ob krščanskih socialistih in komunistih, je klerikalni Slovenec prenehal poročati o vevški stavki.

Po desetih dneh stavke je Delavska pravica poročala, da se stavka ne bo hitro končala. Na obeh straneh se pripravljajo na daljši boj. Straže okrog tovarne vzdržujejo red, vsi delavci in delavke so na svojem mestu. Z vseh obrazov sije zavest pravičnega boja za svoje pravice.

Brž ko se je začela stavka na Vevčah, je uprava papirnice v zakonitem štirinajst dnevnem odpovednem roku odpovedala delavstvu v Goričanah. A iz solidarnosti do vevških papirničarjev so začeli stavkati tudi papirničarji iz Medvod in Goričan.

Dne 10. januarja 1937 je bilo veliko zborovanje v Polju; delavci so nanj povabili tudi širšo javnost. Udeležili so se ga obrtniki, številni kmetje, poljski in dobrunjski župan, duhovščina, predstavniki društev in banski tajnik Brolih kot zastopnik oblasti. Delavski govorniki *Rome, Rešek, Pangeršič* in drugi so pozvali javnost, naj bo v boju na strani stavkajočih. *Pepca Maček*, delavka v Saturnusu, je govorila ženam, naj podpirajo svoje može do končne zmage. Navzoči kmetje, obrtniki, trgovci in gostilničarji so izjavljali, da bodo po svojih močeh pomagali papirničarjem.

Stavkovni odbor je organiziral povezavo z delovnimi ljudmi v okolici in po okoliških tovarnah. Nabiralna akcija se je razvila v polnem obsegu, pomoč stavkajočim je postala moralna dolžnost vsega prebivalstva v okolišu. Odziv kmetov je bil dokaj velik; dovažali so poljske pridelke, primerilo se je celo, da so nekateri dali živinče iz hleva. Mali trgovci so prispevali špecerijsko blago, mesarji mesnine.

Tako se je uprava lahko prepričala, da ne more zlomiti odločne volje delavcev; a poskusila je razdvojiti stavkajoče. Delavcem v Goričanah je obljubila, da jim bo omogočila zaposlitev pod ugodnejšimi pogoji, če se prijavijo na delo. Delavci pa so ostali enotni in niso nasedli zvijačnemu pozivu.

Ker ni mogla zlomiti vzajemnosti papirničarjev v Goričanah, je sledil nov poskus na Vevčah. A namen poziva, da bi z novimi pogoji zlomila odpor, so razkrinkali tudi vevški delavci in ga odklonili ter podjetje pozvali, naj začne pogajanja za sklenitev kolektivne pogodbe.

Ker uprava ni imela uspeha, je bila prisiljena pristati na pogajanja in popustiti delavcem ter jim priznati razne manjše ugodnosti.

Dne 8. marca 1937 so delavci znova poprijeli za delo.

To je bila *sedma* in *poslednja* stavka vevških papirničarjev. Skoraj polne tri mesece (od 14. dec. 1936 do 8. marca 1937), najbolj mrzle in temačne v letu, je štiristo trideset delavcev in delavk v nekdanji poljski in dobrunjski občini s svojimi številnimi družinami prestajalo izredne razmere, ki so spodkopavale njihova življenja, a zdržali so!

Uspeh ni izostal, in sicer zato:

— ker je stavko vodila Komunistična partija, ki se v boju z razrednimi sovražniki ni več omejevala le na ilegalno delo in ni več ostajala sektaško osamljena, marveč se je njena organizacija v papirnici povezala z večino krščanskosocialistično usmerjenega delavstva;

— ker krščanskosocialistična večina v papirnici v boju proti buržoaznim lastnikom ni zavračala sodelovanja z marksisti, čeprav je odklanjala materializem kot svetovni nazor, saj je spoznala, da bo lahko dosegla uspehe le v enotni delavski protikapitalistični fronti;

— ker se je stavkovno vodstvo združilo z vso množico delovnih ljudi svojega okoliša v zavezniško celoto zoper socialno in politično reakcijo;

— ker so vsi skupaj bili močna udarna sila, ki je vztrajala tako dolgo, da je kapitalistični lastniki niso mogli več premagati.

Enotno izvedena stavka je zapustila očitne posledice:

— postopno revolucionarno politično preobrazbo na vsem območju, od koder je dotevalo delavstvo v papirnico;

— ustvarila ni le v boju utrjenega zavezništva med delavci različnih sindikalnih skupin, ampak je z delavskim razredom povezovala tudi druge delovne sloje v prizadevanjih za doseg naprednejših socialnih in nacionalno-političnih ciljev.

V razrednem boju proti kapitalizmu *dosežena enotnost po stavki ni razpadla*, temveč se je ob sodelovanju komunistov in krščanskih socialistov še



Skupina vevških papirničarjev pred 2. svetovno vojno

razvijala, da je mogla v sklopu z delavskim gibanjem v vsej Jugoslaviji zmagati v narodnoosvobodilnem boju in ljudski revoluciji in jo vgraditi v temelje nove družbene skupnosti.

\*

Dober mesec dni po veliki stavki na Vevčah, v noči od 17. do 18. aprila 1937, je bil na Čebinah nad Zagorjem, v navzočnosti Edvarda Kardelja in Franca Leskoška, ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije. Povečal je partijsko dejavnost in jo bolj povezal s težnjami ljudskih množic za odpor proti nacifašizmu in zoper domače politike, ki so zavajali jugoslovanske narode v objem s Hitlerjem in Mussolinijem.

Utrditev razmer v Partiji in njena jasno začrtana pot v protifašistični zunanji in protivladni notranji politiki je našla odmev tudi med vevškimi papirničarji, kjer se je zaradi težkih razmer v tovarni še stopnjevalo nezadovoljstvo z družbenimi in političnimi razmerami v deželi.

Z ustanovitvijo papirniškega kartela (Centropapir) je v papirnici nastal zastoj v delu, ustavili so papirne stroje in uvedeno je bilo »praznovanje šihrov«.

Nezadovoljni delavci so 30. oktobra 1938 napolnili dvorano v Polju in dali duška nerazpoloženju. Pozvali so oblastvo, da jih zaščiti. Tudi obe strokovni organizaciji JSZ in SDSZ sta poslali banski upravi apel, da sproži anketo in preišče vzroke zastoja ter najde možnosti za pomoč prizadetim.

Dne 16. novembra je banska uprava res sklicala vse pristojne. Na koncu pogovorov je zastopnik papirnice delavcem zagotovil, da jim bo podjetje doplačalo razliko v zaslužku za tri mesece.

\*

Vladna stranka JRZ je že marca 1935 po vzoru fašističnih delavskih korporacij ustanovila stanovsko delavsko sekcijo, imenovano Jugoras. Klerikalni del JRZ pa je v Sloveniji organiziral Zvezo združenih delavcev (ZZD) kot slovenski del Jugorasa. Minister Korošec in ljubljanski škof Rožman sta si jo zamišljala kot organizacijo, ki naj nadomesti izgubljeno JSZ in oslabi napredne delavske sindikate ter tako »reši slovensko katoliško delovno ljudstvo iz objema kapitalizma in marksizma«.

Tudi v papirnici so si koroščevci nameravali prilastiti krščanskosocialistično strokovno organizacijo. Poskušali so z geslom, da dober katolik ne more biti socialist, obenem pa zagrozili, da bodo združili krščansko misleče papirničarje v ZZD. Priredili so shod, na katerem je kaplan Lamovšek izvajal, da noben krščanski delavec ne more več ostati v vrstah JSZ. Z njegovo pomočjo je papirnica dobila klerofašistični sindikat ZZD. Soustanovitelji so ves čas do okupacije rovarili v tovarni zoper krščanske socialiste in komuniste, po prihodu okupatorja pa so stopili na pot nacionalnega izdajstva. Toda ob novih volitvah obratnih zaupnikov je JSZ dobila 3, marksisti 2, ZZD pa 1 zaupnika. Za starosto so izvolili krščanskega socialista Pangeršiča, za tajnika pa marksista Berčiča.

Banska uprava je volitve razveljavila. Tik za tem pa so novi dogodki pretresli svet. Dne 1. septembra 1939 so Hitlerjeve čete napadle Poljsko, dva dni zatem sta Anglija in Francija napovedali vojno Nemčiji; pričela se je druga svetovna vojna. Velik nemir je zajel vse ljudi.

Preskrbovalni odsek stavkajočega delavstva v Vevčah

Vevče dne 4. febr. 1937.

P.N.

Zvezna organizacija saveza grafičnih radnikov i radnic  
Jugoslavije

v

Ljubljani

Podpisani odsek se v imenu vsega stavkajočega delavstva v Vevčah zahvaljuje vsemu grafičnemu delavstvu za zbrano svoto, kakor tudi naslovni organizaciji za njen prispevek.

Borba delavstva združenih papirnic je obrambnega značaja zato je iz tega razloga tudi mnogo bolj upravičena. Če vzamemo, da mezde papirničarjev ne presegajo povprečja din 33.- dnevno je namerna podjetja, ki hoče tako mezde znižati in za kar ne more doprinesiti potrebnih pravih razlogov, naravnost neobčutna in sramotna.

Delavstvo združenih papirnic že osem teden bije boj za svoje pravice in je v tej borbi še vedno tako močno ~~ko~~ in disciplinirano kot prvi dan. Da pa more vzdržati se pa ima zahvaliti tudi vsej javnosti in delavstvu Slovenije, ki ga v precejšnji meri smotno podpira.

Znesek, ki ste ga namenili delavstvu v Goričanih od Din 500.- bomo izplačali šim od tam dobimo pooblastilo komu naj ga izročimo. Poslali smo dopis tamkajšnjemu akcijskemu odboru, ki naj nam sporoči kako in kdaj dvigne navedeni znesek.

Z delavskim pozdravom

Zet

preskrbovalni odsek



Stavkajoči delavci z Vevč se zahvaljujejo ljubljanskim grafičnim delavcem za pomoč

V notranjem življenju Jugoslavije so napredne sile pod vodstvom Partije na zborovanju v Celju 3. septembra 1939 sprejele program Zveze delovnega ljudstva, ki je razširila svoj razglas *Vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije — Kaj hočemo?* in postala jedro vseh sil revolucionarnega, demokratičnega in protifašističnega gibanja.

Proti temu je Cvetković — Mačkova vlada uvedla koncentracijska taborišča za komuniste v Bileči. Januarja 1940 je ukazala aretirati številne komuniste in antifašiste, med njimi tudi Slovence (Pepco Maček-Kardeljevo in druge), ki so jih v skupinah pripeljali na železniško postajo v Zalogu, kjer jih je množica demonstrantov pričakala in demonstrirala proti nasilju bana Natlačena.

Naslednji dan (10. februarja 1940) so v papirnici volili obratne zaupnike. JSZ je dobila 3, marksisti 2, ZZD pa kljub podpori vladne stranke samo 1 zaupnika; le peščica papirničarjev je slepo sledila protikomunističnim voditeljem.

Leta 1940 so se z vrtoglavo naglico vrstili svetovni dogodki. Hitler je pridobil v svoj tabor Madžarsko, Romunijo in Slovaško, Mussolini je napadel Grčijo. Jugoslovanska vlada je izdatke za svoje vojne potrebe nalagala na pleča ljudstva. Draginja je naraščala, trajna napetost zaradi dogodkov v svetu je povzročala težko ozračje tudi v papirnici. Delavci so zahtevali zvišanje prejemkov. Sledila so dolgotrajna pogajanja. Mezdni boj se je nadaljeval tudi v letu 1941. Uprava je zavlačevala, mezdni spor je bil predložen pristojnemu oblastvu. Do poravnave pa ni prišlo, ker so politični dogodki preglasili vse, kar se je dotlej dogajalo v državi. Dne 6. aprila so fašistične sile z vseh strani napadle Jugoslavijo in jo razkosale.

#### IV. Obdobje okupacije (1941—1945)

Takoj po zasedbi Ljubljane (12. aprila) so prispeli prvi italijanski vojaki v Polje in nadaljevali pot do Zaloga. Za njimi so prišli na Vevče karabinjerji, financarji in deli divizije Isonzo. Deloma so se naselili tudi v tovarniških prostorih. Okupatorji so utrjevali svoj položaj tako, da so se povezali z izdajalskimi domačini in po njihovih ovadbah začeli zapirati in zasliševati osebe, ki so jih osumili, da so revolucionarnega duha.

Prv obveščevalec karabinjerjev je bil nekdanji orožniški komandir Sušnik, za njim pa zlasti člani Katoliške akcije in Ernest Hirschegger, uslužbenec papirnice. Z njihovo pomočjo so aretirali Jožeta Mazovca, sekretarja partijske organizacije v papirnici, njegova brata Karla in Lada ter papirniške delavce Mirka Goršeta, Franca Goršeta, Karla Smrekarja, Jožeta Berčiča in še nekatere.

Devet dni po razpadu Jugoslavije (27. aprila) je bila ustanovljena *Proti-imperialistična fronta*, zatem preimenovana v *Osvobodilno fronto*. Kmalu po tem sestanku se je Tone Fajfar, predstavnik krščanskih socialistov v OF, povezal z Ivanom Pangeršičem, Francem Reškom, Štefanom Pavšičem in drugimi papirničarji, ki so začeli z organizacijo OF na terenu. Naslednji dan pa sta prišla Boris Kidrič in Tone Fajfar in se sestala z Jožetom Moškričem, Edvar-

dom *Reškom* in Henrikom *Sotlerjem*. Temu je sledila ustanovitev skupnega rajonskega odbora OF za občini Polje in Dobrunje. Še v mesecu maju so ustanovili *terenski odbor OF za papirnico Vevče* (Stane *Kokalj*, Jože *Perčič*, Edvard *Rešek*, Henrik *Sotlar*, Jože *Berčič*, Nace *Terfila*, Tone *Hočevnar*, Štefan *Pavšič*, Justina *Trtnik*, Viktor *Vodnik*).

Zbirali so delavke in delavce, o katerih so menili, da bodo pripravljeni sodelovati v narodnoosvobodilnem gibanju. Široka povezava komunistov in krščanskih socialistov je pripomogla k enotnosti političnega duha med papirničarji, da so bili voljni z vsemi močmi prispevati k vojaškim in političnim odločitvam Fronte. Terenska organizacija OF v tovarni je pošiljala v gozdove borce, materialno in tehnično pomoč. Zaradi množične opore in hitrih zvez je bilo v papirnici zbirališče ljudi in orožja, žarišče ilegalnega dela, strah in trepet za izdajalce. Papirnica je *postala središče osvobodilnega gibanja za poljsko in dobrunjsko občino*.

Orožje, ki so ga partijci že pred napadom fašistov zbrali in skrivali, so spravljali v tovarno, kjer so postavili *orožarja*, da ga je sprejemal in skrival. V tovarni je bila tudi *ilegalna* popravljalnica orožja.

Vevški ilegalci so imeli posebno velik delež pri preskrbi papirja za redno izhajanje odporniškega tiska. Papir so rekvirirali v podjetju z vednostjo ravnatelja Krofte in še nekaterih, ki so bili organizirani v OF. Pošiljali so ga v Ljubljano v Narodno (sedaj Tomšičevo) tiskarno in v Moste v Tumovo tiskarno. Obe sta tiskali za partizane. Nemalo papirja je šlo v razne tehnike ali pa kar naravnost k partizanom, ki so prihajali skrivač ponj. Delavec Ivan *Grad* je prenašal papir do ograje in nihče ni zvedel, koliko ga je dal onim, ki so čakali z vozila na drugi strani. Največ papirja je ilegalno zvozil šofer Stane *Kokalj*. Spretna organizatorica ilegalnega odpošiljanja je bila Justina *Trtnik* iz Zadvora. *Trtnikova*, Stane *Kozelj* in Stane *Kokalj* so bili neugnana *trojka*, ki je ogromno storila za partizane.

V tovarniškem skladišču so imeli veliko klobučevine, potrebne pri izdelavi papirja; iz nje so delali odeje za partizane. Borcem v taborišču na Pogledu so pošiljali večje količine kruha.

Da bi OF mogla izvrševati naloge, za katere je bil potreben denar, so člani OF plačevali poseben prispevek, ki so ga pobirali frontni blagajniki. Največjo akcijo so izvršili z ljudskim posojilom spomladi leta 1942. Papirničarji so dali 100 000 lir.

Začetnemu delovanju organizacije OF je sledilo poglobljeno delo na vseh področjih. Ustanovili so *zaščitno četo*. Bila je pripravljena za pomoč partizanskim enotam, če bi prišlo do bojev ali drugih akcij v bližini tovarne; večkrat so postavili zasede v okolici tovarne, npr. v akciji z »vagonsko pošiljko«. Ta je prispela v Zalog konec maja 1942; poslali so jo aktivisti iz Ljubljane z namenom, da dobijo njeno vsebino partizani v šolskem taborišču na Polici. Dogovorjenega dne so železničarji — frontovci usmerili vagon z označbo »okužen«, ki naj bi prispel »po pomoti« v Zalog in nato v papirnico. V vagonu je bil popoln, a razstavljen tiskarski stroj, orožje, municija, obleke in mnogo hrane; papirničarji naj bi dodali še čimveč papirja. Vagon so v tovarni ponoči prevzeli, ga raztovorili in že pred jutrom odpravili vse skupaj partizanom v osem kilometrov oddaljeni Podlipoglav, prazen vagon pa vrnili na postajo. Naloga

ni bila lahka, bila je zelo tvegana, vendar so jo združeni v celoti izvedli po načrtu.

Ne da bi kaj vedeli o vagnski pošiljki, so Italijani 17. junija izvršili veliko preiskavo v papirnici. Po neuspešni preiskavi so aretirali več delavcev in jih odpeljali v Ljubljano. Med potjo je aretirani Avgust Trtnik skočil s kamiona, vendar so ga na begu proti Ljubljani obstrelili, dohiteli in ubili.

Med roško ofenzivo so borci prvega bataljona Tomšičeve brigade 28. in 29. avgusta 1942 napadli karabinjersko postajo na Vevčah, železniško postajo v Zalogu in papirnico. Prvo noč so požgali nekaj vagonov papirja, drugič pa približno 4000 kubičnih metrov lesa. Požig papirnice je preplašil tudi belogardiste in njihove somišljenike. Italijani so tovarno še bolj zastražili pa tudi v bližnje hiše so se naselili vojaki in jih spremenili v bunkerje; ponoči so okoli papirnice razsvetljevali žarometi.

Po požaru v papirnici in veliki raciji ter odhodu voditeljev odporniškega gibanja iz Podlipoglava v Ljubljano in Dolomite je narodnoosvobodilno gibanje v papirnici in okolici upadalo. To ne pomeni, da je okupator zlomil osvobodilne težnje ljudstva, le njegove sile so se bojevale drugod, kamor se je prenašalo težišče boja. Večina za oborožen odpor sposobnih ljudi ni bila več na terenu — bili so v partizanih, padli so ali so jih pobrале racije. Stopnjevalo se je nasilje belogardizma, ki ga je organizirala duhovščina, tudi poljski župnik Kete. Njihova glavna postojanka na Urhu je postala mučilnica in klavnica aretiranih sodelavcev OF. Tam so padli v objem smrti ali pa jo junaško premagali tudi nekateri papirničarji (Justina Trtnik, Stane Lukec, Ivana Vrečar; Ivan Anžur je ušel).

Dan po usmrtni Justine Trtnikove (29. novembra 1943) so v Jajcu ustanovili Antifašistični svet (vijeće) narodne osvoboditve Jugoslavije — AVNOJ kot najvišji predstavniški organ nove Jugoslavije.

Take dobre novice, od drugod pa slabe o bolečih izgubah v vrstah domačih frontovcev, so prenašali terenski obveščevalci. Delo odborov je tedaj močno trpelo, večina zvez je bila pretrgana, literatura je prihajala poredkoma, pobiranje prispevkov se je močno zmanjšalo. Grožnje domobrancev in njihova zla dejanja so še naprej zbujala pred njimi strah, ki se je spreminjal v mržnjo zoper njih in v hrepenenje po osvoboditvi.

V dnevih velike tekme proti OF in komunistom so po tovarnah zbirali podpise za tako imenovano Božično protikomunistično spomenico, ki so jo v januarju 1944 izročili generalu Rupniku. Na silo so morali tudi v vevški papirnici podpisati spomenico. To so bile zadnje manifestacije naporov, da bi se okupator in njegovi pomagači obdržali na majavih nogah, zakaj zavezniške sile protihitlerjevske koalicije so napredovale na vseh bojiščih.

Pa vendar so morali poteči še dolgi jesenski in zimski meseci 1944/45 strahotnega nasilja, pregonov v taborišča, mučenja in pokolov na Urhu, preden so združeni zavezniški sklenili obroč zmag. V prvih dneh maja 1945 je iz dneva v dan naraščalo mrzlično razpoloženje. Z vseh strani se je tudi Ljubljani približevala Jugoslovanska ljudska armada. Domobranci so že ušli, zadnji ostanki Nemcev so se hoteli postaviti v bran po obronkih Golovca. Proti jutru, ko se je moral sovražnik dokončno umakniti, se je streljanje poleglo. Komaj je 9. maja posijalo sonce, so se pojavile prve partizanske patrulje na Vevčah, kmalu za njimi pa je prepevaje sledila ostala vojska. Na mah je oživela vsa okolica.

S hiš so zaplapolale že dolgo pripravljene in skrite trobojnice s petokrakimi zvezdami in venci zelenja. Vse se je zgrinjalo na ceste in pozdravljalo borce. Po štirih letih trpljenja je ljudstvo doživljalo trenutke nepopisnega veselja.

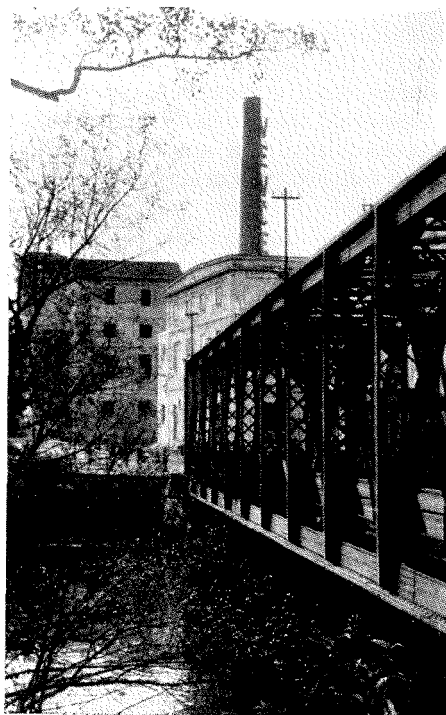
In namesto konca

#### *V. Papirničarji — samoupravljalci (od leta 1950 dalje)*

Po osvoboditvi domovine je delovno ljudstvo Jugoslavije prevzelo vso oblast in se odločilo za socialistično družbeno ureditev, saj se je štiri leta bojevalo ne le proti okupatorju, marveč tudi proti izkoriščevalskemu razredu, za odstranitev kapitalizma in za uresničitev nove socialistične družbe.

V soglasju z načeli socialistične ureditve so tudi vsa proizvodna sredstva vevške papirnice postala družbena lastnina.

Delovno ljudstvo je prek svojih državnih organov prevzelo upravljanje gospodarstva. Stara uprava v papirnici je bila razrešena, vodstvo tovarne je prevzel delegat, ki ga je 14. avgusta imenovalo ministrstvo za industrijo narodne vlade Slovenije. Operativno vodstvo je v tej dobi centraliziranega državnega upravljanja izvrševala generalna direkcija Zvezne industrije papirja pri



Papirnica Vevče

ministrstvu za lahko industrijo FLRJ. Tako upravljanje gospodarstva je prevladovalo prvih pet let.

Dne 26. junija 1950 so ga odpravili z zakonom o upravljanju državnih gospodarskih podjetij po delovnih kolektivih in  *uvedli delavsko samoupravljanje*.

*Dne 17. septembra 1950 so vevški papirničarji izvolili svoj prvi delavski svet in tako uresničili Marxovo geslo »Tovarne delavcem!«*

S tem je bil storjen največji korak v razvoju delavskega gibanja. Omogočili sta ga šele narodna osvoboditev izpod okupatorja in ljudska revolucija jugoslovanskih narodov. Tej veličastni zmagi so med drugim v nemali meri z velikimi napori in številnimi žrtvami utirali pot tudi vevški papirničarji.

\*

Pogled v zgodovino delavstva vevške papirnice in njenega okoliša nam v malem kaže preteklost vsega slovenskega delavskega gibanja.

Prvih pet desetletij od nastanka delavskega razreda na Vevčah se med papirničarji ni razvila delavska zavest. Njihova poslušnost kapitalu je izhajala iz popolne gmotne odvisnosti od lastnika tovarne, ki je razpolagal z veliko rezervo delovne sile.

Začetki njihovega revolucionarnega izročila segajo v čas, ko so po zedinitvi socialnih demokratov (1899) začeli snovati delavsko strokovno organizacijo. Začetnemu naprednemu snovanju med delavci se je uprla meščanska gospodstva ob podpori cerkve in v vevški tovarni ustanovila krščanskosocialno delavsko društvo z namenom, da iztrga delavce izpod vpliva socialnih demokratov. Žal je prav razcepljenost slabila njihove uspehe. Nič manj ni slabila udarne moči v mezdnem boju okoliščina, da sta se obe organizaciji vraščali v obstoječi red; socialni demokrati v želji, da bi z miroljubnimi socialnimi reformami izboljšali gmotni položaj delavcev, krščanski socialci pa zaradi načelne zahteve po vzajemnosti med delavci in podjetniki, ki naj vlada v krščanski družbi.

Ves čas med obema vojnama so se v papirnici in na njenem območju razvijale razne oblike političnega delovanja. Bojevali so se proti ustrahovalni nacionalistični Orjuni, prirejali prvomajske proslave, delavske izlete, množično sta se razmahnila delavska prosveta in kultura v Zalogu, Zadvoru in Zadbrovu v podružnicah Svobode, pozneje v podružnicah Vzajemnosti.

Šele po uvedbi kraljeve diktature so se krščanskosocialni papirničarji začeli ločevati od katoliške podpore kapitalizma. Obdržali so krščanski svetovni nazor, a socializem jim je postajal kažipot za rešitev iz položaja izkoriščanih.

Tudi komunisti so poiskali nova pota za doseg svojih ciljev; odrekli so se sektaštvu in sprejeli ali poiskali zaveznike, ki so se bili pripravljeni bojevati skupaj z njimi. Našli so legalne oblike političnega delovanja in jih prenašali na najširše množice. Niso le sledili direktivam od drugod, ampak so revolucionarne akcije razvijali iz domačih razmer.

Čedalje bolj je naraščala pripravljenost komunistov in krščanskih socialistov za oblikovanje delavske enotnosti najprej v papirnici, nato v občinskem odboru in končno na vsem vevškem področju, ki je postalo kamen preizkušnje za snovanje protifašistične ljudske fronte v Sloveniji nasploh. *Vevška pa-*

*pirnica je postala eno prvih stičišč na Slovenskem, kjer so se srečali komunisti s krščanskimi socialisti na poti k socialističnim ciljem.*

Najširše sodelovanje so komunisti in krščanski socialisti dosegli leta 1941, ko so domačini vevškega okoliša množično stopili na stran OF, spomladi 1942 pa množično odšli v partizane. K tako prodornemu razvoju delavskega gibanja na Vevškem so nesporno prispevali najvidnejši oblikovalci delavskega gibanja na Slovenskem te in one smeri, začevši s prvim delavskim revolucionarnim *Železnikarjem*, pa nadaljujoč prek *Etbina Kristana* in *Kreka* do *Leskoška*, *Kardelja* in *Kidriča*, ki so vsi neposredno delali med vevškimi papirničarji ali v njihovem okolišu.

V tako razgibanem okolju je papirniško delavstvo dobivalo vselej ustrezne naloge, največje vsekakor med fašistično okupacijo, ko je postalo jedro narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije na svojem terenu, kjer je bilo nekaj časa celo jedro vsega slovenskega odpora in revolucije (*Kardelj*, *Leskošek*, *Vidmar*, *Avšič*, *Kidrič*, *Maček*, *Fajfar* idr.).

Po besedah *Borisa Kraigherja* na zborovanju v Podlipoglavu 19. julija 1959 na proslavi 40-letnice SKOJ so delovni ljudje vevškega okoliša prehodili politično pot, ki je značilna za vse jugoslovanske narode: *od ustanavljanja prvih delavskih organizacij in njihovih mezdnih akcij prek razvijanja zveze delavcev in kmetov ter njihovega delovanja za širše politične, narodne in protifašistične akcije do zavestnega vodenja ljudske vstaje, narodnoosvobodilnega boja in graditve socializma.*



Miroslav Kokolj

## NARODNOOSVOBODILNO GIBANJE V KRAJIH SEDANJE KRAJEVNE SKUPNOSTI BESNICA

(Povzetek je napravljen po obširni kroniki, ki jo je zbral in uredil Franc Novak iz Zgornje Besnice.)

Današnja krajevna skupnost Besnica, ki je površinsko največja pa najredkeje poseljena KS v občini, obsega ves vzhodni gričevnati del občine Ljubljana Moste-Polje.

Sestavljajo jo naslednje vasi: Dolgo brdo, Gabrje, Janče, Tuji grm, Volavlje, Prežganje, Zgornja Besnica, Malo Trebeljevo, Veliko Trebeljevo, Mali vrh, Ravno brdo, Spodnja Besnica, Vnajnarje in Javor. Pred vojno in po njej — do združitve v sedanjo občino — so ti kraji sestavljali občino Trebeljevo, ki je večkrat menjala svoj sedež. V zadnjem obdobju pred vojno pa je bila na Prežganju. V tedanjo občino Prežganje so spadale še vasi Dragovško, Gozd-Reka, Jastrebnik, Koške Poljane, Mala Štanga, Račica, Ščit, Širmanski hrib, Štangarske Poljane in Velika Štanga, ki so bile ob združitvi občin vključene v občino Litija. Vasi Javor in Spodnja Besnica pa sta bili prej v občini Dobrunje.

Pred vojno je živelo v današnji KS 1500 prebivalcev. Ljudje so se preživljali pretežno s kmetijstvom. Obdelovanje slabe zemlje v bregovih je zahtevalo veliko truda, a pridelkov je bilo mnogo manj kot v dolini.

Zato in zaradi številčno močnih družin je bilo pridelkov komaj za dom, žito pa je večina morala dokupovati. Potrebno je bilo veliko marljivosti in iznajdljivosti, da so se premnoge družine preživele od letine do nove letine. Za prodajo je ostalo edinole po kako živinče, sadje (veliko je bilo češenj) in les. Vendar je bilo blago težko pripeljati do kupcev zaradi izredno slabih prometnih zvez. Te so slabe še danes. Edina povezava s svetom je bila Litijska cesta, vse druge poti pa so bile pešpoti ali blatni kolovozi. Pravzaprav je bil edini omembe vreden zaslužek prodaja lesa, največ kostanja za tanin. Les je bilo treba spravljati preko Pečarjevega klanca s priprego na železniško postajo v Zalogu. Hitreje je stekla prodaja, ko so po letu 1936 začeli prevažati les v Zalog iz Zgornje Besnice s kamioni. Električne ni bilo in so si jo krajani, večinoma s svojimi sredstvi in delom, zgradili šele po osvoboditvi.

Družbeno in politično življenje je bilo slabo razvito, za kar je bilo več vzrokov. Zaradi slabih prometnih zvez in stikov s svetom številni politični in kulturni tokovi niso dosegli teh krajev. Velika oddaljenost med kraji in kmetijami je oteževala medsebojne stike in družbeno delovanje. Prostega časa je bilo malo, saj je bilo za preživetje potrebno veliko napornega fizičnega dela. Vse to je močno omejevalo širjenje naprednih isker, ki so vdirale in žarele v posameznih ožjih območjih. Tako so ostala skoraj edina oblika združevanja in srečanj cerkveni obredi in slovesnosti, ki so jih posamezniki spretno izkoriščali za pridobivanje tudi osebne moči in veljave.

Vse od turških vpadov okrog leta 1415, ko so Turki (po ustnih izročilih) požigali in ropali v teh krajih, ni v spominih večjih, pretresljivejših dogodkov. Velik odmev pa je imel, in to v vsej Sloveniji, spopad domačinov s člani Turnvereina 23. maja 1869. Ta dan je nemško kulturno-telovadno društvo Turnverein organiziralo izzivalni izlet na Janče. Po izzivanju so jih domačini napadli in napodili v dolino, kjer je na Vevčah spet prišlo do spopada.

Lahko rečemo, da je tedanja občina Trebeljevo daleč manj osveščena, kot kraji v njeni neposredni bližini, dočakala okupacijo. Nemški okupator pa je s svojo poznano spretnostjo takoj odstranil vse tiste, ki so se imeli za voditelje in skrbnike ter preprostih, delovnih in s stoterimi brigami obremenjenih ljudi.

## ZAČETKI NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA

Po razdelitvi zasedenega slovenskega ozemlja je predvojna občina Trebeljevo v celoti pripadla nemškemu rajhu.

Demarkacijska črta ali »meja«, kot so jo imenovali ljudje, je potekala od Save, po Kašelskem hribu nad dolino Besnice do Pečarja, na zaselek Ravno brdo proti Malemu vrhu, nad vasjo Gozd Reka, po robu hriba Obolno in dalje na Dolenjsko, tako da je Polica ostala na italijanski strani, na nemški pa naselja Podgrad, dolina Besnice, Vnajnarje, Gabrje, Janče, Tuji grm, Volavlje, Prežganje in Trebeljevo.

Nemški okupator je ukazal prebivalcem, ki so imeli domačije neposredno v obmejnem pasu, da se morajo takoj izseliti. Nekaj jih je odšlo v Besnico in na Janče, nekaj pa v Javor na italijanskem zasedbenem območju. Na obvezni poziv okupatorja so morali okoliški prebivalci porušiti zapuščene hiše in gospodarska poslopja, kar so storili ob navzočnosti nemških vojakov. Kakršnokoli nasprotovanje bi bilo usodno. Porušenih je bilo 22 hiš, 11 gospodarskih in 14 drugih poslopij. Nemci so nato mejo zavarovali z bodečo žico in minami. Že v začetku maja 1941 so ustanovili vojaški postojanki v župnišču na Prežganju in v Spodnji Besnici. Sedež civilne oblasti občine Trebeljevo je bil v poslopju mežnarije na Prežganju. Njej na čelu je bil na mesto župana prvi inšpektor, po rodu Avstrijec, ne preslab za prebivalce; drugi inšpektor Voloschnigg, kočevski Nemec, pa je bil surovo zahteven priganjač. Takoj je razrešil učiteljici sestri Zlato in Sonjo Gogala in ju vključil v delo na občini. Vojaki so vse knjige in učne pripomočke znesli pred šolo in jih zažgali, učilnico pa zasedli. Bivšega župana Jožeta Galeta je policija aretirala in odgnala v šentviški zapor, po dveh mesecih zavora pa so ga skupaj z njegovo sedemčlansko družino izgnali v Srbijo, v Sremsko Mitrovico. Župnika Kristanca niso več dobili, ker je prej zbežal v Ljubljano, aretirali pa so organista Staneta Jelnikarja, ki so ga potem z Galetovimi izgnali v Srbijo. Župnik z Janč Ivan Dresar je že pred zasedbo zbežal, župnika z Velike Štange pa so pregnali na Hrvaško. Župnišča na Jančah, Prežganju in Štangi so zasedli in zasegli matične knjige.

Drugi domačini so s strahom gledali okupatorjevo početje, nekaj jih je celo pričakovalo, da jih bodo Nemci rešili bede; le-teh ni bilo veliko, vendar so tudi oni kmalu spoznali, da je prišlo nadnje še hujše zlo.

## Verzeichnis

- 1.) T o e f f e l e Johann, Hilfszollbetriebsassistent, ermordet am 16. Juli 1941 in Wesnitzgraben, Bezirk Stein.
- 2.) Z n i d a r i č Franz, ehemaliger jugoslawischer Gendarm, (Dolmetscher, beim Gendarmerieposten in St. Martin a.d. Sawe, Mordversuch auf dem Wege von Tazen nach St. Martin, am 22.7.41.
- 3.) H e c k e r Walter, Bankbeamter, ermordet am 3.8.41 auf einer Wanderung im Storschitzgebiet.
- 4.) H o r n i t z k y Josef, Fortsverwalter, ermordet am 7.8.41 auf der Mösenjakaalm, Bezirk Radmannsdorf.
- 5.) S v e t i n a Franz, verh. Schwimmmeister, ermordet am 7.8.41 auf dem Wege von Veldes nach Wocheiner Vellach.
- 6.) V i z j a k Marie, Gasthauspächterin, ermordet am 12.8.41 in Radomle, Bezirk Stein.
- 7.) W a p e t i t s c h Michael, Gemeindesekretär, Mordversuch am 13. 8.41 in Kavan, Bezirk Stein.
- 8.) M e i c h e n i t s c h Alois, Schuhmacher, ermordet am 12.8.41 auf dem Wege von Schwarzendorf nach Tersain.
- 9.) V i z j a k Alois, Gastwirtspächter, Mordversuch, am 17.8.41, auf dem Wege von Radomle nach Rau, Bezirk Stein.
- 10.) G a t r i n g e r Wilhelm und Melanie, geb. Lipar (Volljudin), Mordversuch in Obergamling, Bezirk Krainburg.
- 11.) V o l l m a y e r Konrad, Förster, Mordversuch am 19.8.41 in Kolveo, auf dem Schlosse Gerlachstein.
- 12.) L a z a r i n i Gerda, (Mann Heinrich Lazzarini, Schloss Flödnig,) ermordet am 19.8.41 in Flödnig.
- 13.) H r i b a r Paul, Landwirt und Aufsichtsäger, ermordet am 20.8.41 in Unterpalovšč.
- 14.) M a r n Franz, Land- und Gastwirt, ermordet am 21.8.41 in Bresje, Bezirk Stein.
- 15.) P r a b r o t n i k Ciril, geb. 8.8.15 in Laufen, verh. wohnhaft Laufen Nr. 44, ermordet am 22.8.41 in ~~Bresje, Bezirk Stein.~~ (Schuhmachern.)
- 16.) U l č a r Florian, Schmiedemeister, geb. am 4.5.94 in Buchheim, verh. wohnhaft gew. Untergöriach, ermordet am 25.8.41 in Untergöriach, Bezirk Radmannsdorf.
- 17.) S c h m i d Hermann und S e d l m a y e r Josef, Zollgrenzbeamte, Mordanschlag am 26.8.41 in Selzach, Bezirk Krainburg.
- 18.) H a l u ž a n Mladen, Webereileiter, Mordversuch am 26.8.41 in Jarsche Bezirk Stein.
- 19.) K r o v a t Johann, Fabrikarbeiter, geb. am 21.7.1912 in Jauerburg, r.k., verheiratet, Mordversuch am 2.9.41. Frau Paula, geb. am 25.1.14 in Jauerburg, Sohn Franz, geb. am 2.10.1937 in Jauerburg, sämtliche in Jauerburg Nr. 107 wohnhaft. Johann Krovat ist durch zwei Bauchschüsse schwer verletzt worden und durch die Folgen dieser schweren Verletzung voraussichtlich dauernd minderwerbsfähig.
- 20.) W u t t e Johann, Hilfszollbetriebsassistent, ermordet am 1.9.41 in Podretsche, Gemeinde Aich, Bezirk Stein.

Seznam padlih nemških in domačih izdajalcev na Slovenskem. Prvi smrtonosni strel na svojega vojaka beležijo nemški okupatorji 16. julija 1941, ko je Zaloška partizanska skupina v Besnici pri Zalogu ubila obmejnega vojaka Johanna Toeffe-leja. (Podatek je iz spiska žrtev nemškega propagandnega urada na Bledu 25. decembra 1941, katerega faksimile objavljamo.)

Za leti 1941 in 1942 je značilno, da so ljudje živeli v strahu pred okupatorjevo nadmočjo, ki jo je spremljalo prikazovanje filmov o napredovanju v Sovjetski zvezi in drugih okupiranih deželah. Domačini so morali obvezno prisostvovati predvajanju filmov v šoli na Prežganju. Streljanje talcev po okupirani deželi so objavljali s plakati na oglasnih deskah. Ljudi je pretresal strah, kdaj bodo tudi oni na vrsti.

Domačini so bili priče prihodu številnih družin, ki so iz Zasavja in od drugod zbežale pred okupatorjem. Največkrat so se pripeljale z vlakom do Jevnice, nato pa odšle po pešpoti na Janče ali v Gabrje, Vnajnarje, Besnico, Javor ali Žagarski vrh (ko meja še ni bila zagrajena z ograjo in bodečo žico), in dalje prek okupacijske meje na italijansko stran — v Ljubljano. Takih družin je bilo več sto, njihovi vodniki pa so bili domačini iz teh krajev.

Prvi stiki z narodnoosvobodilnim bojem segajo v 16. julij 1941, ko se je Zaloška partizanska skupina na osnovi poročila, da bo tega dne italijanska vojska blokirala in preiskala Kašeljški hrib, kjer se je skupina nahajala, premestila prek tedanje nemško-italijanske »meje« v predel pod Vnajnarji. Poleg tega je skupina nameravala na tem območju zbirati orožje in municijo.

Skupina je nemoteno prešla »mejo«, se spustila v dolino Besnice in se iz nje začejala povzpenjati na nasprotni breg proti Vnajnarjem. Ko so bili skoraj vsi borci že na nasprotnem bregu, se je na stezi v smeri iz Podgrada nenadoma pojavil stražnik nemške obmejne postojanke in jih začel ustavljati. Zadnji borci v skupini so nanj oddali nekaj strellov in ga ubili ter zaplenili njegovo opremo. To je bil prvi nemški vojak na slovenskem, ki je padel pod partizanskimi strelji.

V tej partizanski skupini so bili: komandir Franc Mazovec-Risto, Polde Mazovec, Lado Mazovec, Albin Grajzer, Tone Sigulin, Mario Sigulin, Franci Prijatelj, Maks Prijatelj, Stane Židan, Jože Kompare, Ludvik Šemrov, Tone Grum, Ivan Stare, Tone Mahkovec in Franc Colarič.

Nemške orožniške in obmejne posadke so naslednji dan preiskovale gozdove med Vnajnarji in Savo, vendar zaloških partizanov, ki so se prikrili med Lomniki in Lipovčevim gričem, niso odkrili. Po nekaj dneh se je skupina vrnila čez »mejo« na Kašeljški hrib.

Nemška hajka se je nadaljevala in so Nemci aretirali vrsto mož in fantov iz Besnice in Trebeljevega ter jih odgnali v Litijo in nato v Begunje. Ko so se Nemci prepričali, da je partizanska skupina prišla z italijanske zasedbene strani, so po šestih tednih aretirane izpustili.

Del Zaloške partizanske skupine je kasneje, konec julija 1941, še enkrat prešel »mejo«, se utaboril nad Gostinco na Ovčjaku (Rojškov hrib) in navezal prve stike z domačini, posebno Francem Galetom-Vrhovcem iz Vnajnarij.

Razen ubežnikov s štajerske strani pa so se pojavljale tudi posamezne partizanske enote. Tako je 16. septembra 1941 prišla skupina 17 borcev Radomeljske čete s komandantom Kamniškega bataljona dr. Marjanom Dermastjo. Čez Savo jih je pripeljal vodnik Franc Udovič-Florjan iz Senožeti. Dr. Marjan Dermastja je pri tem navezal stike z Alojzjem Hribarjem (Koglarjem) iz Gabrja 15. Po nekajdnevnem taborjenju je Radomeljska četa — s težko ranjenim borcem, ki se je pozneje zdravil v Polju in Ljubljani — odšla čez »mejo« na Molnik v Molniško četo.

Medtem se je našel izdajalec, ki je četo izdal, toda ta je že odšla.



Pomnik na mestu, kjer je padel prvi partizanski smrtonosni strel v Sloveniji  
— Besnica 16. julija 1941

5. oktobra 1941 se je Radomeljska četa po isti poti vračala na Gorenjsko.

V prvih mesecih okupacije ni bilo znakov narodnoosvobodilnega gibanja, saj tega tudi sam teren ni dopuščal; z ene strani ga je obdajala okupacijska »meja«, z druge strani pa Sava. Tako je območje Janč bilo nekakšen otok, kamor niso mogli priti aktivisti OF. Pač pa so omenjeni premiki partizanov že netili iskro upora.

Za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Jančah in v okolici je veliko pomenil prihod II. grupe odredov in njen boj pri Tujem grmu. Njen komandant je bil Franc Rozman-Stane, njegov namestnik Peter Stante-Skala, politkomisar pa Dušan Kveder-Tomaž.

II. grupa odredov s 513 partizani se je prebila z Dolenjskega čez nemško-italijansko »mejo« na Janče z namenom, da prebrede Savo in začne vojaške operacije na Štajerskem ter organizira nove odrede. Toda pod vasjo Trebeljevo se je našel nekdo, ki je partizane Nemcem izdal. Okoliški hribi in vasi Trebeljevo, Janče, Volavljje, Vnajnarje, Besnica, Velika Štanga, Goliše, Kreniške Poljane, Jevnica in Laze so bile na mah polne nemških vojakov, ki so se pripeljali z litijske in drugih smeri. Samo prek Zadvora in Pečarja se je v Besnico pripeljalo 14 kamionov in 16 avtobusov, polnih policistov in esesovcev. Največ Nemcev se je zbralo na Tujem grmu. Vnela se je ena dotlej najbolj krvavih bitk slovenskih partizanov s premočnim sovražnikom. Celo dunajski radio je poročal, da so na Jančah težki boji. II. grupa odredov se je po tridnevni boj od 20. do 23. maja 1942 z manjšimi žrtvami izognila nameravani obkolitvi in se prek Gostince, Vnajnarjev, Spodnje Besnice in Javora prebila nazaj na Polico na Dolenjskem.

V tej bitki so domačini prvič neposredno sodelovali s partizani, posebno pri umiku II. grupe odredov in pomoči ranjencem, kot na primer posebno Alojz Birk-Balant iz Vnajnarjev.

## USTANAVLJANJE ODBOROV OF

Po boju na Jančah so domačini začeli z zaupanjem gledati na partizane. Na svoje oči so se prepričali, da je to ljudska vojska, ki se bojuje proti okupatorju. Narodnoosvobodilno gibanje se je začelo hitro razvijati, zlasti ker so se v drugi polovici 1942 vse bolj pojavljali kurirji, aktivisti in organizatorji OF, predvsem iz Litijske strani.

Novembra 1942 sta Anton Godec-Tomaž in Ivan Radman-Bosanec iz Jevnice ustanovila prvi odbor OF za Janče — Štango. Prvi člani so bili Janez Mahkovec (Bernadov) z Janč, Anton Jelnikar (Jožkov) s Tujega grma, Alojz Gale z Janč, Anton Bučar (Polčkov) z Dolgega brda, Ivan Radman (organizator) in Franc Mahkovec (Šuštarjev) s Tujega grma.

Da je bil odbor OF delaven, je dokazal z odhodom prvih fantov v NOV. To so bili Jože Hojnik-Luka in Ivan Hojnik-Ivček, oba s Tujega grma, Jože Mahkovec-Branko, Anton Mahkovec-Janko, Vinko Avsec, vsi z Dolgega brda, Franc Bratun-Jelen in Ivan Kurent-Ivo, oba iz Vnajnarjev.

Aprila 1943 se je prvi odbor reorganiziral, nastal je nov odbor OF samo za Janče—Tuji grm—Dolgo brdo. Žal pa je predsednik novega odbora Janez Mahkovec (Bernadov) decembra 1943 pričel simpatizirati z belogardisti in



Aktivisti OF in kurirji TV-2 a na Jančah (z leve proti desni): neznan borec, Franc Smrekar, Anton Vrhovšek, Julka Lukič-Humer, Jože Omahen, Hela Petje-Tatjana, Maks Menart-Karo, Marica Hribar-Ajda, Karel Grum, Viktor Parovel, Stefan Rus in Lado Mazovec

maja 1944 prestopil k njim, kjer je ostal do konca, predsednik OF pa je postal Alojz Gale. V začetku 1944 so v NOV odšli člani odbora Anton in Franc Bučar in Franc Mahkovec.

Zaradi vse obsežnejšega razvoja OF in s prihodom aktivistov iz Jevnice in litijskega okrožja ter kurirjev je na območju Vnajnjarjev in Gabrja v začetku 1943 nastal nov odbor OF. Prvi člani so bili Ivan Črnič (Tomažin), Anton Končar (Jesih), Franc Gale (Vrhovec), Francka Marolt, vsi iz Vnajnjarjev, Andrej Jančar iz Spodnje Besnice, Franc Končar (Lukov) in Anton Novak (Vrbičev), oba iz Gabrja.

Žal tudi ti odborniki niso vsi ostali zvesti OF. Ivan Črnič je 1944 stopil v belo gardo in potegnil za sabo še Antona Končarja, Antona Marna, Antona Novaka in Andreja Jančarja. Po njihovem odhodu je bilo delovanje OF oteženo, ker so vsi ti dobro poznali razmere v teh krajih.

Septembra 1943 so pri Travnarju v Volavljah ustanovili odbor OF za Volavljje—Prežganje—Trebeljevo. Predsednik odbora je bil Pavle Kavšek (Travnarjev), odborniki pa Valentin Skubic s Prežganja, Alojz Omahen, Jurij Jeriha, oba z Volavelj, Jože Slapničar z Velikega Trebeljevega in Janez Kavšek z Volavelj.

Zaradi suma sodelovanja s partizani so Nemci konec aprila 1944 zaprli Jurija Jeriho, a so ga po nekaj mesecih zaradi pomanjkanja dokazov poslali domov. Zaprli so tudi Jožeta Slapničarja z Velikega Trebeljevega in njegovo ženo z dvema otrokoma; odgnali so jih v internacijo, po osvoboditvi pa so se vrnili.

OF se je konec 1942 in v začetku 1943 razmahnila, politično delovanje je močno zaživelo. Bili so celo sektorski sestanki z vseh terenov. Vodil jih je Anton Godec-Tomaž. Analizirali so delo organizacij in jih zadolževali za zbiranje hrane in drugo. Za silvestrovo 1943/44 so pri Alojzu Birku na Vnajnarih priredili miting s kulturnim programom. Za praznik so mladinci 27. aprila organizirali miting pri Ramišku v Gabrju. Pripravili so tudi 43 paketov za borce in ranjence.

Leta 1944 so frontno delovanje zavirali domači belogardisti, zlasti tisti, ki so spočetka sami bili aktivni frontovci.

V začetku leta 1943 so Nemci pričeli mobilizirati slovenske fante; na vrsti so bili letniki od 1920 do 1924. OF je sklicala sestanke, da bi preprečila mobilizacijo, pridobila pa fante za odhod v partizane. V strahu pred izseljevanjem svojcev se je večina odzvala pozivu Nemcev, nekaj pa tudi pozivu OF. Nekateri, ki so prišli kot nemški vojaki na dopust, so se umaknili v partizane. Le redki so dočakali konec vojne v nemški uniformi.

Leta 1943, posebno spomladi, je bilo celotno območje zelo razgibano. Delo in organiziranost Osvobodilne fronte sta se močno razširila, ustanavljali so mladinske in skojevske aktivne itn.

Toda tudi sovražnik ni miroval. Vedno pogostejše so se pojavljali raztrganci, močno pa so si prizadevali tudi belogardisti, da bi v svoje vrste pridobili čimveč domačinov in skušali ustanavljati postojanke na Jančah, v Volavljah in še kje. Belogardistični agitatorji so prihajali prek meje iz Dobrunj in Bizovika.

Obveščevalni službi OF gre zasluga, da je likvidirala organizatorje, ki so poskušali ustanoviti belogardistično postojanko na Jančah, kar je bilo zelo pomembno, ker so bile Janče izredno važne za kurirske, obveščevalne, prehrambene in druge zveze.

Kamniško-zasavski odred je požgal župnišče na Jančah in preprečil tudi drugo nameravano ustanovitev belogardistične postojanke na Jančah in ustanovitev postojanke v Veliki Štangi. V Malem Trebeljevem pa so belogardisti uspeli ustanoviti postojanko.

V Gabrju in na Tujem grmu sta se organizirali skupini, ki sta se izdajali za partizane in si prisvajali perutnino, svinjsko meso, žganje idr. Partizani so jih najprej posvarili, ker pa se niso spametovali, so jih sredi novembra 1943 likvidirali.

Janče z okolico so bile pogostno prizorišče nemških hajk. Iskali so civilno taborišče, kurirske postaje in enote, ki so se tam začasno zadrževale. Velika hajka je bila v maju 1943; SS in napadalni policijski oddelki so prečesali teren Jevnice, Štange in okolice Janč, vendar brez uspeha.

Junija 1943 sta Cankarjeva in Šercerjeva brigada nameravali pri Jevnici preiti Savo, a se jima zaradi narasle vode in blokade to ni posrečilo; zato sta se po nekaj dneh vrnili na Dolenjsko, pri čemer sta se oskrbovali na terenu.



Skupina borcev Kamniško-zasavskega odreda leta 1944 na Jančah (stojijo z leve proti desni): Janko Mahkovec iz Kresniških Poljan, Ciril Godec iz Jevnice, Jože Čož iz Malega Trebeljkevega in Pavle Končina iz Velike Štange, (ob mitraljezu): Edo Mahkovec iz Kresniških Poljan

Septembra 1943 se je po kapitulaciji Italije med Nemci in partizani vnela večdnevna bitka med Zgornjo Besnico in Javorom.

Janče (794 m) so bile med vso vojno pomembna strateška točka. Na tem področju so se največ zadrževali Kamniško-zasavski odred, I. bataljon Dolenjskega odreda, specialna četa centralne tehnike CK KPS in TV postaje. Enote so se bojevale s sovražnikom, zasedale dohode, spremljale nove borce s Stajerske na Dolenjsko in obratno, spremljale pomembne funkcionarje, transporte vojaškega materiala, zbirale živež ipd.

Aprila 1944 je vod prvega bataljona KZO pod vodstvom Cirila Godca napadel kolono Nemcev na Dolgem brdu in osvobodil Pavleta Marolta z Velike Štange, pri čemer sta bila dva Nemca mrtva in dva ranjena.

Isti bataljon je 1. maja 1944 napadel sovražno kolono na poti s Štangarskih poljan v Zavrstnik in ji povzročil večje izgube.

Junija 1944 je v Gabrje prišlo okoli 20 četnikov — črnorokcev; četa Dolenjskega odreda jih je pognala v paničen beg.

Janče so v letu 1944 nekaj časa veljale za svobodno ozemlje, a žal premalo časa, kajti Nemci v postojanki Prežganje so dobro vedeli, da se tam zbirajo partizani. Zato so zbrali večjo skupino, jo pomnožili z vlasovci in 4. avgusta 1944 najprej z zažigalnimi granatami obstreljevali Volavljje, nato pa vdrli v

vas in jo izropali. Ob tej priložnosti je Jože Breskvar iz Volavelj hotel gasiti, a vlasovci so mu to preprečili in ga zaklali. Požganih je bilo 21 hiš.

Dne 6. avgusta 1944 je okupator zbral še več vojske in jo iz Prežganja, Štange, Gostince in Besnice usmeril proti Jančam. Najprej je z zažiganlimi in rušilnimi granatami vas obstreljeval. Četa borcev KZO se je zaradi sovražni-kove premoči umaknila v gozd pod Jančami. Prebivalci so se razbežali, okupa-torjevo vojaštvo pa je vdrlo v porušeno in zažgano vas, jo izropalo, prašiče so vojaki na mestu poklali, govejo živino pa odgnali proti Lazam. Pogled na po-gorišče in razdejanje je bil grozen; domačini so si morali poiskati zavetje pri sorodnikih in sosedih pod vasjo.

Okupatorjevo kolono, ki so jo po skrivnih poteh vodili belogardisti, je na Vnajnarijih napadla četo Kamniško-zasavskega odreda. V srditem boju so padli štirje borci, dva pa sta bila ranjena. Pred premočnim sovražnikom so se partizani organizirano umaknili in omogočili umik Maroltovi družini, ki so ji belogardisti že prej grozili s smrtjo. Okupator je požgal domačije pri Maroltu, Kastelcu in Jesihu.

Druga velika hajka na Janče in okolico ter dalje proti Štangi in Kresni-škemu vrhu se je pričela 27. novembra 1944 in je trajala več dni. Z Nemci so sodelovali tudi vlasovci in belogardisti. Najprej so teren prečesali, vendar TV postaje, posebne čete in aktivistov-terencev niso odkrili. Zato so se tembolj kruto znesli nad civilnim prebivalstvom.

Dne 28. novembra je iz Besnice in Podgrada pričela prodirati kolona z okrog 200 vojaki. Prek Vnajnarijev, Gabrja in Janč je prispela v Volavljje in tam prenočila. Že med potjo so v Gabrju Antonu Končarju pobili vse pra-šiče, ki so jih v Volavljah spekli in tam tudi požgali hiše Jožeta Moharja, Jo-žeta Bratuna in Alojza Jelnikarja, njegovo ženo Marjeto pa živo vrgli v go-rečo Jelnikarjevo hišo.

Dne 29. novembra so se nasilniki odpravili na ropanje in požiganje proti Tujemju grmu, kjer so požgali deset hiš in gospodarskih poslopij, posestnika Franca Mahkovca pa ustrelili. Naropano blago in živino so morali domačini odpeljati oziroma odgnati v Litijo. Tam so jih strpali v zapor in zasliševali; nekaj so jih izpustili, nekaj obdržali v Litiji, nekaj pa odpeljali na prisilno delo na Jesenice.

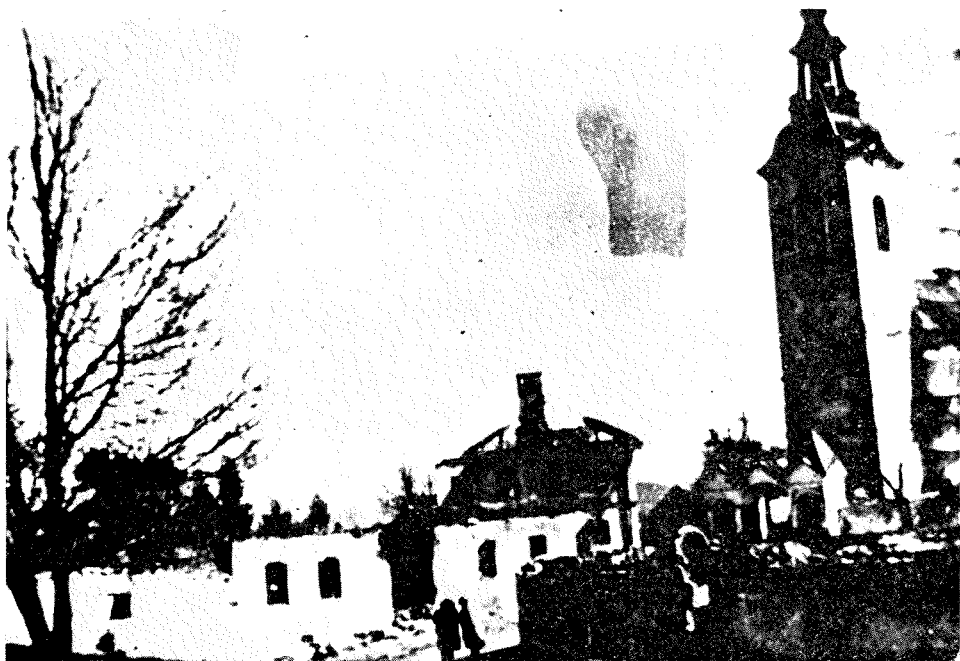
Po požigu Tujega grma je sovražna kolona skupaj s civilisti in naropanim blagom krenila proti Štangi; v Mali Štangi so izropali in požgali nekaj hiš in ubili posestnika Tinčka.

Kolona, ki je prodirala iz Laz in Gostince, je v Dolgi nogi zažgala Pin-tarjevo domačijo, mater Angelo Hvala pa so živo vrgli v ogenj.

Požigali so tudi v Golišah. Končarjevo mater in šest otrok so zvezali z žico in vrgli v goreč skedenj, kjer so zgoreli.

Na Kresniškem vrhu so požgali Krmelovo domačijo. V tem času je Franc-ka Boštjančič, poročena Lajevceva šla mimo. Nemci so jo ustavili, nato pa njo in dve Krmelovi, Jožefo in Marijo Bratun, zvezali z žico. Ker obokana hiša ni hotela goreti, so jo Nemci in vlasovci obložili s pohištvom, nanosili slame, polili z bencinom in zažgali, da so vse tri zgorele.

Ena izmed velikih hajk (31. decembra 1944) je šla prek Janč in Prežganja proti Štangi in Šmartnemu pri Litiji. Na novo leto 1945 so v Gabrju ustrelili mlado dekle Francko Kurent v Zgornji Besnici in fanta Jožeta Skubica.



Požgane Janče 6. avgusta 1944

Dne 4. januarja so v Gozdu Reka zažgali Ilovarjevo hišo, petčlansko družino pa živo zmetali v ogenj.

Naslednjega dne so na Prežganju požgali domačijo Jožeta Kurenta, njega pa ustrelili, ker je bil njegov sin Stane v partizanih. V tej vasi so izropali hiše posestnikov Valentina Skubica in Franca Jerihe, oba odpeljali v litijski zapor, imetje pa zaplenili.

Istega dne so na Malem vrhu požgali mlin Jožeta Goršiča, njega in sina pa odvedli v kamniški zapor.

V Ravnem brdu so požgali gospodarsko poslopje Jožeta Galeta, ki je bil v izgnanstvu v Srbiji. Miha Jančarja, ki je moral naropano živino odvesti v Smartno, je ubila skupina vlasovcev na cesti pri Zavrstniku.

Razen omenjenih navalov Nemcev in vlasovcev so strahovali domačine belogardisti iz svojih postojank; njihovi vdori v hiše partizanskih družin, preiskave, grožnje, odvzemanje živine in živili so se stopnjevali do te mere, da je bilo organizirano delo OF, skojevcev in mladine domala onemogočeno.

## SOVRAŽNIKOVE POSTOJANKE

Že v začetku maja 1941 so Nemci ustanovili postojanko v Spodnji Besnici. Stela je 30 starejših vojakov, večinoma Korošcev. V glavnem so ob »meji« redno patroljirali. V postojanki sta bila tudi dva vojaka — financarja. Njuna

naloga je bila nadzor nad žganjekuho. Kdor je hotel kuhati žganje, je moral to prijaviti, da sta financarja prišla odpečatiti kotel in ga po končani kuhi zapечатila, kar sta opravila zelo natančno; žganjekuharji pa so se morali do ure natančno držati pričetka in konca kuhe.

Aprila 1943 so premestili postojanko v barako, ki so jo zgradili blizu Pečarja. Tam jih je 12. oktobra 1943 napadel 3. bataljon Levstikove brigade ter postojanko zavzel, nakar so se Nemci naselili v Pečarjevi in Zupančičevi hiši, obe družini pa izselili v Nemčijo. Na novem, dobro utrjenem mestu je povečana posadka do 50 mož vzdržala vse do maja 1945.

Po boju II. grupe odredov maja 1942 pri Tujem grmu so Nemci ustanovili postojanko v župnišču na Jančah, kjer je stražilo 40 policistov in sta jim bila dodeljena dva gestapovca.

V župnikovi sobi je bilo veliko slovenskih knjig, ki so jih vojaki znesli na kup, polili z bencinom in zažgali. Ker so se v okolici pojavljali partizani, so vojaki posekali bližnji gozd, da je bila vaška pot bolj vidna.

Takoj po bitki so pripeljali dva padla in enega ujetega partizana, ki so ga v župnišču mučili, nato pa obsodili na smrt. Ker se je tedaj mimo župnišča vračal iz službe Jože Mahkovec z Dolgega brda, so ga Nemci ustavili in prisilili, da je izkopal grob za oba mrtveca in ju vrgel vanj. Na smrt obsojeni je moral poklekniti na rob groba, nakar so ga ustrelili, da se je zvrnil v grob. Mahkovcu pa so ukazali, da mora grob zasuti. Ko je hotel mrtveca prekriti s smrekovimi vejicami, mu Nemci tega niso pustili in grozili, da bodo ubili še njega.

Novembra 1942 so ukinili postojanko — verjetno se niso počutili dovolj varne, posebno še, ker bi se težko oskrbovali in ob napadu pravočasno dobili pomoč.

Marca 1944 so belogardisti spet (prvič maja 1943) poskusili ustanoviti postojanko na Jančah, toda partizani so požgali župnišče in tako je propadla tudi ta belogardistična namera.

Dne 3. maja 1941 so Nemci ustanovili postojanko na Prežganju, in sicer v župnišču in prosvetnem domu, kjer je bilo 30 vojakov.

V noči s 15. na 16. oktober 1943 je postojanko na Prežganju uničil 3. bataljon Levstikove brigade pod vodstvom Franca Sotlarja-Pavijana.

Istočasno so levstikovci zažgali tudi barako tik naselja Veliko Trebeljevo, kjer so Nemci nameravali imeti postojanko.

Toda že naslednji dan so Nemci obnovili postojanko na Prežganju, povečano število vojakov (okrog 80) pa namestili v šoli, v hiši pri De Ceccovih, ki so jih izselili, in v cerkvi, štab pa je bil v zakristiji. V začetku 1944 so postojanko še povečali na sto vojakov, jo obdali z bodečo žico, s strelskimi jarki, bunkerji in oborožili celo s protiavijskimi topovi.

V noči z 22. na 23. september 1944 je postojanko napadla Cankarjeva brigada, vendar dobro utrjene postojanke ni mogla zavzeti in je ta ostala v nemških rokah do maja 1945.

Od poletja 1942 je bila postojanka tudi v hiši Janeza Kamnikarja pd. Teličarja z Ravnega brda. Hiša je bila na zelo razgledni točki vrh hriba, odkoder je bil možen popoln nadzor nad velikim delom nemško-italijanske »meje«. Tudi to postojanko so levstikovci pod vodstvom Franca Sotlarja-Pavijana v noči s 6. na 7. oktober 1943 uničili in ni bila več obnovljena.

Aprila 1944 so Nemci odgnali v internacijo družino Čož, pd. Jerebove iz Malega Trebeljevega, ker je bil sin Jože v partizanih. Takrat so odgnali tudi družino Jožeta Slapničarja iz Velikega Trebeljevega, ker je bil aktivist OF, njegova žena pa Čoževa sestra.

Ko je sin Jože kot borec Kamniško-zasavskega odreda na Jančah še istega dne zvedel, da so njegove izselili in da nameravajo naslednjega dne požgati tudi njihovo domačijo ter pobrati, kar je ostalo, je zaprosil komandanta bataljona, da mu dovoli s svojo četo oditi v napad, da prepreči sovražnikovo namero. Ob prihodu v Trebeljevo je razvrstil tovariše v zasede in zaprl vse dohode v vas. Ugotovil pa je, da njihove hiše niso požgali zaradi neposredne bližine hiš, ki so bile naklonjene okupatorju. Mobiliziral je vaščane in Prežganjčane, da so odpeljali dva vola, dve kravi, prašiče in živila ter obleke in odeje, vse to so dostavili pri Coklarju v Volavljah, kjer so organizirali prevoz vsega odpeljanega in odložili pri Pintarju v Dolgi nogi. Pogumno akcijo so partizani opravili brez strela, čeprav blizu nemških straž.

Ker je hiša Čoževih ostala nepoškodovana, so belogardisti maja 1944 v njej utrdili novo postojanko tridesetih mož. Ker je bilo pri Čoževih premalo prostora, so jih dvajset nastanili v hiši Jožeta Slapničarja. Postojanka je obstajala do osvoboditve.

#### KURIRSKÉ TV POSTAJE

Prvo kurirsko pot in zvezo med Dolenjsko in Ljubljano proti Štajerski sta vzpostavila Franc Kocjančič-Rus in Ivan Ferlež-Jelen v začetku novembra 1942. Odšla sta iz Podlipoglava in nad Javorjem prekoračila »mejo«. Pot ju



Franc Kocjančič-Rus (v sredini), Roman Kavšek (na levi) in Jože Čož

je vodila prek Besnice na Vnajnarje do Marolta, nato na Tuji grm do Šuštarja, do Pintarja in nato na Dolgo nogo k Manožniku. Povsod sta postavljala javke. Od Dolge noge je tekla pot naprej v dolino Save in prek nje na Štajersko. Že decembra 1942 sta Franc Kocjančič-Rus in Maks Menard-Karo večkrat opravila to pot.

Ta zveza z Gorenjsko in Štajersko je nadomestila staro smer, ki je vodila prek Zaloga (mimo Perleza) čez Savo, a je postajala vedno bolj negotova.

Od leta 1943 do osvoboditve je na terenu delovalo več kurirskih TV postaj, ki so vzdrževale zvezo z Ljubljano, Zasavjem in prek Save s Štajersko. Javke, ki so jih uporabljali kurirji teh postaj, so bile na Jančah, Vnajnarjih, Tujem grmu, Dolgem brdu, Štangi, Dolgi nogi, Kresniškem vrhu in dalje proti Mamolju in Radečam.

Postajo TV-3 so ustanovili na Dolenjskem, od tam pa se je v začetku 1943 priselila na področje Male in Velike Stange ter Tujega grma. Prva javka je bila pri Pemcu in Šuštarju na Tujem grmu ter pri Polčku na Dolgem brdu, kjer so se ustavljali kurirji z Dolenjskega in obratno, vodili funkcionarje, komandante in organizatorje NOG, med njimi Sergeja Kraigherja, komandanta Staneta Rozmana, Dušana Kvedra, Petra Stanteta, Mitjo Ribičiča, Mico Šlandrovo idr.

Zaradi neprestanih nemških patrulj se je postaja nenehno selila, večkrat je bila na istem kraju le dan ali dva. S Tujega grma se je preselila na Vnajnarje, odtod v Gabrje in na Janče. Javke so bile pri najbolj zavednih družinah, in to na Vnajnarjih pri Maroltovih, Skakavnikovih, Brdarjevih, Vrhovčevih, Balantu in Črncu, v Gabrju pri Zaviršku in Rozalnem Janezu, na Jančah pri pri Bernardu.

Kurirska zveza z Ljubljano je potekala prek povezave z železničarji v Zalogu in prek Sostrega (Glastovčevi — Dežman).

Med prvimi kurirji postaje TV-3 so bili Edo Golc-Švigelj, Maks Menard-Karo, Franc Kocjančič-Rus, Franc Plankar-Čičko, Anton Prusnik-Gašper, Zdenko Roter in Vinko Žurga-Ludvik. Po prihodu na litijsko območje so bili na tej postaji še kurirji Branko Pečjak-Branko, Stanko Gregorič-Savo, Tone Dimnik, Avgust Bric-Boris, Ivan Hojnik-Ivček, Tone Rome-Miha, Tomaž Avsec, Albin Petje-Silvo in Ivan Habič-Švabek.

Kurir Švabek je bil iz Spodnje Besnice, padel pa je 25. marca 1945 v Straži pri Novem mestu. Nesel je pošto na TV-6 v Podturn pri Dolenjskih Toplicah. Spremljal ga je kurir s TV-4, z njim pa sta potovala še kurirja s TV-6, ki sta se vračala na svojo postajo. Prav tedaj so Nemci in domobranci močno zasedli dolino Krke. Na prehodu čez cesto med Sotesko in Stražo sta padla oba kurirja s TV-6, kmalu za njima tudi kurir s TV-4. Švabku je uspelo prebiti se skozi zasedo, skočil je v Krko, pri tem se mu je zapletla torbica v grmovje. Da bi rešil njo in sebe, jo je snel z ramena in se potopil, a domobranci so ga kljub temu ujeli, slekli do golega in pobili. Hvalili so se, da je ta kurir bil več vreden, kot če bi uničili partizansko brigado.

Proti koncu 1943 se je postaja preselila na področje Dolge noge, poleti 1944 pa na Mamolj pri Polšniku.

Postajo TV-2 A so ustanovili jeseni 1943 in je delovala v okolici Janč, Vnajnarjev, Besnice, Podgrada in Sostrega. Njena posebna naloga je bila, da je vzdrževala zvezo z Ljubljano in nato odpravljala naprej politične de-

lavce in obveščevalce. Zanje so vedeli samo njeni kurirji. Delovala je vse do osvoboditve. Komandir je bil Maks Menard-Karo, kurirji pa Lado Mazovec, Karel Grum-Korelček, Franc Smrekar in Štefan Rus iz Bele krajine. Kljub strogi konspiraciji so jo 17. februarja 1945 v gozdu Volčjak na Vnajnarijih odkrili in napadli; pri tem sta padla kurir Franc Smrekar s Podlipoglava in Pavle Strojinc iz Zadvara, sekretar rajonskega komiteja KPS Dobrunje.

Postaja TV 3 S je delovala največ v Dolgi nogi pri Pintarju, v Golišah in na Kresniškem vrhu. Njena naloga je bila prenašati prek Save pošto, ki jo je prevzemala s področja Janč in Štange. Njeni kurirji so bili Ivan Cerar-Miklavž, Stane Smrekar-Kos, Viktor Zupančič-Čaruga, Jernej Udovč, Jože in Franc Zavrl, Edo Zupančič, Marjan Petje, Jože Hvala, Janez Martinšek, Ivan Cimerman-Bojan in bratje Janez, Pavle in Aleš Bokal.

Postaja je bila na zelo izpostavljenem mestu, ki so ga nadzirali Nemci, vlasovci, belogardisti in raztrganci; prehodi čez cesto, Savo, železnico in mejo pa so bili zelo tvegani.

## CIVILNO TABORIŠČE IN TERENSKA ČETA

Ko so Nemci konec 1942 spoznali, da je njihova prisilna mobilizacija spodletela, so začeli izseljevati družine, katerih sinovi se niso odzvali pozivu. Zaradi dobre obveščevalne službe se je številnim družinam posrečilo pobegniti



Skupina borcev terenske čete IV. operativne cone (stojijo — od leve proti desni): Jernej Udovič-Hrast, Edo Mahkovec, Franc Morela-Boris, Franc Groznik, Anton Mahkovic-Janko, Franc Bratun-Jelen, Jože Künih, (sedijo z leve proti desni): Jože Tomažič, Anton Godec-Tomaž, Viktor Zupančič-Čaruga, Ciril Godec, Anton Rome-Miha

v bližnje gozdove. Ker se niso mogle potikati po zasilnih bivališčih, je štab IV. operativne cone 28. januarja 1943 ustanovil partizansko civilno taborišče. Komandant Franc Poglajen-Kranjc je dal šest (to število se je kmalu povečalo na 20) borcev za organizacijo taborišča. Prvi komandir je bil Ivan Radman-Bosanec, za njim pa Anton Godec-Tomaž. Taborišče se je zaradi varnosti selilo po bližnjih gozdovih. Le dobremu vodstvu gre zahvala, da taborišča sovražniki niso odkrili. Ščasoma so se taboriščniki začeli sami preskrbovati in si iskati zavetja v samotnih kmetijah ali pa so si zgradili podzemne bunkerje. Po sedmih mesecih ni več obstajala potreba in so taborišče ukinili.

Borci, ki so dotlej varovali taborišče, so ostali na terenu, zaupane so jim bile nove naloge; imenovali so se terenska četa. Zbirala je orožje, mobilizirala nove borce, spremljala novice s Štajerske in Dolenjske, spremljala vojaške in politične voditelje in opravljala sprotne naloge. Njen komandir je bil Anton Godec-Tomaž, komisar pa njegov brat Ciril. Februarja 1944 se je četa vključila v Kamniško-zasavski odred.

## MLADINSKE ORGANIZACIJE

Prvo mladinsko organizacijo so ustanovili v Vnajnarnjih junija 1943.

Ustanovili so jo Anton Kimovec-Francoz, Ciril Gričar-Emil in Anton Godec-Tomaž. Navzočih je bilo dvajset mladincev in mladink. V odbor so bili izvoljeni Francka Marolt, predsednica, Antonija Marn, Marija Kurent, Marija Gale, Marija Jančar, Marija Marolt in Pavla Kurent.

Iz te organizacije sta odšla v partizane Franc Novak in Ivan Habič.

Vnajnarskim mladincem so se priključili tudi nekateri mladinci iz Volavlj in Prežganja. Nekaj časa je med njimi delovala Stanka Ukmar, ko pa so ustanovili mladinsko organizacijo v Podgradu, je postala tam predsednica.

Mladinci so delovali strogo ilegalno. Za partizane so zbirali hrano, obleko, cigarete in drugo; največkrat so dobivali navodila od enot, ki so se zadrževale na tamkajšnjem terenu. Po prihodu belogardistov je bilo njihovo delovanje zelo otežkočeno.

Skoraj istočasno so ustanovili mladinsko organizacijo na Dolgem brdu, kamor so bile vključene tudi mladinke z Janč in Tujega grma. Predsednica je bila Angela Ostrež z Janč, za njo od 1944 Francka Mahkovec (Šuštarjeva) s Tujega grma, sekretarka pa ves čas Jožefa Černe z Dolgega brda. Vključenih je bilo osemnajst mladink, Avgust Pleško in Andrej Bučar pa sta šla v partizane.

Organizacija je opravljala naloge po navodilih TV postaje in specialne čete.

## SKOJ

Ker je bilo veliko mladine pod močnim vplivom revolucionarnih sil, so vse te združili v posebno organizacijo SKOJ, njena naloga je bila pridobivati podmladek za člane Partije.

SKOJ sta julija 1943 ustanovila Anton Kimovec-Francoz in Ciril Gričar-Emil v Vnajnarnjih.

Iz vrst najaktivnejših mladink so bile sprejete Francka Marolt-Marjetka (sekretarka), Antonija Marn (za politično delo), Marija Gale (za agitprop), Marija Jančar (za kulturo in pionirje), Marija Kurent (za preskrbo) in Marija Marolt. V to organizacijo so vključili tudi Angelo Ostrež in Francko Mahkovec z Janč, Marijo Habič iz Besnice, Stanko Ukmar iz Podgrada, Ivana Rometa z Volavelj in Marijo Skubic s Prežganja. Ko sta na teren prišla aktivista Janez Bricelj in Franc Mojšker-Frenk, so sprejeli v SKOJ še več mladih.

Sekretarko Francko Marolt in njeno sestro Marijo so črnorokci 9. junija 1944 aretirali in odvedli v Javor. Po dolgotrajnem zasliševanju so ju na prošnjo javorskega župnika Skrlja izpustili. Ko je Francka v začetku avgusta prenočevala pri Skakavnikovih v Vnajnarjih, so črnorokci obkolili hišo, a Francke niso našli, ker je bila dobro skrita med drvmi v črni kuhinji; zato pa so odpeljali Skakavnikovi dekleti in Maroltovo Lojzko in Tončko. Kmalu so jih izpustili, niso pa izpustili Pavle Kurent in Lojzke Marolt, ki so ju bili tudi aretirali.

Septembra 1943 so ustanovili samostojno organizacijo SKOJ za Janče, Tuji grm in Vnajnarje. Vanjo so bili sprejeti Angela Ostrež (sekretarka), Francka Mahkovec, Andrej Bučar, Avgust Pleško, Jožefa Černe, Marija Lokar, Tinca Hojnik in Cilka Zavrl. Bučar in Pleško sta vstopila v NOV.

## PIONIRSKI ODRED VNAJNARJE — JANČE

Na pobudo Antona Kimovca-Francoza in mladink so 20. aprila 1944 ustanovili pionirski odred. V štab so bili izvoljeni Jernej Marolt (načelnik), Franc Kurent, Franc Gale in Janez Jančar. Po mladinski liniji je za odred odgovarjal Vinko Bratun, po skojevski pa Marija Jančar.

V odred so bili vključeni vsi šolarji in mlajši mladinci. Prirejali so mitinge z recitacijami, kurili kresove, trosili letake ipd.

Imeli so tudi partizansko šolo, poučevala je Marija Marolt, poročena Mojšker, in sicer v čebelnjaku janškega župnišča. Pouk je bil od maja do avgusta 1944.

Z delovanjem so morali prenehati, ko so nastopili belogardisti in črnorokci.

## DELAVNICE

Veliko pomoč partizanskim enotam na janškem terenu so nudile obrtniške delavnice.

V hiši pri Zaviršku v Gabrju je imel čevljarsko delavnico Jernej Bratun. Kurirji TV postaj 2 in 3, Korotanova patrulja, borci Kamniško-zasavskega in Dolenjskega odreda, specialne čete in aktivisti so vedeli povedati, da ni nihče znal narediti tako močnih in trpežnih čevljev in škornjev kakor Bratun. Mojstru je nekaj časa pomagal tudi Franc Pleško, dokler ga niso Nemci odvedli na prisilno delo, dalj časa pa tudi Janez Plešic. Ko zaradi pogostih vdorov belogardistov in izdajalcev ni bilo več varno skupno delo, je slednji delal na svojem domu.

Krojaška in čevljarska delavnica je bila tudi pri Travnarju v Volavljah. Pavle Kavšek, krojač, je krojil uniforme in titovke vse od marca 1943 do aprila 1944, ko je odšel v partizane.

Od maja 1943 je bila orožarska delavnica pri Jožetu Černetu, pd. pri Dimniku na Dolgem brdu. Dejansko je pripadala terenski leteči patrulji pod vodstvom Jožeta Štoka-Korotana. Njegovi fantje so imeli med drugim nalogo zbirati orožje, ki ga je na terenu pustila bivša jugoslovanska vojska, delno pokvarjenega pa popravljati.

Alojz Hribar v gornji Besnici, čevljarski mojster, je bil mobiliziran v NOV. Zaradi potreb po čevljih za enote NOV je bil odpuščen z nalogo, da dela in popravlja čevlje za partizane. Zaradi aktivnosti belogardistov in drugih izdajalcev je moral konec leta 1944 prenehati z delom.

Krojaška in pletilska delavnica pa je bila od julija do decembra 1943 pri Bernardu na Jančah. V njej so delali kape za partizane, krpali obleke in perilo ter pletli nogavice, rokavice in jope. V delavnici so delala domača dekleta Angela in Pavla Ostrež ter Marija Marolt iz Dobrunj.

## RAZTRGANCİ

Ko so Nemci ugotovili neuspešnost delovanja vohunov in zaupnikov, so iz slovenskih izdajalcev organizirali posebno vrsto policije. Oblečeni so bili približno kot partizani, navadno le bolj raztrgani in umazani, zato so jih ljudje imenovali raztrgance. Delovali so v skupinah od 3 do 50 ljudi.

Prva skupina raztrgancev se je pojavila v maju 1943 na območju Janč, pozneje pa tudi v drugih vaseh. Oblečeni kakor partizani so iskali zvezo z njimi. Pretvarjali so se, da bi radi našli njihov logor ali bunkerje, da iščejo hrano, radi so udrihali čez vero in »farje«, ki bi jih bilo treba vse pobiti in podobno. Če so jih vaščani šli prijaviti nemški žandarmeriji na Prežganje, Nemci niso hoteli nič slišati o njih.

Naloge raztrgancev so bile ujeti kurirje, odkriti javke in družine, ki sodelujejo s partizani, postavljati zasede. Iz zasede na Tujem grmu so 14. avgusta 1943 ubili Tineta Poglajna-Bliska, borca patrulje Zasavskega bataljona. Dan pred tem so se na Tujem grmu izdajali za partizane in hoteli dobiti Jožeta Štoka-Korotana, komandirja patrulje Kamniško-zasavskega bataljona, in komisarja Janeza Petjeta-Jovana.

Organizirani mladinki Franca Mahkovec in Lojzka Groznik pa sta raztrgance prepoznali, zato se je njihov poskus, da bi dobili podatke, izjalovil.

S pomočjo zavednih domačinov in aktivistov se marsikak naklep raztrgancev ni uresničil, pač pa je Zasavski bataljon s sodelovanjem prebivalstva večino raztrgancev onemogočil ali uničil in tako na janškem območju niso imeli večjega uspeha.

Narodnoosvobodilno gibanje v sedanji krajevni skupnosti Besnica oziroma v nekdanji občini Trebeljevo se je res začelo razvijati leto dni kasneje kot v drugih delih naše sedanje občine, a je zamujeno kmalu dohitelo.

Za prvotno zaostajanje je bilo več razlogov. Glavna sta predvsem dva: pred vojno preslabo razvito politično življenje in naprednih strank ter med

vojno dokaj zaprta demarkacijska črta — »meja«, ki skoraj ni prepuščala informacij in prehodov.

Toda jeseni 1942. leta se je začelo narodnoosvobodilno gibanje izredno hitro razvijati, spomladi 1943 doseglo že svoj višek in bilo izredno razgibano vse do osvoboditve. Velik del območja je bil v letih 1943 in 1944 osvobojen in tam so se zelo pogosto nahajale manjše partizanske enote. Na to ozemlje so sicer občasno vdirale sovražne kolone, a so se spet hitro umikale in vračale v svoje postojanke.

Razgibanost narodnoosvobodilnega gibanja nam kaže tudi nekaj števil. V vrstah narodnoosvobodilne vojske je bilo 73 borcev, od katerih jih je 29 padlo. Ustreljenih je bilo 13 vaščanov. Članov raznih odborov in aktivistov je bilo prek 180. Popolnoma ali delno je bilo požganih 39 domačij, 22 pa jih je bilo porušениh.





Franci Sotlar

## USTANOVITEV II. GRUPE ODREDOV IN BITKA NA JANČAH

Boj na Pugledu 23. marca 1942 je politično in moralno zelo močno odjeknil v Ljubljani in v vsej njeni okolici pa tudi širom po Dolenjski. Predvsem je bilo prebivalstvo ponosno zaradi uspeha bataljona v tem boju kakor tudi zaradi uspehov, ki jih je ta enota imela v vsem obdobju bivanja na Pugledu. Vsi ti borbeni uspehi pa so tudi v bataljonu utrjevali moralo, moč in prepričanje, da je le z aktivno akcijo moč doseči želene rezultate. Zato je bil borcem bataljona boj na Pugledu velik poduk in dragocena izkušnja za vse nadaljnje bojne aktivnosti.

Po tem boju je za bataljon pravzaprav nastopilo novo obdobje, obdobje preraščanje v višjo — večjo in močnejšo enoto.

Čeprav je štab bataljona že na Pugledu prve dni marca v dogovoru z glavnim štabom NOV in POS v Ljubljani sklenil, da bo z bataljonom prešel na Štajersko, ko bo vreme ugodnejše, se mu je ta namen izjalovil zaradi boja, ki so mu ga Italijani vsilili na Pugledu, kar je imelo za posledico premik na Dolenjsko. Zato in zaradi zgoraj omenjenega razpoloženja prebivalstva je v



Franci Sotlar

bataljon prišlo večje število novih borcev in štab je bil prisiljen pohod na Štajersko odložiti za toliko časa, dokler z novinci ne bi izvedel potrebnih priprav, morda pa tudi reorganizacije bataljona.

V Medvednici je bataljon štel že prek 200 partizanov — brez ene čete in enega mitralješkega oddelka, ki sta v prvi polovici marca odšla na območje Muljava—Krka novim nalogam naproti. Zato se je štab odločil, da bataljon razdeli na dva dela in da v dveh kolonah v različnih smereh izvede premik na Kremenjek, s tem da med potjo skupina pod poveljstvom Lojzeta Kolmana-Maroka napade Žalno, na tem odseku razdre dolensko železniško progo in nato nadaljuje pot k določenemu cilju. Slučaj pa je hotel, da je bila ta skupina izdana in po končani akciji na progo napadena. Toda z močno zasedo je skupini uspelo zadržati italijanski napad in se brez težjih bojov z večkrat močnejšim sovražnikom umakniti proti Muljavi, kjer se je 27. marca utaborila v bližnjem gozdu pod vasjo Potok. Od tam se je v noči med 27. in 28. marcem premaknila čez cesto Stična—Žužemberk in se 28. marca utaborila na Srebotniku v nekdanjem taborišču II. štajerskega bataljona.

Drugi del bataljona je z območja Medvednice odšel proti Velikim Lipljem in Rožniku. Tam je 26. marca priredil miting, po katerem se je skupini pridružilo nekaj novincev. Pri tej skupini se je zadrževal tudi štab bataljona z namenom, da bi bil nekaj dni na grosupeljskem terenu, kjer je pričakoval kurirja glavnega štaba iz Ljubljane zaradi sprejema novih smernic ob nastali situaciji po boju na Pugledu. Ker pa štab bataljona kurirja ni pričakal, bataljon pa je številčno hitro naraščal, je štab sklenil, da se premakne z vso skupino na Kremenjek, se sestane s prvo skupino in tam izvede reorganizacijo po svoji zamisli. Zanj je imel načelno soglasje glavnega štaba NOV in POS, ki je bilo z njim to poveljstvo pooblaščen, da na Štajerskem kot samostojno pokrajinsko poveljstvo organizira enote tako, kot zahteva trenutna situacija.

Tako je bilo tiste dni odločeno, da se na Kremenjku ustanovi še ena četa, da se dotedanji bataljon razdeli na dva enaka bataljona in da se formira I. štajerska brigada, katere en bataljon je že bil na Štajerskem (v zasavskih revirjih), dva pa ostaneta skupaj s štabom brigade, ki je nastal iz dotedanjega štaba II. štajerskega bataljona. Tako je tudi bilo. Skupina se je premaknila z grosupeljskega terena, 30. marca prispela na Kremenjek in se tam združila s prvo skupino.

5. aprila je bil v taborišču na Kremenjku zbor vseh enot dotedanjega II. štajerskega bataljona, kateremu je sedaj skupaj s političnim komisarjem Jožetom Nosetom-Španom poveljeval Alojz Kolman-Marok, ter novoustanovljenega III. bataljona pod poveljstvom Franca Mazovca-Rista in političnega komisarja Jožeta Babiča-Vojteha. Na tem zboru je manjkal samo I. štajerski bataljon pod poveljstvom Rudija Kneza-Silasa in političnega komisarja Borisa Čizmek-Bora, ki je čez zimo deloval v Zasavju in Savinjski dolini. Tedaj je bila razglašena odločitev pokrajinskega štaba za Štajersko o ustanovitvi I. partizanske brigade na Slovenskem in o imenovanju štaba brigade, ki so ga sestavljali Franc Rozman-Stane kot komandant, Dušan Kveder-Tomaž kot politični komisar in Peter Stante-Skala kot namestnik komandanta. Pri brigadi pa so bili tudi dotedanji izpopolnjeni vod za zveze, intendantska skupina s centralno brigadno kuhinjo, brigadni zdravnik in brigadni intendant, ki je bil imenovan kasneje. V brigadi je bilo tedaj prek 300 dobro oboroženih borcev,



Skupina borcev II. grupe odredov na Kremenjku (Dolenjska) maja 1942

saj sta samo II. in III. bataljon poleg pušk, bomb in pištol imela 18 strojnic (lahkih mitraljezov) in dve strojnice »švarcloze«. Tudi s strelivom je bila brigada dobro založena. Za vsako puško je imela 300 nabojev, za vsako lahko strojnico 800, pri vsaki težki strojnici pa so našteli kar po 2400 nabojev. Poleg tega je bilo še nekaj tisoč nabojev v rezervi brigade. Pomembno je poudariti, da je bila oborožitev glede kalibra orožja enotna. Vse cevi so bile kalibra 7,9 mm, kar je odgovarjalo tudi nemški oborožitvi, ki je bila kasneje osnovni vir za zagotavljanje orožja in municije. To je bilo za novo brigado zelo pomembno pri izvajanju nalog na območjih, kjer še dalj časa ni bilo drugega načina preskrbe z orožjem in strelivom kot odzemanje le-tega od sovražnika.

Brigada je v takšni sestavi delovala ves april 1942, medtem organizirala številna zborovanja in sestanke prebivalstva v okolici Žužemberka, na območju Tisovec—Struge—Korinj in Grosuplje, Turjak, Šmarje. Brigada je na tem področju žela velike uspehe s pomočjo terenskih aktivistov, ustanovila odbore OF skoraj po vseh vaseh tega dela Dolenjske, zbrala več orožja in streliva ter v svoje vrste vključila lepo število novincev iz okolice Stične, Grosupljega in Dobrniča.

Poleg tega je izvedla tudi nekaj bojnih nalog in obračunala z nekaterimi izdajalci, ki so se vdinjali Italijanom. Velik uspeh je imela skupina pod poveljstvom Maroka na Medvedjeku in brigada kot celota v boju z močnimi silami v Bojanskem borštu.

Napad Italijanov na položaju v Bojanskem borštu je bil odbit in močna partizanska zaseda je pri Medvednici zadržala motorizirano kolono vojaštva

iz Trebnjega, uničila dva kamiona, ubila nekaj ter ranila več Italijanov. Italijani so tudi to pot izgubili bitko ter svoj bes stresali nad prebivalstvom, požigali domove in gospodarska poslopja ter zapirali nedolžne ljudi. V Radohovi vasi so 28. aprila ustrelili prvih šest talcev v »Ljubljanski pokrajini«.

V tem obdobju pa se je zvrstilo tudi lepo število manjših akcij na progah Ljubljana—Novo mesto in Grosuplje—Kočevje, napadeni so bili vojaški transporti na cestah in železnicah. Medtem je brigada borbeno in številčno rastla in z uspehom nadzorovala celotno področje od Grosupljega in Trebnjega prek Žužemberka do Dobrega polja. Lahko rečemo, da je imela v svojih rokah politično in vojaško pobudo.

Z rastjo partizanskih aktivnosti na terenu pa so italijanski okupatorji spoznavali svojo nemoč in nedvomno so se prav zato odločili, da dotedanji sistem zavarovanja demarkacijske črte nad nemško in italijansko okupacijsko cono opuste, le-to prepuste Nemcem, sami pa koncentrirajo svoje sile v večih postojankah. Tako je že omenjeni prostor postal prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji, kar je v prvih pomladanskih dneh pozitivno odjeknilo po vsej Sloveniji, predvsem v Ljubljani. V praksi pa je to pomenilo tudi, da je iz Ljubljane in okolice začelo hitro naraščati število novih borcev, ki jih je bilo treba sprejeti v brigado in poslati naprej na Kočevsko in v Suho krajino v novoustanovljene enote.

Zaradi vsega tega, zaradi silovitega napredka partizanskih enot v vsej Sloveniji, predvsem v tako imenovani »Ljubljanski pokrajini«, ter zaradi nagle rasti teh enot po uspešno prestani dokaj težki zimi 1941/42 se je vojaško-politično vodstvo lotilo organizacije in oblikovanja novih teritorialnih enot, odredov in grup odredov, ki so bile za tiste čase najustreznejše in prilagojene ciljem razvoja oboroženega boja, ko je nastopilo obdobje ustvarjanja osvobodjenega ozemlja, organizacijske in politične krepitve partizanskih enot ter jačanja organizacije OF na najširših osnovah.

Nova organizacijska oblika ali bolje rečeno reorganizacija je I. slovensko partizansko brigado, čeprav le trenutno, močno prizadela, saj je morala nankrat postati II. grupa odredov, njeni bataljoni pa določeni partizanski odredi. Ko pa je štab brigade iz ukaza glavnega poveljstva o novi organizaciji partizanskih enot v Sloveniji uvidel tudi vlogo in naloge II. grupe odredov, so bile stvari prav hitro urejene. Brigado so preimenovali v II. grupo odredov, bataljone pa v Savinjski, Pohorski in Kozjanski odred. Reorganizacija torej v taktično-operativnem pogledu skupnega delovanja grupe odredov kot enotne operativno-manevrske enote v odnosu do izvršitve osnovne naloge — pohoda na Štajersko — ni vplivala na dotedanji način vojskovanja I. slovenske partizanske brigade. To pa je bilo bistveno zanjo, posebno za sistem poveljevanja v grupi odredov, za njeno udarno moč in manevrsko taktiko bojevanja po sistemu razdvojenega premikanja v smeri koncentričnega udarca na določeni bojni cilj. Prav v tem niso bile potrebne nikakršne dodatne ali spreminjevalne oblike organizacije. Motilo je le ime, zlasti še potem, ko so se čez pičle štiri mesece začele ustanavljati brigade z enakimi taktično-operativnimi značilnostmi, kakršne je imela I. slovenska partizanska brigada. Čeprav so postali kasneje istega leta mnogi borci te brigade poveljniki in komandirji enot v prvih štirih udarnih slovenskih narodnoosvobodilnih brigadah, niso mogli nikoli pozabiti svoje brigade, slovenskega prvenca, zlasti pa njenih uspehov ...

II. štajerska grupa odredov je bila sredi maja 1942 končno nared za svoj legendarni pohod na Štajersko. Prvič ga je poskusila izpeljati s prestopom meje nad vasjo Polica prek Janč do Save in čez to naravno oviro dalje proti Štajerski...

II. grupa odredov je po ustanovitvi na Kremenjku, oziroma po preimenovanju iz I. slovenske partizanske brigade v II. grupo odredov tako močno porastla, da je 1. maja ob slavnostnem razvitju svoje bojne zastave (prejela jo je v znak priznanja za organizacijske, moralnopolitične in bojne zasluge od glavnega poveljstva NOV in PO Slovenije) ter proslavi mednarodnega delavskega praznika na Kremenjku ustanovila še III. oziroma IV. bataljon, na Polici pa 19. maja IV. oziroma V. bataljon. Tako je imela II. grupa odredov pred pohodom na Štajersko štiri bataljone in enega na Štajerskem. V teh bataljonih je bilo tedaj nekaj čez 500 borcev, katerih napad na Ljubljano so Italijani s strahom pričakovali. Res so bili Italijani — kljub temu, da so imeli v »Ljubljanski pokrajini« prek 40 000 vojakov, močan armadni korpus — ne-močni pred tako množično vstajo, ki se je razvijala v sleherni vasi in mestu in je močno psihološko pritiskala na celotni okupacijski sistem, na vojaške in politične kroge okupatorja in domačo buržoazno protirevolucionarno reakcijo...



Partizanska kuhinja na Kremenjku leta 1942

## POHOD NA ŠTAJERSKO IN BOJI NA JANČAH IN TUJEM GRMU

19. maja je nastopil odločilni trenutek glede izvršitve ožjega in širšega načrta operacije na Štajerskem. Ta večer je II. grupa odredov z vsemi štirimi bataljoni v eni koloni krenila iz taborišč pod Polico pri Grosupljem proti Kožljevcu in okoli polnoči prispela do Malega vrha. Tam je še isto noč brez vsakega strela prestopila demarkacijsko mejo prek še nezaminiranega mesta, toda z že postavljeno visoko žično ograjo, v kateri so borci z žičnimi škarjami neslišno napravili velike odprtine.

»Vodil je I. bataljon, v glavnini kolone pa so bili II. in III. bataljon, štab II. grupe odredov in pratež. Zadnji v koloni je bil kot zaščitnica IV. bataljon (I., II. in III. bataljon so pripadali Savinjskemu odredu, IV. pa je bil I. bataljon Pohorskega odreda, op. pisca). Čeprav so bili presledki med bataljoni majhni, se je kolona le precej raztegnila. Med Malim vrhom in Trebeljevim se je po krajšem odmoru uredila, znova strnila, nato pa nadaljevala pohod po cesti Ljubljana—Litija v smeri Šmartnega in pod Plankovcem zavila v jarek, ki pelje pod Tuji grm. Ko je čelno zavarovanje prišlo do Končarjevega mlina, je bil koloni dan ukaz za počitek. Tega so poveljniki bataljonov, čet in vodov izkoristili za pregled svojih enot in za dopolnilne ureditve. Ugotovili so, da kljub utrudljivemu in napornemu premikanju nihče od borcev ni zaostal. Med počitkom in urejanjem enot je bilo postavljeno čelno zavarovanje z zasedo na križišču proti Koškim poljanam, na koncu kolone pa je to storilo



Štab II. grupe odredov: Dušan Kveder-Tomaž, politični komisar, Franc Rozman-Stane, komandant, in Peter Stante-Skala, namestnik komandanta

Ivan Benedik-Matiček, prvi ranjenec v janški bitki



zadnje zavarovanje z zasedo na križišču stez in kolovozov od Prežganja, Rašice in Adamovcev.«\*

Ceprav so vse enote II. grupe prešle mejo kot najbolj kritično točko na poti do Save v dokaj svetli in jasni noči, je bila misel na dozdevno neopaženost skorajda nemogoča. Res je premik več kot kilometer dolge kolone nekdo opazoval skoz priprta vrata samotne hiše, prav tam, kjer se je kolona z Litijske ceste spustila po kolovozu v jarek proti Končarjevemu mlinu. Seveda takrat temu nihče od partizanov ni posvečal pozornosti. Da bi kdo opazoval ali morda celo štel ljudi, konje in orožje, mislil hudo in izdajalsko?! Vendar je bilo to res, saj so o navzočnosti II. grupe kaj kmalu zvedeli Nemci v Šmartnem, Litiji in v obmejnih postojankah. To je bilo potrjeno s tem, da je na zasedo v zaščitnici zadnjega dela kolone prav kmalu naletela 3-članska nemška patrulja. Prišlo je do spopada in ker zaseda srečanja z Nemci ni pričakovala, je utrpela izgubo. Padel je strojničar, pomočnik strojničarja Ivan Benedik-Matiček pa je bil ranjen v oko, medtem ko se je patrulja brez izgube umaknila.

Bataljoni so nadaljevali premik proti Burgarju, v zaščitnici v zasedi nad Končarjevim mlinom pa je ostala četa IV. bataljona oziroma I. bataljona Pohorskega odreda, da prepreči morebitna zasledovanja Nemcev. Ista nemška patrulja se je res kmalu pojavila, toda to pot je ona doživela presenetljiv ogenj iz zasede. En vojak je bil ubit, drugi težko ranjen in ujet, tretjemu pa je uspelo pobegniti. V tem spopadu je zaseda zaplenila dve puški in dva kompleta vojaške opreme.

S temi spopadi v bližini Končarjevega mlina so bile vznemirjene predvsem nemške posadke in postojanke v ožji in širši okolici, odkriti pa sta bili tudi trenutna pozicija II. grupe odredov in njena smer premikanja. Ko se je kolona umikala in vzpenjala proti Burgarju, se je že dodobra zdanilo in Nemci so jo lahko opazovali iz obmejne postojanke, ne da bi se pri tem krili; njih

---

\* Ivan Ferlež: Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942

so lahko videli tudi opazovalci II. grupe odredov, zaradi daljave pa ni prišlo do streljanja. V dopoldanskem času 20. maja so se enote razmestile za predanitev na gozdnem pobočju nad Koškimi poljanami. Nameravale so počakati noči in pod zaščito teme nadaljevati pot proti Savi. Ves dan je II. grupa odredov relativno mirno počivala, saj je nemške patrulje niso več vznemirjale. Le lahko izvidniško letalo je II. grupo odredov iskalo in jo nekolikokrat preletelo, toda brez uspeha, kajti ščitila sta jo goščava in bujno majsko zelenje.

Štab II. grupe med predanitvijo ni pozabil na močna zavarovanja na vseh straneh, od koder bi lahko prišla nemška nevarnost, poskrbel pa je tudi za smotno opazovanje in ogledovanje terena zaradi širšega zavarovanja, odkrivanja morebitnega sovražnika, premikanja in izbire najprikladnejših poti do Save. Najpomembnejše pa je, da so bili vsi štirje bataljoni na počitku razporejeni na bojnih položajih in je bilo izključeno kakršnokoli presenečenje.

Tenkočutnim ušesom opazovalcev in izvidnikov tako ni ušel neprekinjeni šum motorjev, ki ga je veter v popoldanskih urah 20. maja prinašal iz doline Save. Sklepati je bilo, da Nemci koncentrirajo sile iz drugih, oddaljenih krajev. Verjetno je nemško poveljstvo v Litiji, prek patrulj in z izdajstvom neznane osebe iz samotne hiše ob poti proti Šmartnemu, ugotovilo velikost in približni položaj II. grupe odredov ter spoznalo, da z vojaško močjo, s kakršno je razpolagalo v Litiji, Šmartnem ter ob meji in železnici, ne bo sposobno spustiti se v boj z II. grupo. Zato so Nemci začeli dovažati sile iz Gorenjske. Takšna domneva je bila proti večeru potrjena tudi v tem, da je II. grupa občutila premikanje motoriziranih kolon od Ljubljane proti Litiji po dolini Besnice v smeri Trebeljevega.

Štab II. grupe se je znašel v dilemi ali nadaljevati pohod na Štajersko po načrtani poti prek Save pri Jevnici ali po hitrem in smelem napadu na Litijo prestopiti Savo čez most v Litiji ali pa prebiti morebitni nemški obroč v dolini Besnice in se vrniti prek meje nazaj na Dolenjsko.

Štab II. grupe je imel na voljo dosti časa za pretehtanje položaja in za odločitve. Po tehtni presoji je sklenil, da vsi štirje bataljoni še isto noč prestopijo Savo po prvotnem načrtu pri Jevnici. K takšni odločitvi je štab II. grupe sililo več dejavnikov: da jih nemško letalo spričo dobro maskirane razmestitve v gozdu na pobočju nad Koškimi poljanami le ni moglo odkriti in da torej nemško poveljstvo 20. maja ni moglo vedeti za točen trenutni položaj II. grupe; da bodo Nemci po izvršeni koncentraciji, razmestitvi ter širšem obkoljevanju celotnega janškega območja od Besnice do doline Reke iz šmarske in litijske smeri začeli šele iskati stik z II. grupo in ko ga bodo dobili, bodo iskali možnost, da organizirajo in izvedejo napad nanjo. Za to pa morajo imeti več časa, se pravi vso noč in še ves naslednji dan. Štab se je odločil, da II. grupa nadaljuje pot proti Jevnici in tam forsira Savo. Opustil je možnost prehoda Save čez most v Litiji, čeprav je bila zelo vabljiva. Dalo se je namreč sklepati, da bodo Nemci spričo pojava II. grupe na širšem janškem območju v težnji, da pridejo v stik z njo, izpraznili Litijo in se z vsemi razpoložljivimi silami napotili proti Jančam. Kljub tej možnosti pa bi bil ta podvig zelo tvegan in štab II. grupe je ostal pri prvotni odločitvi. Če pa bi se II. grupa ne mogla prebiti prek Save, je štab le zadržal rezervno možnost, da se vsi prebijejo na svoje izhodiščne položaje na Dolenjskem s tem, da vsi

štirje bataljoni že prej zasedejo najugodnejše položaje na območju Janč in pričakujejo nadaljnji razvoj dogodkov pripravljeni za odločilno bitko.

Ob takšni odločitvi so se bataljoni z zasedenih položajev pod Koškimi poljanami zvrstili zopet v kolono in že v trdi noči 20. maja nadaljevali pohod po brezpotju gozdnih in hribovskih grap proti Savi. Kljub temu, da so kolono vodili izkušeni poznavalci terena, so se v temni noči ob otežkočeni orientaciji za nekaj sto metrov premaknili na zahod in zašli v grapo, ki jih je že, ko se je noč prevesila v jutro 21. maja, pripeljala več kot dva kilometra vstran od določenega mesta prehoda čez Savo pri jevniškem splavu. Po kratki orientaciji in po ugotovitvi štaba, da je II. grupa pri Slapnici precej oddaljena od mostišča in da ji do jutra primanjkuje časa za izvedbo tako zapletenega prehoda čez nadnormalno široko, drvečo in mrzlo reko, ter za premik v predele Senožeti—Celje—Murovica, je bilo sklenjeno, da se kolona obrne nazaj ter da do jutra zasede izhodiščne položaje okoli Tujega grma, tj. le streljaj od tam, od koder je krenila na pot do Save.

Medtem ko je II. grupa prešla mejo, prispela do Save in se vrnila ter zasedla položaje pod Tujim grmom in okoli njega, so bili Nemci najbrž — kot je bilo moč spoznati po kasnejših nemških postopkih ter poročilih — že obveščeni, da gre za II. grupo odredov, ki šteje prek 650 borcev in se je na Dolenjskem dalj časa pripravljala za pot na Štajersko, da tam okrepi narodnoosvobodilni boj. Sicer pa tega niti ni bilo težko odkriti. Med borci in tudi prebivalci v vzhodnem delu Ljubljane in v zahodnem delu Dolenjske se je že od decembra 1941 do maja 1942 govorilo o štajerski enoti, ki je delovala legalno pod tem imenom kot Štajerski bataljon. Štajerski odred, brigada in II. grupa odredov. Najpogostejše pa je bilo slišati o II. štajerski grupi odredov, štajerski grupi. To ni moglo uiti tudi izkušenim obveščevalcem v nemških štabih, ki so lahko ugotovili, da gre za večjo enoto, ki namerava slej ko prej priti po najugodnejši poti na Štajersko.

Ce naj to kritično ocenimo, moramo reči, da bi bilo najpametneje imenovati enote po krajih, kjer so kaj storile ali delovale, nikakor pa ne tako, kot je bilo to primer z II. grupo, ki se je na izvajanje nalog na Štajerskem pripravljala na Dolenjskem.

Naj bo kakorkoli že, rezultat tudi takšne nepredvidene malenkosti je bil, da so Nemci v pičlih 24 urah zasedli položaje v dolini Save in koncentrirali številne sile v coni, kjer se je pojavila II. grupa odredov. Sklepamo lahko le, da II. grupe verjetno niso pričakovali na območju, kjer se je pojavila, ampak najverjetneje na Gorenjskem, saj so od tam 20. in 21. maja s hitrimi transporti prevažali svoje enote na janško območje. Potrditev za takšno sklepanje dobimo v podatku, da je bila glavnina nemških enot, ki se je 21. maja spopadla z II. grupo odredov na Tujem grmu, razporejena v garnizijah Kranj, Tržič, Bled, Jesenice, Škofja Loka. Ni pa tak sklep povsem absoluten, kajti tudi na Gorenjskem so se partizanske enote čez zimo okrepile in spomladi po operacijskem načrtu glavnega štaba partizanskih odredov prešle v ofenzivo.

Vsekakor pa ti dve domnevi v danem trenutku nista bili toliko pomembni. Tedaj, 21. maja, je bilo za II. grupo najpomembnejše to, kako se bodo dogodki razvijali naprej, ali ji bo razvoj dogodkov omogočal, da nadaljuje pot, ki ji je zadana kot osnovna naloga, ali jo bo razplet bitke prisilil, da se vrne na

Dolenjsko, tj. na najmanj ugodno rešitev, od koder bi izbirala drugo smer pohoda — kajti na Štajersko je morala priti!

Po vsem tem lahko sklepamo, da je bila navzočnost II. grupe odredov med Savo in mejo od Zaloga do Litije za Nemce presenečenje, kajti v tem času je niso pričakovali in zato tudi niso bili pripravljeni, da se takoj, ko je bila odkrita, poženo v boj z vsemi silami, ki so jih imeli na voljo v bližnjih garnizijah in obmejnih karavlah. Očitno to potrjuje odstop nemške patrulje iz boja pri Končarjevem mlinu in prekinitev zasledovanja. To pa seveda štabu II. grupe ni bilo in tudi ni moglo biti znano, kajti če bi to vedel in bi bil v podrobnosti seznanjen s stanjem pri Nemcih, bi se prav gotovo odločil, da II. grupa takoj nezadržno nadaljuje pot do Save ter že v večernih urah in ponoči 20. maja prestopi Savo, kot je bilo domenjeno. Da bi preprečili prehod II. grupe čez Savo in za napad nanjo, so Nemci 20. maja in delno tudi dopoldne 21. maja poleg že obstoječih enot na meji, ob železnici in na levem bregu Save koncentrirali 93., 171. in 181. rezervni policijski bataljon deželnih strelcev. Za sodelovanje pri izvajanju operacije proti II. grupi so se Nemci pri italijanskem armadnem poveljniku v Ljubljani zagotovili prevoz 11. policijskega bataljona iz Šentvida prek Ljubljane čez Sostro in Pečarja v Besnico, poleg tega pa še znatne okrepitve za kontrolo meje s strani italijanskih enot grenadirske divizije iz Ljubljane in divizije Isonzo iz Novega mesta. Kot že rečeno, pa nemško poveljstvo ni imelo borbenega stika z II. grupo in zato tudi ni moglo organizirati neposrednega napada nanjo, kajti moralo jo je najprej odkriti, potem z izvidniškimi deli stopiti v stik z njo in šele potem izvesti organiziran napad. To pa je trajalo vso noč in še vse dopoldne 21. maja. V tem času pa so se bataljoni II. grupe odredov dobro pripravili za obrambo ter tu in tam tudi napravili okope in gnezda za varnejše delovanje strojnic, zlasti težkih. Bataljoni so bili razporejeni v obliki velike podkovice z odprtino proti grebenu. Na pobočju, ki se spušča proti Mali Dolgi nogi, je zasedel položaje I. bataljon Savinjskega odreda, II. bataljon tega odreda je zasedel položaje na pobočjih hriba Zid—Kota 747 pod gozdno jaso, III. bataljon Savinjskega odreda pa je bil desno od II. bataljona na robu gozda pod Zidom, usmerjen tako, da je zapiral prihod od Janč; I. bataljon Pohorskega odreda je zapiral in varoval smer od Male Dolge noge in Jevnice, istočasno pa je bil v rezervi pri štabu II. grupe. Štab je bil na hribu Zid—Kota 747, kjer so bili tudi intendantura, pratež in zdravnik s saniteto.

Morda bi bilo zaradi česa drugega bolje zasesti položaje na samem grebenu in okoli Janč, zapirajoč smeri od Jevnice, Besnice, Volavelj in Tujega grma. Ti položaji so dokaj močnejši od onih na hribu Zid in na Tujem grmu. Toda teren je nepokrit, vsak premik je viden kot na dlani, to pa je zelo ugodno za napadalca, zlasti če ima na razpolago letala, artilerijo ter srednje in težke minomete. Trigonometrijska in obenem največja dominirajoča točka, ki vlada nad vsem okoljem, je zaznavna celo iz Ljubljane in okolice in je zelo ugoden cilj za vsa težka artilerijska orožja. Vse to torej ni bilo pogodu izkušenima vojakoma, kot sta bila Stane in Tomaž, saj sta na španskih bojiščih spoznala, kaj pomeni sovražna artilerija, če ima pred seboj tako odkrite cilje in položaje, kot so bili na Jančah. Poleg tega se je že skoraj zdanilo, ko so se bataljoni vrnili na Tuji grm in bi bil vsak premik po čistini proti Jančam hitro

Franc Mazovec-Risto, komandant bataljona, na katerem je ležalo breme janske bitke



odkrit. Tako bi se lahko tudi napad na položaje začel mnogo prej, kot se je sicer. Najverjetneje pa se je štab II. grupe odredov odločil za tako rešitev obrambe, kot jo je organiziral in zmagovito izpeljal, tudi zaradi pridobitve na času — in to je bilo zelo pomembno.

Kot se je že 21. maja videlo iz poteka bojev, kasnejšega razvoja dogodkov in iz poročil II. grupe odredov, je imelo nemško poveljstvo že 20. maja na voljo podatke, da je v okolici Prežganja 150 mož močna skupina partizanov, okoli Račice ter Končarjevega mlina pa da jih je okoli 500. Ti podatki so Nemce privedli do tega, da so skoraj vse sile, ki so jih pripeljali na bojišče 20. in 21. maja, razporedili v krožni položaj za napad na omenjena dva rajona. Seveda so se že 21. maja zjutraj takoj prepričali, da tam ni partizanov. To pa je šlo časovno močno na roko II. grupi odredov, ki je bila v tem času že na položajih okoli Tujega grma. Tako je do prvega borbenega stika prišlo 21. maja šele okoli 12. ure, ko se je kakih 30 nemških policistov, stikajoč za II. grupo, znašlo na ozkem, popolnoma odkritem terenu pred težko strojnico hrabrega Krjavlja iz Stične in dobro prikritimi borci II. bataljona Savinjskega odreda. Bataljon je pustil policiste v neposredno bližino — razdalja je bila komaj 30 do 40 metrov — ko so vsi borci iz vsega orožja naenkrat odprli smrtonosni ogenj po Nemcih. Ti so popadali in večina je obležala na mestu mrtva. Le peščici je uspelo umakniti se v bližnja naravna zaklonišča v gozdu, od koder so svoje mrtve in ranjene držali pod zapornim ognjem. Kljub temu se je nekaj borcev bataljona splazilo do mrtvih in pobralo strojnico, brzo-strelko, nekaj pušk in druge opreme.

Nemci so se dokaj hitro vrnili. Prva skupina je dobila pomoč in ponovno so naskočili položaje bataljona. To so storili do 3. ure popoldan še trikrat, toda vsakokrat so bili odbiti in morali so popustiti. Medtem se bojna črta bataljona ni niti najmanj upognila. Čeprav so bili Nemci številčno mnogo močnejši, pa tudi prepričani v svojo nepremagljivost, jim to ni nič pomagalo, kajti bataljon je bil čvrst in upornejši od njih. Tudi zemljišče mu je ustrezalo, saj ozki greben ni sprejemal številnih in gostih bojnih vrst napadalca, vsaka

zgostitev pa je prinašala še več žrtev. Za manever po jarkih desno in levo pa ni bilo možnosti, saj je tam zagotovo prežala poguba.

Vsak naskok Nemcev na položaje bataljona pa je bil kljub temu močnejši. Ob tretjem naletu so Nemci uporabili tudi srednje minomete kal. 61 mm. Z njimi so med borci bataljona napravili trenutno zmedo, saj na tako močne eksplozije niso bili navajeni in mine so se oglašale neposredno za njihovimi hrbti. Prvi preplah pa je kaj hitro minil, saj so se pred bataljonov prav takrat, ko so se eksplozije min slišale za položaji bataljona, pred cevmi bataljonskih strelcev in strojničarjev zopet pojavili nemški jurišniki, ki so z zavihanimi rokavi in stoje spet naskakovali položaje bataljona. A zopet so se morali umakniti, puščajoč na bojišču nove mrtve in ranjene.

Po tretjem naskoku so Nemci usmerili ogenj iz minometov na strojnična gnezda, predvsem na Krjavljevega, toda tudi to jim ni šlo od rok. Strmi previs ni dovolil niti slučajnega zadetka. Vse mine so se raztreščile pred položajem bataljona ali za njim.

Popoldne, ob tretjem jurišu Nemcev na položaje II. bataljona, se je od Janč proti Tujemu grmu premikal oklepni izvidniški avtomobil. Ko je prispel blizu položaja Mastkove težke strojnice, ki je z njo branil na izpostavljenem mestu dohod k položajem III. bataljona Savinjskega odreda, se je nanj vsul ogenj iz žrela partizanske strojnice. Avtomobil se je ustavil in tako tudi obstal do noči, posadka pa je kaj hitro vozilo zapustila in izginila v bližnjem gozdičku.

Okoli 4. ure popoldne so Nemci z minometnim ognjem zopet pripravili nov naskok na položaje II. grupe. Takrat se je od minskih eksplozij v gozdu za položaji vžgala trava s suhim dračjem. Takoj zatem je sledil že peti juriš nemških policistov, ki pa je bil kljub silovitosti in požaru v gozdu odbit kot vsi prejšnji. Med odbijanjem tega naskoka je v dveh četah II. bataljona zorila partizanska pesem. Borci so se odlepili od položajev in s protinapadom pregnali razbito tolpo nemških policistov v beg čez gozd prav do drugega grebena. V tem protinapadu so zaplenili še eno strojnico, nekaj brzostrelk, pušk, pištol in drugo vojaško opremo. Pri padlem oficirju pa so dobili torbico, ki je razodela celoten načrt za akcijo proti II. grupi odredov. V njej so namreč bili povelje za akcijo, karta z vrisanimi nemškimi položaji in naloge za vsako enoto.

Po tem napadu je prevzela del položaja III. četa II. bataljona Savinjskega odreda in zamenjala borce drugih dveh čet, ki sta se vračali iz uspešnega protinapada na prvotne položaje. Medtem je bil tudi pogašen gozdni požar, ki so ga povzročili nemški izstrelki iz minometa. Na bojišču je nastalo zatišje. A trajalo je le nekaj časa.

Ko so se Nemci prepričali, da ne morejo upogniti bojne vrste II. bataljona, so svoje sile prevrstili, okoli 5. ure popoldne pa se začeli premikati iz smeri Janč proti Tujemu grmu. III. bataljon Savinjskega odreda je takoj dobil ukaz, da čim hitreje preide v jarek, prodre do Mihovca in tam zasede ugodne položaje na grebenu ter tako zapre Nemcem pot od Janč proti Mihovcu. Medtem je I. bataljon Pohorskega odreda zasedel greben na koti 645 nad Malonožnikom. Ko sta obe enoti hiteli zasedati nove položaje, so Nemci še šestič naskočili položaje III. bataljona — očitno zaradi prikrivanja manevra — iz smeri Janč. Tudi ta naskok je bil odbit.

Alojzij Kolman-Marok, član štaba II. grupe odredov, narodni heroj



Med premikom na nove položaje je III. bataljon Savinjskega odreda v grapi nad Mihovcem zašel in se zopet znašel za položaji I. in II. bataljona istega odreda. Še prava sreča, da je I. bataljonu Pohorskega odreda uspelo priti in zasesti položaje med Lužarjem in Malonožnikom nasproti kote 645, čeprav zadnji hip, in je že iz hoda napadel nastopajoče Nemce iz Janč, jih razbil in pognal v beg nazaj proti Jančam ter v dolino proti Jevnici. Nato se je vsidral na položajih nad vasjo Mala Dolga noga, na robu gozda pa postavil močno zasedo, ki je zaprla in zavarovala smer napada od vasi Janče.

Po zadnjem nemškem napadu iz smeri Janč in po ponovnem jurišu na položaj II. bataljona Savinjskega odreda sta se na položaje tega in I. bataljona zvrstila še dva naskoka, a oba sta jalovalo propadla. Polagoma se je začelo mračiti. Položaj je bil skoraj nevzdržen, saj so borci, predvsem II. bataljon Savinjskega odreda, bili osem bojev, ki so se vrstili drug za drugim že celih sedem ur. Nemški ranjenci so na položaju med mrtvimi vpili in prosili pomoči. Pri policistih, ki so se že vse popoldne zaganjali v bataljon, se je v zadnjem naskoku že tudi kazala izčrpanost. To je vplivalo tudi na silovitost napada, saj je bil neodločen in omahljiv, tako da so morali nemški poveljniki s pištolami priganjati svoje vojake in policiste. Vpitje ranjenih in kupi mrtvih so seveda tudi napravili svoje med vrstami policistov, ki so skoraj popolnoma popustili v poslušnosti in bojni disciplini. Nikomur se ni dalo več izpostavljati glave za veliki Reich.

Očitno pod vplivom zapomaganja ranjenih na položajih so Nemci, ko se je začelo že dodobra mračiti, začeli s sistematičnim in vedno gostejšim minometnim ognjem pripravljati še en, poslednji napad, zopet na I. in II. bataljon Savinjskega odreda. Nemci so to pot hoteli izkoristiti zaščito mraka in se

čimbolj približati položajem teh bataljonov. Ura se je bližala 8. zvečer, minometni ogenj pa je bil vedno hujši.

Štab II. grupe odredov je, budno spremljajoč potek bojev, nenehno opazoval položaj, spremljal premike in razvrščanje Nemcev na vsej krožni obkoljevalni črti, nenehno ocenjeval možnosti in zmogljivosti naših kot Nemcev ter dobro preštudiral celotno zemljišče v okolici. Bodril je borce k boju ter vztrajnosti in upornosti, pravočasno zapolnjeval vsako vrzel na položajih in se že v popoldanskih urah odločil, da se je treba na teh položajih za vsako ceno zadržati do noči. Šele potem naj bi se enote II. grupe neopazno odlepile od sovražnika in odstopile iz boja v skoraj neprehodni in od Nemcev nezasedeni smeri proti zahodu po gozdovih severno od Janč. In ko so Nemci začeli pripravljati še zadnji nočni juriš, je štab II. grupe začutil, da morda tega juriša borci ne bi mogli več zadržati in da bi lahko prišlo do lomljenja bojnih črt bataljonov tudi zaradi slabe vidljivosti. Zato se je odločil za izmik iz boja ter bataljonom izdal ustrezna povelja.

Odlepljanje od sovražnika se je začelo le nekaj minut pred zadnjim naskokom Nemcev na položaje I. in II. bataljona Savinjskega odreda. Izstop iz boja je začel II. bataljon Savinjskega odreda, ki je držal srednji položaj, tega pa je prevzel I. bataljon istega odreda, zapuščajoč položaje na levem krilu obrambne črte proti vzhodu. II. in III. bataljon Savinjskega odreda sta pri odstopanju proti koti 425 vzela v grapi pri sanitetnem centru ranjence in skupaj so se pomikali proti Lužarju. Ko je kolona prispela do I. bataljona Pohorskega odreda, se je ta razvrstil na čelo in nadaljeval pot. Tudi I. bataljon Savinjskega odreda je začel z odstopom, toda šele ko je zadnja četa III. bataljona Savinjskega odreda zapustila položaje in se začela vzpenjati po pobočju proti Lužarju. I. bataljon je torej sklenil kolono vse II. grupe kot njena zaščitnica.

Že v polni temi, prav takrat, ko se je začela vzpenjati po pobočju še zadnja četa zaščitnice, so Nemci zadnjikrat napadli. Menda je to bilo osmič. Po vpitju, raketah in eksplozijah bomb sodeč, so morali zbrati vse svoje sile okoli Tujega grma. Napadli so silovito ter z ročnimi bombami dobesedno zasuli položaje na jasi, ki jih je I. bataljon Savinjskega odreda pravočasno zapustil. Videč, da so udarili v prazno, so pohiteli po sledi II. grupe v dolino. A ko so se znašli v zelo neugodnem položaju na dnu in le delno že na nasprotnem pobočju, jih je dosegel močan ogenj iz vsega orožja zaščitnice II. grupe ter jih prisilil k umiku. Potem je vse utihnilo.

## II. GRUPA ODREDOV SE VRAČA NA DOLENJSKO

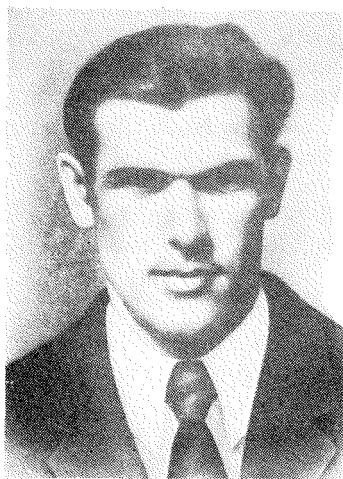
Štab II. grupe odredov je ob nenehnem spremljanju in opazovanju poteka bojev na celotnem območju Janče—Tuji grm 21. maja občasno ocenjeval položaj in iskal rešitev za II. grupo po končanem boju v večernih urah tega dne. Eno je bilo gotovo. Zdržati za vsako ceno do noči. To je bila skorajda stara taktika II. grupe odredov. Noč in gozd na težko prehodnem terenu sta bila najboljša zaveznika partizanov pri tehtanju položaja in domnev, kaj vse bodo Nemci še storili v tem boju, česa vse so še zmožni glede na njihove zmogljivosti in možnosti. Prav je bilo, da je štab tako smotrno in vsestransko

tehtal vse možnosti in morebitne premike, koncentracije in delovanja novih nemških sil, ki so jih imeli na voljo še v Celju, Mariboru, Kamniku, v dolini Save od Trbovelj do Brežic in še druge. V štabu II. grupe sta bila ves čas bojev tudi takratni sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko Sergej Kraigher in Franc Poglajen-Kranjc, ki je bil takrat v I. četi I. bataljona Savinjskega odreda in bil poklican v štab grupe, da tam kot domačin predoči razmere v Litiji in na drugi strani Save. Poglajen je štabu II. grupe odsvetoval prehod Save prek litijskega mostu zaradi nejasnega položaja v Litiji. Vsi skupaj pa se nikakor niso mogli otresti misli, da se z II. grupo prebijejo onstran Save. Pretresli so vse možnosti lastnih enot in Nemcev, smeri nadaljnjega pohoda in načine možnosti prehoda čez most v Litiji. Računali so, da v Litiji na eni in na drugi strani Save le ni toliko Nemcev, da bi mogli resneje zadržati II. grupo pri njenem izsiljenem prehodu.

Pri vsem tem jih je motila že precejšnja utrujenost borcev, 10 do 15 ranjencev, relativno dolg in naporen premik na drugo stran Save v eni noči in morda še ves naslednji dan, na koncu pa še vznemirjenost ob vprašanju, kaj je na levem bregu Save in kaj jih čaka tam preko.

Vse pa je končno razodela vojaška karta, ki so jo borci II. bataljona Savinjskega odreda našli v zaplenjeni oficirski torbici. Razkrila je celotni položaj pa tudi stanje v dolini Save. To reko so Nemci skoraj neprodušno zaprli z močnimi strojničnimi zasedami prav na odcepu nameravanega prehoda II. grupe odredov. Odločitev je bila spričo tega jasna: Nazaj čez »mejo« na Dolenjsko! Tako se je tudi zgodilo. Štab je že pred mrakom izdelal načrt odmikanja in odstopa iz boja. Osnovna smer je bila: Lužar—pod vasjo Janče—Kosivna raven—Vnajnarje—vzhodna stran od vasi Besnica—Selan—mimo Javora, Ipavca, čez Debeli hrib v taborišče nad Polico.

Na začetku odstopa so med domačini na hitro izbrali vodnike in kolona se je premaknila pod Jančami in Kosivno ravnijo proti Vnajnarjem. Toda nesreča ali pa vojaško nepredvidena možnost kot posledica strahu, nervoza in zmedenost vodnika kolone je hotela, da kolona od Kosivne ravni ni nada-



Jože Kovačič—Jože, komandir čete, narodni heroj, padel v bitki na Jančah

ljevala poti proti Vnajnarjem, temveč je zavila proti severozahodu in se že blizu polnoči znašla zopet v Slapnici, dva in pol kilometra zahodno od Jevnice. Nazaj ni bilo več mogoče. Nadaljevali so pot proti zahodu in mimo Gašperja prišli nad vas Laze, nato pa napredovali po zelo naporni gozdni stezi mimo Jernača proti Ipavčevemu griču in Andrejčevi domačiji. Od tega se je kolona spustila po stezi v Gostinško drago in od tam zopet v strmi breg na Lomnik ter se že v prvem svitanju začela vzpenjati proti Dolgoritniku. Borci, utrujeni od neprespanih noči ter napornih nočnih gozdnih premikov in bojev, so morali sedaj prestati še to preizkušnjo svojih moči. Do skrajnosti izčrpani in z zadnjimi naporji ter obremenjeni z ranjenci so plačali napako, ki jo je zagrešil en sam zmeden in prestrašen vodnik iz vasi.

Jutro 22. maja je bilo megleno sivo in začel je rostiti dež. To je borce nekoliko osvežilo, saj so težko premagovali napore. K temu je prispevala svoje tudi misel, da bi vsakršen zaostanek za kolono ali pa na kaki stranpoti lahko povzročilo pogubo — kar se je nekaterim tudi zgodilo in se niso nikoli več vrnili v svoje enote. Ko se je že dodobra zdanilo, je kolona dosegla posestvo pri Dolgoritniku in ker je bil teren kljub dežju in meglicam dokaj pregleden, se je spustila v gozd pod Jakopcem in sredi dopoldneva prispela na Vnajnarje. Tamkaj so borci opazili prvo nemško patroljo, ki se je, ne da bi se spustila v boj, hitro umaknila v gozd in po gozdu odšla v smeri Besnice. Prav to pa je bilo morda tudi koristno, in sicer iz dveh razlogov. Prvič ni s streljanjem nihče vznemiril in opozoril drugih Nemcev, kje je kolona II. grupe, in drugič, borci II. grupe je dogodek tudi malo spodbudil k hitrejšemu premikanju v smeri Besnice, saj bi patrola, ki je najbrž hitro prispela v svojo postojanko v Besnici, lahko opozorila nemško poveljstvo in bi tako Nemci lahko napadli kolono v bok iz smeri Janč in Gabrja ali pa ji zaprli odstopnico čez dolino Besnice proti Javoru. Tako pa se ni zgodilo ne eno ne drugo. Vseeno pa se je štab II. grupe dobro zavedal, da je bil z nepredvidenim dolgim premikom po nezačrtani poti zgubljen dragocen čas, saj bi se II. grupa v tem času lahko že približevala grebenu nad Javorom. Zato je zelo hitro in energično ukrepal, in sicer:

- da z eno četo v hitrem premiku v Besnico blokira in napade carinsko postajo s posadko in tako prepreči njeno morebitno zaporo doline, kar bi sicer lahko zadržalo premik II. grupe odredov na drugo stran doline proti Javoru; to bi bilo v tej situaciji taktično nedopustno;

- da istočasno, ko četa napade postojanko v Besnici, z dvema četama zavaruje smer premika II. grupe z zasedami desno in levo proti Tomažu in Jančam;

- da vse druge enote nemudoma zapuste območje Vnajnarjev in nadaljujejo premik po najkrajši poti v dolino Besnice, se zavarujejo iz smeri Trebeljevo in hitro nadaljujejo pohod v smeri Javora oziroma Lanišča in Zavrharjev.

Nalogo za napad v Besnici je dobila četa III. bataljona Savinjskega odreda, s tem da zavaruje tudi smeri od Pečarja in Podgrada. Četa I. bataljona Pohorskega odreda je dobila nalogo, da na položajih pri Drčarju zavaruje bok in zaledje četi, ki bo napadla carinsko postojanko v Besnici, in zapre smer od Tomaža.

Četa I. bataljona Savinjskega odreda je po tej odločitvi zasedla položaje v bližini zaselka Postelc in zavarovala smer od Janč in Gabrja. Ko bi bila glavnina z ranjenci v dolini Besnice in ko bi jo zapuščala, vzpenjajoč se proti Lanišču in Zavrharjem nad Javorom, naj bi se četa pri Drčarju umaknila in nadaljevala pot kot zaščitnica II. grupe.

Naloge neposrednega zavarovanja koridorja na meji sta dobili dve četi I. bataljona Pohorskega odreda, ojačeni s težko strojnico. Zasedi pa naj bi postavili pri Selanu in Zavrharjih na samem grebenu in tako zavarovali glavni prehod čez mejo proti Javoru.

Vse druge enote, ki so s pratežem in ranjenci predstavljale glavnino, so počakale, da so čete prispele do določenih položajev in se nato premaknile za četami I. bataljona Pohorskega odreda.

Iz tega se vidi, da je bil štab II. grupe gospodar položaja, da je nenehno pazil na možna presenečenja, se varoval pred vsako slučajnostjo in skrbel, da v popolnem vojaško-taktičnem in operativnem redu, nenehno buden in bojno pripravljen izvede celotno operacijo zelo iznajdljivega, zelo naporenega, a tudi zelo uspešnega manevra v odstopanju iz boja. To je bila prava vojaška modrost in spretnost tako izkušenega vojaka, kot je bil komandant Stane s sodelavci. Tovrstni manevri narodnoosvobodilnega boja so bili tiste vrle lekcije vojaške veščine, ki so partizanskim enotam vedno prinašale uspehe, jih moralnopolitično ter borbena venomer krepile in so bile za sovražnike vedno neznanke. Sovražnik nikoli ni vedel, kako se bo enota po boju izmaknila in v kateri smeri zopet udarila. Vedno je računal z nekakšnimi vojaškimi shemami in možnostmi — razen tiste, ki je bila za partizane vedno prava in čeprav na nemogočem terenu in z velikimi naporji tudi vedno uspešno izvedena. Zato so sovražna poveljstva in enote vedno zamujale in največkrat tudi nekoristno udarjale v prazno.

Tako je bilo tudi v tem primeru na Jančah. Nemško poveljstvo na Jančah prav gotovo ni računal z možnostjo, da se bo II. grupa vrnila ali prebila na Dolenjsko. Če pa je vsaj delno domnevalo, prav gotovo ni računal s takšnim krožnim manevrom II. grupe po brezpoti v Besnico. Verjetno je prej pričakovalo, da se bo II. grupa ob zori 22. maja pojavila ob Savi ali pa da se bo pritajila v gozdovih na severnih pobočjih grebena nad progo Ljubljana—Litija.

Zato ni prav nič čudnega, da je v dolini Besnice 22. maja potekalo vse relativno mirno, brez naporov Nemcev, da zadrže II. grupo odredov v dolini in da tam z njo bijejo odločilni boj.

Čete in bataljoni II. grupe odredov so že dopoldne 22. maja, sicer do skrajnosti utrujene, začele izpolnjevati naloge. Četa, ki je imela nalogo, da napade carinsko postajo v Besnici, je kljub dobro organiziranemu napadu in lastnemu zavarovanju okoli 11. ure udarila — v prazno. Cariniki so se v strahu pred napadom zgneti na kamion in se umaknili v obmejno postojanko Pečar ter tam skupaj z obmejnimi stražarji čakali, kaj bo. Tak umik so bili upravičeni storiti, saj jih je do tega pripravila patrola, ko je brez strela pobegnila z Vnajnarjev, kjer je videla številno partizansko vojsko in spoznala tudi smer njenega pohoda. Četa je nato postavila zasede v smeri Pečarja in Podgrada; a tudi tam ni ostala brez dela ...

Četa I. bataljona Pohorskega odreda je pravkar postavila zasedo pri Prekovem mlinu, ko se je na motornem kolesu pripeljal neoprezni nemški po-

licist — dobesedno pred cevi strelcev in strojničarjev. Takoj je bil zadet, enako tudi njegov sovoznik. Oba sta na motorju mrtva zdrvela čez rob ceste na desno v steber kozolca in tam nepremično obtičala. Borci pa so pridobili še eno strojnico in brzostrelko.

Čelo glavnine kolone je prav takrat, ko so počili streli in je motorist zdrvel čez cesto, prispelo po poti navzdol, se nekoliko vznemirilo in ko je videlo, kaj se dogaja, nadaljevalo pot na drugo stran ozke in krivoljaste doline v breg proti Lanišču. Ko je dolino prečkalo že več kot pol kolone, se je iz smeri Trebeljevega zopet zaslišal šum motorjev in pred zasedo sta se bočno pojavila drug za drugim dva terenska avtomobila. V obeh so sedeli nemški oficirji in se oholo ozirali naokrog. Zaseda je z močnim ognjem udarila po vozilih in pobila nekaj oficirjev, a šoferja sta uspela pripeljati do drugega kraja Besnice, kjer jih je do konca potokla in za vedno zaustavila četa v zasedi pod Pečarjem. Iz enega avtomobila je še uspel skočiti nek oficir, ki je pri begu z brzostrelko smrtno ranil nekega borca čete v zasedi ... Avtomobila sta bila nato zažgana, opremo in orožje pa je četa zaplenila.

Kmalu nato se je pred zasedo pojavila — konjska vprega s tremi Nemci — obmejnimi stražarji iz postojanke na Pečarju, natovorjena z živežem za postojanko. Že po prvih streljih so bili vsi vojaki pobiti in zaprega je bila ustavljena. Živež in orožje je bilo hitro pobrano.

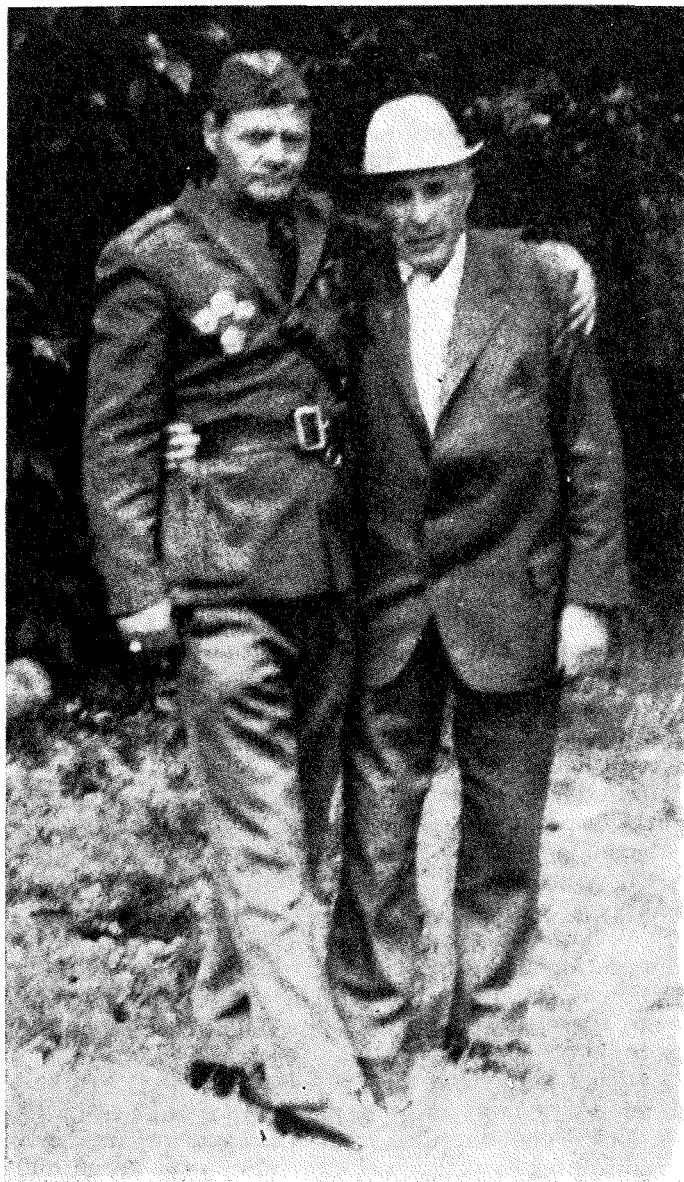
Ko so se borci obirali na cesti in okoli Prekove domačije v Besnici, se lenobno vlekli prek doline na drugo stran ter spotoma pobirali orožje in opremo ubitih vojakov in hrano z voza, je iz smeri Vnajnarjev zaropotala strojnica in njeni izstrelki so leteli tudi med borce; eden od njih je bil smrtno ranjen. Očitno je četa I. bataljona Savinjskega odreda predčasno zapustila položaje na Vnajnarjih in odšla za kolono II. grupe. Tako so Nemci lahko prišli do Vnajnarjev in od tam z ugodnega položaja začeli streljati na borce II. grupe v Besnici. Borci so iz doline takoj odgovorili s streljanjem proti Vnajnarjem in Nemce prisilili, da so odnehali. To je bila verjetno kakšna manjša skupina, ne dovolj močna, da bi se spustila v resnejši spopad z enotami II. grupe.

Komaj so utihnili streli, se je zopet zaslišal ropot motorja, to pot zopet iz smeri Trebeljevega. Na motornem kolesu s prikolico so se peljali trije nemški vojaki. Iznenada so se znašli sredi borcev, ki so se še vedno vrteli okoli voza. A motorist, sicer očitno presenečen ob tem prizoru, je hitro ukrepal. Pospešil je hitrost in odbrzel skozi vas. Na koncu vasi pa se je zaslišalo nekaj rafalov in padlo je nekaj Nemcev ...

Tudi na meji iz smeri Žagarjevega vrha so zaropotale strojnice. Ura je bila že 11 dopoldne, ko sta četi I. Pohorskega bataljona naleteli na italijansko zasedo ob »meji«. Niso še dobro utihnili prvi rafali, ko se je ena četa že spustila v protinapad. Ker je Italijane to močno zbegalo, so hitro obmolknili in dobesedno zbežali proti Pečarju. In potem jih ni bilo več na spregled. Očitno so bili zadovoljni, da jih partizani ne vznemirjajo v njihovi obmejni vojašnici, kajti sicer bi morali zapustiti še ta mirni kotiček in zbežati v dolino proti Ljubljani.

Tako je bila pot čez Greben nad Javorom prosta z obeh strani, pri Selanu in pri Zavrharju, prehod II. grupe odredov proti Javoru pa zavarovan.

Karel Tabernik (v civilu) in Slavko Medved ob srečanju v spomin na 40-letnico janske bitke: »Težko ranjena sva se sama tu skozi po več dnevih prebijanja umaknila nemškim zasedam in se rešila preko ‚meje‘.«



Kolona se je po bojih v Besnici počasi pomikala v strmine proti meji na grebenu in Javoru. Njeni čelni deli so dosegli vrh šele po 2. uri popoldne. Iz črpanost je storila svoje. Borci niso imeli več občutka za red in pohodno disciplino, začeli so se kazati prvi znaki nekakšne dezorganiziranosti. Kljub temu, da so bili tudi komandirji in komandanti na koncu s svojimi močmi,

so kar največ storili, da svoje enote obdrže skupaj in jih, čeprav nekoliko neorganizirano, pripeljejo v taborišče na Polici.

Nemci so bili očitno presenečeni od dogodkov in poraza, ki so ga doživeli na Tujem grmu, pa so prav gotovo mislili, da se bo II. grupa pojavila nekje ob Savi 24. maja. Zato na dogodke v Besnici niso reagirali — ali pa so bili zadovoljni s tem, da se II. grupa vrača tja, od koder je prišla, zopet »v breme« Italijanom. Vsekakor pa so bili tudi prepričani, da bo imela II. grupa odredov resnejše težave z Italijani na »meji«, saj je bilo med nemškim in italijanskim poveljstvom dogovorjeno, da Italijani z močnimi silami zapro »mejo« in zavarujejo pas med cesto Ljubljana—Novo mesto in »mejo«. Toda italijanska divizija grenadirjev iz Ljubljane in divizija Isonzo iz Novega mesta te naloge očitno nista izvedli, saj II. grupa odredov — razen tistega, kar se je zgodilo na Žagarjevem vrhu — z Italijani sploh ni imela opravka. Tudi to je verjetno vplivalo, da se je II. grupa začela vesti tako lenobno.

Do takšnega sklepa lahko pridemo tudi na podlagi tega, kar so Nemci in Italijani počeli 22. in 23. maja. Nemci so s površnim pretresanjem terena med Litijo in Zalogom severno od Save iskali II. grupo odredov, očitno zadovoljni, da je na tem območju ni več. Kajti če bi bilo drugače in če bi imeli Nemci še kakršenkoli interes priti v stik z II. grupo, bi prav gotovo morali že po prvih strelah iti za njo v dolino Besnice. Moči so imeli dovolj, a tega niso storili. Od tod tudi sklep, da so Nemci, spričo izgub in impresionirani od organiziranega, upornega in aktivnega obrambnega boja močne vojaške in dobro organizirane II. grupe odredov v boju na Tujem grmu, prišli do prepričanja, da njihova praksa preveč doslednega izvajanja začetnega načrta akcije ni najboljša, saj so se zelo težko prilagajali novo nastalim situacijam in bili pri tem zelo togi, kar jim je prinašalo zelo velike izgube. Za spreminjanje svojih začetnih načrtov so tudi na Jančah dokaj hitro zgubili stik z II. grupo odredov in ga zaradi počasnosti tudi niso mogli več vzpostaviti. Prav gotovo jim po boju na Tujem grmu še dolgo ni šlo v glavo, da so prav tedaj, ko je Nemčija stala na vrhuncu svoje moči, doživeli tak poraz. To »ni šlo v glavo« ne Nemcem ne tistim, ki so slepo verovali v nepremagljivost in neranljivost nemškega vojaka in vojaškega stroja.

Verjetno je vse to vplivalo, da so tudi Nemci popustili z disciplino, natančnostjo in pozornostjo, kajti v gozdovih pod Vnajnjarji niso odkrili okoli 80 borcev in 11 ranjencev, ki so se pritajili, počivali in se pripravljali, da v mraku šele 23. maja preidejo dolino Besnice in »mejo«. Pri prehodu le-te 23. maja pa so Nemci skupino opazili, a je niso napadli. To je bil dokaz več, da Nemci tedaj zares niso niti hoteli niti želeli nikakršnega stika več s partizani.

Nekaj podobnega se je dogajalo tudi pri italijanskih vojakihi, ki niso niti poskušali priti »v stik« z II. grupo odredov, očitno tudi oni presenečeni spričo poraza Nemcev na Tujem grmu. Prej imenovani diviziji, ki bi morali opraviti to nalogo, sta se sramežljivo in z očitnim strahom držali le ceste in železnice Ljubljana—Novo mesto. Srečni, da sta uživali mir, se nista niti za korak premaknili severno od teh prometnic proti »meji«.

Da so vse to bili pomembni rezultati zmagovitih bojev II. grupe odredov 21. maja, se takrat niso še vsi zavedali. Danes to lahko ugotavljamo, takrat pa v svetu, Evropi in v Jugoslaviji marsikaj ni bilo čisto jasno. Le eno je bilo

gotovo: Naši narodi, naši delovni ljudje so se že takrat z vso resnostjo spoprijeli s sovražnikom v globokem zaledju »nekje na Balkanu« in začeli razjedati fašistični stroj. Dokazovali so svetu, da se to da doseči le z najvišjo stopnjo enotnosti, z gorečo željo po svobodi in neodvisnosti in skupnimi pogledi na cilj boja.

II. grupa odredov se je pomikala po severnem pobočju Blaževega hriba in se spuščala preko »meje« čez Javor na drugo stran proti Ipavcu. Po skupinah je v daljših in krajših presledkih nadaljevala pohod prek Debelega hriba proti Polici. V taborišče so prve skupine prispele že v mraku, zadnji borci pa so se še vedno zadrževali v Besnici.

Nemci so medtem šteli in zbirali svoje mrtve in ranjene. Čeprav je na voljo domala vsa dokumentacija nemških poveljstev, ni mogoče ugotoviti točnega števila mrtvih in ranjenih nemških vojakov. Bilo jim je dokaj težko priznati poraz, še posebej pa tega na Tujem grmu in Jančah, saj so ta boj nameravali spremeniti v svojo veličastno zmago in II. grupo odredov za vedno uničiti. Pa se je zgodilo prav nasprotno in njihova nameravana zmaga se je spremenila v krut poraz in v sramoto nemške soldateske. Vseeno pa so morali priznati, da so imeli okoli 70 mrtvih in približno toliko ranjenih. Zagotovo je znano, da je samo 181. rezervni policijski bataljon na bojišču imel 26 mrtvih in 17 ranjenih; slednje je pri povratku skozi Ljubljano in Šentvid pustil na zdravljenju v ljubljanskih bolnišnicah. 93. rezervni policijski bataljon je pobral 21 mrtvih in tudi precej ranjencev, vendar zanje poveljnik tega bataljona ni nikoli napisal točnega števila. Cariniki so utrpeli 5 mrtvih, za izgube 171. rezervnega policijskega bataljona pa ne vemo, saj še do danes nihče ni videl poročila tega bataljona, zlasti ne, ker gre za njegov neuspeh. Tudi to je dokaz, da nemški poveljniki celo svojim predstojnikom niso hoteli razodeti prave resnice o bitki na predelu Janče—Tuji grm—Besnica. Da bi to še bolj prikrili, so ranjence in mrtve prevažali deloma skozi Ljubljano, deloma po dolini Save skozi Dolsko in Črnuče v Šentvid, deloma pa kar v Trbovlje in Celje.

Poleg tega so partizani v tej znameniti bitki delno ali popolnoma uničili oklepno izvidniško vozilo, dve motorni kolesi s prikolicama, dve terenski vozili ali konjsko vprego, odnesli pa so iz bojov dve lahki strojnici »šarec«, sedem brzostrelk, večje število pušk, pištol, ročnih bomb in streliva, a tudi nekaj vojaške opreme in hrane.

Vodstvo II. grupe odredov pa je po srditosti bojov v osmih juriših in po neprekinjenem sedemurnem boju na Tujem grmu ocenilo, da so Nemci utrpeli okoli 300 mrtvih in ranjenih oficirjev in vojakov. In četudi ta ocena popolnoma ne drži, je zagotovo res, da so Nemci zamolčali vsaj polovico svojih žrtev, saj je bilo to pri njih v navadi tudi ob drugih bojih in bitkah.

II. grupa odredov je v tridnevni bojih, zlasti pa v boju na Tujem grmu, imela 11 mrtvih in enako število ranjenih. Od ranjenih je na poti proti Polici eden podlegel ranam in umrl. Jože Kovačič, ki je bil težko ranjen, pa ni mogel več prestajati bolečin. Sam si je vzel življenje in s tem prekinil trpljenje, ki ni kazalo nikakršnega drugega izhoda kot smrt v naslednjih nekaj urah. Vsi drugi ranjenci so bili srečno preneseni 23. in 24. maja čez mejo na Polico, kjer so jih prevzele terenske organizacije v območju današnje občine Moste-

Polje na zdravljenje in v nadaljnjo oskrbo. Nekaj najtežjih ranjencev je prevzela bolnišnica za psihiatrijo na Studencu, nekaj sta jih zdravila dr. Gregorčič in dr. Jenko, oba zdravnika v Polju, po domovih v okolici Sostrega, nekaj pa jih je odšlo v kočevske bolnišnice.

II. grupa odredov se je v celoti zbrala šele 24. maja. Starešine so svoje enote zopet uredili, zbrali vse potrebne podatke o stanju ljudi in opreme in pri tem ugotovili, da poleg ranjenih in mrtvih manjka še nekaj borcev, ki so utrujeni zaostali in se niso več vrnili v svoje enote. Nemci so nekaj od teh do kraja izčrpanih borcev polovili, jih odpeljali v Celje in tam kasneje po znani metodi zasliševanja v zaporih Piskra postrelili.

Medtem ko je II. grupa odredov izbojevala eno največjih bitk tega obdobja v Sloveniji, se je na Polici iz Ljubljane in okolice zbralo novih 50 prostovoljcev.

Dan po povratku II. grupe v svoje izhodiščno taborišče je tja iz Ljubljane prišla tudi prva skupina vojaško-političnega vodstva NOV Slovenije. V njej so bili komandant glavnega štaba Franc Leskošek-Luka in komisar Ivan Maček-Matija ter drugi člani tega štaba in izvršnega odbora OF Slovenije. Bili so na poti v bazo na Kočevskem Rogu, da od tam, v jedru partizanskih bojev in osvobojenega ozemlja, vodijo naš osvobodilni boj in ljudsko revolucijo.

Naslednji dan, 25. maja, so z obrazov borcev II. grupe že začeli izginjati sledovi utrujenosti. Vsak borec se je po svoje uredil, umil, obril in očistil opremo in orožje. Začelo se je zopet normalno taboriščno življenje: uvrščanje na zbornem mestu, raporti, dviganje zastave ob petju slovenske himne, branje povelj, dežurstva, straže, izvidnice, patrole, zasede, politične in vojaške ure ter druga opravila.

Prisotnost komandanta in komisarja glavnega štaba PO Slovenije je 25. maja še povečala svečanost zbora zopet po vojaško urejene II. grupe odredov. Oba sta v spremstvu komandanta II. grupe Staneta in komisarja Tomaža obšla brezhibno poravnane vrste, ki so v častnem pozdravu spremljale pregled enot in na koncu z gromkim »Svoboda narodu«<sup>1</sup> odgovorile na pozdrav »Smrt fašizmu«. Nato je komisar II. grupe Dušan Kveder-Tomaž v kratkem nagovoru opisal potek bojev na Jančah ter ocenil uspehe in hrabrost borcev, starešin in enot v bojih in prenašanju vseh naporov v tej slavni bitki in manevru II. grupe odredov. Za njim je povzel besedo tovariš Luka, takratni komandant vseh partizanskih enot v Sloveniji, čestital vsem borcem, starešinam in štabu II. grupe odredov za uspeh in dosežene rezultate v bitki ter jim zaželel še nadaljnjih uspehov v bojih, ki so jih čakali pri izpolnjevanju nalog kot borcev II. grupe odredov širom po Sloveniji. Potem je bila prebrana naredba s poveljem o pohvali posameznikov in enot za njih izredno hrabrost, nakar so bili številni borci in starešine nagrajeni z zaplenjenimi brzostrelkami, puškami in pištolami.

Ob tej priložnosti je bila prebrana tudi odredba o reorganizaciji II. grupe odredov in ustanovljen je bil še en bataljon, katerega reorganizacija pa je bila končana šele kasneje na Muljavi.

Čeprav se je II. grupa po bitki na Jančah vrnila na Dolenjsko, ni bila opuščena odločitev o pohodu na Štajersko, toda očitno je bilo, da je bilo treba najti drug prehod in drug način.

Že v taborišču na Polici je bil v sporazumu s komandatom in komisarjem glavnega štaba ter sekretarjem pokrajinskega komiteja KP za Štajersko Sergejem Kraigherjem sklenjeno, da se II. grupa odredov kar najhitreje uredi in pripravi za ponovni poskus pohoda na Štajersko. To pot naj bi odšla z Dolenjske iz območja Kremenjka, se pomikala čez Temenico med hribovjem Žerjavice in Češnjic do reke Save, jo pri vasi Sava prešla po mostu ter se usmerila proti Sveti planini. S tem v zvezi je bila ustanovljena skupina 30 borcev pod vodstvom Franca Mazovca-Rista, dotedanjega komandanta le nekaj dni pred tem proslavljenega II. bataljona Savinjskega odreda, ki je na Tujem grmu branil osrednje položaje in hrabro zdržal vse sovražnikove napade. Skupina, ki se ji je priključil tudi tovariš Kraigher, je že zvečer 24. maja krenila na pot s Police proti Podlipoglavu, čez Razore in Kašeljski hrib, prestopila Ljubljano prek mostu v Zg. Kašlju, pri železniški postaji Polje prešla progo Ljubljana—Zidani most in čez Zajčjo dobrovo med Zadobrovo in Zalogom prispela do Save. Prek reke se je prepeljala s čolni in v zgodnjih jutranjih urah 25. maja dosegla gozd nad Zajelšami. Tam si je zasilno uredila taborišče, ne da bi Nemci vedeli za to. Skupina je imela nalogo na določenem mestu pri vasi Sava pripraviti prehod II. grupe odredov. Do tega naj bi prišlo po sporočilu, da je vse urejeno.

Medtem se je II. grupa odredov premaknila na Kremenjek in tam nadaljevala s pripravami za novi pohod, ki pa je bil realiziran šele v poletnih mesecih leta 1942 prek Notranjske, Dolomitov, Gorenjske in Koroške.

S tem pa je bila tudi končana operacija, ki jo poznamo pod imenom bitka na Jančah.

Prim. Fr. S.: Enotnost fronte in zaledja, Ljubljana, 1977, str. 61 sl.



Peter Zupančič-Stojan

## OBČINA DOLSKO V LETIH 1941—1945

Občino Dolsko so leta 1941 okupirali Nemci in jo upravno priključili okrožju Kamnik (Gemeinde Weintahl, Kreis Stein). Obsegala je vasi Dolsko, Laze, Senožeti, Sv. Križ (Križevska vas), Zagorica, Vrh, Klopce, Hrib, Osredki, Dolina Vinje, Kamnica in Petelinje. Občinska pisarna je bila v Janeževi (Ple-tarjevi) hiši, žandarmerija pa v Matožinovi hiši (sedaj gostilna Vegov hram). Okoli žandarmerije so bili bunkerji, povezani z podzemnim rovom, ki je v letu 1944 povezal tudi postojanko be-ga v hiši Janeza Selška (Štefinov).

Zupan je bil istočasno šef obmejne železniške postaje Laze, kjer je bila zelo močna policijska ekipa in izpostava Gestapa. Tako v Dolskem kot v Seno-žetih je vozil prek reke Save brod. Mostu ni bilo vse od Šentjakoba do Litije. Takoj po prihodu Nemcev so pričeli z gradnjo železnice od Laz do Šentvida, ker so se hoteli izogniti tranzita prek od Italijanov zasedene Ljubljane. Zgra-dili so železniška mostova čez Savo in Mlinščico. Mostova in železniško progo so zgradili v rekordnem času. Po kapitulaciji Italije je bila ta gradnja ne-potrebna. Dan pred kapitulacijo Nemčije so nemški policisti oba mostova raz-strelili in progo onеспособili. To progo (tire) je SFRJ po vojni poklonila Albaniji.

Takoj po zasedbi so Nemci pričeli uvajati »nemški red«. Uničili in po-žgali so vse knjižnice (šolsko, prosvetno-društveno in cerkveno). Župnik in učitelji so pobegnili pred deportacijo v italijansko zasedbeno cono v Ljub-ljano. (»Meja« med Nemčijo in Italijo je potekala od mostu v Šentjakobu po reki Savi do Podgrada (gostilna Pecelj) in nato čez hribe južno od Janč.)

Nemci so pričeli z organizacijo Wehrmannschafta in mobilizirali doma-čine, ki so se morali uriti kot vojaški obvezniki. V šolo so uvedli pouk nemšči-ne in zato pripeljali učitelje iz Koroške. Na žandarmeriji je bil med žandarji tudi policist, ki je vodil razne preiskave in zapiral ljudi, za katere je bil sum, da so nasprotni Nemcem. Aretirance so Nemci zapirali na Cenetovem podu — skednju. Med njimi sta bila domačina iz Dolskega Janez Mihelčič in Ivan Kunst. Janez Mihelčič je bil ustreljen že 1941. leta. Ivan Kunst pa je umrl v taborišču Dachau. Pretepane ljudi so vlačili iz poda v dvesto metrov oddaljeno Mlinščico ter jih v njej »ohlajali«.

Organizirano narodnoosvobodilno gibanje v občini Dolsko se je začelo že junija 1941. Glavna baza je bila v Kamnici pri Janezu Vajevcu, očetu Mar-jana Vajevca, ki je skupaj s Cvetom Poljanškom, Slavcem Dobovškom, Fran-cem Zupančičem in drugimi pričel pripravljati odpor proti okupatorju. Že 27. julija 1941 so se priključili na dan vstaje v Kamniškem okrožju in odšli v partizane Marjan Vajevec, Slavc Dobovšek-Stane, Franc Zupančič-Marjan, Dominik Puhar, Jože Mihelčič-Jur in Martin Smrkolj iz Ribč. Priključili so se

Moravski četi, ki se je v avgustu izoblikovala v Raški bataljon. V Kamnico so že pred vstajo prihajali organizatorji NOG v Kamniškem okrožju Tomo Brejc, Mira Svetina in Marjan Dermastja. Na terenu v Dolskem sta ostala kot organizatorja Cveto Poljanšek in njemu v pomoč Janez Vajevec. Delo na terenu je bilo skrajno konspirativno, kajti Nemci so že pričeli z raznimi represalijami in ljudje so se jih bali.

Nekaj podatkov o organizatorjih vstaje v Dolskem.

Marjan Vajevec, doma iz Kamnice, zobotehnik v Domžalah pri dr. Jožetu Benigerju. Pred zimo 1941—42 je odšel v Ljubljano. Aretiran in konfiniran je bil v Italijo. Sedaj živi v Ljubljani. Je nosilec partizanske Spomenice 1941.

Slavko Dobovšek-Stane; rodil se je v Rušah pri Mariboru, v NOV se je vključil v Dolskem. Bil je načelnik okrožne komisije VOS okrožja Kamnik. Je nosilec partizanske Spomenice 1941. Živi kot težak bolnik v domu zdravlja v Tisju pri Litiji.

Franc Zupanič-Marjan, organizator odpora v Zasavju (Litija—Domžale); leta 1943 je postal sekretar okrožnega komiteja KPS Kamnik. Živi v Ljubljani.

Domink Puhar iz Dolskega. Kmalu po ustanovitvi Rašiške čete je odšel v Ljubljano. Po vojni je bil sekretar OK ZK v Mostah. Živi v Ljubljani.

Jože Mihelčič-Jur, partizanski kurir OK KPS Kamnik, umrl po vojni v Dolskem.

Martin Smrkolj, doma iz Ribč. Iz Rašiškega bataljona je odšel v Cankarjev bataljon na Gorenjsko in se udeležil bitke v Dražgošah. Sedaj živi v vasi Ribče v občini Litija. Nosilec je partizanske Spomenice 1941.

Krajevna skupnost Dolsko je odhod domačinov v partizane dne 27. julija 1941 izbrala za krajevni praznik.

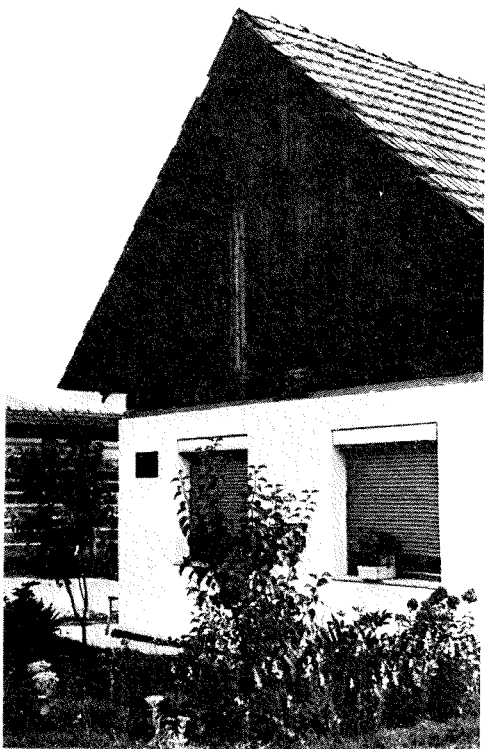
Po odhodu zgoraj imenovanih borcev je organizacijo na terenu vodil Cveto Poljanšek, doma iz Žirov na Gorenjskem, po poklicu mlekár. V Kamnici je vodil združeno mlekarino. Cveto je delal na terenu vse do izdaje februarja 1943. Nemci so ga aretirali, zaprli v litijske in begunjske zapore ter nato poslali v Dachau. Tam je leta 1944 umrl. Janez Vajevec, upokojenec iz Kamnice, je pomagal pri delu v NOG na terenu. Imel je velik ugled pri domačinih. Tudi okupator ga je moral upoštevati. Vse do konca vojne je organizirano delal. Umrl je po vojni.

Pozimi 1941—42 ne moremo govoriti o veliki aktivnosti na terenu. Huda zima in več bojov na kamniškem področju, prihodi posameznih skupin in posameznikov na teren v hribovske vasi nad Dolskim, povezovanje z aktivisti v smereh Litije in Domžal, zbiranje hrane in obleke — to je bilo tedaj v glavnem delo organizatorjev in sodelavcev na terenu. Poleg Cveta Poljanška sta v tej zimi delovala kot terenska delavca partizana tudi Jože Strlekar, ki ga je partijsko vodstvo Gorenjske poslalo v Kamniško okrožje kot terenskega delavca, pomagal pa mu je Stane Dobovšek.

V začetku leta 1943 je Jože Strlekar postal sekretar OK KPS Litija. Vas Senožeti je tedaj organizacijsko pripadala v Litijsko okrožje.

V vasi Senožeti so že leta 1941 vzpostavili redno zvezo z brodom čez Savo v Jevnico. Ta kurirska zveza je vsa vojna leta pomenila eno najvažnejših točk v povezavi Štajerske in Gorenjske z glavnim štabom NOV Slovenije na Dolenjskem. Zvezo sta v Senožetih vodila Ivan Cerar-Miklavž in Franc Udovč-Florjan. Leta 1943 so Nemci brod v Senožetih razstrelili. Zveza prek Save je

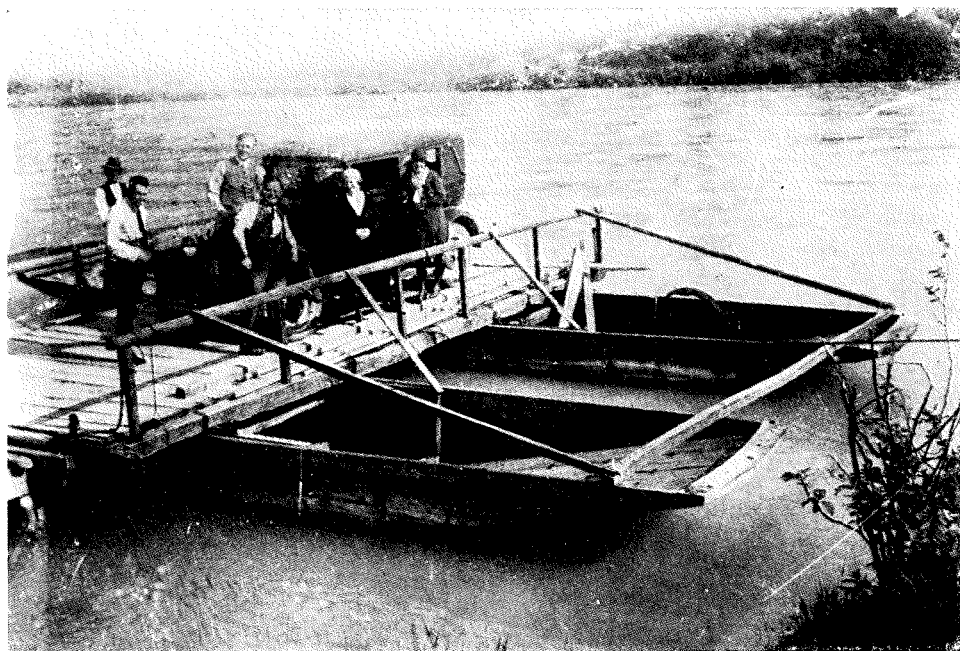
Hiša Jožeta Klandra v Dolskem. Na tem mestu je med vojno stal kozolec, kjer je bil 1. avgusta 1942 ustanovni sestanek aktivov SKOJA in ZMS takratne občine Dolsko



nato vzpostavljena s čolni. Tudi brod med Lazami in Dolskim je služil za zvezo, vendar zaradi močne postojanke Nemcev v Lazah zelo konspirativno. Tam je bil »zveznik« — prevoznik broda Avgust Prošek iz Dolskega.

Konec maja je II. grupa odredov na Tujem grmu pri Jančah bila znano bitko z Nemci. Da bi preprečile prehod prek Save, so nemške policijske enote zasedle obe strani reke Save: desno od Podgrada do Litije, levo pa od Dolskega do Litije. Štab policijskega bataljona, ki je vodil bitko proti II. grupi odredov, je imel sedež na vrtu gostilne Zupančič v Dolskem. Domačina — izdajalca z Janč, ki je vodil policijske enote proti II. grupi odredov, so po bitki Nemci preselili v Dolsko, kjer naj bi ga čuvala nemška žandarmerija. A že naslednje leto je bil zaradi izdajstva likvidiran. Bitka na Jančah je imela za narodnoosvobodilno gibanje na tem območju in sploh na Gorenjskem ogromen pomen.

Že leta 1942 so po vseh vaseh tedanje občine organizirano delovali odbori OF. Mladinska organizacija je avgusta 1942 vzpostavila že tudi občinski odbor; po vaseh so delo mladih vodili sekretarji mladine. Organizirano so po vaseh zbirali hrano, cigarete, obleko, pa tudi orožje in denar. Predvsem pa je bila dobro organizirana služba informiranja. Poleti 1942 je v Dolskem organizirala mladina vaško stražo, ki naj bi opozarjala vaščane pred morebitno selitvijo



Brod v Senožetih. Med NOB je bila prek njega živa zveza med Štajersko in Dolenjsko

(tedaj so namreč Nemci izseljevali Zasavje). Stražili so vse noči, glavna baza pa je bila Modrova hiša v Dolskem (sodelavka Marija Moder). Ljudje so bili obveščeni, naj poskrijejo vse vrednosti in hrano, da česa ne bi dobili Nemci. Mladinci so pobirali denar za partizane v rdeče kangljice, ki so jih Nemci pripravili za pobiranje »zimске pomoči« za nemške vojake »na ruski fronti«. Denar, ki so ga mladinci zbrali, je bil porabljen za nakup cigaret za partizane; cigarete so na črno prihajale iz Ljubljane v Dolsko po kanalu v Beričevem.

Jeseni leta 1942 so Nemci pričeli z vpoklici letnikov 1920 do 1925. To je pomenilo za organizacijo na terenu signal, da pripravi vse potrebno za odhod vpoklicancev v NOV. Prvi vpoklic je bil 9. januarja 1943. leta, in sicer vse do letnika 1925; letnik 1925 je moral iti v nemško vojsko 11. februarja. Od vseh obveznikov pa so samo trije odšli v nemško vojsko, vsi drugi pa v partizane. Na žalost so domačine, ki so odšli v Kamniški bataljon, 19. januarja napadli Nemci v Kališčah pri Črni. Veliko so jih postrelili kot talce, le Franc Mihelčič iz Dolskega je preživel taborišče Dachau. Ob drugi mobilizaciji letnika 1925 sta Zasavski in Kamniški bataljon organizirala akcijo v Dolskem in Dolu. Požgani so bili skladišče bencina in strojev za gradnjo železniške proge Laze—Šentvid, most v Dolskem in šola v Dolu.

Akcijo sta vodila komandanta Marok in Kranjc; vso organizacijo napada pa sta pripravila Marjan Zupančič in Stane Dobovšek. Padla sta dva nemška

policista, dva sta bila ranjena. Vsi novi mobiliziranci letnika 1925 so odšli v partizanske enote na Dolenjsko.

Na terenu občine Dolsko so med vojno delovale tudi partizanske tehnike. Zarodek »tehnike« sta bila v zimi 1941—42 pisalni in razmnoževalni stroj v kleti Marjana Zupančiča. Razmnoževali so radijska poročila. Dobivali so jih zaupniki po vaseh, da so lahko obveščali ljudi o novicah s fronte. Leta 1943 je bila v bunkerju v Vinjah organizirana tehnika s ciklostilnim aparatom. Tudi tam so dnevno pripravljali radijska poročila. Karel Zupančič-Žan pa je nato v rebri nad vasjo Vinje postavil že pravi stroj, na katerega so tiskali Slovenskega poročevalca. Stroj so kasneje preselili v vas Sv. Trojica nad Vinjami. V Senožetih pa je v hiši Franca Klemenčiča organiziral ciklostilno tehniko Ernest Žgank-Nestl z ženo Nado. Ta tehnika je delala za Štajersko (PK KPS za Štajersko). Material za tisk so dobivali iz Količevega, s Štajerske in celo z Dunaja. Iz Litije je tehniko oskrboval Babi Lindner.

Po odhodu moške mladine v partizane v začetku 1943. leta so organizacijo mladine na terenu prevzela dekleta, pa tudi mlajši moški letniki. V vseh vaseh tedanje občine so bili vzpostavljeni mladinski in pionirski odbori. Vsi organizirani mladinci in mladinke so se šteli, da so člani SKOJ. Organizirani so bili vaški odbori OF in odbori Narodne zaščite. A na terenu Vinje—Kamnica je prišlo do izdaje. Nemci so aretirali Cveta Poljanška in Antona Zupančiča; slednjega so ustrelili na kolu. Poljanšek je bil najprej zaprt v litijskih zaporih in v Begunjah. A ker ni nič izdal, je bil odpeljan v taborišče Dachau, kjer je umrl. Izdajalec je bil agent gestapa in po vojni obsojen na dosmrtno ječo.



Vasi pod Murovico (Križevska vas, Zagorica)



Rojstna hiša Jurija Vege v Zagorici. Dne 24. avgusta 1944 so Nemci vas požgali. Po vojni je bila obnovljena.

Druga izdaja je bila konec leta 1943 v vasi Vinje. »Francoz« — vrinjenec gestapa v partizanske vrste — je izdal partizanske hiše v Vinjah in Gorupečah in Nemci so požgali domačijo Jerneja Rahneta v Vinjah in domačiji na Gorupečah. Miha Rahne in Jože Gostinčar iz Vinj sta bila aretirana in 9. februarja 1944 ustreljena kot talca.

Zaradi izdaje in odhoda domačinov v partizane januarja—februarja 1943 so Nemci izselili več družin. Nekaj ljudi so tudi zaprli v litijske zapore (Katarino, Rudija in Stojana Zupančiča) in nato izselili v Nemčijo. Veliko družin pa je odšlo k sorodnikom, kjer so se nekako prebili do konca vojne.

Februarja 1944 je bila na področju Dolskega in Moravške doline izvedena mobilizacija starejših letnikov. Na območju Dolskega je bilo mobiliziranih prek dvajset domačinov. Mobilizacijska četa je vse novince v noči z 22. na 23. februar pripeljala na Oklo (vas nad Dobom zahodno od vasi Žeje). Od tam bi morali iti 24. februarja zvečer skupaj z že formirano četo v hribe nad Komendo, kjer bi se priključili Kokršskemu odredu. Ponoči med 23. in 24. februarjem pa je kmet Kramar iz Oklega vse izdal Nemcem — za denar. Zjutraj 24. februarja so Nemci obkolili Oklo in napadli. Padlo je 74 borcev in mobilizirancev, tiste pa, ki so se poskrili v hlevu pod betonskimi žlebovi in ostali

živi, so odpeljali v Begunje. Padle so Nemci odpeljali v Ihan, kjer so ležali za pokopališkim zidom »v opomin«. Med padlimi borci je bil tudi član okrožne komisije VOS Viktor Janež-Jovo iz Dolskega. Po njem se imenuje pionirski odred osnovne šole Dolsko. Izdajalskega kmeta Kramarja iz Oklega pa so Nemci preselili na Koroško, kjer so mu za nagrado dali kmetijo.

Poleti 1944 se je v Dolskem pojavila organizirana bela garda. Dobila je postojanko v hiši Janeza Selška poleg osnovne šole in nemške žandarmerijske postaje. Obe postojanki je vezal podhod pod glavno cesto, ščitili pa so ju bunkerji. Po vojni je bilo na travniku zraven poslopja tedanje žandarmerije odkopano neznano okostje. Kdo je bil žrtev, ni bilo ugotovljeno. Belogardisti so bili v večini bivši partizani ali sodelavci NOG. Poznali so vse partizane in domačine, ki so delali in živeli v ilegali po vaseh in gozdovih nad Dolskim. Ob kapitulaciji so zbežali na Koroško. Avgusta 1944 so Nemci uporabili za očiščevalne akcije po hribih tako imenovane vlasovce (Ukrajince, vojake generala Vlasova, ki je prestopil k Nemcem), ki so morili in klali po vseh zasedenih ozemljih Evrope. Dne 19. avgusta 1944 so v Zagorici zaklali Alojza Povirka in mu požgali hišo. Pri njem je imela prostor gospodarska komisija. Dne 24. avgusta so vlasovci do tal požgali vasi Zagorica in Sv. Križ. Pogoreli sta tudi cerkev in šola.

Še bi lahko pisali dolge seznime aktivnih sodelavcev, organizatorjev, borcev, kurirjev in tako naprej. Seznam bi bil zelo dolg. A že same številke nam povedo dovolj: prek 300 oseb je sodelovalo v narodnoosvobodilnem gibanju, 255 je bilo borcev NOV, padlo pa je v NOV, bilo ustreljenih kot talci ali umrlo v taboriščih 68 oseb.

Na območju KO ZB Dolsko je v spomin na NOB in žrtve postavljeno 13 spominskih obeležij; 10 jih spada v KS Dolsko (Dolsko 3, Senožeti 5, Vinje 1, Hrib 1), 3 pa v KS Klopce (Klopce 1, Križevska vas 2). Nad vasjo Vinje je spomenik padlim borcem v vasi Oklo, ki spada v občino Domžale, in spominsko obeležje na bivši Judeževini, kjer je bila leta 1940 konferenca CK KPS Slovenije, na kateri je sodeloval tudi tovariš Tito. Na to konferenco je Tito prišel z vlakom do Laz, se z brodom prepeljal čez Savo v Dolsko, nato pa skoz Vinje prepešal do domačije pri Oklem.

Na vsa obeležja šolska mladina — pionirji osnovnih šol iz Dolskega, Senožeti in Križevske vasi — vsako leto za 1. november polaga rože in ob njih prižiga svečke.



# PREDVOJNE DELAVSKE MOSTE

Sonja Gomzi

## PREDVOJNE DELAVSKE MOSTE

### NASTAJANJE INDUSTRIJE IN RAZVOJ DELAVSKIH NASELIJ

Hiter in močan razvoj proizvodnih sredstev v drugi polovici 19. in v prvi polovici 20. stoletja je povzročil tudi koncentracijo kapitala in razširjanje starih ter ustanavljanje novih tovarn z večjimi proizvodnimi zmogljivostmi, ki so zaposlovale veliko število delavcev. Potreb po delavcih tovarne niso mogle več pokrivati samo s prilivom delovne sile iz neposredne okolice. Zato so ob tovarnah nastajala delavska naselja. Tako omenjeno obdobje ni prineslo samo koncentracije kapitala, ampak tudi koncentracijo delovne sile.

Delavsko gibanje je prešlo v novo stopnjo razvoja: ustanavljati je začelo sindikalne organizacije z novimi nalogami in socialnodemokratske stranke. Na slovenske delavce je močno vplivalo delavsko gibanje v Avstriji. Slovenski socialisti so leta 1888 v Hainfeldu sodelovali pri ustanovitvi avstrijske socialnodemokratske stranke, potem pa so začeli ustanavljati delavske organizacije v slovenskih središčih. Leta 1896 je bila ustanovljena socialnodemokratska stranka Slovenije, ki je delovala v sestavi avstrijske socialnodemokratske stranke.

Slovenija je bila med industrijsko slabše razvitimi predeli avstro-ogrske monarhije. Izjema je bil samo Trst, ki je imel kot obmorsko mesto prek morja na široko odprta vrata v svet. Industrijski razvoj Slovenije je pospešila gradnja Južne železnice (železnica Dunaj—Trst je bila grajena v treh etapah: leta 1846 je bila zgrajena proga Dunaj—Maribor—Celje, leta 1849 Celje—Ljubljana in leta 1857 Ljubljana—Trst). Ko je železnica dosegla Ljubljano, se je delo zaradi težav pri polaganju trase prek Ljubljanskega barja in Krasa upočasnilo in je začasni konec Južne železnice bil v neposredni bližini Most. Takrat so bile Moste še redko pozidane in je bilo dovolj prostora za gradnjo potrebnih skladišč, novih tovarn, industrijskih tirov in delavskih naselij.

Tudi železničarji so se skušali naseliti čim bližje svojim delovnim mestom in tako je v Mostah nastalo izrazito železničarsko naselje Zelena jama, ki je bila prvo žarišče organiziranega delavskega gibanja v Mostah.

Selo je bilo že v 18. stoletju deloma industrijsko naselje. Leta 1748 je bila tam zgrajena manufaktura sukna (suknarna deželnihi stanov; pozneje je prešla v privatno last. Obratovala je do leta 1802).

Prva tovarna v 19. stoletju je bila leta 1862 zgrajena v Vodmatu, ob Ljublanici, kjer je sedaj tovarna Pletenina. Ustanovitelj in lastnik je bil Fidelis Terpinc. V njej so izdelovali sukno in vojaške odeje.

Na polju ob Šmartinski cesti je bila istega leta osnovana Tovarna kleja, ki jo je leta 1903 prevzela dunajska delniška družba za kemično industrijo. Po

večjem požaru so jo lastniki leta 1918 obnovili in razširili proizvodnjo na predelavo vseh vrst živalskih odpadkov.

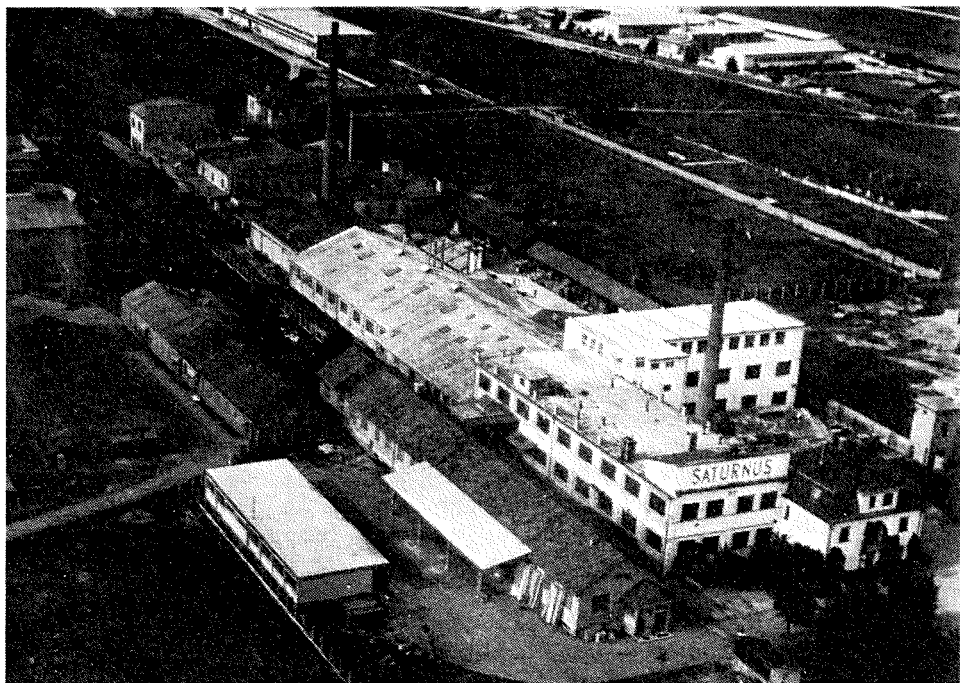
Na selški gmajni je italijanski kapitalist dr. Georg Giulini leta 1906 zgradil Kemično tovarno za predelavo boksita, oziroma za proizvodnjo glinice.

Leta 1909 je začela z obratovanjem Kolinska tovarna kavnih nadomestkov, ki je dobila ime po podobni tovarni v češkem mestu Kolín.

Leta 1921 je začel Emil Lajovic s skromnim izdelovanjem pločevinastih škatel, in sicer v lesenem provizoriju na Komenskega cesti, nasproti učiteljskega doma. Začetni proizvodni uspehi in ugodni finančni rezultat so mu že naslednje leto omogočili preselitev obrata v novozgrajene prostore v Moste, kjer je še danes tovarna Saturnus. Tovarna je bila samo tri leta v rokah domačega kapitala. Leta 1924 jo je kupila nizozemsko-nemška delniška družba in ji dala ime Saturnus. Leta 1928 se je z graditvijo novega objekta Saturnus še povečal.

Tržaški Slovenec Jakob Hrovat je leta 1923 zgradil oljarno za pridobivanje ricinovega olja in obrat za proizvodnjo firnežev, na Selu ob Zaloški cesti pa je podjetnik Adolf Mergenthaler postavil usnjarno.

Do leta 1935, do priključitve k tako imenovani veliki Ljubljani, je bila moščanska občina upravno samostojna in je spadala v 2. draginjski razred; zato je imela manjše davke in druge dajatve in je bila privlačna tudi za obrtno dejavnost. Zaradi te ugodnosti v občini ni primanjkovalo malih trgovcev, obrtnikov in gostincev. Poseben pomen je naseljevanje obrtnikov imelo za vajensko mladino, ki se je vključevala v že razvito delavsko gibanje.



Tovarna Saturnus

## URBANIZACIJA

Naraščajoča industrija na sorazmerno majhnem območju in gospodarstvo Južne železnice sta potrebovala precej delovne sile, ki je prihajala deloma iz bližnjih vasi, deloma pa iz širšega podeželja. Mnogi so našli le zasilna bivališča, nekateri so bili brezdomci, vrnitev v stari kraj, od koder so prišli, pa zaradi potrebe po zaslužku ni bila perspektivna.

Moščanska občina, ki jo je več let vodil župan Josip Oražem, je bila gradnji delavskih stanovanj in urbanizaciji nasploh naklonjena. Iz ohranjenih zapisnikov sej občinskega odbora Moste v letih 1908 do 1934 (ne vseh), ki so zbrani v mestnem arhivu Ljubljane, se vidi prizadevanje občine za urbano ureditev, posebno pa za gradnjo delavskih naselij in ustreznih šol. Občinsko prizadevanje je podprla Mestna hranilnica ljubljanska, ki je bila pripravljena dati posojila zasebnim graditeljem.

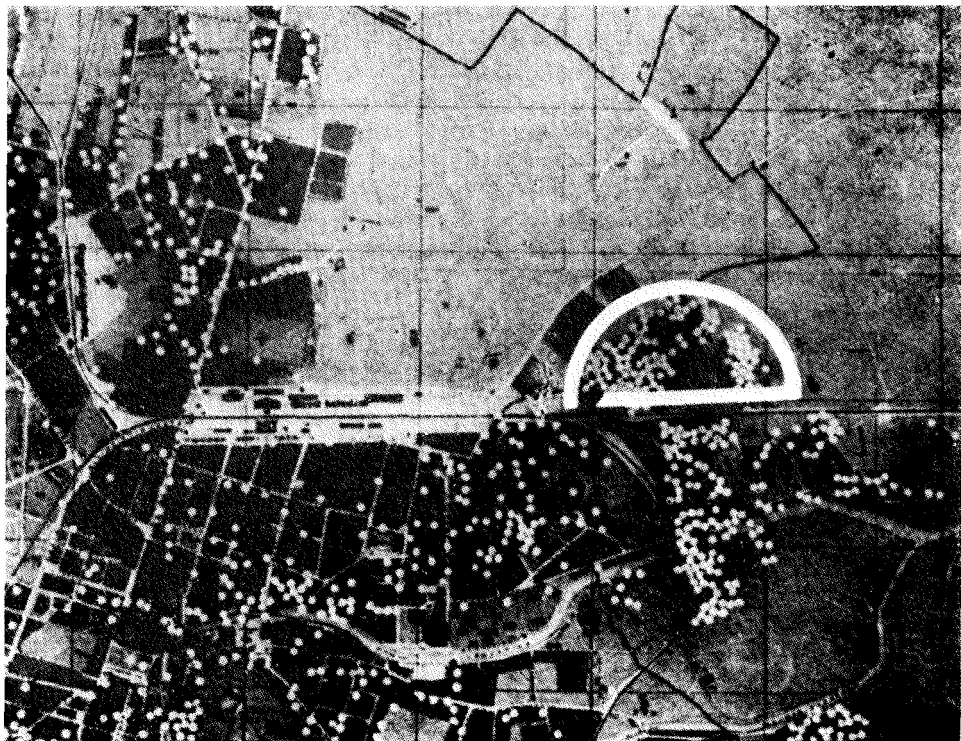
Elija Predović, vojvodinski prekupčevalec s svinjami, tedaj občinski odbornik, je spoznal finančno korist urbanizacije in se je kot investitor med prvimi vključil v blokovno gradnjo delavskih stanovanj na starem Selu. Ta pozidani otok najemniških stanovanj so ljudje imenovali Predovičevo Selo, s poimenovanjem ulic pa je ulica dobila ime Predovičeva ulica (po osvoboditvi preimenovana v Ulico Vide Pregarc).

Na severni strani Južne železnice je bilo ozemlje, imenovano Dolge njive, last kmetov iz Vodmata in Most. Prodaja tega ozemlja je najprej zajela veliko gramoznico, ki je nastala leta 1849, ko so kopali gramoz za gradnjo železnice. Prva hiša v Zeleni jami je bila zgrajena leta 1896. Zgradil si jo je obrtnik, ki pa se z družino ni preselil vanjo zaradi bližine Tovarne kleja; leta je stalno zasmrajevala ozračje. Sicer pa je postala Zelena jama pravo železničarsko delavsko naselje. Po vrsti so rastle hiše in tako je v bližini železniške proge in Tovarne kleja zrastle v poldrugem desetletju nekaj čez 70 hiš na dveh tretjinah bodočega naselja Zelena jama.

Ovira še hitrejši urbanizaciji sta bili Tovarna kleja in Kemična tovarna. Tovarna kleja je zasmrajevala ozračje; vsa odpadna voda od proizvodnega procesa in voda od surovin, ki jih je spiral dež (skladiščene so bile na prostem) je odtekala po travniku tovarne in pronicala v talno vodo, ki je napajala vodnjake stanovalcev Zelene jame, Vodmata in Sela do Zaloške ceste.

Drugi onesnaževalec je bila Kemična tovarna. Tudi od nje so odtekale s kemikalijami onesnažene odpadne vode, ceste, po katerih so odvažali blato od predelave boksita, pa so bile rdeče in spolzke. Ker je zaradi Tovarne kleja pretila nevarnost okužbe, je občinski odbor leta 1913 napeljal vodovod, priključke k hišam pa so plačali lastniki hiš. Kanalizacijo so uredili šele 1929. leta. Stroške je nosila občina, tovarne pa so morale prispevati svoj del.

Stanovanjska gradnja, ki je med 1. svetovno vojno zastala, je v letih 1922—1923 ponovno zaživela. Po koncu prve svetovne vojne je posebno v okolici Ljubljane postala stanovanjska stiska zelo občutna. Tovarne in druga podjetja so začela s proizvodnjo, prihajali so novi delavci, številne, predvsem železničarske družine pa se niso vrnile v kraje, ki so jih zasedli Italijani. In v



Grafični pregled kreditiranja stanovanjske gradnje med vojnama v Novem Vodmatu, na Selu, v Mostah in v Zeleni jami (Zelena jama je obkrožena)

Zeleni jami so v izpraznjene vojaške barake pred Kolinsko tovarno naselili 23 družin; tam, kjer je danes Center za rehabilitacijo invalidov, pa je uprava postavila več živinskih vagonov za železničarske družine. Barakarsko naselje je nastalo tudi na Kodeljevem.

Po letu 1925 je Josip Oražem pokupil veliko zemlje in se vključil v gradnjo enodružinskih hiš. V Zeleni jami jih je zgradil nad 40, na Selu in v Vodmatu pa okoli 60.

Kronist Viktor Kragl je študijo o nastanku naselja Zelena jama (1940. leta) končal z naslednjimi podatki:

*»Na zelenojamskem ozemlju stoji 253 stanovanjskih hiš; bivališče da jejo 2896 prebivalec, ki tvorijo 728 družin, izmed katerih je 219 posestniških, 509 pa najemniških strank. V Zeleni jami si niso ustvarili svojega doma bogataši ampak ljudje, ki so si s skromnimi sredstvi skušali oskrbeti lastno streho.«*

Če dodamo še dejstvo, da je bilo v tem naselju le nekaj enonadstropnih hiš, dobimo verno sliko o utesjenosti, v kateri je živel zelenojamsko in tudi sploh moščansko prebivalstvo.

V jubilejni knjigi Mestne hranilnice ljubljanske je v prilogi pregled posojil, ki jih je hranilnica dala za gradnjo v Ljubljani. Prav na ozemlju Zelene jame, Sela in Novega Vodmata so najbolj na gosto posejane bele pike — označujejo hiše, ki so jih postavili ljudje s skromnimi sredstvi ob pomoči ugodnega posojila hranilnice.

V občini je delovala stavbna zadruga — Delavski dom Moste —, ki je svojim članom priskrbela obrtnike in pomagala pri najemanju stanovanjskih posojil za gradnjo in za opremo stanovanj. V njenem upravnem odboru so bili Rado Čelešnik, Franc Jančič, Franc Leskošek, Alojzij Strašek, Ivo Trtnik — vsi s Sela — in Matija Plešnar iz Novega Vodmata. Franc Leskošek, Matija Plešnar in Alojzij Strašek so bili zaposleni v Saturnusu.

(Vir za podatke: Imenik volilcev občine Moste za območne volitve dne 30. oktobra 1927.)

## ŠOLE

Soloobvezni otroci iz Most so obiskovali pouk v dvorazrednici, ki je gostovala v šentpetrski mežnariji. Ko je bila leta 1906 zgrajena šola Sv. Peter na Polju (Šmartinska cesta 1), je bil pouk iz mežnarije preseljen v novo šolo.



Gimnazija na Zaloški cesti — med okupacijo so jo okupatorji spremenili v ječo

Poleg moščanskih otrok so jo obiskovali tudi učenci iz Šmartnega in Ježice, ker sta omenjeni katastrski občini prispevali del sredstev za vzdrževanje šole. Med obema vojnama je bila šola preimenovana v IV. državno mešano ljudsko šolo Šmartinska cesta. Leta 1911 je moščanski občinski odbor sklenil zgraditi novo osemrazredno osnovno šolo in je že isto leto kupil zemljišče v Vodmatu na Zaloški cesti. Maja 1913 so začeli z gradnjo šole. Sedemčlanski šolski odbor je vodil župan Oražem. Stroške za gradnjo in opremo šole je pokrila občina sama. Moščani so bili upravičeno ponosni na novo, za takratni čas sodobno grajeno šolo. V novi šolski stavbi je dobila svoje prostore tudi obrtna nadaljevalna šola, ki jo je moščanski občinski odbor ustanovil marca 1929. leta.

Spomladi leta 1931 je občinski odbor pričel z gradnjo nove stavbe v Zeleni jami, v katero naj bi se vselila občinska ubožnica; v stavbi pa bi naj bil prostor tudi za dnevno otroško zavetišče, za zdravstveni dom in za javno kopališče. Še v istem letu je bila stavba v surovem stanju končana, vendar zaradi nesoglasij z deli niso nadaljevali. Pogostna strankarska trenja v občinskem odboru so se v letu 1931 zaostriala do take mere, da so odborniki odstopali, nazadnje tudi znani Oražem. K temu je pripomogla še banska uprava, ki ni hotela dati soglasja za najetje posojila za to zgradbo. Leta 1935 je novi občinski odbor gradnjo sicer nadaljeval, vendar je namembnost spremenil: stavbo je namenil meščanski šoli, ki si jo je širši okoliš zelo želel. Šola je bila odprta še isto leto in je dobila ime Državna meščanska šola Frana Levstika.

## MLADINSKO VARSTVO

Tako je občina problem dnevnega mladinskega varstva črtala iz svoje pristojnosti — kljub temu, da je bilo varstva potrebnih mnogo otrok.

Večina delavk v stari Jugoslaviji je po poroki in rojstvu prvega otroka ostala doma. Te delavke so si nujno morale poiskati dodatno zaposlitev, ker je bila mezda, ki jo je prejemal oče — skrbnik tako majhna, da se z njo ni dalo prerediti družine. Najbolj pogosti viri dodatnih sredstev za življenje so bili obdelovanje vrtov, najetih njiv in reja nekaterih domačih živali. Nekatere so pridelke nosile tudi na trg. Dodatni vir dohodkov je bilo tudi šivanje za trgovine ali tovarne, pranje perila, nekatere pa so se vdinjale pri raznih družinah kot postrežnice. Poleg preživljanja družine je bilo treba Mestni hranilnici odplačevati kredite. Mnogo družin si je hiše gradilo postopoma — najprej kuhinjo in sobo, včasih celo brez shrambe, redno pa brez kopalnice. Vselili so se, samo da so bili pod svojo streho. Le del lastnikov hiš je imel poleg kuhinje po dve sobi, vendar so tudi ti praviloma eno sobo oddajali podnajemnikom. Marsikje so šele kasneje nadgrajevali podstrešna stanovanja za podnajemnike; tako so delavske družine živele skoraj izključno po enosobnih stanovanjih.

Uresničitev zamisli, naj bi občina ustvarila materialno osnovo za varstvo otrok, je, kot že omenjeno, propadla in tako sta za pridobitev mladega rodu tekmovali dve legalni politični skupini — klerikalci in liberalci.

V ta namen je duhovščina na Kodeljevem zasedla izpraznjene barake ob Ljubljanci za vojašnico (nasproti sedanje tovarne Pletenina) ter začela okoli

sebe zbirati otroke in mladino. Otroke so znali zelo dobro zaposliti in takoj tudi vplivati nanje. Prostore so si morali urejati sami. Med njimi so organizirali akcije, ki so imele večji politično-vzgojni kot materialni pomen: zbiralne akcije za lačne boljševiske otroke, za zvon, ki ga potrebuje improvizirana cerkev, za uboge zamorčke, ki ne verujejo v pravega boga, in podobno. Vendar je v tem mladinskem domu marsikateri otrok prvič videl elektriko, gledal film, poslušal radio. Na dvorišču so otroci lahko igrali pravi nogomet, na voljo so jim bile vse mogoče igrače, celo papiga, ki je govorila. Zato je ta dom otroke pritegnil, starši pa so bili veseli, da otroci niso bili zaradi njihove prezaposlenosti prepuščeni cesti. Zato pa so bili otroci pod ostrim nadzorstvom poklicnih vzgojiteljev: izkazovati so se morali z dobrimi deli, morali so biti pridni pri verouku, v cerkvi itd. Za dobra dela so jim delili male nagrade: bombon ali kos belega kruha, smeli so v kino, igrati nogomet in podobno.

Seveda so tudi liberalci skušali pritegovati mladino v sokolsko društvo, vendar so skrbeli bolj za mladino kot za manjše otroke. Organizirali so kino, plesne vaje, dramski krožek itd. Poleg tega so bili vzgojitelji prostovoljci, ki so delali z mladino samo v popoldanskem času, mladinski dom pa je bil odprt od 5. ure zjutraj do 20. ure zvečer.

Oktober 1937 je ljubljanska vincencijeva konferenca položila v Zeleni jami temeljni kamen za mladinsko zavetišče in cerkev. Javna kapela in duhovniška stanovanjska hiša sta bili odprti 1938. leta, mladinsko zavetišče pa leto dni kasneje (septembra 1939).

K obema tekmečema za pridobivanje mladine težko prištevamo komunistično partijo, ker so klerikalci in liberalci daleč presegali finančne možnosti komunistov; poleg tega pa je bilo delovanje komunistov ilegalno. Viktor Stopar, otrok iz Most, se spominja, kako so se komunisti trudili, da bi kaj nudili otrokom, vendar je takratni režim onemogočil vsako večjo dejavnost: »Spominjam se, kako se je trudil komunist Friderik Gerl, inženir kemije (ki je pozneje mnogo let predsedel v kaznilnici, po vojni pa je bil profesor na fakulteti za kemijo), da bi ustanovil otroški pevski zbor. Vadili smo v zanamarjeni sobici na dvorišču gostilne Lasan pri Kemični tovarni. Ta pevski zbor je sicer živel, a je le bil sestavni del društva Svoboda, ki je kasneje ustanovilo celo nogometni klub z istim imenom.«

Duhovniki — salezijanci so z zbiranjem sredstev ustvarili za svojo versko-politično dejavnost močno materialno osnovo. Na Kodeljevem so sezi-dali tudi kino dvorano, nogometno igrišče in novo cerkev. Sokoli so si sicer preuredili bivšo konjušnico, vendar po gmotnih virih nikdar niso dosegli klerikalcev.

Komunisti za svojo aktivnost niso imeli praktično nobene gmotne osnove. Sestajali so se v stranski sobi kake gostilne, kjer jim je liberalni krčmar za nizko ceno ali zastonj enkrat ali dvakrat tedensko dajal prostor. Svobodaši so se najčesče zbirali v stranski sobi Bajčeve gostilne Pri Amerikancu nasproti »Žrebčarne« na Starem Selu (sedaj so tam stolpnice). Zbiranje v gostilni je bilo ugodno tudi zato, ker so v primeru, če jih je presenetila žandarmerija, vedno lahko trdili, da so navadni gostje.

Čeprav so se klerikalci in liberalci, oprti na materialna sredstva, na vse načine trudili, da bi obdržali otroke v svojih organizacijah, pa je le bil pro-

letarski vpliv Sela, Zelene jame in Vodmata močnejši. Čim so postali otroci vajenci, delavci ali dijaki, so začeli odhajati iz teh organizacij in so se vključevali v napredna društva, ki so jih vodili komunisti.

## USTANOVITEV DELAVSKE STRANKE

Ko je bila industrializacija Slovenije šele na začetku svojega prodora, so bili železničarji že mnogoštevilni in dobro organizirani. Po naravi svojega dela so bili povezani z zavednim avstrijskim proletariatom. Deloma so bili vključeni v avstrijske železničarske sindikalne organizacije, deloma pa so se že začeli organizirati v slovenskih organizacijah. Kot dobro organizirano jedro so imeli močan vpliv na drugo, še neorganizirano delavstvo. Prvi so množično proslavljali mednarodni delavski praznik 1. maj in zahtevali uvedbo 8-urnega delavnika. Tudi v Mostah so bili najbolj revolucionarni in med glavnimi ustanovitelji socialistične delavske stranke (komunistov) v Mostah.

Po izjavi Antona Glavana, premikača na ljubljanski železniški postaji in prvega predsednika moščanske podružnice Socialistične delavske stranke (komunistov), je bil pripravljalni sestanek, na katerega so prišli delegati iz vse Ljubljane, v Mahrovi hiši. Verjetno so bili poleg njega na sestanku že Makuc, Gustinčič, Bernot in Prepeluh.

Glavana je malo skrbelo, kako naj se loti naloge, zato se je posvetoval s študentom Ladislavom Klincem; njegova mati je imela gostilno v Ciglerjevi ulici. Klinc mu je vsestransko pomagal. Ustanovni občni zbor je bil sklican leta 1920, kmalu po dogodkih na Zaloški cesti v gostilni pri Klincu. Ljudje so napolnili vse prostore; bilo jih je toliko, da so poslušali tudi pri odprtih oknih. V prvi odbor moščanske podružnice Socialistične delavske stranke (komunistov) so bili izvoljeni Anton Glavan, predsednik, železničar, Franc Hauptman, tajnik, Ivan Šlamberger, blagajnik, železničar. Za odbornike so bili, kakor se spominja Anton Glavan, izvoljeni Ivan Dekleva, delavec iz Kemične tovarne, Ivan Caf, delavec iz Tovarne kleja, in Franc Skobl, zasebni uradnik. Ladislav Klinc ni bil v odboru, deloval pa je kot nekakšen strokovni tajnik, ki je kot intelektualec nekatere zadeve lažje in boljše opravljal, kot bi to storili delavci.

## OBČINSKE VOLITVE

Moč naprednih sil v Mostah so pokazale moščanske občinske volitve 3. maja 1921. Komunisti so nastopili na volitvah na združeni delavsko-kmečki listi. Lista je imela 24 kandidatov in je dobila v občinskem odboru 12 mest; od teh so jih 10 dobili komunisti, 2 pa socialdemokrati. Socialdemokrata sta od svoje stranke dobila navodilo, naj glasujeta s komunisti. Na volitvah so dobili glasov (odbornikov):

|                                               |           |
|-----------------------------------------------|-----------|
| komunisti                                     | 273 (10), |
| Slovenska ljudska stranka (klerikalci)        | 204 (7),  |
| Jugoslovanska demokratska stranka (liberalci) | 150 (5),  |
| socialisti (socialdemokrati)                  | 67 (2).   |



Anton Glavan, prvi predsednik podružnice Socialistične delavske stranke (komunistov) v Mostah



Ivan Šlamberger, prvi blagajnik podružnice Socialistične delavske stranke (komunistov) v Mostah

Za župana je bil na seji z dvanajstimi glasovi izvoljen komunist Franc Skobl, za občinske odbornike pa Ivan Stojc, Vodmat 109,\* Ivan Caf, Selo 7, Jakob Novak, Moste 37, Franc Skobl, urednik, Alojz Kamnikar, Vodmat 99,\* Rudolf Klopčič, Selo 55, Ivan Šlamberger, Vodmat 170,\* Valentin Stare, Vodmat 117,\* Franc Smole, Vodmat 54,\* Aleksander Trškan, Selo 52, in za njihove namestnike Andrej Zupan, Vodmat 149,\* Franc Pajsar, Šmartno 25, Alojz Zupanc, Selo 46, Karel Ribič, Selo 44, Ivan Dekleva, Selo 47, Franc Kačar, Šmartno 33, Franc Dečman, Vodmat 56, Ivan Langof, Vodmat 43, Valentin Kuštrin, Selo 49 in Franc Marn, Šmartno 29.

Že po končani prvi seji, na kateri se je občinski odbor konstituiral, so klerikalci in liberalci od okrajnega glavarstva zahtevali, naj se novi občinski odbor razpusti, ker je komunističen.

Do prvega konflikta med komunisti-odborniki in uradno oblastjo je prišlo zato, ker so komunisti menili, da ne morejo zatajiti svojega prepričanja in priseči kralju.

2. avgusta 1921 je bil sprejet zakon o zaščiti države, 18. avgusta 1921 pa je okrajno glavarstvo vsem komunističnim odbornikom in njihovim namestnikom odvzelo mandat. O odvzemu mandata jih je obvestilo s takimle dopisom:

*»Vsled brzojavnega razpisa ministrstva za notranje zadeve z dne 16. avgusta tl. (to je 1921) razveljavlja se na podlagi člena 18 zakona o za-*

\* V tem času je zelenojamsko naselje spadalo v vas Vodmat.

*ščiti javne varnosti in reda v državi od 3. avg. tl. vaš mandat kot občinski odbornik (ali kot namestnik obč. odbornika) v ondotni občini.*

*Pri dopolnilnih volitvah, ki se bodo vršile za vaše izpraznjeno mesto, vam je prepovedano vnovič kandidirati za občinskega odbornika ali namestnika ter bi se taka kandidatura morala spoznati neveljavno.»*

## VELIKA STAVKA ŽELEZNIČARJEV

Polet delavskega gibanja v letih 1918—1921 je bil velik. Na vzhodu je rastla prva država, kjer je proletariat v oktobrski revoluciji prevzel oblast in dokazal, da diktatura proletariata ni utopija; istočasno so naše strokovne organizacije tudi zaradi svojega programa, s katerim so zajele življenjske potrebe delavskega razreda, pritegnile v sindikalne organizacije veliko število zaposlenih. Najbolj organizirani so bili železničarji.

Jugoslovanske državne železnice so bile v državnih rokah. Med delavci-železničarji in lastnikom-državo je obstajal mezdni odnos. Kljub temu, da so bile mezde železničarjev nižje od mezd pri privatnih kapitalistih, so mladi ljudje radi vstopali v službo pri železnici, ker so čutili večjo socialno varnost. Delo je bilo stalnejše in manj podvrženo vplivom gospodarskih nihanj, vsaj kar se tiče brezposelnosti. Vendar je bilo to delo zelo težko. Sama narava dela ni dovoljevala niti najmanjših postranskih zaslužkov v prostem času. Država ni pokazala pripravljenosti, da bi ugodila zahtevam železničarjev glede delovnega časa in zvišanja mezd. Zato se je 16. aprila 1920. leta začela največja in najsrdečjša akcija delavskega razreda v zgodovini Jugoslavije. Zajela je 50 000 železničarjev, katerim so se pridružili tudi delavci Brodarskega sindikata SHS v Beogradu. Kot odgovor na začetek stavke je oblast vpoklicala vse železničarje na dvomesečne orožne vaje in razglasila militarizacijo železnic. Ponekod so bila uvedena nagla sodišča.

Splošna protestna stavka se je v Sloveniji začela 24. aprila 1920. Žarišče je bilo v Mostah. Železničarjem so se pridružili tudi delavci električne cestne železnice (remiza je bila takrat še ob Zaloški cesti). Delavci v tovarnah so zapustili delo. Zbrane stavkajoče delavce so na Zaloški cesti napadli žandarji. Ubili so 14, ranili pa 7 ljudi.

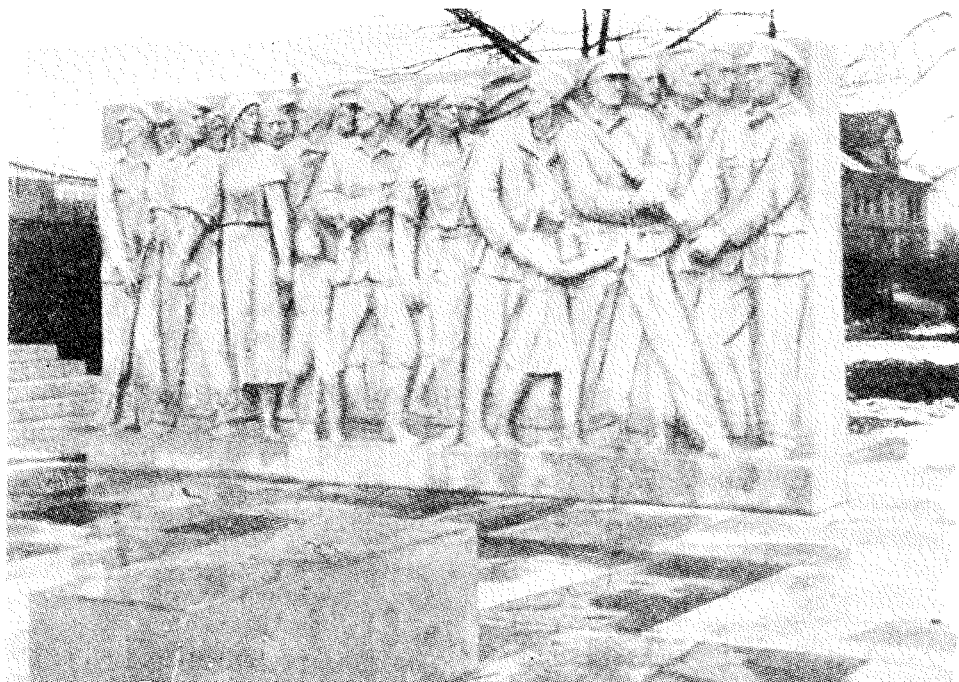
V tej veliki borbeni akciji je železničarje podprl ves moščanski proletariat.

Anton Glavan, ki je bil ob ustanovitvi moščanske podružnice Socialistične delavske stranke (komunistov) izvoljen za njenega predsednika, je bil v odboru stavkajočih železničarjev.

Zločinski streli na neoborožene delavce niso ubili revolucionarnosti; spodbudili pa so težnjo po močnejši medsebojni povezanosti in organiziranosti, kar dokazuje ustanovitev Socialistične delavske stranke (komunistov) in njen velik uspeh na moščanskih občinskih volitvah.

## KP V MOSTAH

Zakon o zaščiti države je rast delavskega gibanja začasno zavrl. S prepovedjo KP in sindikatov je bila odstranjena legalna oblika združevanja delavcev in je celo njihov boj za ekonomske pravice postal ilegalen. Buržoazija



Spomenik žrtvam, ki so padle na Zaloški cesti leta 1920 med veliko stavko železničarjev

je utrjevala svojo oblast. Kapitalisti so prepoved delavskih organizacij krepko izkoristili predvsem za ustvarjanje čimvečjih profitov. Želeli so na hitro obogateti. Delodajalci so odpovedovali kolektivne pogodbe, zniževali mezde, podaljševali delovni čas in uvajali, kjer se je le dalo, delo na akord. Napredne delavce so odpuščali z dela in na njihova mesta sprejemali neorganizirane delavce. Draginja je naraščala, realna mezda je padala in vedno bolj se je zaposlovala ženska in otroška delovna sila, ki je skušala reševati bedo svojih družin.

Vsaj za nekaj časa je bilo politično delo komunistov utišano. Partija je iskala nove, ilegalne oblike dela. Javno nastopanje je zamenjalo konspirativno delovanje. Tudi tam, kjer je bilo v enem podjetju ali ulici večje število članov KP, so bili organizacijsko tako povezani, da se vsi med seboj niso poznali. Takrat je bila močna konspiracija nujno potrebna, danes pa je eden glavnih vzrokov, da za to dobo ne moremo ugotoviti točnega stanja partijske in sindikalne organiziranosti.

V tej dobi so — po dosedaj znanih podatkih — v moščanskih partijskih celicah delovali tile komunisti: Bojt, inž. Friderik Gerl, Angela Kovič-Klopčič, Alojz Kusold-Vasilij, Franc Leskošek, B. Popovič, Ivan Zver in Lojze Konjar. Angela Kovič-Klopčič je bila kot članica KP povezana v ulični celici, v kateri so bili poleg nje še inž. Friderik Gerl, takrat še študent kemije, B. Popovič,

tudi visokošolec, in Ivan Zver, stavbni delavec. V tovarni Saturnus in Tovarni kleja sta delovali močni obratni celici, ki sta bili glavni opori organiziranega partijskega dela v Mostah.

Inž. Friderik Gerl se spominja štirih močnih partijskih celic:

- Bojtove skupine, ki je bila po njegovih spominih najmočnejša in je štela 15 do 20 partijcev;
- tramvajske celice;
- celice Saturnusa in
- celice v Štepanji vasi.

V Mostah samih je bilo več uličnih celic. Friderik Gerl je bil član SKOJ od 1920. leta. Sodeloval je tudi v klubu študentov-marksistov ljubljanske univerze. Izhajal je iz delavske družine; njegov oče je bil delavec-kovač v arsenalu v Pulju. Kot študent je stanoval v Predovičevi ulici pri delavcu Bojtu (sedaj Ulica Vide Pregarčeve). Komunisti so se večkrat sestajali pri Bojtu. V tej partijski celici so bili zidarji iz Most, delavci Kemične tovarne in Tovarne kleja.

Zelo močna je bila »tramvajska« celica. V njej je bil posebno aktiven Matevž Stražar (med vojno so ga Nemci aretirali in odpeljali v Dachau, kjer je leta 1945 umrl).

V Tovarni kleja je vodil celico Alojz Kusold-Vasilij, predan komunist, udeleženec oktobrske socialistične revolucije v Rusiji.

Partijske celice v Mostah po prvi svetovni vojni niso bile nedelavne, ampak so močno posegale v tedanje politično življenje. V celicah so se tudi ideološko izpopolnjevali; mnogo so študirali marksistično literaturo in značilno je, da so se prav vsi pravilno opredelili proti trockizmu.

Moščanski komunisti so se odločno postavili proti Orjuni, ki je imela v vrstah moščanskih liberalcev precej pristašev. Ob trboveljskem izpadu Orjune so moščanski komunisti branili Delavski dom na Novem trgu v Ljubljani, ker so se Orjunaši pripravljali, da ga zažgejo.

Partija je bila aktivna tudi pri reševanju socialnih problemov delavcev. V stanovanjski hiši Pesla (hiša nasproti Kemične tovarne ob prehodu čez progo na Pokopališki ulici) — imenovali so jo »Peselhaus« — so organizirali kuhinjo za brezposelne delavce. Živila za kuhinjo je dajala veletrgovina Knez, dobavo živil pa je organiziral inž. Friderik Gerl preko Knezovega sina, ki je bil študent kemije in Gerlov kolega ter simpatizer naprednega gibanja. Kako dolgo je ta prva kuhinja delovala, ni znano. Kasneje, 1931. leta, je bila v isti hiši ustanovljena kuhinja za delavce Saturnusa.

Moščanska mladina je bila center revolucionarnega gibanja za vso Ljubljano. Prva redna šola »ABC komunizma« je bila organizirana v Mostah in je dobila prostore v moščanski gostilni Klinc. V pevskem zboru Ivan Cankar — vodil ga je inž. Friderik Gerl, imel je redne vaje v gostilni Lasan — so peli sami mladinci iz Most. Ta legalna oblika delovanja je ohranjala kontinuiteto naprednega gibanja in vezala mladino na KP tudi v težkih časih šestojanuarske diktature.

O proslavi desetletnice oktobrske revolucije (13. novembra 1928) se je zbralo več sto delavcev pri gostilni Pod lipco, last Toneta Trčka (stavbe ni več). Formirali so se v povorko, na čelu katere je nosil Rudi Rojc, član pokrajinskega komiteja Skoja, delavec Saturnusa, rdečo zastavo. Povorka je šla na Zaloško cesto, na Staro Selo, po Predovičevi ulici, skoz Vodmat v Ze-

leno jamo, mimo Kolinske tovarne na Šmartinsko cesto, nato pod železniško progo na Massarykovo cesto in mimo železniške postaje na Miklošičevo. Med potjo so se jim pridruževali novi demonstranti. Na začetku Miklošičeve ceste jih je pričakal kordon policije. Policaji so bili oboroženi. Čelo kolone se je spoprijelo s policaji, ker niso hoteli izročiti zastave. Demonstranti so se bojevali s kamenjem in opeko (pobrano na gradbišču stavbe vzajemne zavarovalnice). Po pozivu na umik so se razšli, da bi se ponovno zbrali pred pošto v sedanji Čopovi ulici (nasproti hotela Slon). Policija jim je to namero preprečila.

Demonstracija je bila izrazito političnega značaja, saj so vzklikali gesla proti kralju, proti vojni, za sovjetsko Slovenijo v federaciji Sovjetske Jugoslavije, delili so letake, naslovljene delavstvu Ljubljane.

Desetero demonstrantov je policija aretirala, zasliševala in izročila v sodnijske zapore.

Obtožnica sodišča z dne 24. decembra 1928 in drugo gradivo v kazenski zadevi zoper Rudija Rojca, Miho Erbežnika, Viktorja Kamnikarja in Viljema Šlambergerja očita imenovanim, da so se 13. novembra 1928 v Ljubljani »... v svrhu komunistične propagande organizirane demonstracije udeležili z rdečo zastavo na čelu in vzklikali: slava Leninu, živela Komunistična stranka, dol z monarhijo, živela Rusija, s tem pa komunizem propagirali«. (Arhiv SR Slovenije, drž. pravništvo v Ljubljani, fasc. 13.)

Moščanska napredna mladina je sodelovala tudi v akciji 4. novembra 1929. V večernih urah so bili v mestu, zlasti v Mostah, raztreseni letaki (12-letnica ruske revolucije«, s podpisom PK KSJ in ZVEKOMLE (Pokrajinski komite komunistične stranke Jugoslavije in Zveza komunistične mladine). Na letakih je bil poziv na oborožen odpor proti diktaturi. V zvezi s to akcijo je bilo poleg Borisa Kidriča aretiranih več skojevcev, predvsem delavcev iz Most in dijakov poljanske gimnazije. To je bil prvi večji mladinski proces pri nas. (Po zapiskih Alenke Nedog Razvoj in delovanje SKOJ v Sloveniji v času od 1930—1941, Zgodovinski arhiv CK KPS Ljubljana.)

V Mostah je bilo raztreseno toliko letakov, da so ostali na cestah še drugi dan.

Socialni položaj delavstva v stari Jugoslaviji je bil težak, število brezposelnih je stalno naraščalo: 1932. leta je bilo v Jugoslaviji že približno 300 000 brezposelnih, 1934. leta je to število narastlo na 500 000, kriza pa se je še vedno večala.

Zunanjepolitični pritisk — Francija je na svojo finančno pomoč vezala pogoj, da kralj opusti diktaturo — in močno nezadovoljstvo delovnih množic sta oživila postopno demokratizacijo. Z množičnimi javnimi nastopi so začeli študentje, najprej v Beogradu (7. novembra 1931), nato v Zagrebu in Ljubljani. Leta 1932 je bila obnovljena in utrjena partijska organizacija v Sloveniji. Zaradi borbenosti in doslednosti komunistov se ob Partiji krepita SKOJ in sindikalno gibanje. Na pritisk odgovarjajo delavci s stavkami, stavkajoči dobivajo moralno in materialno pomoč od drugih delavcev in naprednih ljudi, ekonomsko gibanje spremlja politični boj proti režimu. Vedno močnejše so se uveljavljale akcije, s katerimi je delavstvo manifestiralo medsebojno solidarnost.

Na pobudo Partije se je povsod organizirala Rdeča (kasneje Ljudska) pomoč. Delavke in delavci so radi dajali prispevke za pomoč zapornikom in njihovim družinam. V okviru zbiranja sredstev za Rdečo pomoč so prodajali tudi slike Moše Pijade in drugih zaprtih voditeljev KP.

Napredni Moščani so se močno vključili v zbiranje pomoči revolucionarni Španiji. Partija se pri zbiranju pomoči ni omejevala samo na zbiranje denarja, ampak je tudi pojasnjevala razmere v Španiji in vzroke za nastanek španske državljanske vojne. Širila je razne brošure o Španiji in sliko članice CK KP Španije legendarne Dolores Ibarruri (LA PASIONARIA).

Iz moščanske občine sta kot prostovoljca odšla v pomoč španskemu ljudstvu Peter Kuret iz Novih Jarš (rodil se je leta 1909 v Ricmanju pri Trstu, od koder je leta 1930 pribežal v Slovenijo. V Španijo je odšel julija 1937. leta. Padel je leta 1938 v bitki na Ebru) in Stanko Stojkovič iz Novega Vodmata (rodil se je 13. novembra 1916 v Ljubljani. V Španijo je odšel 13. oktobra 1937 in bil borec v bataljonu Stjepan Radić. Kdaj in kje je padel, ni znano).

## DEMONSTRACIJE IN MANIFESTACIJE

Delavsko izobraževalno društvo Svoboda je najstarejša delavska tovrstna organizacija pri nas. Ustanovljeno je bilo že pred prvo svetovno vojno in se je 1928. leta na zborovanju v Ljubljani reorganiziralo v telovadno, dramsko, pevsko, godbeno in športno podzvezo. Do razpusta (13. julija 1935) je bila organizatorica kulturno-izobraževalne dejavnosti naših delavcev. V Svobodo se je poleg delavske vključevala tudi vajeniška in kmečka mladina.

Kot idejna naslednica prepovedane Svobode je bila že marca 1936 ustanovljena Vzajemnost. Na ustanovnem sestanku za Ljubljano sta bili tudi delavki Saturnusa Pepca Maček in Angela Dovč.

Zelo priljubljena oblika delovanja Svobode oziroma Vzajemnosti je bilo organiziranje izletov na najrazličnejše kraje. Ti izleti so bili neprecenljive vrednosti. Poleg političnega so imeli tudi kulturni in družabni pomen. Beseda je tekla svobodneje, pogovori so bili iskreni in sproščeni. Nadzor žandarmerije je bil vsekakor manjši kot na sestankih v zaprtih prostorih. Poleg tega so bili izleti izredno množični in so povezovali vse napredno misleče ljudi.

Člani Svobode (Vzajemnosti) iz Most so se zbirali na najrazličnejših krajih, na primer:

- leta 1928 — na Katarini. Verjetno gre za enega prvih izletov; govoril je Franc Leskošek;
- 1. maja 1933 — na Jančah. Prisotnih je bilo okrog 300 ljudi iz Svobod Zalog, Jevnica, Moste, Zadvor;
- leta 1935 — v Besnico. Udeležili so se ga delavci in delavke iz Most, Dobrunj, Polja. Govoril je Tone Dolinšek, prisotnih je bilo okrog 100 ljudi;
- 1. maja 1937 — so člani Vzajemnosti iz Most, Zaloga in Zadvora priredili izlet v Besnico;
- leta 1938 — (verjetno!) je bil organiziran množični izlet na Orle. Udeležili so se ga tudi Moščani. Govoril je Franc Leskošek. Udeležence je policija razgnala.



Člani Vzajemnosti Moste na izletu leta 1938 na Katarini

Zelo priljubljena točka za množične izlete je bil tudi Lipoglav.

Pod vodstvom Partije so se napredni ljudje iz Most udeležili množične napredne manifestacije — zleta Svobod v Celju 7. julija 1935. Na vlak so vstopali deloma v Polju, deloma v Zalogu. Slavnostni govornik je bil Franc Leskošek.

Ko je leta 1937 predsednik JNS (jugoslovanske nacionalne stranke) general Petar Živković, predstavnik diktature iz 1929. leta, napovedal svoj obisk v Ljubljani, je prišlo do množičnih demonstracij proti njemu. Udeležili so se jih tudi napredni Moščani, predvsem delavke in delavci. Živkovićev svečani prihod v Ljubljano so preprečili. Raztresli so tudi množico letakov proti diktaturi.

Moščansko delavstvo se je aktivno vključilo v dogajanja ob volitvah v narodno skupščino leta 1938. V predvolilni kampanji je prišlo med naprednimi delavci in pristaši JRZ celo do pretepa.

Udeležilo se je vseh množičnih demonstracij ob priključitvi Avstrije k Hitlerjevi Nemčiji (1938) in ob zasedbi Čehoslovaške (1939).

Ko so bili poleti 1940 vzpostavljeni trgovinski in diplomatski odnosi s Sovjetsko zvezo, so se tudi Moste pridružile velikim manifestacijam. KP je dala iniciativo za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Tudi moščanski komunisti so zbirali podpise za včlanjenje v društvo.

Vsako leto so Moste praznovale delavski praznik 1. maj.

Brezposelnost v Mostah je hitro naraščala. Leta 1933 je bilo izplačanih za 8000 din podpor, 1934. leta dosežejo izplačila podpor 35 000 din, 1935. leta pa že 90 000 din.

Leta 1935 je bilo v Mostah okrog 600 ljudi brez dela (1936. leta je imela vsa Ljubljana 85 000 prebivalcev), to je približno 0,7 % vsega ljubljanskega prebivalstva.

Partija je organizirala brezposelne v skupno akcijo: zahtevali so delo ali pomoč.

Vzporedno z brezposelnostjo je naraščala tudi draginja. V letih 1939 in 1940 so bili za boj proti draginji organizirani po tovarnah in širših območjih protidraginjski odbori. V odboru za celotno področje Most so zelo aktivno delovali Angela Dovč, Anica Rojc, Lojze Nussdorfer, Lojze Ocepek in Gustl Rozman. Drugih imen za sedaj ni bilo možno ugotoviti.

Protidraginjski odbor je uspešno deloval tudi v Pletenini na Zaloški cesti, kljub temu, da tam ni bilo partijske celice. Najbolj aktivna delavka v Pletenini je bila Polonca Čuda. Med vojno so jo ubili črnorokci.

## MOŠČANSKE TOVARNE — ŽARIŠČA RAZREDNEGA BOJA

### *Oljarna Hrovat*

Lastnik je najemal v glavnem delavce, ki so bežali izpod italijanskega fašizma. Te delavce je lahko močnejše izkoriščal za garaško delo, ker so bili v ljubljanskem okolju tujci. Tudi sam lastnik Jakob Hrovat se je pred italijanskimi fašisti umaknil iz Primorske v Ljubljano. Po prepričanju je bil jugoslovanski nacionalist. Oljarna ni bila posebno velika, vendar zelo donosna, ker je proizvajala firnež in ricinovo olje, predvsem za potrebe vojaških avionov. Ob najvišji konjunkturi je bilo zaposlenih 98 delavcev in nameščencev. Lastnik je bil eden najbogatejših Ljubljančanov.

Delavsko gibanje je začel v tovarni organizirati Anton Bajec iz Višnje pri Vipavi. Bil je komunist, kot politični emigrant je leta 1930 pribežal v Jugoslavijo. Razširjal je ilegalno literaturo in razne letake in je bil soorganizator ročne tiskarne v Bezenškovi ulici, ki je ilegalno delovala do leta 1932. V njej so tiskali Vihar, list za Slovensko Primorje, ter natisnili Rdeči prapor št. 3. Toneta Bajca in njegovega rojaka Petra Kureta, ki je leta 1930 pred fašizmom pribežal v Jugoslavijo, so po prestani kazni, presedela sta jo v Sremski Mitrovici, izgnali na Češkoslovaško, od koder se je Bajec vrnil na Primorsko, kjer se je pridružil partizanom in kasneje padel kot aktivist v Vipavski dolini.

Z njim so bili na tako imenovanem ljubljanskem procesu obsojeni še Peter Kuret, Josip Beltram in Franjo Jeglič; Ladislav Kiauta pa je bil iz procesa izločen in posebej obsojen.

V tovarni je bil zaposlen organizator Ljotičeve stranke za Moste. Vse delavce je vključil v stranko: uspel ni pri Lojzetu Nussdorferju, Jožetu Stoparju, Emilu Ščurku, Aleksandru Kampjutu, Dušanu Zadravcu in Vladimirju Stoparju. Delavci so se pustili vključiti zaradi strahu, da ne bi izgubili službe.

Z močnim političnim delom je omenjenim uspelo prepričati večino delavcev, predvsem Primorcev, da so iz Ljotičeve stranke izstopili.

Politično delo v tej tovarni je bilo težko, lastnik ni dovolil sindikalne organizacije in zato sindikat ni bil organiziran. Kljub temu so bili delavci zunaj tovarne zelo aktivni in so se udeleževali vseh naprednih akcij in demonstracij.

Ob volitvah 1938. leta se je večina delavcev vzdržala glasovanja zaradi strahu pred odpustitvijo iz službe. Pa je tudi to bil politični uspeh, ker je proti demokratskim kandidatom glasovalo samo pet delavcev.

Verjetno je komuniste organiziral Lojze Nussdorfer, na dveh sestankih pa je o političnem položaju doma in po svetu predavala Vida Tomšič. Delavstvo se je vključevalo v društvo Sokol, kar je lastnik kot nacionalist odobral in jim ni delal težav.

Partijske celice v tovarni ni bilo.

### *Kemična tovarna*

V letih od 1919 do 1928 je bila tovarna zaradi strateškega pomena proizvodnje pod državnim sekvestrom (upravo), 1928. leta pa so jo prevzeli nekdanji lastniki. Zaradi strogega državnega nadzora se je napredno gibanje počasi razvijalo.

Leta 1919 je prišel v tovarno Miha Mehle in se takoj vključil v Splošno delavsko zvezo kemijskih delavcev (SDZKD), katere predsednik je bil Franc Jančič. Izvoljen je bil v odbor kot blagajnik. Glavni delavski zaupnik je bil tesarski delavec Ivan Koman. V tovarni so bile zelo nizke mezde. Glavni delovodja je bil Jože Šubert, po rodu Čeh, po prepričanju pa zagrizen klerikalec. Trdovratno je zagovarjal kapitalistične interese in nadziral delavce.

Delavci iz Kemične tovarne so solidarno z železničarji šli na demonstrativni pohod na Zaloško cesto. Jakob Černe je bil ubit, Anton Židan pa ranjen.

Leta 1934 je Janez Koman organiziral enodnevni štrajk (Koman je bil decembra 1940 aretiran in poslan v Ivanjico).

### *Tovarna kleja*

Delavci v Tovarni kleja so delali v izjemno težkih delovnih razmerah. Delo na prostem in z vodo, ne glede na letni čas, so opravljale večinoma ženske. Med prvimi, ki so se drznili zoperstaviti nečloveškemu izkoriščanju in opozarjati na to tudi javnost, so bili komunisti. Do leta 1926 so znani Alojz Kusold-Vasilij, ki je ustanovil sindikalno organizacijo, inž. Friderik Gerl, Josip Nakrst in Ivan Zver. Kusold in Gerl sta bila zaradi naprednega delovanja odpuščena z dela, inž. Gerl je bil aretiran, Kusoldu pa je Franc Leskošek kot glavni delavski zaupnik v Saturnusu omogočil delo v tej tovarni.

Komunisti, ki so še ostali v tovarni — Jože Nakrst in drugi — so aktivno delali v sindikatu in kot delavski zaupniki. V tovarni je bilo zaposlenih nekaj strokovnjakov, ki so dušili napredno gibanje, zato so komunisti tudi prek sindikata težko uveljavljali zahteve delavcev. Leta 1936 je bil sprejet v KP Ivan Osenjak in že naslednje leto se je znašel v zaporu. Leta 1939 je obnovil partijsko celico. Sprejeti so bili Karel Jereb, kandidat od leta 1932, Edvard

Grčar, Franc Trkaj, Viktor Korenčan, Ivan Turk, Jakob Pirc, Tone Kastelic, Ivanka Detela in Ivan Rudolf. Sekretar celice je bil Ivan Osenjak, dokler ni bil 26. julija 1941 ponovno aretiran. Glede na to, da je bilo v tovarni leta 1940 zaposlenih okoli 140 ljudi, je 10 članov Partije precej pomenilo.

Že julija 1941 je okupator aretiral Ivana Osenjaka, Karla Jereba in Franca Trkaja; ovadil jih je njihov obratovodja, zagrizen kulturbundovec.

### *Saturnus*

Tovarna Saturnus ima posebno mesto v zgodovini delavskega gibanja v Mostah, v Ljubljani in zunaj nje. Značilno za to tovarno je, da Partija številčno ni bila močna, ampak je uspešno organizirala ožji aktiv simpatizerjev KP, ki je pomagal prenašati partijske naloge na celotno delavstvo, ki je Partiji zaupalo. Člani Partije, ki so delovali v Saturnusu, so bili politično izredno razgledani, predani in dobri organizatorji.

Začetek revolucionarnega razvoja sindikata sovpada s prihodom Franca Leskoška v Saturnus. Politično razgledan, prepričljiv in sposoben organizator je kmalu pridobil zaupanje delavcev in postal glavni delavski zaupnik.

Spomladi 1926 je dobil v Saturnusu delo Alojz Kusold-Vasilij, udeleženec oktobrske revolucije in član komiteja pokrajinske konference KP za Slovenijo. Leta 1927 je bil sprejet na delo skojevec Rudi Rojc, ki je bil že naslednje leto sprejet v Partijo. Bil je sekretar pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo.

Leta 1925 je sindikalna organizacija kovinarjev v Saturnusu štela komaj 14 članov. Ko pa je delavstvo po nekaterih pomembnejših uspehih, predvsem med meznim gibanjem, uvidelo, da je njegova moč v organizaciji, se je začelo bolj oklepiti sindikata. Leta 1926 so delavci dobili eno najboljših kolektivnih pogodb v Sloveniji. Z njo so tudi tovarniški zaupniški odbori dobili pomembno posredniško vlogo med delavstvom in delodajalci. Zaupniki niso dovolili vodstvu tovarne samostojno odpuščati delavcev. Kadar je bilo res nujno znižanje števila zaposlenih, sta odločala zaupniški odbor in sindikat. Največkrat sta reševala z brezplačnimi dopusti širšega kolektiva (kadar so bili odpusti sezonskega značaja), pri posameznih primerih pa je bil vedno v ospredju socialni položaj posameznika. Skupaj s sindikatom so z delodajalci rešili mnoge dileme iz delovnega razmerja, zlasti tiste v zvezi z mezdami. Zato v Saturnusu ni bilo štrajkov.

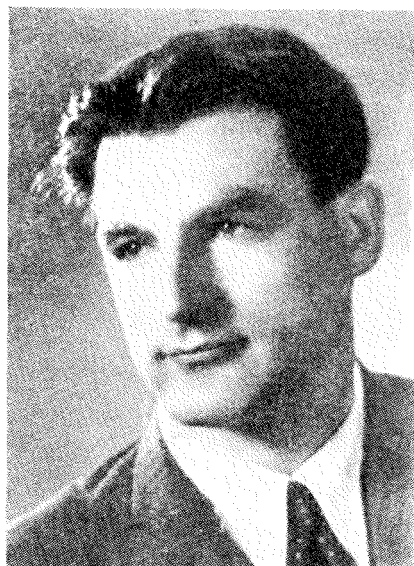
Alojz Kusold je zapustil tovarno leta 1929, Franc Leskošek pa leta 1933. Rudi Rojc je imel partijske dolžnosti tudi zunaj tovarne. Leskoškov odhod iz Saturnusa je bil zelo občuten. Pritisk nekaterih desno usmerjenih socialdemokratov je postajal vse močnejši. Znašali so se nad delavkami, ki so si drznile v imenu večine braniti priborjene pravice. Med njimi sta očitno izstopali Pepca Maček in Angela Dovč.

Leta 1934 je Ivan Maček povezal v KP Pepco Maček, leta 1935 pa je bila v KP sprejeta Angela Dovč. Leta 1935 se je zaposlil v tovarni že znani napredni sindikalni delavec Tone Dolinšek, ki je bil naslednje leto sprejet v KP in postal tajnik sindikata v tovarni. Z izvolitvijo Pepce Maček leta 1936 za delavsko zaupnico in Angele Dovč istega leta za namestnico glavnega delavskega zaupnika je Partija postopoma ponovno pridobivala svoje pozicije v

sindikatu in zaupniškem odboru. Tako je bilo leta 1938 v zaupniški odbor izvoljenih precej več članov iz vrst somišljenikov in simpatizerjev Partije. Izgubljal pa je seveda svojo premoč tisti del socialdemokratov, ki so mu postali bližji interesi lastnikov tovarne kot delavcev. Med njimi so izstopali Alojzij Strašek, ki si je kot mojster prilaščal posebne pravice: »neposlušne« delavke je »po potrebi« premeščal od strojev, celo v druge oddelke, jim kratil nadurni zaslužek itd.; Rudolf Krušec (predsednik sindikata), ki je bil leta 1941 član odbora fašističnega sindikata v tovarni in predstavnik delavcev v Natlačеноvem sosvetu za Ljubljansko pokrajino; in Leopold Ogrin (glavni delavski zaupnik in predsednik sindikata), ki je bil istega leta v vodstvu sindikata Dopolavoro in je izvajal pritisk na delavstvo za vstop v članstvo.

Leta 1938 izvoljeni zaupniški odbor ni bil v skladu z interesi omenjenih nasprotnikov delavskega gibanja. S pomočjo oblastnega tajnika SMRJ za Slovenijo Vinka Vrankarja (Vrankar je bil kasneje okupatorjev sodelavec in konfident in bil zato decembra po obsodbi OF likvidiran) so dosegli, da je banska uprava odvzela zaupniški mandat Pepci Maček, Angeli Dovč, Angeli Alič in namestnikoma Anici Pahor in Viliju Šlambergerju.

Delavstvo Saturnusa je moralno in materialno široko podpiralo stavka-joče delavce in nudilo pomoč prostovoljcem v španski revoluciji. Za združitev teh in drugih oblik solidarnosti in na poziv Partije se je Pepca Maček posvetila ustanovitvi organizacije Rdeče pomoči v tovarni. Tudi na tem področju je bila njena najožja sodelavka Angela Dovč. Za zbiranje prispevkov sta Pepca in Angela organizirali precej velik aktiv, v katerem so bili Fani Žagar, Milka Stopar, Marija Omahen, Anica Kocjančič, Angela Mazovec, Pepca Tratar, Anica Rojc, Slavka in Lojze Nussdorfer, Mici Mrak, Rozi Stanko, Francka Ježek in nekoliko pozneje Vili Šlamberger, Miha Berčič in drugi.



Tone Dolinšek

Pepca Maček je bila od leta 1935 članica pokrajinskega komiteja KP za Slovenijo in članica CK KPS od leta 1937. Med političnim delom zunaj tovarne je bila leta 1938 aretirana in je štiri mesece presedela v zaporu, od koder je bila brez sodnega procesa izpuščena. Uprava podjetja je kljub temu ni sprejela nazaj na delo. Tako je bila premoč Partije tudi v tovarni za krajši čas oslABLJENA. To pa je bilo tudi obdobje, ko se je fašizem širil po Evropi in se je tudi v Jugoslaviji zaostрила politična situacija.

Pepci je sledil Tone Dolinšek. Ob obletnici oktobrske revolucije novembra 1937 je bil med ilegalno propagandno akcijo zunaj tovarne aretiran in obsojen na deset mesecev strogega zapora. Po prestani kazni ga gospodarji Saturnusa niso sprejeli nazaj na delo. Celo centralna uprava SMRJ v Beogradu ga je na predlog podružnice SMRJ Moste izključila iz sindikalne organizacije v Sloveniji. Omeniti je še treba, da v ta čas sovpadajo priprave na novi »zeleni« (režimski) sindikat, ki naj bi ob podpori Karla Čeča, predsednika upravnega odbora tovarne, izrinil »rdeči« SMRJ sindikat.

Pritisk buržoazne vlade na napredno delavstvo se je stopnjeval, kar se je odražalo v številnih aretacijah zlasti komunistov.

Pomembno je delovanje komunistov Saturnusa pri širjenju vseh vrst partijske literature, propagandnih letakov, kar so odnašali v druge tovarne, izdajanju delavskih listov, predvsem Delavskega obzornika in Delavskega lista. Delavski list sta v Mostah izdajala Franc Leskošek in Tone Dolinšek, pri pripravi na izdajanje pa so sodelovali še Angela Dovč, Pepca Maček, Rudi Rojc



Delavke in delavci Saturnusa, udeleženci velikega zborovanja v čast 30-letnice SMRJ, ob prihodu na železniško postajo Jesenice leta 1936



Delavke iz Saturnusa na proslavi 30-letnice podružnice SMRJ na Jesenicah leta 1936

in Ivan Gaber. Odpremljali so ga v Leskovškovi hiši. Edi Dečman se spominja, da so ga oddajali raznašalcem in po pošti pošiljali po vsej Sloveniji, celo v inozemstvo.

Po aretaciji Pepce Maček je vodstvo partijske celice v tovarni prevzela Angela Dovč. Kot sekretarka je imela močno oporo v številnem že preizkušenem aktivu somišljenikov-simpatizerjev Partije. Iz njihovih vrst in iz vrst aktivistov, ki so delovali v ljudskofrontnem gibanju na terenu, se je partijska celica politično in partijsko okrepila. Pred letom 1941 so bili sprejeti v članstvo KP v Saturnusu: Lojze Nussdorfer, Cilka Maček, Miha Berčič, Friderik Dečman, Marija Mlinar-Mimi, Francka Kralj, skojevka, kot kandidatka, in Marička Kušlan, prav tako kandidatka.

Angela Dovč, takrat članica CK KPJ, je bila februarja 1940 aretirana in odpeljana v koncentracijsko taborišče Bilečo, kamor je morala tudi Pepca Maček. Angela je bila aprila 1940 izpuščena in sprejeta nazaj na delo. Ponovno se je vključila v politično delo zunaj tovarne.\*

V Saturnusu so se lastniki-kapitalisti soočili z organiziranim in dobro vodenim sindikalnim gibanjem. Zanj je bila značilna izredna enotnost, visoka

\* Angela Ocepkova je bila soorganizatorica velikih ženskih demonstracij leta 1943, v katerih je kot ilegalna, obsojena na 30 let ječe, neposredno sodelovala. Tedaj politična delavka zunaj Ljubljane je bila na ustanovnem kongresu Antifašistične fronte žena v Dobrniču oktobra 1943 izvoljena za prvo predsednico te organizacije.

stopnja razredne zavesti in medsebojne solidarnosti. V njem je potekalo permanentno, čeprav ne konfliktno mezдно gibanje. Saturnus je izžareval svojo moč v vso okolico — proletarske Moste so rastle s Saturnusom, tako kot je Saturnus rasel s proletarskimi Mostami.

### *Moščanski aktiv SKOJ*

Napredna moščanska mladina je bila vključena v Svobodo, Vzajemnost in sindikalno organizacijo na svojem delovnem mestu. Aktivni SKOJ, kot jih srečujemo tam, kjer je živela oziroma delovala samo mladina — srednje šole in univerze — se zato dolgo niso organizirali med delavsko mladino. Verjetno pa tudi ni bilo nobene posebne potrebe izdvajati mladino iz splošnega naprednega delavskega gibanja. Šele po 1938. letu je Partija posvetila delu z mladino posebno pozornost in partiji so začeli povsod organizirati skojevske aktivne, v katerih so aktivno delovali tudi po letih mladi partijci.

Aktiv Skoja je imel v letih 1939 in 1940 v Mostah naslednje člane: Avgust Rozman, sekretar od 1940 do avgusta 1941, Danijel Burkeljca, Albin Čistar, Mimi Jarc, Štefka Jarc, Francka Kralj, Ivan Kralj, Vinko Marinko, Pavle Rozman, Pavle Stražar, Janez Stražar in nekdo iz Zelene jame.

Organizacijske zasluge za formiranje tega aktiva ima predvsem Avgust Rozman.

Skojevci so imeli redne tedenske organizacijske in študijske sestanke. Sestajali so se deloma na prostem, deloma v stanovanjih zanesljivih družin: pri Jarčevih, Rozmanovih, Nussdorferju, Petru Kogoj, Stražarjevih v Jaršah. Na organizacijskih sestankih so podrobno obravnavali delo članov SKOJ in si razdeljevali naloge pri raznašanju literature, zbiranju prispevkov za Rdečo pomoč, predvsem pa so razpravljali o pridobivanju še neorganiziranih mladih ljudi.

Kako je delovala mladina v okviru Vzajemnosti, se spominja narodni heroj Franc Pokovec:

»V okviru Vzajemnosti je delovala dramatska sekcija. Kot mladinec sem dobil (verjetno 1939. leta) nalogo, da organiziram športno-kulturni klub Komet. V dveh mesecih je imel Komet že 70 članov, samo delavsko mladino. Imeli smo tudi svoj orkester. V klub je začel prihajati Rado Kogoj in predavati o dialektičnem materializmu ter marksizmu. Nekega večera je v prostore kluba vdrla policija in razgnala mladino, ki se potem nismo mogli nikdar več vsi zbrati v okviru tega kluba. Svoje prostore smo imeli v gostilni pri Pečarju (na Zaloški cesti, poleg sedanje moščanske gimnazije). Vodil nas je Franc Sedlar.

Mladina je delovala tudi v okviru športnega kluba 'Slovan'.

Klub je bil ustanovljen že leta 1913. Ustanovitelji so bili narodno zavedni meščani, cilj pa, da se slovenski narod uveljavi kot enakovreden narod, takrat že v okviru vseslovenskih idej. Člani so bili tudi v Ljubljani živeči Čehi, po letu 1918 pa so se klubu pridružili tudi Srbi in Hrvati; cilj je postal skupni boj proti nemškutarstvu.

Prvo svoje igrišče je klub dobil v Zeleni jami (za Kolinsko tovarno). Tako so tudi začeli prihajati v klub mladi delavci iz Zelene jame in Most. Ti so vnesli novo idejno usmeritev. Delo z mladimi nogometaši sta prevzela Mirko

Perc\* in Ivan Heller, ki sta pritegnila k sodelovanju še člana KP Darka Marušiča in Lea Skapina. Pod okriljem Slovana so mladi komunisti razvili še druge dejavnosti: plesne tečaje, udeleževanje mladinskih taborov — to je bila že politična akcija. Zato je policija delovanje zasledovala in izkoristila denarne težave kluba ter ga pod pretvezo, da je nelikviden, 1937. leta razpustila.

#### *Predvojni člani Komunistične partije Slovenije iz tedanje občine Moste*

(V oklepaju je letnica sprejema v KP.)

Bajec Tone (1929), Burkeljca Karlo (1934), Dečman Friderik (1940), Dolinšek Tone (1936), Gerl inž. Friderik (1920), Grčar Edvard (1939), Humar Dušan (1936), Jereb Karel (1939), Juvan Janez (1939), Klinc Francka (1921), Klinc Ladislav (1921), Kogoj Peter (1921), Koman Srečko (1939), Konjar Lojze (1925), Kovič Angela-Klopčič (1925), Kusold Lojze (1921), Leskošek Franc (1925), Leskošek Marija (1938), Matul Janez (1936), Nakrst Jože (1923), Nussdorfer Alojz (1939), Ocepek Lojze (1936), Osenjak Ivan (1936), Perc Mirko (1934), Pirc Jakob (1939), Rojc Rudi (1928), Rozman Avgust (1939), Skobl France (1921), Stopar Viktor (1935), Stražar Matevž (1936), Sterle Nino (1932), Švigelj Jože (1935), Tratar Ignac (1933), Tratar Mihaela (1940), Trkaj Franc (1939), Vidergar Franc (1936), Vidergar Jože (1932), Zver Ivan (1923).

#### *In za konec*

Veliko revolucionarno delo predvojnih članov Komunistične partije sega v leta po prvi svetovni vojni, ko je revolucionarno gibanje množič zajelo tudi delavske Moste. Na velikem shodu v gostilni Klinc v Novem Vodmatu so ustanovili podružnico Socialistične delavske stranke (komunistov), prvo pomembno politično organizacijo na moščanskem področju. Pri tem zgodovinskem dogodku je neposredno sodeloval komunist Ladislav Klinc.

Obznana in zakon o zaščiti države sta rast delavskega gibanja začasno zavrla. Ker je bila KPJ prepovedana, je nadaljevala delo v najtežjih ilegalnih razmerah. Varno snovanje načrtov in akcij so ji omogočale številne zanesljive družine in posamezniki; prenekateri preganjani komunisti in revolucionarji so v svojih življenjskih stiskah našli pri njih varna zatočišča.

Spominsko obeležje na hiši Jožeta Nakrsta v Novih Jaršah v Kvedrovi ulici št. 27 spominja na pokrajinsko konferenco KPJ za Slovenijo decembra 1928. Nikoli odkrita je delovala v tej hiši tudi ciklostilna tehnika za potrebe pokrajinskega komiteja. Pri Ivanu Osenjaku v Zeleni jami, kjer je stanoval tudi Ignac Tratar s svojo družino, so bili številni sestanki vodilnih članov CK KPS in okrožnega komiteja KP za Ljubljano, pri njem so zbirali ilegalno tehniko, prenočevali Franc Leskošek, Slavko Šlander in drugi. Pri Šlambergerjevih v Zeleni jami so se sestajali številni komunisti železničarji in drugi. V Perčevi hiši v Koroščevi, sedaj Perčevi ulici, je Mirko Perc na ciklostilu razmnoževal razno gradivo za CK KPS. V stanovanju Jožeta Stoparja v Ciglerjevi, sedaj Partizanski ulici v Novem Vodmatu, je bila kurirska javka za zvezo

---

\* Ime Mirka Perca je povezano tudi s tehničnim aparatom KP. Član partije je postal 1934. leta in po osvoboditvi proglašen za narodnega heroja.

med komunisti zasavskega revirja in CK KPS v Ljubljani, maja 1941 pa je bil tam ustanovljen prvi rajonski komite KPS Ljubljana-Moste. Tudi družina Karla Jereba na Gmajni — Štepanja vas je ostala v spominu številnim predvojnim komunistom. Tja so prihajali na posvetovanja člani CK KPS, preganjani revolucionarji pa so vedno našli varno zatočišče. Zelo primerni za zbiranje so bili tudi gostinski lokali, ki so jih imeli »naši« lastniki.

In še bi lahko naštevali ljudi in kraje v Mostah, kjer so člani Partije snovali ideje in akcijske programe ter jih prenašali med ljudske množice.

#### VIRI IN LITERATURA:

Zgodovinski muzej Ljubljane  
Zgodovinski arhiv CK ZKS  
Še neobjavljeni spomini Viktorja Stoparja  
Moščanska kronika  
Še neobjavljena monografija tovarne Saturnus  
(avtorici Sonja Gomzi in Fani Tomičević)

# DELA VSKE MOSTE V NARODNOOSVOBODILNEM BOJU

Albin Mahkovec

## RAZVOJ PARTIJE IN NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA V RAJONU MOSTE

Če hočemo nekoliko natančneje opredeliti organizacijski in številčni razvoj Komunistične partije v Ljubljani, nastanek Osvobodilne fronte in vseh njenih sestavnih delov, moramo predvsem osvetliti nekatere okoliščine, ki so vplivale na nastanek rajonskih organizacij partije in OF. Predvsem moramo upoštevati dve:

1. Zgled ljubljanskega proletariata je *večkrat* pomembno in tudi *odločilno* vplival na ravnanje in usmeritev delavskega razreda v Sloveniji; k temu je seveda pripomoglo tudi dejstvo, da je bila Ljubljana *že pred prvo svetovno vojno* uveljavljeno slovensko nacionalno središče in da je to vlogo obdržala tudi po letu 1918, tudi v času, ko je bila Slovenija razdeljena na dve povsem enakopravni upravni enoti. Ob dejstvu, da se je Trst po letu 1918 znašel v Italiji, se je vloga Ljubljane potrdila še kot središče slovenskega delavskega gibanja... Za uveljavitev komunističnega gibanja v Sloveniji je leta 1920 vplivala prav ljubljanska *mestna* organizacija JSDS.<sup>1</sup>

2. Ljubljana je bila pred drugo svetovno vojno in ob njenem začetku glavni organizacijsko-politični center Komunistične partije Slovenije z najštevilnejšo partijsko organizacijo; tu je KPS s svojimi predvojnimi zavezniki — krščanskimi socialisti, demokratičnimi sokoli in naprednimi kulturnimi delavci 26. aprila 1941 ustanovila Osvobodilno fronto slovenskega naroda; tu je bilo ustanovljeno Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet kot vrhovni organ prve narodne vojske v slovenski zgodovini. Tu je bila porojena prva ljudska oblast s svojimi temeljnimi organi — odbori OF — in vrhovnim organom SNOS — edinim takšnim organom v Jugoslaviji, ki je obstajal in deloval nepretrgoma od 16. septembra 1941. leta.<sup>2</sup>

Za to, da je vse to — in še mnogo drugega — moglo nastati v zelo kratkem času<sup>3</sup> in delovati razmeroma dolgo časa — ne glede na okupatorjevo navzočnost v mestu, je vsekakor več *vzrokov*: med njimi je močna zasidranost komunistov v delavskem gibanju in v nekaterih drugih družbenih slojih,<sup>4</sup> močno protiokupatorsko razpoloženje večine ljubljanskega prebivalstva in slaba učinkovitost italijanskega okupacijskega sistema, ki ni imel tako močne *pete kolone* ali zbranih podatkov o ljudeh in ustanovah, kot npr. nemški okupator na Štajerskem in Gorenjskem.

<sup>1</sup> France Filipič, Vloga Ljubljane v zgodovini KPJ-KPS med vojnama (1920—1929), v Zgodovini Ljubljane, Ljubljana, 1984, str. 281

<sup>2</sup> B. Kidrič, Kratek oris razvoja prav tam, str. 31

<sup>3</sup> Primerjaj čas za nastanek podobnih vojaških in oblastnih organov v drugih predelih Jugoslavije!

<sup>4</sup> B. Kraigher, Ljubljana v ilegali I, str. 9—42 idr.

V prvem obdobju — *do jeseni 1941* se je narodnoosvobodilno gibanje v Ljubljani konstituiralo, si zgradilo svojo organizacijo in ustanove. Širina delovanja je terjala organiziranost na več ravneh — predvsem na treh: na *okrožni* ravni — za vse mesto, *rajonski* — za posamezne mestne predele, in na *kvartnih oziroma terenskih* predelih, za posamične ulice ali tovarne. Tako organizacijsko sestavo je imela KPS tudi za druge množične organizacije NOG: za Osvobodilno fronto, Mladinsko Osvobodilno fronto in druge organizacije. OF je bila *temeljna politična organizacija* in vseljudsko gibanje; poleg odborov na mnogih ravneh je imela tudi *matične* odbore po ustanovah, uradih in zavodih, poklicih, društvih itn. Organizacijsko mrežo OF v mestu je za to obdobje mogoče ugotoviti iz sistematičnih, preglednih in skrbno sestavljenih blagajniških zapisnikov,<sup>5</sup> s kakršnimi se ne more pohvaliti marsikatero odporniško gibanje. Samo terenskih odborov je bilo približno 400; kaže, da največ januarja 1942, ko jih je bilo 433; poleg teh so bili še ulični in hišni odbori.

Morda je potrebnih najprej nekaj pojasnil o vlogi in mestu KPS v organiziranju NOG v Ljubljani in širši okolici. Ljubljanska organizacija KPS je bila že pred začetkom druge svetovne vojne in ob njenem začetku glavno organizacijsko politično središče KPS z najštevilnejšo partijsko organizacijo; mesto (s širšo okolico) je imelo *aprila 1941* približno 250 članov KPS, tj. več kot *petino* takratnega članstva KP Slovenije.<sup>6</sup> Pretežno so izhajali iz vrst delavstva, mlade inteligence oziroma študentske mladine.

Po italijanski okupaciji je prišlo do nagle številčne in organizacijske rasti partije; ta je imela že pred vojno številne simpatizerje, dobre sodelavce in kandidate, ki pa jih iz različnih razlogov (npr. strožjih kriterijev) ni mogla oziroma tudi *ni smela* vključiti v članstvo KPS; nekateri med temi so se sami prištevali med člane partije oziroma komuniste. Med okupacijo so se vsi ti ljudje oziroma večina med njimi izkazali kot požrtvovalni aktivisti in so bili tudi *formalno* sprejeti v članstvo KPS.

V Ljubljani, središču NOG, so delovali leta 1941, kot smo že povedali, CK KPS, okrožni komite KP, IO OF s svojimi razvejanimi organizacijami boja proti okupatorju — VOS, Narodno zaščito, propagandno tehniko, bunkerji, skrivališči itn.; nagla širitev oblik in boja je terjala ustanovitev novih organizacijskih oblik KP in OF; poleg *predvojnih* rajonskih komitejev KP (za Tacen in Šentvid, za Ježico in Črnuče in za Polje — med njimi je bil slednji najstarejši, vodil ga je Leopold Maček st.) — je bilo potrebno ustanoviti v *ožjem* mestu Ljubljane nove rajonske komiteje kot povezovalne člene med novonastalimi celicami in okrožnim komitejem; dotlej so bile celice neposredno navezane na okrožni komite, kar je bilo v nasprotju z načeli o načinu delovanja partijske organizacije v zaostrenih razmerah, namreč z načelom konspiracije in z njim neposredno povezanim načelom varovanja kadrov. Zato je začel okrožni komite (v dogovoru s CK) že maja 1941 ustanavljati *nove* rajonske

<sup>5</sup> Po njih je mrežo OF v Ljubljani ponazoril dr. Metod Mikuž v svojem Pregledu zgodovine NOB v Sloveniji, I. knjiga, Lj., 1960, str. 196—202. Med temi zapiski so za OF rajona Moste izredno pomembni *zapiski Martina Permeta*.

<sup>6</sup> France Filipič, Vloga Ljubljane v zgodovini KPS-KPJ med vojnama; v Zgodovini Ljubljane, prispevki za monografijo, Lj., 1984; ob tem naj pripomnimo, da je štela KP Jugoslavije aprila leta 1941 vsega 3000 članov, leta 1945 pa 140 000 članov.

## SLOVENSKEMU NARODU !

### VOJAKI, PODOFICIRJI IN OFICIRJI NEMŠKE, ITALIJANSKE IN MADŽARSKE OKUPACIJSKE ARMADE !

Slovenci smo z ostelisi narodi Jugoslavije vred doživeli najhujšo nesrečo, ki lahko zadene narod. Slovenski narod je prišel pod oblast treh imperizmov. Zasužnjen je in razkosen kakor še nikoli v zgodovini. Tisoči aretiranih Slovencev, pretepenje in mučenje, pregonjanje slovenskih ljudi, odpuščenje in sluh, zaprte tovarne, brezobzirne rekvizicije, ropanje narodnega premoženja, oderuške zamenjave denarja za marke in lire, naraščajoče splošno pomanjkanje življenjskih potrebščin, začetek brezobzirnega in barbarskega razmerodovanja slovenskega naroda - to so samo prvi začetki divjanja imperizističnih barbarov nad slovenskim narodom.

Zgodilo se je to, pred čemer smo komunisti že dolgo svarili. Na našo zemljo je stopila tujčeva imperialistična peta, ki so ji utrli pot protiljudski režimi s svojo protiljudsko in hkrati protinacionalno politiko.

Leta in leta so protiljudski režimi gasili enodušno zahtevo delovnih množic Jugoslavije, da se sklene pogodba o vzajemni pomoči s Sovjetsko Zvezo. Ta politika bi edine lahko zaječila narodom Jugoslavije mir in neodvisnost ter jih obvarovala teko pred osvajalskim napadom osi kakor pred vojnimi nakanami angleških imperizistov.

Leta in leta so protiljudski režimi izvajali politiko brezobzirnega in krvavega nesilja nad delovnim ljudstvom, zatirali celo vrsto narodov in narodnih manjšin, hkrati pa so tujim plebešnim agentom odpirali vrata v armado in državni aparat. Jasno je, da je teka politika v prvi vrsti alebila oremeno moč države, da je teka politika prvi in glavni krivec poren jugoslovenske armade.

Zvesta izdajalski tradiciji hrvaškega plemstva je hrvaška kapitalistična gospoda odprla vrata tujim osvajalcem in s tem narodom Jugoslavije zasedila nož v hrbet. Kakor že tolikokrat v zgodovini, je hrvaška gospoda za to svoje izdajstvo dobila od imperizistov za nagrado tisto, kar so drugi narodi Jugoslavije dobili za kazn. Pod goljufivo krinko neodvisnosti ni hrvaški narod nič manj zasušnjen in razkosen kakor ostali narodi Jugoslavije.

Poleg beograjske čaršije in poleg izdajalske hrvaške gospode nosi največjo odgovornost za narodno nesrečo, ki je doletela naroda Jugoslavije, alovenska kapitalistična gospoda. Ta gospoda je z vodstvom slovenskih klerikalcev na čelu leta in leta sodelovala pri pogubni protiljudski in protinacionalni politiki. Slovenska klerikalna gospoda je s strupenim sovraštvom stala na čelu vse protisovjetske gonje in storila vse, da bi onemogočila tesnejše zbliznanje med Jugoslavijo in Sovjetsko Zvezo. Ta gospoda je sodelovala pri nesrečnem pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu in končno pritisnila svoj pečet tudi izdajalskemu "Narodnemu svetu". Prav tako je tudi JNS - gospoda in druga "napredna" gospoda iz vrst SDS, socijalnih demokratov in radikalov s svojo anglofilsko, vojno-hujskaško in Sovjetski Zvezi sovražno politiko vodila slovenski narod in druge narode Jugoslavije v nesrečo, ki jih je zdaj dohitela. V "Narodnem svetu" je vse ta gospoda z benom Netiščenom na čelu nadaljevala svoje kapitulantsko in izdajalsko delo. Danes pa se iste gospoda z benom Netiščenom na čelu za Judežve groše vdinje italijanskim okupatorjem, da bi pod krinko lažne fašistične "avtonomije" laže oddržale v sužnosti slovenski narod.

## SLOVENSKI NAROD !

Edina stranka, ki je že pred leti prva opozarjala na nemško nevernost in organizirala slovenske prostovoljske čete za boj proti nemškemu in italijanskemu imperizmu v Španiji, ki se je najodločneje borila proti kapitulantski politiki Stojadinovičeve in Cvatkovičeve vlade, vodila žilav boj proti hitlerjevski propagandi v Sloveniji in edine opozarjala, da je samo v tesni zvezi s Sovjetsko Zvezo mogoče rešiti mir in neodvisnost narodov Jugoslavije - te edine stranke je bila Komunistična Stranka Jugoslavije.

In ko je za ljudstvo tako nesrečna politika jugoslovenske buržazije potegnile Jugoslavijo v imperialistično vojno, je Komunistična Partija

komiteje. Na to odločitev je vplivala hitra rast ševila partijskega članstva, ustanavljanje novih celic, razširitev predvojnih celic. Do *poletja 1941* so bile v Ljubljani na novo ustanovljene celice grafičnih delavcev, učiteljev, zdravnikov, bančnih uslužbencev, kemikov, kulturnih delavcev, inštalaterjev, gospodinjstskih pomočnic, celice na magistratu, banovini, na terenih Nove Jarše, Šmartno ob Savi, Sneberje, Zg. Kašelj, Polje itn. Po poročilu E. Kardelja Titu 29. marca 1941 je partijsko članstvo v Ljubljani in njeni okolici že presseglo številko 400.

Naj omenimo še eno značilnost frontne dejavnosti v okupirani Ljubljani. Ne le da so bili člani *višjih* vodstev (CK KP, IO OF itn.) *zadolženi* za delo *nižjih* vodstev, marveč so bili tudi neposredno njihovi člani. Se pravi, da so bili nekateri člani CK in IO OF člani okrožnega komiteja in okrožnega odbora OF, ti člani rajonskih komitejev KP in odborov OF — in tako vse do temeljnih organizacij; nadaljnja posebnost, ki jo zasledimo vsaj v obdobju 1941—1942, je ta, da so pogosto ali celo praviloma sekretarji partijskih organizacij opravljali tudi funkcije sekretarjev odborov OF, SKOJ itn. To si lahko razlagamo še z relativno *maloštevilčnostjo* članov KP v že *množičnem* gibanju OF, pa tudi z neposredno *odgovornostjo* članov KP za razmah Oslobojilne fronte na terenu, v tovarnah itn.

Število rajonskih komitejev v Ljubljani je nihalo — iz večjih je v obdobju razmaha OF v Ljubljani nastajalo več manjših, pa se tudi krčilo v obdobjih, ko je prihajalo do kriz, bodisi zaradi množičnega odhoda kadrov v partizanske enote, zaradi racij, vdorov italijanske policije in ovaduhov v organizacije OF.

Kar zadeva partijo, je spomladi in v začetku poletja 1942 v Ljubljani in njeni okolici dosegla višek v *celotnem vojnem obdobju* tako v pogledu intenzivnosti in organiziranosti kot glede članstva, ki naj bi po nekaterih ocenah v obeh okrožjih (zunanjem — zunaj žice — in notranjem — v »okupirani« Ljubljani) narasla kar za 800. Spremenil se je tudi njen socialni sestav: medtem ko so bili v začetku 1941 njeni člani *pretežno delavci*, so v kasnejših mesecih sprejeli v partijo precej intelektualcev in pripadnikov drugih slojev, ki so se potrdili z delom.<sup>7</sup> V tem času je tudi število rajonov doseglo višek: »notranje« ljubljansko okrožje se je takrat delilo kar na 11 rajonov. Že poleti 1942 se je zaradi pomanjkanja usposobljenih političnih delavcev (odhodi v partizane, pogoste racije itn.) začel obraten proces — manjši rajoni so se združevali v večje — tako da je bilo število rajonov v letu 1943 in tudi kasneje med 5 in 7.

Ko je Lidija Šentjurs konec julija 1942 poročala Centralnemu komiteju KPS, da se število partijcev, ki so v Ljubljani na političnem delu, giblje okoli 100, je bila partijska organizacija razdeljena na 6 rajonov, frontna pa na 9. Poroča nadalje, da so rajonski komiteji 4-članski, »sestavljani sicer iz mlajših, a trdnih in predanih kadrov, ki se prilično hitro vraščajo v naloge in že tudi povsod obvladajo teren. Izjemi sta Bežigrad in Št. Peter, ki bolujeta na permanentni slabosti drobtinčarstva in slabe organizacije«.

V tem pogledu je ta podatek zanimiv glede na dejavnost *moščanskega* rajonskega komiteja, ki je nastal *prvi med kasneje ustanovljenimi* spomladi

<sup>7</sup> Lidija Šentjurs, Rad partijske organizacije u Ljubljani u 1942 godini, U svjedočenjima učesnika NOB, knj. 10, Bgd., 1975 str. 139

in poleti 1941 sredi maja, čeprav natančnega dneva ne poznamo. Takrat zaradi ilegalnega dela in konspiracije zapisnikov niso pisali, dogodki so zapisani le v spominu udeležencev. Lahko bi rekli, da je za ustanovitev organov na nižjih ravneh — od uličnega odbora do rajonskih odborov — zgodovinski spomin nezanesljiv; datume odkrivajo poznejši zapisovalci in zgodovinarji, vendar imajo pri tem velike težave. (Pomislimo samo na to, da danes ni enotnosti niti glede natančnega dneva ustanovitve osrednjega organa OF slovenskega naroda!)

Svoje spomine o ustanovitvi rajonskega komiteja KP v Mostah je nekoliko obširneje zabeležil Lojze Ocepek v prispevku v knjigi *Ljubljana v ilegali*. Urednik nekdanje Moščanske kronike Štefan Trobiš ga je povabil, da bi nekoliko obširneje osvetlil tisti čas in razmere. »Poprej,« je zapisano v *Kroniki* št. 2—3, leto III, 1959, str. 53, »celo nekaterim političnim delavcem na terenu ni bilo jasno, ali je v Mostah sploh deloval rajonski komite ali ne. To je mogoče razumeti tako, da je bilo delo strogo konspirativno, znano le najožjim sodelavcem, med katerimi mnogih ni več med živimi, drugi pa doslej niso imeli priložnosti, da bi o tem pisali. Razen tega pa se je delovanje rajonskega komiteja partije tako *pristno* prepletalo z akcijami rajonskega odbora OF, da vselej ni bilo mogoče ločiti, kaj sodi h komiteju KP in kaj k rajonskemu odboru OF.«

V *Zapiskih* predvojnega partijskega delavca je Lojze Ocepek v že omenjeni knjigi *Ljubljana v ilegali* zapisal, da je bil ustanovni sestanek rajonskega komiteja Moste pri *Jožetu Stoparju* v Ciglerjevi ulici (sedanji Partizanski). Razen *Lojzeta Ocepka*, člana okrožnega komiteja Ljubljane, so bili na sestanku še *Ivan Osenjak*, *Lojze Nussdorfer* in *Gustl Rozman*, velik pomen pa je temu sestanku dala prisotnost *Edvarda Kardelja* in *Vide Tomšič*! Ocepek ugotavlja, da je bilo ustanavljanje rajonskih komitejev *prelomnica* v delovanju partije.

Razumljivo je, da je terjalo ilegalno partijsko delovanje posebne organizacijske oblike in se je organizacijsko omrežje *gosteje* razpredlo šele tedaj, ko je partija že izstopala iz *ilegale* in začela voditi *množične akcije*; v tistem času predvsem protidraginjske demonstracije. V letih od 1939—1941 so se množice že tako razgibale, partijske celice pa se že tako številčno in organizacijsko okrepile, da je bilo treba *med* celicami in okrožnim komitejem ustanavljati rajonske komiteje.

Lojze Ocepek potem našteje sestavo ljubljanskega okrožnega komiteja KP ter njihovo odločitev za ustanovitev rajonskih komitejev: za Mostami so bili ustanovljeni v Šiški, nato v Centru in drugod.

V okrožnem komiteju so takrat (od srede leta 1940 do junija 1941) delovali: Tone Dolinšek (sekretar), Zdenka Kidrič, Dolfe Jakhel, Rudi Ganziti, Lojze Ocepek, Franc Ravbar, Tone Sušteršič in Tone Zalar.<sup>8</sup> Za ustanovitev komiteja v Mostah sta bila zadolžena Vida Tomšič in Lojze Ocepek.

Ocepek tudi omenja, da je za celotno moščansko območje deloval osrednji draginjski odbor in da je bil to že nekakšen *zametek* poznejšega rajonskega komiteja in rajonskega odbora OF. V njem so delovali *komunisti*, tedaj

<sup>8</sup> Drugi viri navajajo precej širšo sestavo tega komiteja; glej Vida Deželak, *Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani od aprila 1941 do septembra 1943*, *Zgodovina Ljubljane*, 1984, str. 439

najbolj agilni politični delavci v Mostah, poleg Ocepka še Gustl Rozman, Angelca Dovč, Ančka Rojc in še nekateri drugi, katerih imen se Ocepek ne spominja več.

Na ustanovnem sestanku rajonskega komiteja je govoril Edvard Kardelj o splošnem političnem položaju in o nalogah komunistov glede na kapitulacijo kraljevske vojske, razkosanje kraljevine SHS in razmere v okupirani Jugoslaviji. Najpomembnejša naloga partije je ta, da se bojuje za enotnost, bratsko sodelovanje in vzajemno pomoč jugoslovanskih narodov. Dolžnost vseh poštenih Slovencev pa je bila, da sodelujejo v Osvobodilni fronti, ki je bila ustanovljena pred nekaj tedni. Ocepek je zapisal, da je Kardelj posebej poudaril: »*Da to dosežemo, se mora partija najprej močno utrditi in razširiti svoje mreže, in to ne le med delavstvom v tovarnah, ampak tudi na terenu!*«

Prvi sekretar rajonskega komiteja je postal *Ivan Osenjak* (nekoliko kasneje je postal tudi predsednik rajonskega odbora OF); *Lojze Ocepek* je bil na tem sestanku zadolžen za politično in organizacijsko delo v tovarnah; *Gustl Rozman*, predvojni skojevski aktivist, za delo z mladino; *Lojze Nussdorfer* je prevzel sektor vojaških zadev, akcije za zbiranje orožja in drugega gradiva, se pravi področje aktivnega odpora okupatorju v razmerah ilegalnega boja.

Najpomembnejša sklepa ustanovljenega rajonskega komiteja sta bila: 1. da se v vseh podjetjih, kjer še ni celic KP, izberejo primerni zaupniki, katerih naloga je, da bodo prenašali vpliv partije na sindikate (sindikalne organizacije so bile že razpuščene, vendar so bili delavci še vedno trdno navezani na nekdanje sindikalne voditelje in napredne delavske zaupnike); 2. da se ustanovijo odbori OF — najprej rajonski, potem kvartni, ulični itn., v katere je treba pritegovati krščanske socialiste, sokole, ugledne delavske zaupnike in sindikalne organizatorje.<sup>9</sup>

Po odhodu *Ivana Osenjaka* (aretiran je bil 26. julija 1941) in zelo kompromitiranega *Gustelja Rozmana* je postal sekretar rajonskega komiteja *Moste Ivan Bratko-Janez*; poleg *Lojzeta Nussdorferja* sta bili jeseni 1941 vključeni v komite še delavki *Saturnusa Meri Trtnik* (le za krajši čas) in *Francka Kralj*, sekretarka partijske organizacije v tej tovarni. V pozni jeseni 1941 je postal član komiteja še *Franc Šušteršič-Tine*, ki se je glede na svoje predvojno politično delo in izkušnje vključil v formiranje nove organizacije OF — Narodne zaščite. Ta organizacija se je v moščanskem rajonu opirala na široko revolucionarno pripravljenost množic za upor proti okupatorju, ki se je dokazovala v demonstrativnih akcijah ob obletnicah oktobrske revolucije, obletnicah združitve jugoslovanskih narodov v kraljevino SHS, z izobešanjem zastav, z napisnimi in listkovnimi akcijami, z uničevanjem komunikacijskih naprav, s sabotажami v tovarnah in z zbiranjem orožja.

<sup>9</sup> Z. Polič, V. Krivic in M. Mikuž ugotavljajo, da so poleg ustanovnih skupin OF (komunistov, krščanskih socialistov in sokolov) terenske odbore OF skoraj v celoti sestavljali člani in simpatizerji partije, zlasti člani sindikatov, člani odborov Ljudske pomoči, člani nekdanjih delavskih kulturno-prosvetnih društev Svobode in Vzajemnosti ter SKOJA in naprednih ženskih društev. Celotnega števila aktivistov ne bo mogoče ugotoviti niti približno; nekateri udeleženci NOB v Ljubljani sodijo, da je preseglo število 5000, oziroma da jih je bilo konec leta 1941 najmanj 10 000; menijo, da je OF zajela okoli 90 % prebivalcev Ljubljane. (Vir: Zgodovina Ljubljane, Ljubljana 1984, str. 410)



Ivan Bratko-Janez



Francka Kralj-Virant

Tudi OF je postala vse bolj množična, segala je domala že v vsako hišo. Po podatkih Martina Permeta je bilo v rajonu Moste oktobra 1941 že 44 odborov OF. Samo v Zeleni jami npr. je bilo v ulične odbore vključenih približno 60 aktivistov.

Ivan Bratko, takratni sekretar rajonskega komiteja, je v knjigi Junaška Ljubljana 1941—1945 na strani 300 v prispevku z naslovom Množični polet leta 1941 v Mostah med drugim zapisal tudi tole:

»Najbolj nagel in najbolj izrazit je bil razvoj v tovarnah. Ko sva imela z Lojzetom (Nussdorferjem) prvi sestanek s partijci tovarne Saturnus, smo bili trije: Francka Kraljeva, Lojze (Nussdorfer) in jaz. Čez dva meseca — jeseni — pa nas je bilo čez dvajset partijcev. To ni bila kampanja ali formalni sprejem brez globljih sprememb. To je bil v resnici prelom v ljudeh, ki ga je izzvala okupacija, pa tudi delo komunistov še v predvojni dobi: Franca Leskoška, Pepce Kardeljeve, Angelce Ocepke in Toneta Dolinška ... Ponekod drugje je bilo težje ... Počasnejšega razvoja so bile krive razne okolnosti ... Vendar je šel razvoj povsod isto pot ... V vsaki, tudi najmanjši tovarni, so se izoblikovala čista partijska jedra ...«

#### *Rast partijske organizacije in spremembe v komiteju*

Februarja 1942 so zapustili partijski komite Lojze Nussdorfer (ki je odšel v partizane), Ivan Bratko, ki je bil po nesrečnem naključju aretiran, ne da bi policija vedela, kdo je in kakšno delo opravlja; aretirana je bila tudi Francka Kralj.

Novi sekretar komiteja je postal *Milan Česnik-Sandi*; iz dotedanje sestave je ostal Tone Šušteršič-Tine, zadolžen za NZ, v komite je prišla Rezka Podboršek-Omejč, delavka iz Saturnusa, ki je bila tedaj sekretarka tovarniškega partijskega biroja. Milan Česnik je opravljal sekretarske posle do junija 1942, ko so ga na ulici v okolici Tabora ustrelili.

Za njim je postal sekretar komiteja *Leopold Krese-Još*, člani pa Vili Pogachnik, delavec iz Saturnusa, tam zadolžen za NZ; Fani Žagar-Tomičević, odgovorna za organizacijo SPZZ (Slovenska protifašistična ženska zveza) in Lovro Ogrin, odgovoren za vojaške zadeve.

Konec septembra 1942 je Leopold Krese zapustil rajon in prešel na politično delo v okrožni komite. Za njim je postal sekretar rajona *Hilbert Kamilo*; drugi člani komiteja so bili: Fani Žagar, nekaj časa tudi Lovro Ogrin in Mihaela Tratar, ki je bila po mladinski liniji zadolžena za vojaške zadeve.

Hilbert Kamilo je bil med »božičnimi racijami« decembra 1942 aretiran. Zamenjal ga je *Jovo Rajakovič-Dušan*, drugi člani komiteja pa so bili: (krajši čas) Janez Cimperman-Igor, rajonski obveščevalec, Tone Trček-Gorazd, zadolžen za vojaške zadeve, organizacijo Delavske enotnosti in za partijske celice, od marca 1943 pa še Frančiška Rakar-Iva, ki je bila takrat v Mostah sekretarka rajonskega odbora AFŽ (Antifašistične fronte žena).

Jovo Rajakovič-Dušan je marca 1943 odšel v partizane; zamenjal ga je *Peter Bratkovič-Zvone*, za njim pa za krajši čas *Ivo Levstik-Gojc*. V komiteju



Današnje središče Most s kulturnim domom Španski borci

sta iz dotedanje sestave ostala Tone Trček-Gorazd in *Frančiška Rakar-Iva*, ki je junija 1943 prevzela *sekretarstvo* komiteja. Novi član je postal Stane Žnidarčič, zadolžen za organizacijo DE (Delavska enotnost).<sup>10</sup> To je bilo obdobje, ko je Delavska enotnost organizacijsko močno napredovala v tovarnah. Septembra 1943 je postala članica komiteja Polonca Čuda, ki se je vrnila iz internacije; v komiteju je odgovarjala za organizacijo AFŽ. To in še vrsto drugih nalog je opravljala z vso vestnostjo vse do dne, ko so jo novembra 1943 domači izvrženci aretirali in sadistično ubili.

Za Frančiško Rakar-Ivo je konec novembra prevzela sekretarstvo *Vida Janežič-Lučka*, tedaj članica okrožnega partijskega komiteja; nova članica je postala Marija Vajšel-Darja, ki je bila okrožna sekretarka DE za Ljubljano; tudi njo so v drugi polovici leta 1944 aretirali, jo v ljubljanskih zaporih mučili in je zaradi posledic policijskega nasilja umrla.

Vida Janežič-Lučka je opravljala sekretarske dolžnosti do aretacije 24. februarja 1944 — kasneje so jo v ljubljanskem zaporu ubili.

Zadnji sekretar moščanskega komiteja je bil *Vili Supan*, učitelj iz Novega Vodmata, ki so ga črnorokci ubili na Urhu.<sup>11</sup>

## MOŠČANSKE TOVARNE

Okupator je Kemično tovarno in Saturnus takoj uvrstil med strateško pomembne industrijske objekte in za njuno nemoteno proizvodnjo uvedel poseben varnostni režim. Partijsko vodstvo in aktivisti na terenu so vedeli, da bo treba začeti okupatorja tolči predvsem tam, kjer je najbolj ranljiv, in da bodo za to potrebne sabotažne akcije predvsem v tovarnah.

<sup>10</sup> Takratna naloga Delavske enotnosti je bila utrjevati enotnost slovenskega delavskega razreda in ga mobilizirati za ljudsko revolucijo; glavni odbor DE je izdajal časopis *Delavska enotnost*, ki je začel izhajati 20. septembra 1942; njen prvi urednik je bil Tone Fajfar.

<sup>11</sup> Po zaslugi avtorice Štefanije Ravnikar-Podbevšek, ki je napisala knjigo *Sv. Urh*, je na straneh 476–478 pojasnjena tragična usoda *zadnjega medvojnega* rajonskega sekretarja Vilija Supana.

Dne 7. januarja 1941 so urhovski domobranci aretirali in ubili 48-letnega mizarja Ivana Ciglerja iz Zelene jame, ki je večkrat javno grajal divjaštvo domobrancev. »Od Ceglarjevih so odšli zločinci v Ribniško ulico k Supanovim in zahtevali, da se takoj odpravi z njimi 28-letni učitelj Viljem Supan. Ob nastopu okupacije je služboval v Vidomcih pri Gornji Lendavi. Ob navalu madžarskih fašistov je moral bežati, da si je rešil življenje. Na domačem terenu v Mostah se je takoj vključil v OF. Za njegovo delo je zvedel zagrizeni nasprotnik osvobodilnega gibanja moščanski župnik Miha Jenko, ki se je zavzemal za likvidacijo somišljenikov OF ... (Ob aretaciji) je v kuhinji stal Stane Kukovica (zloglasni urhovski domobranski poveljnik in koljaš), ki ga je Supanova sestra, učiteljica Mira, dobro poznala. Ob sebi je imel dva pajdaša, zunaj hiše pa so postavili strojnico, če bi terenski ljudje priskočili Supanu na pomoč ... Truplo Vilija Supana so svojci našli na Sv. Urhu, v grobu, ki ga je naključno odkril Janez Vidic iz Dobrunj v grapi še prej, preden so morilci vrgli vanj še šest žrtev. Bilo je golo do pasu. Nanj so vrgli skupaj zvito srajco, zimsko obleko pa si je prilastil eden izmed morilcev.« (Glej obširnejši zapis v navedenem viru.)

### *Kemična tovarna*

V tovarni pred vojno ni bilo partijske organizacije; vsaj *Franc Kralj* ni vedel zanjo, ko se je pogovarjal s takratnim sekretarjem rajonskega komiteja Ivanom Bratkom o političnem položaju med delavstvom in o pripravah na ustanovitev partijske organizacije. Že avgusta 1941 je postal Franc Kralj po sklepu komiteja sekretar partijske celice. Stanoval je v Sneberjah, kjer ga je tamkajšnja terenska celica že leta 1939 sprejela med kandidate KP. Člani tovarniške celice so postali še Franc Alič, strojnik, njegov brat Ivan Alič, kurjač, Albert Samar, strojnik, in Jože Snoj, delavec. Kmalu potem sta bila sprejeta v članstvo KP še Stane Zelenko, elektrikar, in Anton Brulc, delavec pri talilni peči.<sup>12</sup>

Sprejem vseh teh delavcev v partijo je bil temeljito premišljen. Kralj je svoje sodelavce dobro poznal. Ne le da so bili politično »naši« ljudje, pač pa so hkrati delali na takih delovnih mestih, da so lahko 14. decembra 1941 in 17. februarja 1942 »strokovno in zanesljivo« izvedli sabotažni akciji, s katerima so za poldrugo leto italijanskim in nemškim okupatorjem preprečili dobavo strateško pomembnih surovin za letalsko industrijo.

### *Hrovatova tovarna olja*

V tej tovarni je bilo zaposleno le manjše število delavcev, ki pred vojno niso bili niti sindikalno organizirani. Kot je bilo že zapisano v Moščanski kroniki, je organizaciji naprednega delavskega sindikata najostreje nasprotoval Ljotičev politični režim, ki se mu je zaradi pritiskov pridružilo več delavcev.

Toda že 1. maja 1941 je Dušan Zadravec izobesil na tovarniški dimnik rdečo zastavo in s tem opozoril, da prihaja čas obračuna z Ljotičevimi samopašniki.

Odločni nasprotniki okupatorjev so *junijskega leta 1941* ustanovili v tovarni organizacijo OF, ki se ji je pridružilo domala vse delavstvo. *Avgusta 1941* so ob navzočnosti Lojzeta Nussdorferja, člana rajonskega komiteja KP in nekdanjega delavca te tovarne, ustanovili partijsko celico, katere sekretar je postal *Dušan Zadravec*, njeni člani pa so bili Vlado Stopar, Jože Stopar in Emil Ščurk.

Glavna naloga partijske organizacije je bila, da odtegne še ostalo delavstvo vplivu ljotičevstva in jih vključi v OF. Komunisti in njihovi zanesljivi sodelavci so to nalogo dobro opravili. Pa ne samo to: v tovarni so izvedli vrsto sabotažnih akcij in bistveno zavrli proizvodnjo.

### *Tovarna kleja*

Delavstvo te tovarne se je ponašalo z dolgoletno tradicijo partijskega in sindikalnega boja za delavske pravice, ki sega v leto 1923, ko je prišel v tovarno prekaljeni komunist *Lojze Kusold*. V tovarni je takrat že delal tudi Ivan Osenjak, ki je Kusoldovo revolucionarno delo nadaljeval. Osenjak je postal član KP leta 1935. Bil je soustanovitelj tovarniške partijske celice, ki

<sup>12</sup> Ustni vir: Franc Kralj, Sneberje 79; leta 1961 zapisala Rezka Traven.

je nastala leta 1939. Štela je 11 članov, njen sekretar pa je bil Ivan Osenjak — vse do njegove aretacije 26. februarja 1941. Hkrati z njim sta bila tistega dne aretirana še Karel Jereb in Franc Trkalj — aretacijo pa je zakrivil obratovodja v tovarni, zagrizen nemčur. Po odhodu Ivana Osenjaka je postal sekretar celice Edvard Grčar.

V drugi polovici junija 1941 so Grčarja odpustili z dela, vendar je na željo vseh članov celice ostal njen sekretar do konca leta 1941, ko je odšel v NOV. Njegov naslednik na dolžnosti sekretarja je bil Ivan Rudolf; v tem času so sprejeli v članstvo KP še več novih članov.<sup>13</sup>

#### *Tovarna Hribar (sedanja Pletenina)*

V tej tovarni pred vojno oziroma ob okupaciji ni bilo partijske organizacije. Je pa v tej tovarni delala silno aktivna delavka Polonca Čuda, sicer krščanska socialistka. V akcijo zbiranja denarja za Rdečo pomoč in v akcijo podpisnikov za ustanovitev Društva prijateljev SZ je pritegnila številne svoje sodelavke. V tovarni je bil junija 1941 ustanovljen odbor OF; sekretarka (ali predsednica) odbora je bila Polonca Čuda, njeni člani pa Mara Črne, Ela Potušek in Francka Jager. Poleti 1941 je Polonca Čuda organizirala protestno gibanje proti nameri vodstva tovarne, da bi dobivale delavke, ki se bodo vključile v fašistični sindikat, večje plače kot tiste, ki se v ta sindikat ne bodo vključile.<sup>14</sup> Članica KP je postala maja 1941 in bila sekretarka partijske celice na Fužinah do aretacije februarja 1943, kasneje pa je bila tudi članica rajonskega komiteja Moste. Razvila se je v pravo revolucionarko. Prvikrat so jo aretirali februarja 1943. leta in jo poslali v italijanske zapore; od tam se je vrnila po kapitulaciji Italije. V noči med 24. in 25. novembrom 1943 jo je aretirala tolpa črnorokcev in jo ubila. Takrat je bila članica rajonskega komiteja KP Moste. Zapustila je tri majhne otroke.

#### *Kolinska tovarna in tovarna Zmaj*

V obeh tovarnah sta delovali partijski celici. V *Kolinski* so bili člani Aleš Slavko (mehanik z Viča; domnevamo, da je bil tudi sekretar celice; spomladi 1942 je odšel v partizane in padel septembra 1942), Franc Grmek (mlinar, padel novembra 1943), Tončka Mehle (tudi borka NOV), Vinko Fefer (pražar; 20. februarja 1944 je umrl v koncentracijskem taborišču v Nemčiji). Razen teh je bilo v tovarni mnogo aktivnih delavcev in delavk, med njimi npr. Štefka Borlak, Nežka Dvoržak in Franc Kastelic iz Starega Vodmata.

### TERENSKÉ PARTIJSKE ORGANIZACIJE

Partijske celice so bile ustanovljene tudi *na terenu* — po vseh kvartih.

V *Novih Jaršah* je organizacijo KP ustanovil Ivan Bratko, in sicer junija 1941. Sekretar je bil *Edvard Grčar*, člani pa Albert Kovač, Anton Fon, Matko Novak, Vinko Fingust, Jakob Hočevar in Karl Grandovec. Za Grčarjem so se

<sup>13</sup> Izjava Edvarda Grčarja, zapisala Rezka Traven.

<sup>14</sup> Prim. knjigo Junaška Ljubljana 1941—1945, str. 199

na položaju sekretarjev zvrstili: Jože Brezovar, Ivan Rudolf, Franc Čepelnik, Anton Bau, Tone Trček (do kapitulacije Italije) in na koncu spet (predvojni član KP) Ivan Rudolf.

V *Zeleni jami* je organizacijo KP ustanovil Ivan Česnik v *drugi polovici marca 1942*. Sekretar je bil *Florijan Žagar*, člani celice pa Fani Žagar, Jože Martinčič in še nek drug tovariš, čigar ime se je izgubilo iz spomina.

Florijan Žagar je odšel 28. aprila 1942 v partizane. Na poti je bil v italijanski raciji na območju Zadvara-Sostrega zajet in 3. maja 1942 v bližnjem gozdiču ustreljen. Celica v prikazani sestavi se je v celoti razšla.

Maja 1942 je Milan Česnik postavil na noge novo partijsko organizacijo. V članstvo so bili sprejeti Štefka Šlamberger, Ema Boruta, *Zorka Škerk* in še nek tovariš, čigar imena ni bilo mogoče ugotoviti. Sekretarka celice je bila *Zorka Škerk*. Na študijske sestanke celice je prihajal tovariš Žigon (njegovo ime ni znano).

Škerkovo je na dolžnosti sekretarja nasledil *Branko Bernot*, ki je bil tudi sekretar kvartnega odbora OF. Novi člani celice so postali Francka Osenjak, Rezka Javoršek, Anica Stanko in Slavka Pavlič.

V *Novem Vodmatu* so bili naslednji člani celice: Franci Sterle, Avgust Farčnik, Marička Kušlan, Franc Povh, Štefan Simonič, Zora Stariha, Anica Stariha — vsi so bili sprejeti v KP v času od leta 1941 do druge polovice leta 1942.

V *Starem Vodmatu* je nove člane KP sprejemal Lojze Nussdorfer, član rajonskega komiteja. Sprejeta sta bila Hinko Polak in Janez Cimperman, sekretar je bil Jovo Rajakovič-Dušan.

V *Mostah* je nove člane sprejemal Ivan Bratko. To so bili: *Franc Di Battista*, sekretar, Avgust Kregar in Rastko Bradaškja.

Na *Fužinah* je bil maja 1941 sekretar celice *Franc Vidergar*, člani pa Polonca Čuda, Janko Zaletel, Metod Bolte, Maks Štribič in Jože Škrl — v članstvo jih je sprejel rajonski sekretar Ivan Bratko.

V *Hrušici* ni bilo samostojne partijske celice, pač pa so bili tam stanujoči člani povezani v partijsko organizacijo v Bizoviku. Sekretar je bil *Franc Mojškerc*, člana pa Vinko Mojškerc in Leopold Prošek (oba doma iz Hrušice).

Na *Kodeljevem* je bil sekretar celice *Ludvik Jezeršek*, člani pa Milan Harmel, Slavko Puterle, Ludvik Kovač, Tone Tomiňšek, Sonja Gomzi, Franja Gomzi (študentka) in Franc Židan.

Na koncu tega prikaza partijskih organizacij in njenih vodstev (ki zagotovo ne more biti povsem popoln), bi kazalo omeniti vsaj tole: razen redkih izjem je bilo medvojno članstvo KP, posebno pa še njegova vodstva, izpostavljeno neprestani nevarnosti aretacije in likvidacije. Če upoštevamo množična »prečesavanja«<sup>1</sup> ljubljanskega prebivalstva, ki so jih izvajali okupatorji ob občutni pomoči domačih izdajalcev in so zajela domala tretjino vseh ljudi (31. julija 1941 je bil na Mussolinijevo željo izveden popis prebivalstva Ljubljane, pri katerem so ugotovili, da ima Ljubljana 91 612 prebivalcev — verjetno gre tu za ožji del mesta, zamejenega v žici, ne pa tudi za okolico), je bila kontrola ljudi, ki so šli skoz vica in pekel, zelo široka. Če prištejemo tudi internacijo nekdanjih jugoslovanskih častnikov in podčastnikov, so bile v Ljubljani štiri velike racije, in to februarja in marca, junija in julija ter decembra leta 1942, še ena manjša pa aprila 1943. V njih so pregledali več kot

44 000 oseb in jih približno 5400 odpeljali v koncentracijska taborišča, oziroma po *decembrski* (tako imenovani »božični«) raciji (leta 1942) v belogardiistične ječe (teh aretirancev je bilo 567).<sup>15</sup>

Središče zbiranja podatkov o aktivistih OF so bila tudi osvobodilnemu gibanju sovražna župnišča (za kar je dovolj dokazov). Seveda so bili v tem pogledu na spiskih za najbolj nevarne označeni prav komunisti in komunistom naklonjeni ljudje, organizatorji skrivališč ljudi in orožja, organizatorji ilegalnih tiskarn, vsi ki so nosili orožje in prenašali ilegalno literaturo. Nazorna ilustracija tega je usoda medvojnih rajonskih komitejev KP v Mostah, pa tudi nekaterih bolj izpostavljenih celic KP. Iz datumov zamenjav na položaju sekretarjev (in tudi nekaterih članov komitejev) je razvidno, da je šlo včasih komaj za nekajmesečno in celo nekajtedensko trajajoče funkcije. Okrožna in rajonska vodstva KP, OF, SKOJ itn. so skušala po najboljših močeh zavarovati svoje kadre, ki so bili kompromitirani — pošiljali so jih iz Ljubljane v partizanske enote, jih premeščali iz okrožnih vodstev v rajonska in obratno — iz enega rajona v drugega, in enega sektorja dela na drug sektor.<sup>16</sup> Ob večjih racijah, vdorih okupatorja v organizacijo OF in ob množičnih odhodih v partizanske enote so na terenu nastajale vrzeli, ki jih je bilo težko in včasih nemogoče zapolniti. Nekatere organizacije so za krajši ali daljši čas prenehale delovati. V zadnjih letih okupacije pa je očitno — tudi za rajon Moste — večje izpopolnjevanje organizacij in njihovih vodstev z mlajšimi člani OF oziroma z ženami.

---

<sup>15</sup> Tone Ferenc, Okupatorjeve racije v Ljubljani leta 1942

<sup>16</sup> Opozoriti velja na posebno skrb, ki jo je tudi kadrom v rajonu Moste posvečal nekdanji učitelj Franc Kimovec-Žiga, medvojni sekretar OK KP za Ljubljano.

Andrej Šturm

## MLADINA IN SKOJ V MOSTAH, NOVEM VODMATU IN NA SELU

Moščanska mladina se je leta 1941 v okviru OF in njenega programa hitro organizirala, se organizacijsko — pa seveda tudi sicer — razvijala in utrjevala zaradi njene že tradicionalne naprednosti. Mladina tega območja je bila pred vojno dobro organizirana v raznih naprednih delavskih organizacijah in levo usmerjenem Sokolu, ki je tedaj štel nekaj čez tristo članov, od tega več kot dve tretjini telovadcev, starih od 14 do 20 let. Močan vpliv nanje pa je imelo tudi gibanje, ki ga je vodil Rado Kogoj; leta 1941 je to takoj ob okupaciji pokazal z osebnim zgledom, ko je prijel za orožje. (Kasneje je bil skupaj z Ljubom Šercerjem ustreljen.)

V Mostah oziroma v Vodmatu na sedanjem Trgu zmage, med Vodmatsko in Društveno ulico in Pod ježami, so padli prvi streli na okupatorjeve vojake, in sicer okoli 10. julija 1941. leta (točen datum ni dokazan, oziroma preverjen). To se je zgodilo, ko je skupina karabinjerjev naletela na skupino domačih fantov, med katerimi so bili Savo Bensa, Viktor in Herman Zupan, Dušan Tavzes, Leon Kos, Franc Verbinc, Polde Vetrih, Zlato Pavlica, Ivan Čede in še dva ali trije, za katere pa ni več moč ugotoviti njihovih imen. Vsi so bili domačini iz Ciglerjeve, Rojčeve, Ribniške, Društvene in Pokopališke ulice. Fantje so bili že vsi organizirani in člani SKOJ ali Partije. Karabinjerji so hoteli skupino legitimirati in preiskati. Ta njihova namera je fante presenetila, ker kaj takega tedaj še niso počeli. Ko so torej karabinjerji skušali fante na svoj način »obdelati«, je Ivan Čede, študent medicine in član SKOJ, skočil na dvokolo in skušal pobegniti. Neki karabinjer, prav tako s kolesom, je skušal pobeg preprečiti in pričel streljati na Čedeta. Ta pa je v tistem hipu že potegnil pištolo in pričel streljati na karabinjerje. Čede je pobegnil, vse druge fante iz skupine pa so karabinjerji aretirali, jih z naperjenim orožjem in s pomočjo, ki je prišla iz vojašnice v žrebčarni, aretirali ter odpeljali v zapore v Šentpetrski kasarni, kjer so bili zaprti do konca avgusta.

Na zaslišanjih so hoteli od njih predvsem zvedeti, kdo je bil fant, ki je nanje streljal, vendar ga z logičnim zagovorom nihče ni izdal, »češ, da očitno ni bil v njihovi družbi, saj je edini imel bicikel in je le slučajno vpadel med-nje«. Skupini fantov je v zaporu pomagal policaj Cotič, zaveden primorski Slovenec.

Že leta 1941 sta iz Most oziroma iz Vodmata padla dva mlada 18-letna fanta, in sicer dijaka Dušan Jagerman in Bine Vojska, oba ob napadu na karabinjersko postajo na Turjaku. V boju za Lož na Notranjskem pa je bil težko ranjen 19-letni Zlato Pavlica.



Aktiv SKOJA Moste na ilegalnem sestanku leta 1940 v gozdu pri letališču (od leve proti desni sedijo Pavle Rozman, neznani ilegalci — po rodu Korošec, Ivan Stražar; stojijo Francka Kralj-Virant, neznanec iz Zadvora, Vinko Fingust, Bine Cistar, Avgust Rozman, Štefka Jarc-Žele, Pavle Stražar in Francka (priimek neznan) (Slikala Mimi Jarc-Martinčič)

Kot že omenjeno, lahko glede organiziranosti mladine v naprednih delavskih organizacijah in Sokolu Moste mirno in zanesljivo trdimo, da se je od vsega organiziranega članstva takoj po ustanovitvi OF in njenih organizacij, zlasti mladine, preko 90 % vključilo v OF oziroma mladino in SKOJ in takoj pričelo z aktivno dejavnostjo proti okupatorju.

V začetku 1941. leta je to pomenilo najprej utrjevanje organiziranosti. Člani SKOJ so veliko časa posvetili tudi svojemu ideološkemu izpolnjevanju. Sicer pa kaj dosti razlik med mladimi sploh ni bilo, ker je bila velika večina vključena v SKOJ, kar je tedaj pomenilo trdnejšo disciplino in pripravljenost sprejemanja težjih in nevarnejših nalog. Sprva so bile te naloge usmerjene predvsem v vznemirjanje okupatorja, ki je kmalu spredvidel, da pri slovenskem narodu ni bil sprejet tako, kot so v začetku skušali prikazati nekateri njegovi sodelavci, bivši politikanti, predvsem iz klerikalnih vrst.

Med prvimi nalogami velja opozoriti na razširjanje ilegalnega tiska OF in Partije, na napisne in listkovne akcije, izobešanje nacionalnih zastav in na zbiranje orožja, municije in obveščevalnih podatkov.

Nekateri mladi tovariši so svoje ilegalno delo počeli preveč javno in se niso držali konspirativnih načel takega delovanja — nekateri so bili morda preveč junaški, nekateri pa tudi naivno važni. Tako ni čudno, da so imeli Italijani s pomočjo izdajalcev kmalu dosti podatkov o tem delovanju. Počasi so pričeli prodirati v tako zelo razvejano organizacijo odpora, a pričeli tudi že z aretacijami posameznikov. Velike in obsežne akcije čiščenja so se lotili v letu 1942, ko so po blokadah pobrali večino mladih moških in jih internirali v razna koncentracijska taborišča. Seveda so se temu izognili tisti, ki so odšli pravočasno v partizane, in tisti, ki se niso toliko kompromitirali — ostal je »drugi ešalon«, ki je bil mnogo previdnejši in bolj izkušen v ilegalnem delu.

## ORGANIZIRANOST LETA 1941

Zaradi množičnosti je bilo v vzhodni Ljubljani več organizacij ali centrov organizacij, in sicer v Vodmatu, na Selu in v Mostah oziroma na teritoriju od žrebčarne do Most.

V Vodmatu so bili v organizacije SKOJ vključeni predvsem bivši člani Sokola-Moste in mladi, ki so bili pred vojno v pozitivnem pogledu pod precej močnim vplivom Kogoja.

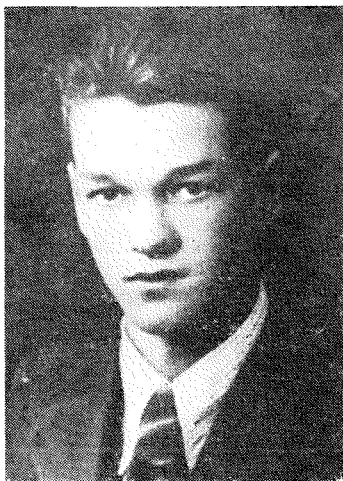
Organizacijo mladine je vodila sekretarka Metoda Tavzes. V tej organizaciji, ki se je seveda tudi razvijala in množila, so bili tedaj naslednji tovariši in tovarišice: Janez, Danilo in Mara Stojkovič iz Vodmatske ulice, Drago in Branka Archine iz Društvene ulice, Savo Bensa iz Vodmatske ulice, Leon Kos, Romana in Ciril Vidmar, Bine Vojska, Polde Vetrih, Jože in Milan Oražem, Vida in Boris Kastelic, vsi iz Ciglerjeve, sedaj Partizanske ulice, Franc Vrbinc iz Društvene, Marjan in Martina Mesec, Vida Novak, Andrej in Bogdan Šturm, Viki in Vili Supan iz Ribniške, Dušan Tavzes iz Krekove, sedaj Rojčeve, Čane in Adeline Fattori iz Šušteršičeve ulice, Tomo Kopač, Vlasta Kopač, Ivan Koder, Jelena Zdravc, Drago Strniša, brata Viki in Rafko Zakrajšek, Tone Mozetič, Drago in Marjan Strniša, Mira, Franci, Rudi in Vanda Bedenk, Tatjana in Zvone Korošec iz Slapničarjeve, Maks, Janez in Adela Bugar, Angel s Sela, Silvo in Valči Popov, Ela in Marija Tomšič, Egon Gorkič, Tine Gabrovšek, Ančka Koder, brata Nagode, brata Tlakar, Tončka in Rudi Babnik, Mila Poniž iz Predovičeve, Berti Rozman, Milan in Danica Medved iz Ciglerjeve, Stojan in Sonja Gradišek, Jelka Stražar iz ulice Na klančku, bratje Stamejčič in še nekateri, ki jih zaradi tedanjega ilegalnega dela sedaj ni bilo več mogoče ugotoviti.

Močni in pomembni organizatorji so bili na Selu oziroma v žrebčarni Pavle Rozman in Rastko Bradaškja, dalje Olga Oblak, Stojan, Joža in Zvone Bajc, Adolf Korenčan in še trije bratje, Darinka Cistar in Ančka Kušar na Poljski poti, Miloš, Boris, Irena, Maruša in Milena Pavčič na Zaloški cesti in še nekateri.

Že leta 1941 in v začetku leta 1942 je bilo več od njih že aretiranih in mučenih v zaporih; večina se sploh ni več živa vrnila na domove. Taki mučeniki so bili Milan Medved, mlad, izredno inteligenten in vzoren študent, vojni referent Tine Gabrovšek, brata Zakrajšek in drugi. Vsi ti so bili tudi aktivni organizatorji raznih akcij. Bilo pa je še veliko simpatizerjev in tudi organiziranih mla-



Pavle Rozman



Milan Medved, rojen leta 1923  
— umrl leta 1943 v Dachauu



Rastko Bradaškja

dincev, skojevcev. Na tem območju sta bila morda le dva ali trije v Gillu, v Gufu pa ni bilo nikogar.

Vsi člani SKOJ oziroma mladine so imeli prek svojih aktivov med seboj dobre zveze. Občasno so se sestajali v zanesljivih hišah, in sicer v gostilni Prijatelj, pri Kosu, pri Popovih in pri Šturmu, kjer je bilo več drugih sestankov že ob samem začetku organiziranja OF. Prihajali so tudi Leopold Krese, Franc Lubej in drugi (v tej hiši je bil tudi aretiran Bojan Štih, in sicer ko se je kot ilegalec skrival pri Šturmu), nadalje pri Mescu, pri Bajcu, medtem ko pri

Antonu Strniši v Slapničarjevi ni bilo sestankov, ker sta bila v hiši dva bunkerja in hiše ni smel nihče kompromitirati. Kljub večkratnim natančnim preiskavam niso odkrili nobenega bunkerja. Od mladincev skojevcev je vedel za bunkerje, v katerih je bilo precej orožja, municije, priročna tiskarna in arhiv ilegalne literature, le kasnejši sekretar SKOJ Andrej Šturm (poleg seveda mladega Draga Strniša) ki je takrat vodil borbeno skupino in imel zvezo s Francijem Povhom, takratnim komandantom NZ Moste.

Ko govorimo o mladini, se moramo zavedati, da so to bili mladinci, stari od 14 do 20 let in seveda vezani na svoje domove in družine. Vse te družine so enako razmišljale kot njihovi sinovi in hčere ter so v sili nudile vso pomoč in tudi zatočišče ilegalcem, pomagale pri prikrivanju ilegalnega gradiva, širjenja osvobodilnega tiska in zbiranju različnih podatkov, sredstev in podobno.

Posebno poglavje je bila tako imenovana tehnika, tj. predvsem tisk. Okupator in njegovi pomagači so hoteli za vsako ceno preprečiti širjenje tiska, ki je ljudi obveščal o situacijah na bojiščih in podobno. Zato je bilo prenašanje tega tiska, zlasti večjih količin, res smrtno nevarno, saj so Italijani streljali že za en sam najden izvod. Drugo pa je bilo tiskanje listkov in parol, kar je okupatorja in izdajalce tudi kar najbolj spravljalo ob živce. Na tisoče in tisoče listkov in parol je bilo tiskanih ročno po podstrehah, največ pri Strniševih in pri Šturmovih. Zanje so dobili le papir, vse drugo so si oskrbeli sami. In res so celo iznašli posebno tehniko tiskanja. Listke so pakirali, kot to še danes delajo npr. s papirnatim denarjem. Zavojčke so nosili za srajco in jih skozi preluknjan žep trosili vzdolž hlačnice, kar je bilo še najmanj vidno.

Glede napisnih akcij s šablonami pa so skojevci postali res kar pravi profesionalci. V ulice so prodirali po policijski uri, ko so vojaki streljali brez predhodnega opozorila. Nastlali so predvsem ulice okoli kasarn, domov belogardistov in izdajalcev. Reakcije so bile divje, divjali so naslednjega dne tako policija kot vojska in njihovi prijatelji. A mladim je to uspevalo, čeprav so vsi vedeli, kdaj bo prišlo do večjih akcij — ob naših praznikih, za 1. maj, 1. december, ob pomembnih zmagah (npr. ob padcu Harkova, Stalingrada itd.). Imeli so svojo taktiko in srečo, čeprav je bilo ob takih prilikah na cestah na stotine vojakov, policistov in njihovih agentov. Večkrat so na skojevce streljali, tako npr. na tromostovju, pri arkadah, na Golovcu in ob dolenski železniški progi.

V letu 1941 je v propagandnih napisnih ipd. akcijah sodelovalo zelo veliko pristašev OF, članov Partije itd., od leta 1942 pa so vse akcije izvrševali izključno navedeni tovariši, organizirani v SKOJ oziroma mladini. Nekaj starejših je sodelovalo tako, da so oprezovali ali stražili po predhodnem dogovoru; to so bili Samar iz Ribniške ulice, Archine iz Društvene ulice, Popov iz Predovičeve (vsi starejši) in še nekateri.

Vsi omenjeni fantje so bili kasneje ali v partizanih ali internirani in se jih večina ni nikoli več vrnila na domove. Davek patriotizmu in uporju proti okupatorju je bil izredno velik, kar je razvidno iz brošure Moste med okupacijo: 47 padlih, 59 umrlih v zaporih ali internaciji, 3 kot talci in še Anton Zrimšek, ustreljen že 14. aprila 1941 (prva žrtev). V Mostah je bilo vse zelo nevarno in raznoliko. Reakcija je bila dobro organizirana in, čeprav je ni bilo veliko (razen opisanega kroga) zagrizeno aktivna. Tudi italijanska policija je



Skojevci in mladina iz Most ter okolice na izletu leta 1941 na Orlah  
(Slikala Mimi Jarc-Martinčič)

bila nevarna in v Mostah zelo aktivna; veliko se je tu angažiral maresciallo Furlan, ki je razmere v Mostah sicer dobro poznal, vendar ne toliko, da bi nevarno zadel v center odpora — niti s pomočjo svojih sodelavcev.

Za 1. maj 1943. sta bila moščanska skojevca Jože\* in Sivec\*\* pohvaljena kot najuspešnejša v Ljubljani za natisnjenih in raztrošenih več tisoč letakov. Pohvala je bila objavljena v »Mladini«.

Za leto 1941 in za začetek leta 1942 sta bila torej značilna velik vzpon in široka razvejanost mladinske organizacije in SKOJ, tako kot OF.

Mladina je bila zelo množično organizirana, vendar so se množili tudi pojavi podcenjevanja okupatorja, s precejšnjo mero mladostne naivnosti, pa s pomanjkanjem občutka nevarnosti s strani domače reakcije, ki ni prenesla tako množičnih opredelitev, upornosti in zasukov v levo. Mnogi preprosto niso verjeli v organiziranost reakcije, ki ji je v Mostah načelovalo župnišče tamkajšnje župnije.

Delovanje nekaterih tovarišev je bilo skoraj javno in tako ni bilo težko razvozlati del organizacijske strukture. Pričele so se aretacije, pričela so se mučna zasliševanja s trpinčenjem. Aretirana je bila cela vrsta dobrih tovari-

\* Jože, ilegalno ime Andreja Šturma

\*\* Sivic, ilegalno ime Lucijana Fattorija

šev in tovarišic — mladincev. Milan Medved, Danica Medved, Tine Gabrovšek, Stojan Bajc, Vili Supan, Ivan Gabrenja, Zlato Zakrajšek, Sonja Gradišek, Mara Stojkovič, Metoda Tavzes in še mnogi. To je bil prvi udarec, kateremu je sledil drugi ob organiziranju blokad od februarja do decembra 1942, ki se jim je izognilo le nekaj tovarišev, tistih, ki so se pravočasno umaknili v partizane, in nekaj, ki so se skrili, oziroma jih Italijani niso dobili. Tako so ostala na terenu v glavnem le dekleta in relativno mladi fantje, za katere okupatorji niso niti sumili, da lahko delujejo s tako vnemo in profesionalnostjo. V partizane pa so odšli bratje Rozman, Jože Mekinda, Dušan Tavzes, Tončka in Rudi Babnik, Stojan Gradišek, Zlato Pavlica, Dušan Jagerman, Bine Vojska, Tone Strniša, Maks Burger in drugi.

Organizacija po teh dogodkih ni bila razbita pač pa zelo, zelo okrnjena.

*Leta 1942, 1943 in ...*

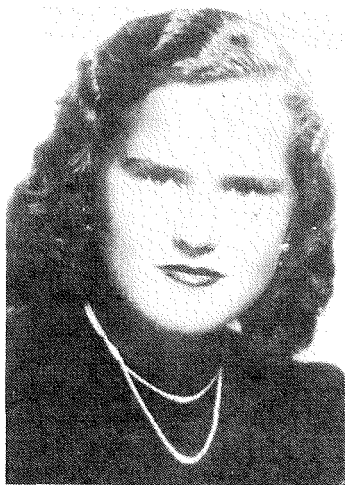
Na vsem območju so bile, oziroma so ostale tri manjše skupine SKOJ, sekretar pa je po aretaciji Metode Tavzes postal Andrej Šturm.

*Prva skupina — Vodmat.* V tej skupini so delali Andrej Šturm, Lucijan Fattori, Bogo Jesih, Jelka Stražar, Martina Mesec, Adelina Kos, Jolanda Vidmar, Helena Dobravec, in pionirji Drago Strniša, Bogdan Šturm, Vinko Cotič, Marko Porenta.

*Druga skupina — Selo:* Silvo Popov, Valči Popov, brata Nagode, Drago Tomšič, Ela in Marija-Ančka Koder, Evgen Gorkič, Angela Bugar, vodja Silvo Popov.

*Tretja skupina — Žrebčarna Moste:* Mila Poniž, Olga Oblak, Joža Bajc, Marjan in Marija Bradeško, Ančka Kušar, Darinka Čistar. Skupino je vodila Olga Oblak.

Zadnji skupini je uspelo navezati stike z nekaterimi italijanskimi vojaki z letališča in je od njih dobivala precejšnje količine municije za puške in mitraljeze. Darinka Čistar pa je imela posebno nalogo prenašanja ilegalnega ma-



Darinka Čistar, padla kot borka Cankarjeve brigade

Ida Szabo-Kovač, članica pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo



teriala čez blok, zaradi česar je bila v očeh nekaterih, ki tega niso vedeli, umazana kot okupatorjeva sodelavka. Darinka Čistar je kasneje padla v Cankarjevi brigadi.

Skupine so imele redne medsebojne stike. Vse tri skupine so bile dobro organizirane in aktivne. Pretakala se je literatura, skupine so delovale pri vseh akcijah, ki jih je bilo vedno več in so bile vedno organizirane tako, da je bil videz, kot da organizacija kljub vsemu ni prizadeta.

Nekako februarja 1942. leta je Jože Mekinda organiziral, zunaj skupinske organiziranosti, posebno skupino, ki so jo sprva sestavljali Jože Mekinda, Andrej Šturm in Lucijan Fattori. Ta skupina je bila oborožena. Prva njena naloga je bila likvidacija izdajalcev Marjana Vojska in Bukovca pa seveda zloglasnega Rozmana, če bi se pač pojavil v Mostah. Kljub vsem resnim poskusom in pripravljenosti do tega ni prišlo, ker sta bila Vojska in Bukovec vedno preveč zaščiteni z italijanskimi policisti. Bila sta pač dragocena zanje. Skupina je skušala rešiti znanega aktivista Gabrenjo, ki pa se je sam ustrelil, preden je padel v roke Italijanom.

V marcu ali aprilu 1942 je skupina streljala na gručo italijanskih vojakov v bližini Mergenthalerjeve jame pri aerodromu na Poljski poti. Povzročila je precejšen preplah med vojaki.

Po Mekindovem odhodu v partizane je skupino vodil Andrej Šturm, pojačali pa so jo tovariši Silvo Popov, Bogo Jesih, Lado Pavlič. Skupina je imela stalne stike z Ido Szabo-Vero, s Crnim in Borutom ter še nekaterimi, ki jih je vpeljala Ida Szabo. Tako je dobivala direktive o dejavnosti in nalogah. Skupina je bila stalno mobilna in je imela dovolj orožja za svojo oborožitev. Do vojaških akcij zaradi morebitnih represalij sicer ni smelo priti, pripravljala pa je s še nekaterimi drugimi skupinami v Ljubljani vdor v ljubljanske zapore in osvoboditev zapornikov. Do tega pa ni prišlo, čeprav je bilo vse dobro pripravljeno in bi bila akcija izvedljiva.

Svojevrstna posebnost so bile akcije s trobili (iz lepenke). Ob pomembnih dnevih ali vojaških zmagah zaveznikov (padec Harkova, padec Stalingrada itd.) so tri skupine kot po zvočnikih trobile, oziroma skandirale, in sicer z Rožnika, Šišenskega hriba (Moščani), z Golovca nasproti kasarne na Roški cesti. Ob neki taki priliki je prišlo do streljanja, ko so Italijani dobesedno ponoreli. Akcije so bile zanimive, ker je javnost v Ljubljani govorila, da so prišle na Golovec partizanske enote. Imele so izreden odziv med Ljubljanci.

Zaradi močne zastraženosti ni bilo več mogoče izvajati napisnih akcij. Zato je morala skupina iz Most večkrat na take akcije v Center, običajno na tromostovje in pod arkade. Ob neki priliki so jo Italijani zalotili in pričeli streljati. Take akcije so Moščani občasno izvajali še v okolici kolodvora in Mikličevega hotela nasproti.

V teh akcijah so vedno sodelovali vsi člani borbene skupine, kot so jo tedaj imenovali — dobro in premišljeno opremljeni.

Skupina je sodelovala tudi pri pripravah za formiranje Ljubljanske brigade, do česar naj bi prišlo poleti leta 1943. Predviden je bil preboj prek bloka, da bi tako rešili aktiviste, ki so bili ali že v ilegali ali pa v nevarnosti, da jim pridejo na sled. Preboj je bil predviden blizu Hrušice.

Skupina je dobila podatke, da so Italijani pri protiletalskih topovih nad Fužinami zelo malomarni in da so topovi mnogokrat sami, ker vojaki zahajajo v hiše pri bloku na Litijski cesti.

Tistega dne, ko je v Italiji padel fašizem, je skupini uspelo priti do topov, iz njih pobrati merilne naprave in jih tako onesposobiti. Merilne naprave so zakopali v peskokopu na Fužinah.

Pod nemško okupacijo je bilo drugače. Beli so pokazali vse zobe in svoja najtemnejša nagnjenja. Kakšne so bile celo njihove provokacije! Na primer »protikomunistična lista«, katero pa kljub vsemu terorju le niso vsi podpisali. Andrej Šturm starejši npr. jih je vrgel iz hiše, vendar niso storili ničesar, ker je pri njem stanoval razmeroma pošten nemški oficir, ki je Andreju Šturmu rekel: »Če vas bodo nadlegovali naši izpriječci, me pokličite, da vas zaščitim.« Od tedaj tudi ni bilo v hiši nobene preiskave več; do tedaj pa toliko, da je morda v tem rekorderka.

Koliko je bilo vsega tega dela? Napisnih in listkovnih akcij je bilo ogromno, mnoge so bile usklajene z vojaškimi situacijami. Čim so Italijani postali aktivnejši v svojih nastopih proti partizanom, so mladi stopnjevali svojo dejavnost z akcijami v Ljubljani oziroma na svojih terenih. Tako so zaposlovali veliko število vojakov, ki so brezglavo tekali po ulicah in ustvarjali še večjo zmedo.

*»Pri šempetrski cerkvi sem na primer podpisani padel v zasedo, ki je nisem predvideval. Zasedo so postavili Italijani, ker je bil v javnem stranišču pravkar likvidiran eden od izdajalcev (imena se več ne spominjam). Težava je bila v tem, da sem imel v aktovki s seboj tri italijanske pištole Beretta 9 mm, ki so bile odvzete njihovim vojakom. Slo mi je res za nohte, toda zahvaljujoč italijanski zmedenosti ob takih prilikah sem se lepo izmazal: flegmatično sem zavil v župnišče in se tam skril na vrtu, nato pa prek ograje preskočil v sedanjo Rozmanovo ulico. . .«*

## PIONIRSKA ORGANIZACIJA

Posebnost mladinskega gibanja v Mostah so bili pionirji. Lahko bi rekli otroci, ki so izhajali in živeli v zavednih družinah, torej v okolju, prežetih s sovraštvom do okupacije.

Koliko so lahko ti otroci dosti neopazno koristili! Dobivali so zelo zanimive podatke o vojski, policiji in okupatorjevih sodelavcih; bili so namreč domala neopaženi in predvsem podcenjevani. Od Gruberjevega kanala so odnašali italijanskim vojakom različno opremo in orožje, ko so bili na kopanju. Kako zanesljivo so prenašali zaupna poročila, pošto, material in tehniko! Starejši so jim zaupali tudi prenašanje orožja, trošenje letakov in pisanje parol. Svoj mladi štab so imeli pri Strniševih, kjer je bil nadvse aktiven komaj 12-letni Drago, s katerim je najtesneje sodeloval prav toliko star Bogdan Šturm. Oba sta bila dvakrat celo zasačena pri dejanju in po nekaj dni zaprta, med zaslišanji pa tepena, oziroma mučena, Drago z žarečo iglo. Kljub temu sta ponosno molčala in zasliševalci so dobili vtis, da gre le za otroške igrice. V tem aktivu so bili poleg navedenih dveh vključeni še Vinko Cotič, Marko Porenta, Franci Herman, Janez Matul, Tone Jordan, Aca Pavlič, Miro, Herman in Jože Okretič iz Most oziroma Zelene jame. Zanimivo je, da so se z njimi največ ukvarjali takrat 70-letni Sagadin, begunec iz Štajerske, ki je kasneje junaško umrl v goreči hiši, katero so zažgali gestapovci.

## OKUPATORJEVI SODELAVCI

V Mostah pa je bila skoncentrirana tudi skupina najbolj zagrizenih sodelavcev okupatorja, aktivnih organizatorjev belogardistične doktrine.

Miha Jenko, župnik v Mostah, je napadal in nadlegoval svoje občane celo na cesti in jih pozival na sveto vojno. Odločal je, kdo se bo vrnil iz internacije in zaporov. Največji trn v peti mu je bila OF, katero je javno obsojal in pozival svoje farane na lojalnost do okupatorja in na sveto vojno proti OF, ker je sam izgubljal oblast in vpliv. Bil je tudi iniciator zloglasne »protikomunistične liste«.

Franc Kremžar, direktor Slovenca, organizator be-ga in predsednik tako imenovane enodnevne slovenske vlade.

Miroslav Seibitz, študent, bivši skojevec, ki se je prelevil v zagrizenega belogardista. Bojeval se je in pobijal Slovence po Dolenjskem kot domobranski poročnik.

Sparhakel, poštni uradnik, cerkveni pevec, najožji sodelavec in somišljenik župnika Mihe Jenka. Kot domobranski poročnik je nagrajeval svoje vojake, ki so trpinčili ujete partizane in partizanke.

Za porezane prsi in spolovila je dobil storilec, njegov vojak — domobranec 200 lir, prav tako za iztaknjene oči ali izpuljene nohte s prstov rok. Stanoval je v Šušteršičevi ulici.

Kocmur, star, obrabljen klerikalni politikant. Vodil je črni konsum v cerkvi. Organizator be-ga. Zakrknjen sovražnik vsega naprednega.

Poleg navedenih izdajalcev sta bila v Mostah še dva individualna policijska agenta, in sicer Marjan Vojska in Bine Bukovc, ki sta Italijanom izdajala na svojo pest, pa seveda proti plačilu. Oba sta bila obsojena na smrt, vendar ju zaradi zaščite Italijanov ni bilo mogoče likvidirati. Nadalje so bile še tri candre — prostitutke, in sicer Olga Ferenčak, Vida Bukovc in Bina Vojska. Ta dekleta verjetno niso izdajala in so bile pravzaprav le tipične prostitutke.

Bilo je še nekaj agentov, okupatorjevih sodelavcev, bili pa so po vojni obravnavani ali pa so izginili, tako da njihovih imen niti ne kaže omenjati.

## Zorka Okretič-Kampos

### MLADINA ZELENE JAME V ZADNJIH LETIH PRED VOJNO IN MED NOB

Zelena jama je bila revna, kot so bili revni vsi kraji, kjer so živele pretežno delavske družine; bogata pa je bila po številu naraščaja. Mladi se v socialnem pogledu niso prav nič razlikovali od svojih vrstnikov, živečih na Selu, v Mostah ali Jaršah, le da mladih Zelenojamčanov niso utesnjevala le majhna, skromna, kletna stanovanja, marveč tudi Zelena jama sama. Siromašna kot je bila, ni premogla niti ene strehe, kjer bi se mladi lahko zbirali, se med seboj spoznavali in z družabnimi igrami pestrili svoj prosti čas. Eno samo nogometno igrišče, bolj rečeno travnik ob Ljubljanski ulici, je bilo namenjeno le fantom; a kam naj gredo dekleta, ki so bila v marsičem prikrajšana že zgolj zato, ker so bila dekleta.

Mladina pa ne bi bila mladina, če ne bi v svojih hotenjih iskala poti tudi iz kulturno nerazgibane Zelene jame. Izhodišče iz svoje fizične in duhovne utesnjenosti je našla zunaj svojega bivališča, tam, kjer so delovala razna športna in kulturna društva. Najbližja pot je vodila do Most, Vodmata in Kodeljevega, kjer so se eni odločili za to društvo, drugi za drugega. In tako so se, namesto da bi se poti mladih v Zeleni jami združevale, vse bolj oddaljevale od prvotnih otroških poti. Ne samo v prostem času, tudi v šolskih klopeh se je mladina zbirala po skupinah. Eni so biskovali meščansko šolo, ki je bila prvotno v Mostah, tik pred vojno pa v Zeleni qami. Nekaj mladih je obiskovalo gimnazijo na Poljanski cesti, drugi licejko ali gimnazijo za Bežigradom. Nekateri so odšli v uk k privatnikom ali na obrtno šolo. Tisti pa, ki so morali zaradi izrazito nizke socialne lestvice priti čimprej do kosa kruha, so odhajali v tovarne.

Spričo takega ločevanja so mladi iz Zelene jame našli v prostem času svoj prostor: fantje predvsem iz spodnjega dela Zelene jame pri nogometnih klubih Grafika, Svoboda ali Slovan; dekleta in fantje, v pretežni večini iz zgornjega dela Zelene jame, pa so zahajali k moščanskemu Sokolu ali na Tabor. Velja še zapisati, da se je mladina iz delavskih vrst vključila v delavsko kulturno društvo Vzajemnost, s sedežem Pri Lasanu na Pokopališki ulici. Nekaj mladih je pripadalo Slovenskim fantom in dekletom v prosvetnem domu v Mostah, maloštevilni fantje pa so našli svoje zatočišče pri salezijancih na Kodeljevem.

Čas vstopanja mladih Zelenojamčanov v razna društva, organizacije in klube je bil čas brez posebnih političnih in ideoloških opredelitev. Le-te nastajajo glede na usmerjenost društva, organizacije ali kluba. Ne nazadnje je vplivala na opredelitev moč posameznih osebnosti v teh institucijah.

Če so bili mladi iz vrst nogometnih klubov in zahajajoči v društvene prostore Delavske zbornice na Miklošičevi cesti pod vplivom Maksa Perca, zatem Jožeta Martinčiča in Vikija Kamnikarja, potem je treba povedati, da so bili mladi Zelenojamčani pod vplivom idejne miselnosti, ki jo je na sokolsko telovadišče vnašal Rado Kogoj, sam ali prek Dušana Jagermana in še dveh njunih tovarišev, vseh močno marksistično razgledanih ljudi. Treba je zapisati, da je bila mladina, ki je zahajala v Vzajemnost, najnaprednejša, saj je imela v svojih vrstah poleg mladega Kogoja še Rozmana, od starih komunistov Rudija Rojca, Nussdorferja, Petra Kogoja, Sterleta, Stoparja in Ignaca Tratarja. Ne nazadnje je zaradi objektivnosti treba povedati, da je del, predvsem ženske mladine našel svoj kotic v tik pred vojno zgrajeni kapeli v Zeleni jami, v Vincencijevi oziroma Marijini družbi.

## DEJAVNOSTI MLADINE TIK PRED VOJNO

Ob stavki, ki je zajela gradbenike in kamnoseke, sta se nekega jutra na ograji vzdolž dolenske proge pojavili paroli: **DAJTE NAM KRUHA — DAJTE NAM DELA!** izjemno veliki, apneno beli, napisani s prosto roko. Pri tej akciji je delovala mladina iz Most in Zelene jame.

Ob okupaciji Čehoslovaške se je množici mladih priključila tudi zelenojamska mladina in manifestativno izražala podporo okupirani Čehoslovaški. Sama manifestacija, izražena bolj ali manj iz nacionalnih čustev, ne bi zapustila tolikšnega spoznanja, če do nje ne bi prišlo pred hotelom Miklič. Vzdolž hotela se je pojavila skupina, oblečena v irhovke in značilne bele dokolenke z zelenimi trakovi. Znano je bilo, da se je v kletnih prostorih zbirala hitlerjevska mladina. Mladinke so iz svojih torbic in žepov potegnile stekleničke s črnolom in jih z vso ogorčenostjo metale v bele dokolenke.

Marca 1941 je prišlo do demonstracij proti sramotnemu trojnemu paktu. Udeležilo se jih je veliko število mošćanske in zelenojamske mladine. V povorki je na sedanjem Prešernovem (tedaj Marijinem) trgu mladina vzklikala geslo »Bolje rat nego pakt«! Ko pa je povorka krenila proti pošti, je s pločnika stopil mladinec Dušan Jagerman, medtem ko je Rado Kogoj s svojo skupino pohitel proti pošti med srednješolsko in študentovsko mladino in od tedaj je bilo slišati vse manj gesel »Živel kralj Peter«, zato pa več »Živela Sovjetska zveza«, »Dol z zatiralci«, »Dol z buržoazijo«, »Hočemo pakt s Sovjetsko zvezo«.

Pred pošto je prišlo do fizičnega obračuna z žandarmerijo in konjenico. Največ pendrekov je padalo po hrbtih mladine, ki je vzklikala Sovjetski zvezi. Od mladincev jo je najbolj skupil Zlato Pavlica. Vračajoč se proti Mostam, je manjša skupina pred cerkvijo sv. Petra naletela na skupino Slovenskih fantov in deklet. Očitno je bilo, da je manifestante pričakovala. Ne samo, da so pričele na dekleta leteti psovke, kot »pokvarjenke« in »rdečkarji«, marveč so jih tudi fizično napadli. Prišlo je do pravega pretepa, rezultat pa so bile praskе in strgane obleke dveh zelenojamskih mladink Ivice in Zorke.

Ob nenadnem napadu fašističnih sil na Jugoslavijo aprila 1941 se je kolikor toliko utečeno življenje v hipu spremenilo, še zlasti ko je prišel poziv, da se fantje javijo kot prostovoljci, dekleta pa naj se vključijo v Rdeči križ in v Pasivno narodno zaščito. Kot prostovoljci so odšli že prve dni iz Zelene jame

Rado, Vlado, Pepe, Zdravko in Dušan. Od mladink se je vključila v Narodno zaščito (takrat imenovano: pasivna), ki je imela svoj sedež v kletnih prostorih meščanske šole, po Dušanovi sugestiji Zorka. Dva dni zatem pa sta Zorka in Ivica (iz Most Boža Kreč) odšli v vojaško bolnišnico na Zaloški cesti z nalogo, da pripravijo bolnišnico za sprejem ranjencev, predvsem naših prostovoljcev.

Aktivnost mladih iz Zelene jame pred kapitulacijo je zapisana zato, da bi bilo razbrati napredno miselnost, ne glede na to, v kakšna društva je mladina zahajala — razen nekaterih, ki so bili navezani na delovanje klerikalcev. Zaradi zgodovinske resnice pa je treba izločiti skupino mladih, ki so pripadali Slovenskim fantom in dekletom, a so bili v bistvu rodoljubi in poštene in so bili kasneje vključeni v OF oziroma mladinsko organizacijo, medtem ko je klerikalna skupina ostala zunaj OF in je kasneje pripadla beli gardi.

Pasivna narodna zaščita v Zeleni jami se je razšla. Iz vojaške bolnišnice se je bilo treba umakniti pred prihajajočo italijansko vojsko. Domov so se vračali prostovoljci, razočarani zaradi sramotne kapitulacije.

Predvojni komunisti, skojevci in napredni mladinci — prostovoljci, ki so se vrnili na svoje domove, so bili od samega začetka glasniki upora proti okupatorju. Zato mladih ni bilo potrebno mnogo prepričevati za delo v OF, ko je bila ta ustanovljena. Povezovanje v OF je bilo pogojeno s poznanstvom in prijateljstvom napredno mislečih. Zato je za Zeleno jamo značilno, da se je na njenem zgornjem delu mladina, tako ženska kot moška, vključevala v OF po liniji Kogjevih in Rozmanovih iz Most, medtem ko se je moška mladina iz spodnjega dela Zelene jame povezovala po liniji Perc—Kamninar—Martinčič.

V tem razdobju so delovali v OF mladi in starejši, oboji nosilci proglasa OF »Kaj hočemo?« in razpečevalci literature. Od poznega poletja 1941 dalje pa že govorimo o mladinski OF, in to kot o samostojni organizaciji in kot za mladino specifični dejavnosti — akcije. Povezava MOF in zelenojamskih aktivistov je tekla prek Ivice Kogoj in Pavla Rozmana, kasneje tudi prek Francke Kralj in Mimi Jarc — članov rajona Moste.

## REKONSTRUKCIJA MLADINSKIH AKTIVOV — MOF

Prvi aktiv MOF je bil ustanovljen na terenu Zelene jame avgusta 1941. V njem so bila vključena samo dekleta. Odbor je bil ustanovljen v Kogojevem stanovanju v prisotnosti Francke Kraljeve. Sestavljale so ga Ivica Kogoj, Magda Juran, Ivica Kocjan, Olga Tratar, Nada Škerk in Zorka Okretič. Ker je Ivica Kogoj že bila članica SKOJ, je postala sekretarka odbora. Druge tovarišice so bile zadolžene za posamezne ulice in ko so vključile v svoje vrste nove člane oziroma članice, so postale ulične sekretarke, sprva za nekaj ulic skupaj. Septembra 1941 je bil ustanovljen odbor MOF, ki so ga sestavljali samo fantje. Odbor sta ustanovila Jože Martinčič in Viki Kamninar, člana terenskega odbora OF. Odbor so sestavljali Miroslav Bežan, Zdravko Rakušček, Franc Tomažič in Vili Strašek. Sekretar odbora je bil Miroslav Bežan, drugi pa so bili ulični sekretarji. Poleg tega je bil Vili Strašek odgovoren še za povezavo s prvim — deklinškim aktivom, Zdravko Rakušček pa je bil zadolžen za inten-

danco. Prvi aktiv je kasneje vključeval mladino ne glede na spol, drugi — fantovski pa je vključeval samo fante. Oktobra 1941, po obeležju oktobrske revolucije, je zaradi skupnih akcij dekliške in fantovske mladine prišlo do enotne mladinske OF.

## REKONSTRUKCIJA ZADOLŽENIH ZA POSAMEZNE ULICE

Iz prvega aktiva mladine, ki ga je organizirala članica rajonskega odbora mladinske OF Moste Francka Kralj, so sprejele zadolžitve po posameznih ulicah:

Ivica Kocjan za Bavdkovo in del Pokopališke ulice,

Magda Juran za Bernekarjevo ulico in okoliš,

Nada Škerk za Ljubljansko ulico,

Olga Tratar za Zvezno in del Bernekerjeve ulice.

Zaradi aktivnosti mladink, ki so stopale v MOF, so postale odgovorne za posamezne ulice oziroma kot skojevke sekretarke uličnih odborov:

Nuša Brezavšček za Središko in Bezenškovo ulico in za del Šmartinske ceste,

Sonja Cotič za Koroščevo in Bazoviško ulico,

Slavica Porenta za Tovarniško ulico,

Ančka Samec za »šupo« v Ljubljanski ulici,

Mara Lakovič za del Pokopališke in Šmartinske ulice,

Anica Vreš za ulico ob Zeleni jami,

Dina Rusjan za Koroščevo in del Tovarniške ulice.

Zaradi posebnih zadolžitev, odhoda v partizane in aretacij je za Olgo Tratar prevzela dolžnost sekretarke v Zvezni in Bernekerjevi ulici Justa Naglič.

Po aretaciji Juste Naglič je postala sekretarka Tinca Bizovičar. Za Nado Škerk je prevzela Ljubljansko ulico Milena Pavlič. Takšna mladinska OF je obstajala od avgusta 1941.

V letu 1943 je bila mladinska OF močno okrnjena, vendar se je delo mladine intenzivno nadaljevalo na vseh področjih organiziranosti — tedaj že Zveze slovenske mladine. Oblika organizacije pa se je morala zaradi novih dejavnikov nekoliko spremeniti. Posamezne ulične sekretarke so se med seboj povezovale tako, kot so to narekovalе trenutne razmere. Tudi redni ulični sestanki so odpadali, pač pa so bili aktualni »leteči« dogovori in povezovanje v trojke pa delovanje v OF, AFŽ, raznašanje propagandnega materiala ipd.

Kapitulacija Italije je mladinske vrste ponovno razredčila — veliko mladih je odšlo v partizane. Treba je bilo aktivirati nove, najmlajše. Značilno za to obdobje je, da je vse delo opravljala izključno, vsaj kar se vodilnega dela tiče, ženska mladina. Le-ta je morala nujno prevzeti tudi del odgovornega dela v okviru OF, čeprav je že ves čas delovala na vseh področjih.

Ob nastopu leta 1944 je bilo zaznati delovanje belogardistične (aktivne, že uniformirane) skupine, katere člani so bili aktivni pri aretacijah — če ne neposredno pa vsaj posredno. Kdor ni bil z njimi, je bil proti njim — že to je bil zanje zadosten »dokaz« za odstranitev najbolj osumljenih s terena. Tako pridemo do novega izpada iz vrst najaktivnejših mladink v tem razdobju: Nuše Brezavšček, Juste Naglič, Milene Pavlič in Gizele Recek, ki so morale

v koncentracijsko taborišče. Ostala je še — in z njo kontinuiteta — Tinca Bizovičar.

Vsi, ki so bili od začetka sestavina aktivnega življenja, so bili ali v partizanih ali v zaporih, še največ pa v koncentracijskih taboriščih. Tako je v kvartu ostala le najmlajša generacija. Zato tudi oblika mladinske organizacije in SKOJ ni mogla ostati takšna, kot je bila dotlej. Vendar se je aktivno delo mladih nadaljevalo skupaj s preostalimi člani OF in AFŽ, tako kot so narekovale vsakokratne okoliščine. Dokaz, da delo ni povsem izumrlo, so bile številne zastave, natisnjene parole in transparenti, ki so 9. maja 1945 znova okrasili Zeleno jamo.

Zaradi čim popolnejšega pregleda organizacijske oblike mladinske OF naj bo tukajle zabeležen še en odbor, ki ga je organiziral Pavle Rozman iz Most, takrat sekretar rajonskega aktiva SKOJ. Odbor je bil ustanovljen v začetku septembra 1941. Tvorili so ga Franc Hribnik kot sekretar, člani pa so bili Albert Ambrožič, Stane Jančar, Jože Novak in Jože Vrčon. Odbor je deloval do konca novembra 1941, ko je bil ob listkovni akciji, posvečeni 1. decembru, izdan. Ti mladinci iz Zelene jame so delovali ločeno od prvih dveh odborov in zato njihovo delovanje ni znano niti sekretarjem prejšnjih odborov niti sekretarjem uličnih odborov.

O razvoju mladinske OF v Zeleni jami govorimo že jeseni 1941, ko se je njeno število povečalo zaradi vključevanja mladine, ki je iz šol prihajala delovat na kvart. H krepitvi so pripomogle predvsem akcije, o katerih bo govor kasneje.

Nedvomno je, da je bila smrt dveh priljubljenih in v širokih krogih znanih tovarišev vzrok, da je mladina postala še bolj goreča in delavna. Dušan Jagerman je umrl mučeniške smrti že oktobra 1941, Rado Kogoj pa je bil — na smrt obsojen — ustreljen decembra 1941. Nesporno je, da je herojsko zadržanje Rada Kogoja močno odmevalo med mladino.

Po januarju 1942 se je pričelo obdobje silnega razmaha v mladinskih vrstah tako po številčnosti kot po dejavnosti. Bilo je že toliko novih skojevcev, da so lahko »pokrivali« vsako ulico.

V tem obdobju — konec marca ali aprila — je po nalogu in navodilih Milana Česnika prišlo do sestanka z mladino, za katero je vladalo mnenje, da je klerikalno usmerjena. Prvi tak sestanek je bil z Mirom Dobrilovičem, njegovimi brati in prijatelji. Zaradi konspiracije je bil sestanek ne v Zeleni jami, marveč ob Gruberjevem kanalu. Sestanku je prisostvovala Zorka Okretič. Miro Dobrilovič, s katerim so bili že prej vzpostavljeni stiki, je bil takoj pripravljen aktivno delovati. Sprejel je nalogo, da se poveže z drugimi mladinci iz njegovih vrst. Nalogo je vestno izpolnil.

Tako je bilo vključevanje vseh slojev in tudi drugače misleče mladine v glavnem zaključeno. Zunaj OF je sicer ostalo nekaj pasivnih, a izrazito sovražnih je bilo v Zeleni jami le kakih deset do petnajst primerov, ki pa so bili brez moči ali kakršnekoli dejavnosti proti OF in mladinski organizaciji. Svojo sovražnost so lahko izpričali šele konec leta 1942 ob božični akciji bele garde.

Vzporedno z naraščanjem mladinskih in skojevskih vrst je pričelo tudi njih upadanje. Moška mladina je začela odhajati v partizane, sprva posamično, v spomladanskih mesecih pa tudi v skupinah. Zgodilo se je, da jih je odšlo

v enem dnevu kar deset! Ob tako imenovanih blokadah pa je mladina izgubila nekaj dobrih mladincev. Ob neki nočni akciji je bil ustreljen Rado Smole.

Ob božičnih racijah 1942. leta so bile aretirane sekretarke SKOJ v nekaj ulicah. Tudi v začetku 1944. leta je prišlo do aretacij v mladinskih vrstah.

## SKOJ V ZELENIM JAMI

Oktobra 1941 je bil ustanovljen skojevski aktiv, spet v stanovanju Kogojevih. Sestanku sta prisostvovali Ivica Kogoj kot sekretarka in Ida Kovač-Szabo, ki je navzoče Olgo Tratar, Ivico Kocjan, Magdo Juran, Nado Škerk in Zorko Okretič sprejela v SKOJ. Na tem sestanku se je oblika mladinske OF spremenila toliko, da je zadolžitev za to organizacijo prejela Zorka Okretič, druge tovarišice pa so postale sekretarke SKOJ uličnih aktivov. Glavni namen je bil aktivirati čimveč mladine in jo pripraviti za SKOJ. Dober mesec dni kasneje, tj. decembra, so bili ob navzočnosti tovarišice Ančke — članice skojevskega vodstva Slovenije sprejeti v SKOJ Miroslav Bežan-Fric, Zdravko Rakušček, Vili Strašek, Franc Tomažič, Jože Jagodic in Albert Ambrožič.

Prvi skupni sestanek skojevcev in skojevok je bil januarja 1942 v stanovanju Zdravka Rakuščka.

Skojevci:

— *pred aprilom 1941*

Danijel Burkeljca, Dušan Jagerman, Ivica Kogoj, Vlado Kogoj, Rado Kogoj, Slavko Robič, Janez Stražar;

— *po aprilu 1941 do konca leta 1942*

Albert Franko, Jože Jagodic, Miroslav Bežan, Magda Juran, Ivica Kocjan, Zorka Okretič, Zdravko Rakušček, Olga Tratar, Franc Tomažič, Nada Škerk, Zora Škerk, Vili Strašek, Davorina Furlan, Albert Ambrožič, F. Hribernik;



Danijel Burkeljca, rojen leta 1926, padel leta 1944

— v letu 1942 pa Nuša Brezavšček, Sonja Cotič, Vid Jančič, Vlado Lakovič, Mara Lakovič, Ivan Čede, Danijel Ferluga, Justa Naglič, Milena Pavlič, Slavica in Nada Porenta, Gizela Recek, Anica Samec, Radivoj Šlamberger, Dina Rusjan.

Ni dovolj prikazati samo organizacijsko obliko SKOJ na terenu oziroma kvartu in navesti imena; važnejša je bila dejavnost. V Zeleni jami so bili skojevci in skojevke resnični idejni in akcijski vodje vsega ilegalnega dela. Pri konkretnih akcijah so bili kot vzorniki vedno navzoči, padli »vzorniki« pa vedno pred očmi. Mladina, ki ni bila vključena v SKOJ, je ogromno prispevala k borbenemu razpoloženju. Vendar še ni bilo dovolj, da je mladinec postal član SKOJ. Poleg akcij so se morali mladi vzgajati tudi ideološko. Zato so bili organizirani študijski krožki, na katerih so tisti, ki so bili ideološko bolj poučeni, vodili razprave in učili druge. Tisti, ki so se na akcijah posebno izkazali in se tudi ideološko opredelili, so bili sprejeti v SKOJ. V Narodni zaščiti so delovali izključno samo skojevci; prav tako tudi pri posebnih nalogah VOS. Pri tem so sodelovala tudi dekleta skojevke. Nekaj najagilnejših deklet je zapriseglo za posebne naloge pred odgovornimi tovariši (Šušteršič-Glavan), čeprav niso bile nikoli razporejene v zaščitne čete. Zaprisežene skojevke so spremljale ilegalce (znano je, da jih v Zeleni jami ni bilo malo), jim poiskale zatočišča pri dobrih ljudeh, jim prenašale orožje na dogovorjena mesta in bile pripravljene sodelovati tudi pri pomembnih akcijah. To delovanje je zapisano že na drugem mestu, vendar je to nujno omeniti tudi pri SKOJ.

Da bi bilo stanje zanesljivosti v Zeleni jami čimbolj razvidno za ilegalce in za posebne naloge tovarišev, ki terena niso poznali, je bil izdelan zemljevid s podatki o ljudeh, ki niso bili naklonjeni OF. Po naročilu tovariša Jošta (Kreseta) je bil zemljevid spomladi 1942 še dopolnjen in predan njemu.

Pri vsem delovanju mladih Zelenojamčanov v OF, mladinski OF in v SKOJ ni bilo nikoli zaznati omahljivosti, še manj izdajstva. Mnoge so na zasliševanjih pred vojaškim sodiščem mučili, kakor so mučili jetnike tudi belo-



Skupina skojevcev iz Zelene jame marca 1942 — z leve proti desni: Miroslav Bežan-Fric, Olga Tratar-Melihar, neznanka, Zlatko Pavlica, Ivica Kocjan-Bežan, Zdravko Rakušček

gardisti, vendar izdajstva ni bilo. V dveh primerih je prišlo do izključitve iz vodilnega aktiva SKOJ zaradi slabe konspiracije. Iz vrst mladinske organizacije sta bila izključena brat in sestra zaradi druženja z izrazito sovražnimi ljudmi.

Nekateri mladi aktivisti Zelene jame so pri izvrševanju akcij padli sovražniku v roke, nekaj so jih aretirali ob blokadah, največ so jih zaprli v Belgijsko kasarno. Ti se niso vrnili nikoli več, ker jih je izdal Brane Polanjko, ki si je kot ilegalec v Zeleni jami v letih 1941 in 1942 nabiral moči, ko pa je padel Italijanom v roke, je klonil. Kasneje je oblekel italijansko uniformo in začel izdajati. Ta je tudi pripomogel, da sta bili dve mladinki pred vojaškim sodiščem obsojeni na dosmrtno ječo in zato mnogo pretrpeli v italijanskih zaporih, nato pa še v nemškem koncentracijskem taborišču. Da pa je bilo tako veliko zelenojamske mladine poslano v koncentracijska taborišča, je imela levji delež krivde bela garda. Njej se pripisuje krivda za božično »čistko« leta 1942 in še kasneje.

Ob božični »čistki« je bilo prvič zaznati vlogo lazarista Cirila Demšarja — duhovnika v Zeleni jami, predstavnika Vincencijeve družbe, in pa vlogo tedanjega moščanskega župnika Jenka, ki je bil svojčas katehet zelenojamske šolske mladine. Njegovo vlogo sta spoznali aretirani mladinki, ko je ravno na božično noč leta 1942 pobiral svoje nekdanje »ovčice« in jih pošiljal v koncentracijska taborišča okupatorjev.

Te besede so zapisane brez sovraštva in zlih namenov. Vendar je tudi to del zgodovinske resnice in te ne more nihče zbrisati.

Na koncu pa še nekaj besed o silno delikatni situaciji, v kateri so bile mladinke in skojevke v tistih težkih vojnih letih. Ker so se morale družiti s fanti na vseh področjih ilegalnega dela, so bile mnogokrat tarče raznih pripomb v zvezi z moralo. Seveda se ni bilo mogoče izogniti sumničenju ljudi, ki niso bili vključeni v delovanje odpora. A zato tudi niso poznali visoke moralne zavesti zelenojamskih skojev in mladink.

## TEČAJI

Mladina je bila še drugače angažirana; ne samo na sestankih in razpravah o trenutni situaciji, ne samo pri popisnih in potrosnih akcijah, marveč se je za morebitni odhod v partizane kakor tudi na morebitni upor v Ljubljani pripravljala na posebnih tečajih. *Tečajev prve pomoči* se je udeležilo približno deset mladink. V Vodmatu je ta tečaj vodil dr. Osolnik v svoji ordinaciji. V Zeleni jami je v stanovanju družine Cigler v Koroščevi (sedaj Perčevi) ulici vodila tak tečaj medicinska sestra iz kliničnih bolnišnic. Tečaj prve pomoči so opravile Ivica K., Magda, Olga, Nada, Ivica K.-B., Mara C., Ela, Francka V. in Francka K. Tretji tečaj je bil pri Pavličevih v Ljubljanski (sedaj Kavčičeva) ulici, ki so se ga udeležili tudi mladinci.

*Radiotelegrafski tečaj* je v Zeleni jami v stanovanju Tratarjevih vodila Elica Tratar — predvojna članica KP. Ona je podala prve osnove iz radiotelegrafije. Nadaljevalni tečaj pa je bil v hiši pod gradom nasproti Gruberjevega kanala. Tam je bila oprema popolnejša. Obeh tečajev sta se udeležili Zorka in

Olga. Elica T. pa je imela tak tečaj na Magdinem domu. Udeležile so se ga Magda, Dina in Ivica K. B.

*Na smučarski tečaj* se je mladinska organizacija pripravila že na začetku zime leta 1941. V ta namen je začela zbirati potrebno opremo — smuči, obleko, obutev, skratka vse, kar bi pozneje služilo tudi v partizanih. Peter Kogoj je iz železniške zadruga preskrbel blago za smučarsko obleko za okoli 6 mladink. Priprave so bile skrbne, žal pa do tečaja ni prišlo, ker je bil vezan na izhod iz Ljubljane, kar pa že takrat ni bilo mogoče, po 20. februarju 1942 pa je bilo popolnoma onemogočeno zaradi žice okoli Ljubljane.

## AKCIJE

Čeprav je mladina že zgodaj poleti 1941 razobesila, zlasti v spodnjem delu Zelene jame, plakate s pozivom OF in napisala nekaj parol, je šele oktobra 1941 prišlo do prve velike akcije, ki je silno odmevala. Bila je v zvezi s proglasom OF in bližnjo obletnico oktobrske revolucije. Šest skojev in dva zaščitnika mladince so bili udeleženi pri tej akciji. Aktiv SKOJ si je zadal nalogo, da jo bo izvedel na najvidnejšem kraju v Zeleni jami, pa tudi na najbolj nevarnem prostoru. Izbral si je ograjo, ki je vezala nogometno igrišče ob Ljubljanski ulici — od Kolinske tovarne do Tovarne kleja na eni strani, na drugi strani ograje pa je bilo vzdolž Šmartinske ceste locirano gradbeno podjetje. Okoli teh tovarn so nenehno patroljirale italijanske trojke. Zato je bilo treba akcijo dobro pripraviti in jo na obeh koncih Ljubljanske ulice tudi zaščititi. Na večer tik pred policijsko uro se je akcija pričela in je trajala do pol desete ure. Gesla OF, W SSSR, W Stalin, Živela OF in pa srpa s kladivi na začetku in na koncu so bila več kot meter visoka, dolga pa kar nekaj metrov. Naslednji dan je bilo vzhičenje prebivalstva ogromno. Spoznalo je, da deluje na terenu močna organizacija. Neizbrisane črke so ostale še po osvoboditvi. V akciji so sodelovale Ivica, Ivica, Magda, Nada, Olga in Zorka, zaščitnika pa sta bila Fric in Zdravc.

Naslednjo veliko akcijo so zelenojamski mladinci in skojevci izvedli v centru mesta pred 1. decembrom 1941. Območje, ki jim je bilo določeno, je bilo Miklošičeva cesta, okolica sodišča do sedanje Titove ceste in nazaj do kina Union, kjer je bilo začetno in končno zbirno mesto. Manjše lističe so potresali po ulicah, večje letake pa so metali v poštno nabiralnike, polagali pod prepražnike ali zatikali za kljuke, skratka tako, kot je narekovala situacija. Mimogrede so mladinci po zidovih napisali še nekaj parol. Akcija je odlično uspela. Vse, ki so sodelovali, je tako navdušila, da so še tisti večer na poti domov porisali zidove in z listki zasuli zelenojamske ulice, pa tudi viadukta med Vodmatom in Zeleno jamo, čeprav so bile na obeh viaduktih italijanske straže.

Pri akciji so sodelovale iste mladinke kot pri prejšnji, poleg njih še Mara in mladinec Vlado.

Istočasno je Bertl s svojo skupino vodil podobno akcijo za Bežigradom.

Po izvršitvi obsodbe nad Ljubom Šercerjem, Radom Kogojem in tovariši, takoj po 22. decembru 1941, je mladina v znak protesta izpisala na ograji Tovarne kleja naslednja gesla: Smrt fašizmu — svoboda narodu, Kri za kri,

glavo za glavo, zob za zob, Slava Šercerju, Kogoju in tovarišem. Prek električnih žic na križiščih ulic po Zeleni jami je mladina razobesila slovenske zastave s črnimi trakovi. Naslednje jutro so udeleženci akcije opazovali pobesnele Italijane, ki niso mogli spraviti zastav z žic drugače kot s streljanjem.

Zgodaj spomladi leta 1942 sta dve skojevki, Nada in Olga, trosili letake okoli vojašnic. Letaki so bili v italijanščini. Pozivali so vojake, naj ne sledijo fašistom pri njihovem krvavem delu. Na koncu so bile običajne parole: Smrt fašizmu — svoboda narodu, Živela OF, Živela SSSR. Vojaki so iz vojaške bolnišnice streljali nanju, a sta jim srečno ušli.

Od prvih akcij poleti in naprej so si potrosne in napisne akcije sledile tako rekoč po tekočem traku, in to ne samo na iniciativo vodilnih odborov, marveč tudi samoiniciativno kot prispevek uličnih odborov.

*Tisk.* Sprva so propagandni lističi prihajali v Zeleno jamo iz Most, a mladinci so kmalu pričeli tiskati sami, najprej pri Kogojevih, zatem na domu Zorke in Magde, predvsem kar zadeva večje količine, tj. kot je šlo za tisoče izvodov. Meseca aprila 1942, kak teden pred 1. majem, je skupina skojev in skojevcev nepretrgoma tiskala teden dni, seveda ponoči. Po takratnem računu je bilo natisnjenih okoli 10 000 lističev, pa ogromno število lepakov na formatu A 4 v črni in rdeči tiskarski barvi. Namenjeni so bili za vso Ljubljano. Organizator Peter Mendaš je tedaj ugotovil, da jih je bilo natisnjenih približno 2000. Avtor lepakov je bil akademski slikar Vladimir Lakovič.

Pripomniti velja še, da je pri tisku sodelovala tudi Vidojka Kozakova iz Rožne doline. Le-ta je v naslednjih dneh prevzela lepake za del Ljubljane in jih odpeljala z otroškim vozičkom. Za rajona Šiška in Bežigrad je po lepake prišla tovarišica, ki je povedala samo geslo in zato ni ugotovljena njena identiteta.

Lepaki so imeli dvojni pomen: z napisom Slava padlim žrtvam so bili posvečeni prvim žrtvam fašizma, drugi del pa je pozival v boj po znanem pozivu OF.

*Akcije na pokopališču.* V zgodovino velja zapisati tudi delovanje zelenojamske mladine pri ugotavljanju identitete prvih ustreljenih talcev s pomočjo tedanjega grobarja na ljubljanskih Žalah, nato pokop Rada Smoleta, okrasitev groba Florijana Žagarja in komemoracije za padlim Milanom Česnikom-Sandijem.

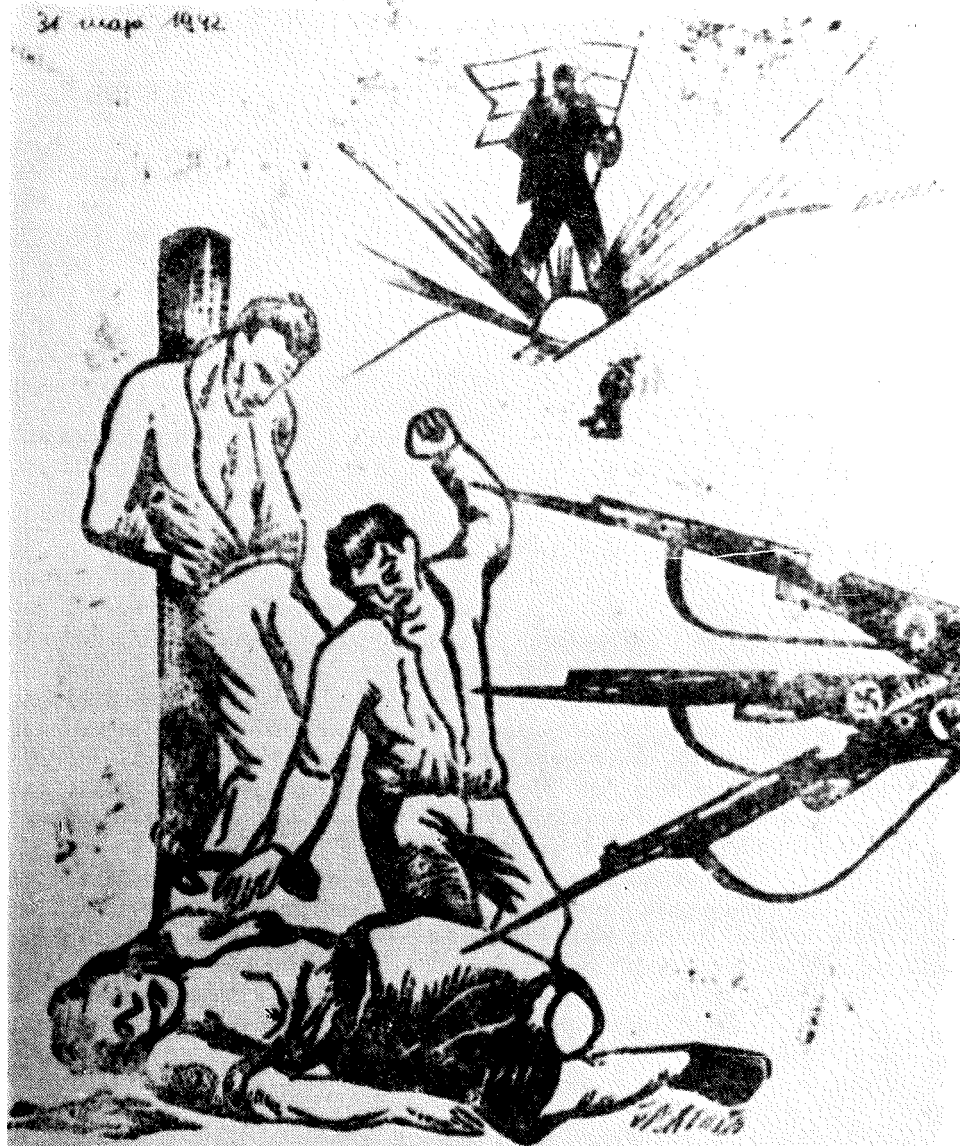
Mladina Zelene jame je bila doma iz leta v leto bolj razredčena zaradi odhodov v partizane, aretacij, pošiljanja v zapore in koncentracijska taborišča itn., a je vendar vse do konca vojne čutila dolžnost, da se mimo vseh nalog, ki jih je terjal čas, oddolži spominu svojih vzornikov. Zato je vse do konca vojne skrbela, da grobovi padlih niso bili pozabljeni.

Marca 1942 je dostojanstveno pokopala svojega vrstnika Rada Smoleta. Že maja je po pokopu ilegalno okrasila grob Florijana Žagarja. V naslednjem mesecu pa se je polnoštevilno udeležila komemoracije ob grobu Milana Česnika.

Zadnja akcija, smrt in pokop Rada Smoleta

*Vonj pomladi je prinašal sporočilo vetrov, ki so veli s Krima, s Kamniških planin in Zasavja, sporočilo, da naši vrstniki bojujejo težki boj z okupatorjem in da moramo biti z njimi in delati za čim hitrejšo osvobo-*

31. maja 1942.



**Slava padlim žrtvam**  
**V BOJ!**

ditev domovine. Sovražnik nam je ukradel že dve pomladi, tretja mora biti naša. . . . Takrat, tistega 19. marca, po končanem sestanku, so se štirje mladi aktivisti poslavljali na križišču Ljubljanske in Zvezne ulice. Luči na ulicah so se pravkar prižigale in bližala se je policijska ura. Še besedi dve o nadaljnjem delu in nekaj mladostnih dovtipov in luči v Zvezni ulici so ugasnile. A takoj zatem so odjeknili streli. Zle slutnje so se polastile mlade četverice, tudi upanje, da je na delu VOS, ki preganja sovražnike. V naslednjem jutru ni bilo nobenega dvoma več. Na ulicah Zelene jame je ugasnilo srce mladince Rada Smoleta, ki so ga Italijani zalotili pri akciji.

Rado Smole je bil vesel fant, otrok delavske družine, ki je po končani šoli postal tudi sam delavec. Kot tak je postal del tiste mladine, ki se je odločno uprla okupatorju. Vedel je, da sovražnik ne sme biti deležen svetlobe. Če ni bilo moč zatemniti dneva, mora biti vsaj noč temna, neprijetna za sovražnika, a čudovita zaščitnica tistih, ki so tedaj spreminjali Zeleno jamo v čvrsto oporišče za pisanje parol, napisnih in potrosnih akcij, pa tudi za nemotene akcije pripadnikov Narodne zaščite in VOS. Zato je tistega večera Rado razbijal ulične svetilke. Zanesen v delo ni slišal klica italijanske patrulje: »Ferma!« Ko jo je zaznal, je bilo že prepozno. Ranjen je bežal, dokler ga spremljajoči rafali niso dokončno usmrtili. Zgodilo se je to na Poljedelski ulici.

Dva dni kasneje. Močnejše kot posledice, ki bi sledile s strani okupatorja, pa tudi močnejše kot zapovedi ilegalnosti oziroma konspiracije, je bilo hotenje mladih Zelenojamčanov. Odločili so se, da ga bodo spremljali na njegovi zadnji poti. Ko je Rado ležal sam samcat na Žalah, so skojevcu pletli venec. Pomladni venec je bil poln belo rdečega in plavega cvetja, prepleten s slovensko zastavo.

Na dan pogreba so si skojevcu nadeli praznična oblačila in si, kot da bi šli na praznovanje, na prsi pripeli nageljne. Posamič so prihajali na Žale. Ko je bil končan obred dušnega pastirja, njegovega učitelja veronauka, in ko so zazvonili zvonovi, so si skojevcu nadeli na ramena svojega tovariša. Za krsto so se razvrstile skojevke, nesoč venec, za njimi so se razvrstile organizirane mladinke. Medtem ko so prvi stopali tiho, brez besed, se je iz spreveda slišalo žebranje zelenojamskih ženic. V sprevedu so bili tudi mladostni Radovi prijatelji, ki so se v kritičnem času opredelili za drugačno pot. Za trenutek po božjem nauku so se Radu znova približali, a so žal kasneje šli zopet po svoji poti.

Želja mladine je bila, da bi izrekli ob grobu eno samo besedo v slovo, a se ni mogla izpolniti. Zato so dekleta nemo stala ob odprtem grobu. Ko pa je bilo vsega konec, so si skojevcu odpeli nageljne in jih namesto prsti spustili na krsto.

To se je zgodilo v okupirani Ljubljani na ljubljanskih Žalah, obkroženih z italijansko soldatesko, v pomladnem mesecu leta 1942.

Ob tragični smrti Florijana Žagarja je bilo dano izrecno opozorilo, da se nihče od aktivnih članov OF in mladine ne približuje Žalam, še manj, da bi se kdorkoli od njih udeležil pogreba. Ker je bilo opozorilo obenem tudi ukaz, so ga vsi spoštovali. Mladina pa je vendar hotela izkazati čast



Skojevci iz Zelene jame na pogrebu padlega tovariša Rada Smoleta. Krsto nosijo Ivko Medved, Radivoj Šlamberger, Zdravko Rakušček, Vido Jančič, Albert Franko in Dušan Lipovž.

*tovarišu, čeprav ni izhajal iz njihovih vrst. Le nekaj dni po pogrebu je začela prinašati na njegov še sveži grob cvetje in ga okrasila tako, da je bila gomila obkrožena s trakom barv slovenske zastave.*

#### Komemoracija za padlim organizatorjem upora

Milan Česnik-Sandi je smrtno zadet od italijanskih fašistov padel v središču Ljubljane. Mladina Most, Jarš in Zelene jame je sklenila počastiti njegov spomin s komemoracijo ob njegovem grobu na Žalah. Milan Česnik je bil priljubljen med mladino zaradi svojega neposrednega odnosa do vseh, tudi različnih socialnih struktur mladih, zaradi svoje razgledanosti, organizacijskih sposobnosti in doslednosti pri izvrševanju nalog.

Nekaj dni po pokopu, ko je mladina zvedela, kje je pokopan, se je po konspirativnem dogovoru okoli 15. ure zbrala ob njegovem grobu. Okrog ljubljanskega pokopališča so bile stalno razporejene straže Italijanov, zlasti na novem delu pokopališča, kjer so bili pokopani talci — zato, da bi bil onemogočen prihod k njihovim grobovom. Kljub budnosti stražarjev je mladina po stranskih poteh prišla do groba. Strnila je obroč in do tedaj skrivno cvetje položila na njegovo gomilo. Sledil je nekaj-minutni molk, nato so se zaslišali Kajuhovi verzi. Vzklik Slava padlim! je bilo poslednje, kar je lahko mladina storila. Italijanske straže so že opa-



Skojevke in mladinke v demonstrativnem sprevodu na pogrebu Rada Smoleta

*zile, da se nekaj dogaja in z naperjenimi puškami so prihitele nad udeležence komemoracije. A mladi so se že razšli, posamič, po številnih pokopaliških poteh.*

## LIK RADA KOGOJA

Mladi v Zeleni jami ne morejo iti mimo lika mladinca, ki je živel med njimi in ogromno prispeval k njih osveščanju. Komaj osem let star je bežal iz Baške grape na Primorskem, skupaj z materjo, bratom in sestrama, v »obljubljeno predvojno Jugoslavijo«, k očetu Petru, ki je že pred tem kot anti-fašist-komunist moral zapustiti družinsko ognjišče.

Tenkočuten in izrazito bister otrok je vsrkaval očetove misli, da samo svoboden zrak ni vse, da je treba družbo spremeniti v korist delavskega ljudstva.

Kot dijak, gimnazijec je pričel med svojimi vrstniki sejati seme spoznanja na dialektični osnovi. Gimnazijsko, ozko polje je bilo zanj pretesno. Začel je prehajati v širino, med mlade po drugih ljubljanskih šolah, pa tudi zunaj Ljubljane. Prihajal je na telovadišče Sokola v Mostah in v športno društvo Slovan, kjer je mladino bogatil s svojim poglobljenim znanjem o družbi, ki mora priti in bo slonela na temeljih nauka Marxa, Engelsa in Lenina.

Mladi, ki so bili člani delavsko-kulturnega društva Vzajemnost, so ga po bliže spoznali. Ne samo kot odličnega predavatelja marksistične znanosti, dobrega recitatorja pesmi socialne vsebine in aktivnega udeleženca prvomajskih ilegalnih proslav, marveč tudi kot človeka z visokimi moralnimi kvalitetai.

Ob izbruhu vojne se je takoj priključil prostovoljcem. Že junija 1941 pa se je umaknil v Mokrc, da bi se uril z orožjem in zatem priključil prvim partizanom. Ob napadu na Lož je bil po izdajstvu zajet. Muke fašistične torture je prenašal v zaporu v Ribnici, zatem v Ljubljani v Belgijski vojašnici. Pred vojaškim okupatorskim sodiščem je bil obsojen na smrt z ustrelitvijo. Ponujena mu je bila pomilostitev, a jo je odločno zavrnil z besedami: »Fašističnega sodišča ne priznam!«

V zgodnjem jutru 22. decembra 1941 je junaško padel pod streli okupatorja z zadnjim vzklikom Komunistični partiji. Njegovi posmrtni ostanki počivajo skupaj s streljanimi tovariši v Tržiču-Monfalconu v Italiji.

Strah v kosteh fašističnih morilcev pred mrtvimi uporniki je bil upravičen. Radova junaška smrt in njegovih tovarišev je vlivala nov strah okupatorju, zakaj po njegovi poti je šlo še mnogo mladih borcev vse do zloma fašizma.

Radov lik bo ostal v neizbrisnem spominu njegove generacije vse dotlej, dokler bo živela. Na zgodovini pa je, da se takšni liki ohranijo tudi poznejšim generacijam.

Glasilo mladinske OF slovenskega naroda je v 4.—5. številki januarja 1942 zapisalo o Radu Kogoju naslednje:

Med šestimi žrtvami, ki so jih okupatorji obsodili na smrt, je bil tudi študent Rado Kogoj, doma iz Most pri Ljubljani. On nam je svetel primer slovenskega borca-mladinca, ki ga je današnji čas prekalil, kateremu je narod, s katerim je tesno živel, dal sile, da je obračunal s preteklostjo, se zavedal svojih napak in postal vzor revolucionarja. Kot partizan je Kogoj prostovoljno opravljal najtežja dela in tudi v zaporu je s svojim junaškim zadržanjem krepil moralo in odpor vseh tovarišev. Nobene muke okupatorskih hlapcev ga



Rado Kogoj, rojen leta 1921, ustreljen leta 1941

niso mogle prisiliti k izdaji, niti k molku — ves čas v zaporu je kazal prezir okupatorjem in skupno s tovariši prepeval revolucionarne pesmi. Sporazumno s tovariši je poslal iz zapora oporoko, v kateri zlasti slovenski mladini naroča borbo proti okupatorjem do poslednjega diha. Tudi najtežjega ga ni bilo strah. Na smrt obsojen ni hotel biti streljan v hrbet in zavezanih oči in tovariši so sledili njegovemu zgledu. Z izjavo: »Partizan zre smelo smrti v oči,« je neuklonljiv skupno s tovariši padel pod sovražnimi krogli.

Slava njegovemu mlademu življenju.

Slava njegovim tovarišem.

Smrt fašizmu!

## LIK DUŠANA JAGERMANA

V seznamu padlih borcev je tudi ime Dušana Jagermana, slede pa podatki o njegovem rojstvu. Bil je otrok delavskih staršev. Kot gimnazijcu je nadaljnji študij preprečila vojna.

Dušan je bil otrok Most, kot mladinec pa je pripadal Zeleni jami. Živel je pri stari mami. Bil je predvojni skojevec in Radov slušatelj. Kot tak je bil transmisija njegovih nazorov in je znal s preprosto besedo vnašati nove nazore med mladino vseh slojev — največ med delavsko. Skromen, kot je bil, se ni uvrstil med prve organizatorje boja proti okupatorju, vendar sta ga klic OF in še posebej skojevska zavest napotila v partizane že 5. oktobra 1941. A že po desetih dneh je v spopadu s sovražnikom dal svoje mlado življenje za svobodo.

Bivša III. gimnazija, imenovana Bežigrajska, je zabeležila, da je bil Dušan prvi dijak iz njenih vrst, ki je odšel v partizane. V avli sedanje šole so mu nekdaj tovariši postavili obeležje. Zgodovina, ki bi opisovala dejavnost mladih skojevcev v vojnem času, mora obeležiti tudi Dušanov lik.



Dušan Jagerman, rojen leta 1923, padel leta 1941

## PADLI IN UMRILI ZA SVOBODO

Mala Zelena jama je dala za svobodo 41 mladih življenj:

|                                                   |    |
|---------------------------------------------------|----|
| na bojiščih — v NOB — so padli                    | 27 |
| na smrt obsojen in ustreljen                      | 1  |
| v taboriščih je umrlo                             | 6  |
| v zaporu umrl                                     | 1  |
| na poti v taborišče umrl                          | 1  |
| ob napadu na vlak pri Verdu ubit                  | 1  |
| pri akciji na terenu ustreljena                   | 2  |
| ubiti od bele garde — deklici, stari 12 in 14 let | 2  |

Anderlin Gizela, Bačnik Stanko, Baloh Pavel, Burger Pavel, Burkeljca Danijel, Cigler Janez, Čede Ivan, Dimnik Alojzij, Dobrilovič Anton, Dobrota Stane, Ferjančič Bogdan, Jagerman Dušan, Jančič Anton, Jeršin Alojzij, Kogoj Rado, Kjuder Ignac, Levec Stane, Lindič Friderik, Medved Ivo, Muzlovič Marjan, Novak Jože, Per Cveto, Per Silvester, Počervina Vinko, Podgajšek Josip-Pepi, Polak Vinko, Samec Rafael, Smole Rado, Škerk Zora, Šlamberger Radivoj, Šorli Angela, Zupan Slavko, Bradeško Zvonko, Ferluga Danilo, Stojkovič Judita, Krapež Zofija, Pšeničnik Ivan, Prelec Anica, Šeremet Olga, Šalehar Janez in Šulc Rajko.

Pri aktivnosti mladih v mladinski organizaciji je treba posebej poudariti, da so vsi brez izjeme delali po nalogih OF, AFŽ, Narodne zaščite in VOS.

Od teh je aktivno delalo v mladinski organizaciji 30 Zelenojamčanov. Osem mladincev je delalo v okviru OF in Narodne zaščite; en mladinec-vojni ujetnik je bil kasneje borec NOB.